

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ISSN 2078-1431

ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

GEOPOLITICS OF UKRAINE: HISTORY AND MODERN TIMES

2024' 2(33)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ІНІ ІНСТИТУТ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ISSN 2078-1431

ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Збірник наукових праць

Випуск 2 (33)

Ужгород 2024

*Присвоєно ідентифікатор R30-04501 у Реєстрі суб'єктів у сфері друкованих медіа
(Рішення Нацради України з питань телебачення і радіомовлення № 2178 від 27.06.2024)*

*Збірник наукових праць внесено до Переліку наукових фахових видань України
за спеціальностями: 292 Міжнародні економічні відносини (наказ МОН України
від 11.07.2019 № 975) та 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації
та регіональні студії (наказ МОН України від 28.12.2019 №1643)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редакційної колегії: Руденко Ольга Мстиславівна — доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри менеджменту та адміністрування Національного університету «Чернігівська політехніка», член Наукової ради ННІ євроінтеграційних досліджень (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

Заступник голови редакційної колегії: Токар Петро Васильович — кандидат соціологічних наук, директор НН Інституту євроінтеграційних досліджень, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, директор НДІ міграції і демографії та Транскарпатського центру Жана Моне з дослідження європейських стратегій розвитку УжНУ (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

Члени редакційної колегії:

Андрейко Віталій Іванович — кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), Артьомов Іван Володимирович — кандидат історичних наук, доцент, заступник директора НН Інституту євроінтеграційних досліджень (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), Відел-Ігнацак Малгожата — доктор філософії, доцент кафедри перекладознавства та слов'янських мов Інституту лінгвістики Гуманітарного факультету (Люблінський католицький університет Івана Павла II), Віднянський Степан Васильович — член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії, міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України, Газуда Леся Михайлівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, підприємництва і торгівлі (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), Гай-Нижник Павло Павлович — доктор історичних наук, заступник директора Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, академік Академії політичних наук, Гбурова Марцела — доктор наук, завідувачка кафедри політології Кошицького університету ім. П. Й. Шафарика (Словацьчина), Грицишен Димитрій Олександрович — доктор економічних наук, доктор наук з державного управління, професор, проректор з науково-педагогічної роботи та інноваційного розвитку (Державний університет «Житомирська політехніка»), Кабульдінов Зіябек — доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН РК, директор Інституту історії та етнології імені Ч. Ч. Валіханова (м. Алмати, Казахстан), Капленко Галина Вікторівна — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та публічного управління (Львівський національний університет імені Івана Франка), Кудряченко Андрій Іванович — доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, директор Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України», Тодоров Ігор Ярославович — доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, директор Інформаційного центру Європейського Союзу, директор навчально-дослідницького Центру міжнародної безпеки та євроатлантичної інтеграції (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), Токар Маріан Юрійович — доктор наук з державного управління, професор кафедри соціології та соціальної роботи, директор Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), Філчак Річард — доктор філософії, заступник директора Центру соціальних та психологічних наук Словацької академії наук, Черленяк Іван Іванович — доктор наук з державного управління, професор кафедри бізнес-адміністрування, маркетингу та менеджменту (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), Якубек Петер — доктор філософії, доцент, квестор ВНЗ «Дубницький технологічний інститут» (Словацьчина).

*Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол № 11 від 28.10.2024 р.)*

Електронна версія: <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua>

© ДВНЗ «УжНУ»,
Науково-навчальний інститут
євроінтеграційних досліджень, 2024

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
STATE UNIVERSITY «UZHGOROD NATIONAL UNIVERSITY»
EDUCATIONAL AND RESEARCH INSTITUTE OF EUROPEAN INTEGRATION STUDIES

ISSN 2078-1431

GEOPOLITICS OF UKRAINE: HISTORY AND MODERN TIMES

Collection of scientific papers

Issue 2 (33)

Uzhhorod 2024

Assigned identifier R30-04501 in the Register of Print Media Entity (Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine: Decision No. 2178 as of 06/27/2024)

The collection of scientific papers is included in the List of scientific professional editions of Ukraine by specialty: 292 International Economic Relations (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 975 of 11.07.2019) and specialty 291 International Relations, Public Communications and Regional Studies (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1643 of 28.12.2019)

EDITORIAL BOARD:

Editor in chief:

Olha Rudenko — Doctor of Sciences (Public Administration), Professor, Head of the Department of Management and Administration of the National University «Chernihiv Polytechnic», Member of the Scientific Council of the National Institute of European Integration Studies (Uzhhorod National University)

Deputy editor in chief:

Petro Tokar — Candidate of Sociological Sciences, Acting Director of the Scientific and Educational Institute of European Integration Studies, associate professor of the Department of International Studies and Public Communications, director of the Research Institute of Migration and Demography and the Jean Monnet Transcarpathian Center for the Study of European Development Strategies of the Uzhhorod National University (SU «Uzhhorod National University»).

Members of the Editorial Board:

Vitaliy Andreyko — Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of International Studies and Public Communication (SU «Uzhhorod National University»), **Ivan Artyomov** — Ph.D. (History), Associate Professor, Deputy Director of the Scientific and Educational Institute of European Integration Studies (SU «Uzhhorod National University»), **Malgorzata Widel-Ignaszczak** — PhD. Assistant Professor, Department of Translation Studies and Slavic Languages, Institute of Linguistics Faculty of (Humanities The John Paul II Catholic University of Lublin), **Stepan Vidniansky** — Doctor of Sciences (History), Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Department of History of International Relations and Foreign Policy of Ukraine at the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, **Lesia Hazuda** — Doctor of Sciences Economy, Professor of the Department of Enterprise Economics and Trade (SU «Uzhhorod National University»), **Pavlo Hai-Nyzhnyk** — Doctor of historical sciences, Deputy director of the Research Institute of Ukrainian Studies of the Ministry of Education and Culture of Ukraine, academician of the Academy of Political Sciences, **Martsela Hburova** — Doctor of Sciences, Head of the Department of Political Science in Pavol Jozef Šafárik University in Košice (Slovak Republic), **Dymytrii Hrytsyshen** — Doctor of Sciences Economy, Doctor of Public Administration, Professor, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work and Innovative Development (Zhytomyr Polytechnic State University), **Kabuldinov Ziyabek** — Doctor of Sciences (History), Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the Valikhanov Institute of History and Ethnology (Almaty, Kazakhstan), **Halyna Kaplenko** — Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economics and Public Administration (Ivan Franko National University of Lviv), **Andrii Kudriachenko** — Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honoured Worker of Science and Technology of Ukraine, Director of the State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine», **Ihor Todorov** — Doctor of Sciences (History), Professor of the Department of International Studies and Public Communications, Director of the Information Centre of European Union, Director of the Center for International Security and Euro-Atlantic integration (SU «Uzhhorod National University»), **Tokar Marian** — Doctor of Sciences in Public Administration, Professor of the Department of Sociology and Social Work, Director of the Research Institute of Political Regionalism (Uzhhorod National University), **Richard Filchak** — Ph.D., Deputy director of the Center of Social and Psychological Sciences at Slovak Academy of Sciences, **Ivan Cherleniak** — Doctor of Sciences (Public Administration), Professor of the Department of Business-Administration, Marketing and Management (SU «Uzhhorod National University»), **Peter Jakubek** — Ph.D., Quaestor of DTI University (Slovak Republic).

*Recommended for publication by the Academic Council of Uzhhorod National University
(protocol № 11 of 28.10.2024)*

Electronic version: <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua>

ЗМІСТ

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ.....	9
Сергій Федака. Взаємини східнослов'янських племен у процесі творення Руської держави: геополітичні аспекти	9
Іван Черленяк, Маріан Токар. Системні загрози для безпеки, стійкості та виживання країни в умовах російсько-української війни	19
Ігор Тодоров, Наталія Тодорова. План перемоги Зеленського: перші рефлексії.....	39
Леонід Чупрій, Олена Готра. Перспективи розпаду Росії в умовах глобальних викликів	49
Олена Кравченко, Ірина Жеребятнікова, Антон Горбачов. Співпраця з міжнародними організаціями як партнерами у сфері національної безпеки.....	63
Іван Артёмов, Мар'яна Ляшко. Повернення мігрантів — питання національної безпеки України	75
Григорій Месежніков, Петро Токар. Політичні сили Словаччини в контексті ставлення до російсько-української війни.....	87
Олена Войтюк, Оксана Литвинчук, Андрій Шевчук. Роль дипломатичної стратегії України в умовах глобальних трансформацій: пошук ефективних інструментів взаємодії	101
Алла Гірман. Глобальна регіоналізація у ХХІ столітті.....	113
Віктор Пашков. Роль США у питанні закриття Чорнобильської АЕС: допомога чи тиск?	122
Маріанна Марусинець. Успішна інтеграція Ірландії до ЄС: актуальність для України	132
Віталій Андрейко, Тетяна Плехова. Іранська ядерна програма в системі геополітичних інтересів	147
Тетяна Ілюк, Катерина Гетманенко. Трансформація іміджу України у масмедійному просторі Королівства Іспанія в період «гібридної» фази російсько-української війни (2014-лютий 2022 рр.)	158
Петро Токар, Ірина Козоровська. Політика Євросоюзу і Чеської Республіки щодо нелегальної міграції: порівняльний аналіз	174
Сабіна Шейдаєва. Роль «м'якої сили» в публічній дипломатії Азербайджанської Республіки	186
ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ.....	195
Галина Капленко, Ярослав Конопля. Лібералізація зовнішньоекономічної політики у забезпеченні економічної безпеки держави: перспективи післякризового відновлення	195

Дмитро Вітер, Ольга Руденко. Чинники та особливості моделі економічного розвитку в стратегії виходу з кризи (публікується англійською мовою).....	208
Леся Газуда, Марина Плавайко, Емілія Кравчук. Інноваційно-фінансова складова стратегії розвитку компанії в умовах трансформаційних змін.....	216
Наталія Гапак, Ярослав Бойко. Потенціал територіальних громад Закарпаття: емпіричний аналіз ефективності використання	225
Михайло Газуда, Вікторія Ігнац. Інклюзивна освіта як складова соціально-економічної політики держави	235
Сергій Газуда, Павло Балоба. Вдосконалення систем оплати праці в умовах переходу до економіки знань.....	243
Публіцистика номера	251
Володимир Сергійчук. І знову клич: «Зродились ми великої години» ...	251

CONTENT

GEOPOLITICAL PRIORITIES OF UKRAINE	9
Serhii Fedaka. Relations of East Slavic tribes in the process of creation of the Russian state: geopolitical aspects.....	9
Ivan Cherlenyak, Marian Tokar. Systemic threats to the security, stability and survival of the country in the conditions of the Russian-Ukrainian war ...	19
Ihor Todorov, Nataliya Todorova. Zelenskyi's victory plan: first reflections ..	39
Leonid Chupriy, Olena Gotra. Prospects for the disintegration of Russia in the face of global challenges	49
Olena Kravchenko, Iryna Zherebyatnikova, Anton Horbachov. Cooperation with international organizations as partners in the field of national security...	63
Ivan Artyomov, Maryana Lyashko. The return of migrants is an issue of national security of Ukraine	75
Grigoriy Mesežnikov, Petro Tokar. Political forces of Slovakia in the context of the attitude to the Russian-Ukrainian war	87
Olena Voytiuk, Oksana Lytvynchuk, Andriy Shevchuk. The role of Ukraine's diplomatic strategy in the context of global transformations: the search for effective tools of interaction	101
Alla Girman. Global regionalization in the 21st century	113
Victor Pashkov. The role of the USA in the issue of the closure of the Chernobyl nuclear power plant: help or pressure	122
Marianna Marusynets. Successful integration of Ireland to the EU: relevance for Ukraine	132
Vitaly Andreyko, Tetiana Plekhova. The Iranian nuclear program in the system of geopolitical interests.....	147
Tetiana Iliuk, Kateryna Hetmanenko. Transformation of the image of Ukraine in the mass media space of the Kingdom of Spain during the «hybrid» phase of the Russian-Ukrainian war (2014 — February 2022)	158
Petro Tokar, Iryna Kozorovska. The policy of the European Union and the Czech Republic on illegal migration: a comparative analysis	174
Sabina Sheidaeva. The role of «soft power» in the public diplomacy of the Republic of Azerbaijan.....	186
 EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE AND THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE	 195
Halyna Kaplenko, Yaroslav Konoplia. Liberalization of foreign economic policy in ensuring the economic security of the state: prospects for post-crisis recovery	195
Dmytro Viter, Olha Rudenko. Factors and features of the economic development model in the crisis exit strategy (published in English)	208

Lesya Hazuda, Maryna Plavaiko, Emiliia Kravchuk. The innovative-financial component of company development strategy.....	216
Natalia Hapak, Yaroslav Boyko. The potential of territorial communities of Zakarpattia: an empirical analysis of the effectiveness of use	225
Myhailo Hazuda, Viktoriia Ihnats. Inclusive education as a component of the state's socio-economic policy	235
Serhii Hazuda, Pavlo Baloha. Scientific principles of improving payment systems in the conditions of the transition to the knowledge economy.....	243
PUBLICISTICS OF THE ISSUE	251
Volodymyr Serhiychuk. And again the calling: «We were born in the great hour.....	251

УДК 94(36): 327

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33).9–18

Сергій Федака,
доктор історичних наук,
професор кафедри Античності,
середніх віків та історії України домодерної доби
Ужгородського національного університету

ВЗАЄМИНИ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ПЛЕМЕН У ПРОЦЕСІ ТВОРЕННЯ РУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ГЕОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ

Утворенню держави Русь передував ряд племінних княжінь на її території. На початку IX ст. племінні княжіння виникають одночасно практично по всьому слов'янському ареалу. Об'єднання «літописних племен» в єдину державу відбувалося через механізми конфедерації. Спершу на зламі VIII-IX ст. остаточно оформилося п'ять великих племінних об'єднань. Особливе значення у формуванні давньоруського населення мали переселенці з Дунаю. Саме ці праукраїнські племена зробили чи не найбільший внесок у формування вітчизняного фольклору. З самого початку ці п'ять угруповань було втягнуто в активну торгівлю з арабським світом. Держава Русь постала з бойового побратимства «поляни, дулібів і древлян» (Т. Шевченко) і алано-булгарських русів.

Ключові слова: Русь, племінні княжіння, Візантія, араби, поляни, тиверці, уличі.

The formation of the state of Rus was preceded by a number of tribal principalities on its territory. At the beginning of the 9th century tribal principalities arise simultaneously almost throughout the Slavic area. The unification of «chronic tribes» into a single state took place through the mechanisms of the confederation. At first, at the turn of the VIII-IX centuries, five large tribal associations were finally formed. Immigrants from the Danube had a special importance in the formation of the Old Russian population. These proto-Ukrainian tribes made almost the biggest contribution to the formation of national folklore. From the very beginning, these five groups were involved in active trade with the Arab world. From 770 to 833, the treasures of Kufic dirhams were deposited relatively evenly throughout the territory of the future Kievan Rus. These commodity-money relations, or rather the need to regulate them, served as a catalyst for internal state-building processes and pushed proto-Ukrainian and neighboring tribes to further unification. The unification of three of the five above-mentioned groups — central, western and southern — took place quite quickly. The newly born Russian land immediately found itself in a complex knot of international events tied

in the east of Europe. Its formation coincided with the emergence of a number of other Eastern European states. The Arab power in the Transcaucasia weakened so much that at the beginning of the 9th century. several native states arise. On the lower Podnona and the Dnieper, the Ugrians are getting stronger, making frequent attacks on Khazaria and Rus. At the same time, Byzantium became more active, striving to strengthen its influence in the Northern Black Sea region and Crimea. The state of Rus emerged from the martial fraternity of the «Polyans, Dulibs and Drevlians» (T. Shevchenko) and the Alano-Bulgarian Rus. However, Alans and Bulgarians were only two main participants in the ethnogenesis of the Rus. Goths, other Sarmatian and Turkic tribes, mestizoized Greeks from the Black Sea colonies, tribes of the North Caucasus, Sindis and Meots of Eastern Azov also played a much smaller role than these two, but also a noticeable role in the ethnogenesis of the Rus.

Keywords: Rus, tribal principalities, Byzantium, Arabs, Polans, Tiberians, Uliches.

Постановка проблеми. Літопис починає датовану історію Русі з 860 р., але на той час Русь уже була досить міцною державою, що загрожувала навіть Візантії. Зрозуміло, що цьому передувало мінімум кілька десятиліть державного розвитку. Він полягав у максимальному зближенні різних східнослов'янських племен Подніпров'я і формуванні на цій базі дедалі складніших міжплемінних утворень.

Аналіз останніх публікацій. Провідні вітчизняні вчені (Л. Войтович, М. Котляр, П. Толочко, О. Толочко) погоджуються, що утворенню Київської Русі і утвердженню в ній руської князівської династії передував тривалий (багатовіковий) процес політичного розвитку різних східнослов'янських племен, утворення у них племінних княжінь, а потім і складніших об'єднань, які на останньому етапі цієї еволюції об'єдналися у повноцінну середньовічну державу. Проте механізми цієї міжплемінної взаємодії і особливо їхні геополітичні чинники поки лишалися поза увагою дослідників [11].

Мета статті — окреслити геополітичні аспекти взаємодії східнослов'янських племен та їхніх об'єднань, які привели до становлення Русі як об'єднання східних слов'ян і русів (алано-булгар).

Результати дослідження. IX ст. виявилось для праукраїнських племен більш тривожним, ніж попереднє VIII ст., яке «сумірно спокійного життя ослабило войовничість нашого степового і чорноморського розселення, розвинуло нахил до більш культурного і мирного господарства, і тепер тутешні люди вже не витримували степової тривоги, котру зносили в віках розселення. Не всім була охота вертати до півкочового, розбійничого життя антів...» [7, с. 95-96.]. З пізніших мирних договорів князя Олега з Візантією відомо, що утворенню відносно єдиної Руської держави з однією династією передувало існування десятка-другого родоплемінних княжінь. «Рюриковичі» певний час залишалися тільки першими серед рівних у цьому середовищі. Злам інституцій родоплемінних княжінь відбувається тільки за Ольги, за якої, власне, і починає складатися єдиний (з претензією на унітарність) державний організм.

На початку IX ст. племінні княжіння виникають одночасно практично по всьому слов'янському ареалу. До перших десятиліть IX ст. відносять відомості про князівство Людовита у Хорватії, що успішно протистояло Каролінгам, та князівство Борни у далматинській Хорватії. Тоді же з'являються перші дані про сербські князівства. З 830-х рр. відомі перші дані про Велику Моравію. Додатковою підставою для формування племінних княжінь східних слов'ян (а відтак і до їх об'єднання) була мадярсько-печенізька активність у Північному Причорномор'ї, напади степовиків на лісо-степові слов'янські племена. Про напади угрів на слов'янські землі в IX ст. писав ал-Марвазі. Ібн-Русте свідчив: «Мадяри панують над всіма сусідніми слов'янами, накладають на них тяжку данину і поводяться з ними, як з військовополоненими... Мадяри ведуть торгівлю ними». Гардізі теж свідчив про напади в середині IX ст. угрів на східних слов'ян з метою захоплення здобичі. Археологічним свідченням такого протистояння є слов'янські укріплення на Титчихінському городищі [26].

Ще А.Сахаров відзначив, що об'єднання «літописних племен» в єдину державу відбувалося через механізми конфедерації [21, с. 263.]. Спершу на зламі VIII-IX ст. остаточно оформилося п'ять великих племінних об'єднань:

1) центральне, до якого входили поляни й сіверяни, головне божество – Стрибог; 2) західне – волиняни, дреговичі і древляни під верховенством останніх, без єдиного верховного божества, оскільки для древлян і дреговичів таким був Даждьбог, а для волинян – Святовид; 3) північне – полочани, кривичі й ільменські словени під верховенством останніх, основне божество – Мокош; 4) південне – уличі, тиверці й білі хорвати на чолі з останніми, головний бог – Хорс; 5) східне, про яке майже нічого не знаємо і називаємо усі три суплеменності за іменем головної – в'ятичі.

Внутрішню структуру цих об'єднань визначали категорії «сотні» і «тисячі» – як пізніше у козацько-гетьманській державі. За Б. Рибаківим, «сотня» була групою невеликих землеробських селищ, кожне приблизно з десятка жител, «тисяча» ж – невелика область, що відповідала племенній території. У XII ст. відома Сновська тисяча, що простягалася уздовж усієї р. Снов – близько 100 км. Тисячі-племена об'єднувалися у суплеменності (останніх літопис називає 14), а ті – у названі вже п'ять переддержавних об'єднань. Історія становлення держави Русь власне і була історією об'єднання усіх цих племен навколо Києва, а також прилучення до цього державного ядра ще близько двох десятків неслов'янських народів [20, с. 23-26].

«Очевидно, припливом степової людності пояснюється швидкий ріст північної України та її центрів, з IX ст. почавши. Поворотна хвиля зміцнила масову колонізацію в менш корисних частих сеї території, занедбаних при першій експансії: мабуть, на її рахунок треба покласти залюднення гірських карпатських країв і північних українських лісових мочарів. Особливо ж її ділом треба признати розвій осель міського типу, промислового, торговельного руху, розвиток торговельних зносин, далеких купецьких екскурсій...» [7, с. 96.].

Особливе значення у формуванні давньоруського населення мали переселенці з Дунаю. Саме ці праукраїнські племена зробили чи не найбіль-

ший внесок у формування вітчизняного фольклору: «Коли в фрагментах старої обрядової пісні й тепер ще стрічаємо живу пам'ять про Дунай як ріку рік, котрої ім'я — се ріка, вода взагалі; про море, кораблі і бурі, про чорноморські степові краєвиди з де-не-де розкиданими деревами, з степовими стогами, завершеними соколом, що «далеко видить» — «чистее поле і синее море» та веде розмову з дунайським «визом» (осетром); розкішно цвітущі виногради, де родиться «зелене вино», згадки різних міських свят: календ, сатурналій, представлень замаскованих «берез» — се все дає нам поняття про той яскравий, барвистий круг вражень і споминів, що був принесений з полудня» [7, с. 97].

З самого початку п'ять вищеназваних угруповань було втягнуто в активну торгівлю з арабським світом. З 770 по 833 роки скарги куфічних дирхемів відносно рівномірно відкладаються по всій території майбутньої Київської Русі. Ці товарно-грошові стосунки, точніше необхідність їх регулювання, послужили каталізатором внутрішніх державотворчих процесів і підштовхнули праукраїнські і сусідні племена до дальшого об'єднання. Досить швидко відбулося об'єднання трьох з п'яти вищеназваних угруповань — центрального, західного і південного.

Археологічним відповідником центрального (полянсько-сіверянського) об'єднання стають пам'ятки типу Сахнівки, які сформувалися у Поросці у середині IX ст. і поєднують роменські та лука-райковецькі форми кераміки, а також змішані традиції житлового будівництва. У другій половині IX ст. сюди же відбувається переселення і певної древлянської людності, про що свідчить городище Монастирьок. Поляни — традиційно найбільш «невловимі» з-поміж усіх «літописних племен». Ретельні спроби якось археологічно ідентифікувати цей етнос, визначити специфіку його матеріальної культури, якісь його антропологічні та діалектичні сліди — усе це дало досить слабкі результати, хоч і далеко не нульові. І.Русанова вважала характерною полянською рисою кургани з ямними похованнями [18]. За М. Грушевським, поляни займали «малий трикутник між Дніпром, Ірпенем і Россю» [6, с. 190].

Т. Алексеева зазначала: «Поляни, очевидно, та єдина група слов'ян, в якій проявляються антропологічні риси скіфів лісостепової смуги. Антропологічно поляни виявляють надзвичайну подібність з населенням черняхівської культури. У свою чергу, черняхівці антропологічно близькі до скіфів лісостепової смуги. Ті незначні відмінності, що є між полянами і черняхівцями, між останніми і скіфами, пояснюються епохальними змінами, тобто характером біологічного розвитку типу у часі». Б.Рибakov вважав, що поляни займали дуже невелику територію на стикові кількох інших племінних ареалів, до того ж мали близьку з сусідами матеріальну культуру — особливо з сіверянами [19].

Полянська земля мала крайніми містами на північному заході Білгород на Ірпіні та Вишгород на Дніпрі, на півдні — Родень у гирлі Росі, на сході поляни займали вузьку смужку на лівому березі Дніпра. У VI ст. тут жили анти, у VII–VIII ст. їх змінюють склавини. Тому припускають, що спершу поляни належали до дулібського союзу. Якраз на цей регіон і саме

на VII–VIII ст. припадає велика кількість скарбів, що свідчить про виділення прошарку еліти — дружинників, купців, ремісників. Певно, непримиримість до хозар, яким поляни і сіверяни платили данину, і прийняття полянами руських князів зумовили увесь подальший хід історії [11, с. 272-273.]. Основна маса полян жила на південь від сучасного Києва — до р. Рось і по течії цієї річки до її притоки Росави. При впадінні Росі у Дніпро знаходився літописний град Родень. Очевидно, городище, що йому передувало, було найдавнішим центром полян. Весь басейн Росі було усяно городищами. Городища на Середньому Дніпрі існували задовго до виникнення Київської держави, у межах колишньої Київської губернії їх виявлено до 400. Дехто відносить до полянських міст навіть Канів [15]. Свого часу частина полян з Південного Бугу відійшла до безпечніших земель Моравії і басейну Варти, де у VIII–IX ст. сформувалося племінне князівство з центром у Гнезно, з якого вийшла польська династія П'ястів. Саме від цього етноніму пішла в XI ст. назва польської народності і Польської держави [5, с. 49-50.].

Поляни займали вигідну геополітичну і геоекономічну позицію. Вони перебували майже в центрі праукраїнської людності, на перехресті торгових шляхів [2, с. 146.]. М. Грушевський відзначив, що Київ виріс на межі Полянської землі, на вузькому клині між землями древлян і сіверян [8]. «Грушевського — і не лише його, — зауважує В. Авдеєнко, — чомусь не насторожило, що ті, кого призначили гегемонами східнослов'янського світу, тулилися на крихитному клаптику землі, в той час як їхні «менші браття» — древляни, сіверяни, в'ятичі — шикували на величезних навіть за теперішніми мірками територіях» [1, с. 10].

Так виникає зародок майбутньої імперії. У літературі за цією державою в її найскромніших ще межах (землі полян, древлян, дреговичів, радимичів, а також південної частини полоцьких і смоленських кривичів, а ще західної частини сіверян) закріпилася кабінетна назва «Руська земля» (зрештою, і політонім «Київська Русь» є цілком кабінетним, у тогочасних документах і літописах держава називалася просто «Русь»).

Новонароджена Руська земля зразу опинилася у складному вузлі міжнародних подій, зав'язаному на сході Європи. Її становлення збіглося з виникненням ряду інших східноєвропейських держав. Арабська влада у Закавказзі тоді настільки ослабла, що там на початку IX ст. виникає кілька туземних держав. На нижньому Подонні і Подніпров'ї посилюються угри, що роблять часті напади на Хозарію і Русь. Тоді ж активізується Візантія, прагнучи будь-що посилити свій вплив у Північному Причорномор'ї й у Криму. 813 р. під'юджувані Візантією угри нападають на Хозарію, у відповідь хозари 820 р. нападають на візантійську колонію Херсонес у Криму. У це протистояння було втягнуто і Русь, яка на зламі VIII–IX ст. здійснила кілька походів у Причорномор'я (тобто воювала на боці Хозарії проти Візантії й угрів). Згадки про ці походи містять досліджені В. Васильєвським житія Георгія Амастридського і Стефана Сурозького.

Проте десь на зламі 820–830-х років Руська земля виривається з орбіти впливу Хозарського каганату і починає вести самостійну зовнішню політику. Це викликає її блокаду з боку Хозарії і припинення притоку арабських

дирхемів (останній їхній скарб на Подніпров'ї датується 824 р.), хоча ті продовжували обертатися в інших двох ареалах східного слов'янства: на землях словен, псковських кривичів, весі і північної частини полоцьких і смоленських кривичів; на землях в'ятичів і східної частини сіверян.

Отже, на той час у східних слов'ян вже чітко оформилися три державні об'єднання — Руське, Словенське і В'ятицьке. Їх ще називають «суперсоюзами племен», але, судячи з того, як вони проявляли себе на міжнародній арені, принаймні перші два знаходилися вже не на племенній, а на державній стадії розвитку.

На початку IX ст. придніпровські землі, зокрема прирічна смуга вздовж Надпоріжжя, були заселені слов'янами. Слов'янські поселення у Наддніпров'ї продовжували існувати і в IX–XIII ст. Розташовувалися вони в тих же місцях, що й поселення VI–VIII ст. Найбільш збереженими і добре дослідженими є поселення, розташовані у районі нинішніх сіл Петро-Свистунове Солонянського, Мар'ївки, Воронівка Синельниківського, Перше Травня Дніпропетровського, Грушівка Апостолівського районів і м. Дніпра (у Старій Ігрени), Нікополя на Микитиному Розі [25, с. 118-156, 163, 179]. Городище на Старій Ігрени Б.Рибаков інтерпретував як племенний центр уличів Пересічень. З натиском кочовиків населення міста перебравлося вище річкою Самарою на її інший бік і відбудувало місто, назва якого дійшла до нас — Самарь. Місцеве населення (уличів і тиверців) традиційно виводять від антів.

Уличі населяли верхів'я та середню течію Південного Бугу, звідки поширилися до Дністра. Цей етнонім «достовірної етимології не має» [10, т.6, с. 30]. Найпопулярнішою була версія, ніби назва походить від слова «Уголь» — так нібито називали вигин Дніпра між сучасними м. Дніпро і м. Запоріжжя. Проте в цьому місці уличі з'явилися відносно пізно, їхній етнонім сформувався деінде. В. Таранець вважає, що первісною формою було «гуличі», і виводить її ще з праіндоевропейської мови, від слова зі значенням «землероби» [28, с. 36.]. А проте в історію уличів увійшли передусім зовсім не як мирні гречкосії. У старофранцузькій Пісні про Роланда VIII ст. згадується «загін уличів жорстоких», що бився під білими, чорними і зеленими стягами Арабського халіфату [12, с. 81-82].

Аж ніяк не прозоріше і походження тиверців. В.Седов відзначав: «Є підстави вважати, що племенна назва тиверців відноситься за часом до VI ст. Тиверцями, вірогідно, почала називатися та частина антів-слов'ян, яка проживала у басейні Дністра ще в епоху черняхівської культури. Цей етнонім міг з'явитися лише в період слов'яно-сарматського контакту. Скоріше за все тиверці займали, окрім власне Подністров'я, також межиріччя Дністра і середньої течії Південного Бугу... Про це свідчить поселення Тиврів (XIV ст.) на Південному Бузі, південніше сучасної Вінниці. Із літописного повідомлення слідує, що тиверцям належала і нижня течія Дністра впритул до Чорного моря. Однак у 30-х роках X ст. сюди ж переселилися уличі» [22, с. 129.].

Функціонування Дніпрового шляху було можливе лише за порозуміння слов'яно-русів з давніми уграми, які контролювали обидва береги порожистої частини Дніпра.

Територію тиверців М.Барсов обмежував на заході Середнім Дністром, де ті сусідили з хорватами, а на сході — Південним Бугом, де є містечко Тиврів, окремі поселення могли бути навіть у Подніпров'ї. С. Середонін пов'язував з тиверцями бунтівну руську вольницю XII ст. — берладників [23]. Нині тиверцям приписують також 54 слов'янські пункти на Буковині [13, с. 25].

Етнонім «тиверці» не має загальновизнаної етимології. Здебільшого його пов'язують з іранською назвою Дністра [10, т. 5, с. 564]. О. Стрижак виводить етнонім від міста Тивер, яка пов'язується з династичним ім'ям боспорських царів (що сходить до лат. *Tiberius*, Тиберій) [27]. Згідно з П. Шафариком, у деяких літописних списках тиверці вписані як «тирвеці»; лит. *tiraj* означає «степ». Тобто тиверці — мешканці степів, «тирвеці» — степовики, мешканці степів. І відповідно до літопису дуліби й тиверці є племенем толковини — себто «толкові люди», «мудрі люди» (самоназва одного племені, званого іноземцями як різні племена) [17, с. 1112]. На нашу думку, етнонім тиверців походить від назви Тіри, що було головним цивілізаційним центром в їхньому ареалі, джерелом урбанізації місцевих племен.

Вперше тиверці згадуються в середині IX ст. у Повісті временних літ поряд з уличами в регіоні від Дністра і Дунаю до Чорного моря [16, т. 1, с. 14, 210.]. Основне заняття — хліборобство, але відомі серед них і ковалі, гончарі, ювеліри, зброярі. Частина тиверців розселилися у волоському ареалі. З літописними тиверцями пов'язують городища Єкімеуць, біля м. Алчедар, с. Царевка [24, т. 2, с. 490]. Специфічною рисою тиверців є наявність у глиняній масі їхньої кераміки домішок слюди, зерна якої золотим блиском надають посудині своєрідності і вродистості. Такі горщики знайдено у Хотині, Ломачинцях, Бабині [29, с. 21].

У IX ст. частина тиверців переселилася на терени сучасних Закарпаття і Трансільванії. Л.Войтович вважає, що «витіснені печенігами з південних районів тиверці розселилися серед карпатських хорватів в основному на території пізнішого Теробовельського князівства». Натомість уличів було витіснено у лісостепові райони басейну Південного Бугу [4, с. 38-39].

Для уличів і тиверців характерний нижньодністровсько-прутський антропологічний тип. Це люди високорослі, відносно темнопігментовані, зі зниженим покажчиком голови. Дністровський варіант — у Причорномор'ї, прутський — на Хотинщині й у північній Молдові [3]. Суттєва пігментація очей і волосся, значний розвиток волосяного покриву свідчить про помітний індоіранський і навіть індоарійський компонент [9, с. 119].

Доля руського етноніму виявилася довгою і складною. Найдовше він затримався на українському Закарпатті і сусідній словацькій Пряшівщині. Очевидно, це певна закономірність: найдовше етнонім зберігається не в центрі свого ареалу (де врешті-решт витісняється новоутвореннями), а на його окраїнах. На думку наших енциклопедистів, «називаючи себе «руси-нами», українці західноукраїнських земель підкреслювали споконвічний зв'язок цих земель з Древньою Руссю, з усією Україною» [30, т. 9, с. 386].

Як зазначив Б. Яценко, «усякий етнос складається і формується багато тисяч років, проростаючи коренями в рідній землі, утверджуючись у

своєму Космосі. Лише такий народ не стане своєрідним «гідропоном», що постійно потребує підживлювання чужою кров'ю і мізками і зазирає на край світу за новою поживою. Етнос, що виріс на власному ґрунті, перетворюється ніби в цілий організм... лише такий народ здатен пережити всі лихоліття, адаптувати всіх зайд і зробити своїми патріотами. Він досягає такого ступеня розвитку і зрощення з довкіллям, що навіть невелика галузка здатна за сприятливих обставин регенерувати весь організм. Такий історичний шлях пройшов наш український народ, багато разів знищений і не знищений» [31, с. 503].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Доба Великого переселення народів була драматичним пасьянсом, завершенням якого стала політична карта середньовічної Європи, що й досі, попри усі подальші модернізації, визначає адміністративно-політичну структуру нашого субконтиненту. Тоді на всю потужність діяв етногенетичний механізм, суть якого елегантно сформулював В. Липинський: «Коли французький норман і германський англосакс стали як один проти Франції і Германії, народилася Англія. Коли романізований галл і германський франк стали як один проти Риму і Германії, народилася Франція. Коли германський Лех і слов'янський полянин стали як один проти Германії і полянської Русі, народилася Польща» [14, с. 66]. Аналогічно можна сказати, що держава Русь постала з бойового побратимства «полян, дулібів і древлян» (Т. Шевченко) і алано-булгарських русів. Втім, алани і болгари були тільки двома основними учасниками етногенезу русів. Значно меншу, ніж ці два, але теж помітну роль в етногенезі русів відіграли також готи, інші сарматські і тюркські племена, метисизовані греки з причорноморських колоній, племена Південного Кавказу, синди і меоти Східного Приазов'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдеєнко В. Проект «Україна». Київський патерик. Х., 2017.
2. Борисенко В. Анти. Руси. Українці // Віче. 1993. №7.
3. Великанова М.С. Антропологический состав населения Прутско -Днестровского междуречья в I тысячелетии н.э. // Тезисы докладов Первого симпозиума по археологии и этнографии Юго-Запада СССР. Кишинёв, 1964.
4. Войтович Л. Прикарпаття в другій половині I тис. н. е. // Вісник Львівського університету, 2010. Вип.45.
5. Головченко В., Матвієнко В. Дипломатична історія України. К., 2007.
6. Грушевський М. Історія України-Руси. Т.1. К., 1991.
7. Грушевський М. Історія української літератури. Т.1. К., 1993.
8. Грушевський М. Очерк истории украинского народа. К., 1990.
9. Дяченко В. Не тільки чорнії брови, карії очі // Віче. 1992. №4.
10. Етимологічний словник української мови. Т.5. К., 2006.
11. Етнічна та етнокультурна історія України. Т.1. К., 2005.
12. Климовский С.И. Где, когда и почему возник Киев. К., 2013.
13. Котляр М.Ф. Галицько-Волинська Русь. К., 1998.

14. Липинський В. Хам і Яфет // Сучасність. 1992. №6.
15. Мезенцева Г. Канівське поселення полян. К., 1965.
16. Повести временных лет. М.; Л., 1950. Т.1.
17. Полный церковно-славянский словарь М., 1993.
18. Русанова И.П. Курганы полян X–XIII вв. М., 1966.
19. Рыбаков Б.А. Поляне и северяне // Советская археология. М., 1947.
20. Рыбаков Б. А. Спорные вопросы образования Киевской Руси// Вопросы истории. 1960. № 9.
21. Сахаров А.Н. Мы от рода русского. Л., 1986.
22. Седов В.В. Восточные славяне в VIII–XIII в. М., 1982.
23. Середонин С.М. Историческая география. Пг., 1916.
24. Славянская энциклопедия. Т.2. М., 2010.
25. Сміленко А.Т. Слов'яни та їх сусіди у Степовому Подніпров'ї (II–XIII ст.). К., 1975.
26. Смирнов А. Археологические данные об угро-венграх в Поволжье // Проблемы археологии и древней истории угров. М., 1972.
27. Стрижак О. С. Тиверці // Мовознавство. 1969. №4.
28. Таранець В.Г. Українці: етнос і мова. Одеса, 2013.
29. Тимошук Б.О. Слов'янські гради Північної Буковини. Ужгород, 1975.
30. Українська радянська енциклопедія. Т.9. К., 1983.
31. Яценко Б.І. Слово о полку Ігоревім як історичне джерело. К., 2006.

REFERENCES

1. Avdeyenko V. (2017). Proekt «Ukrayina». Kyivsky paterik [Project «Ukraine». Kyiv paterik]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Borysenko V. (1993). Anty. Rusy. Ukrajyntsi [Anti. Russis. Ukrainians] Viche. 7. Kyiv [in Ukrainian].
3. Velykanova M.S. (1964). Antropolohycheskyy sostav naselenyya Prutsko-Dnestrovskoho mezhdurech'ya v I tysyacheletyy n.é. [Anthropological composition of the population of the Prut-Dniester interfluvium in the I millennium AD] // *Tezysy dokladov Pervoho sympozyumu po arkheolohyy y etnografyy Yuho-Zapada SSSR. — Abstracts of the reports of the First Symposium on Archaeology and Ethnography of the South-West of the USSR*. Chisinau [in Russian].
4. Voytovych L. (2010). Prykarpattia v druhiy polovyni I tys. n. e. [Prykarpattia in the second half of the 1st millennium AD] // *Visnyk L'vivskoho universytetu. Bulletin of Lviv University*. Vyp.45. Lviv [in Ukrainian].
5. Holovchenko V., Matviyenko V. (2007). Dyplomatychna istoriya Ukrayiny [Diplomatic history of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Hrushevs'kyy M. (1991). Istoriya Ukrayiny-Rusy [History of Ukraine-Rus]. (Vol. 1). Kyiv [in Ukrainian].
7. Hrushevs'kyy M. (1993). Istoriya ukrayins'koyi literatury [History of Ukrainian literature]. (Vol. 1). Kyiv [in Ukrainian].
8. Hrushevs'kyy M. (1990). Ocherk ystoryy ukraynskoho naroda [Sketch of the history of the Ukrainian people]. Kyiv [in Ukrainian].

9. Dyachenko V. Ne til'ky chorniyi brovy, kariyi ochi [Not only black eyebrows, brown eyes]. Viche. 4.
10. Etymolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language] (Vol. 5). Kyiv, 2006 [in Ukrainian].
11. Etnichna ta etnokul'turna istoriya Ukrayiny [Ethnic and ethnocultural history of Ukraine]. — T.1. Kyiv, 2005 [in Ukrainian].
12. Klymovskyy S.Y. (2013). Hde, kohda y pochemu voznik Kyev [Where, when and why did Kyiv arise]. Kyiv [in Russian].
13. Kotlyar M.F. (1998). Halyts'ko-Volyns'ka Rus' [Galicia-Volyn Rus]. Kyiv [in Ukrainian].
14. Lypyns'kyy V. (1992). Kham i Yafet [Ham and Japhet] // Suchasnist'. 6. Kyiv [in Ukrainian].
15. Mezentsseva H. (1965). Kanivs'ke poselennya polyan [Kaniv settlement of polans]. Kyiv [in Ukrainian].
16. Povesty vremennykh let [Tales of the past years]. (1950). (Vol. 1). Moskva [in Russian].
17. Polnyy tserkovno-slov'yanskyy slovar' [Complete Church Slavonic Dictionary]. — M., 1993.
18. Rusanova Y.P. (1966). Kurhany polyan X — XIII vv. [Mounds of the polans of the 10th — 13th centuries]. — Moskva [in Russian].
19. Rybakov B.A. (1947). Polyane y severiane. *Sovetskaya arkheolohyya*. — *Soviet archeology*. Moskva [in Russian].
20. Rybakov B. A. (1960). Spornye voprosy obrazovanyia Kyevs'koy Rusy [Controversial issues of formation of Kyiv Rusy]// *Voprosy ystoriy*. — *Questions of History*. 9. Moskva [in Russian].
21. Sakharov A.N. (1986). My ot roda russkoho [We are of the Russian race]. Moskva [in Russian].
22. Sedov V.V. (1982). Vostochnye slavyane v VIII–XIII v. [Eastern Slavs in the VIII–XIII centuries]. Moskva [in Russian].
23. Seredonyn S M. (1916). Ystorycheskaya heohrafiya [Historical geography]. Petrograd [in Russian].
24. Slavyanskaya éntsyklopedyya [Slavic encyclopedia]. (Vol. 2). 2010. Moskva [in Russian].
25. Smilenko A.T. (1975). Slov'yany ta yikh susidy u Stepovomu Podniprovyi (II–XIII st.) [Slavs and their neighbors in Steppe Dnieper (II–XIII centuries)]. Kyiv [in Ukrainian].
26. Smyrnov A. (1972). Arkheolohicheskiye dannye ob uhro-venhrakh v Povolzh'e [Archaeological data on the Ugro-Hungarians in the Volga region]. *Problemy arkheolohyy y drevney ystoriy uhrov*. — *Problems of archeology and ancient history of the Ugrians*. Moskva [in Russian].
27. Stryzhak O. S. Tyvertsi (1969). [Tyvertsi] // *Movoznavstvo*. 4. Kyiv [in Ukrainian].
28. Taranets' V.H. (2013) Ukrayintsi: etnos i mova [Ukrainians: ethnicity and language]. Odesa [in Ukrainian].
29. Tymoshchuk B.O. (1975). Slov'yans'ki hrady Pivnichnoyi Bukovyny [Slavic castles of Northern Bukovyna]. Uzhhorod [in Ukrainian].
30. Ukrayins'ka radyans'ka entsyklopediya [Ukrainian Soviet Encyclopedia]. (Vol. 9). K., 1983.
31. Yatsenko B.I. (2006). Slovo o polku Ihorevim yak istorychne dzherelo [A Word about Igor's regiment as a historical source.]. Kyiv [in Ukrainian].

УДК 354-027.23+351.86-026.564:355.01

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33).19–38

Іван Черленяк,

*доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри бізнес-адміністрування, маркетингу та менеджменту*

Маріан Токар,

*доктор наук з державного управління, доцент,
професор кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

СИСТЕМНІ ЗАГРОЗИ ДЛЯ БЕЗПЕКИ, СТІЙКОСТІ ТА ВИЖИВАННЯ КРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті розглянуто нові напрями створення, вдосконалення механізмів та чинників посилення державної безпеки, формування умов стійкості та виживання України засобами публічного управління з урахуванням прогалин та недоробок, які виявила сучасна російсько-українська війна. Актуалізуються проблеми популізму і корупції як системних загроз для безпеки, стійкості та виживання України. Здійснено спробу аналітичного моделювання системотвірних компонент стійкості та резильєнтності України в умовах воєнного часу крізь призму доктрини тотальної оборони і концепції суспільної самоорганізації.

Досліджено бар'єри та складності підготовки системи публічної влади України до ефективного управління опором загрозам війни високої інтенсивності. Встановлено, що як система організації державного управління національною безпекою та обороною, так і законодавче та нормативно-правове забезпечення підготовки військового та промислового потенціалу країни не відповідали рівню загроз, сформованим військово-політичним керівництвом РФ у 2021 р. та особливо в січні — лютому 2022 р. Обґрунтовано, що в умовах позиційної війни високої інтенсивності ефективно державне управління повинно базуватися на концепції резильєнтності, системно пов'язаній з доктриною тотальної оборони України.

Ключові слова: *системні загрози, державна безпека, публічне управління, стійкість, резильєнтність, популізм, корупція.*

In article proposed to search for new directions of creation, improvement of mechanisms and factors of strengthening state security, formation of conditions for stability and survival of Ukraine by means of public administration, taking into account the gaps and shortcomings revealed by the modern Russian-Ukrainian war. The problems of populism and corruption are updated as systemic threats to the security, stability and survival of Ukraine. An attempt is made to analytically model the systemic components of stability and resilience of Ukraine in wartime conditions through the prism of the doctrine of total defense and the concept of social self-organization.

The barriers and difficulties of preparing the system of public power of Ukraine for the effective management of resistance to the threats of high-intensity war have been studied. It was established that both the system of organizing the state management of national security and defense, as well as the legislative and regulatory support for the preparation of the military and industrial potential of the countries, did not correspond to the level of threats that were formed by the military and political leadership of the Russian Federation in 2021, and especially in January — February 2022. It is justified that in the conditions of a high-intensity positional war, effective state management should be based on such a concept of resilience, which is systematically related to the doctrine of total defense of Ukraine.

Keywords: systemic threats, state security, public administration, sustainability, resilience, populism, corruption.

Проблема науково-практичного конструювання змісту доктрини мобілізації ресурсів оборони на основі суспільної самоорганізації та в умовах збереження демократичного режиму в Україні все ще не набула своєї актуальності. Між тим така доктрина необхідна для забезпечення праксеологічних основ формування та щоденного відтворення простору стійкості «країна — держава — суспільство — громадяни». Ця проблема потребує глибокого переосмислення, виходячи із сучасних обставин змістового наповнення політики в геополітичному, загальнодержавному та регіональному вимірах. Пошук нових напрямів створення, вдосконалення механізмів та факторів посилення державної безпеки, формування умов стійкості та виживання України в російсько-українській війні неможливі без подолання корупції та відмови від популізму як риторики комунікації влади і суспільства. Це необхідно робити й засобами публічного управління з урахуванням прогалин та недопрацювань, які виявила сучасна російсько-українська війна.

Метою роботи є актуалізація проблем популізму і корупції як системних загроз безпеки, стійкості та виживання України в умовах російсько-української війни та аналітичне моделювання системотвірних компонент стійкості та резильєнтності України в умовах воєнного часу крізь призму доктрини тотальної оборони і концепції суспільної самоорганізації.

Початок ХХІ століття ознаменувався двома нібито мало пов'язаними на перший погляд між собою подіями та процесами, які сьогодні формують особливі ризики та виклики для демократичного розвитку та порядку як в Україні, так і в Європі.

Перший — це процес різкого зростання мілітарного експансіонізму Кремля: «Після того, як світовий політикум, а особливо блок НАТО, жодним чином не відреагували на агресивну промову В. Путіна на Мюнхенській безпековій конференції 10 лютого 2007 р., він, повіривши, що може чинити подібно, як і А. Гітлер після Мюнхенської змови 1938 р., вирішив «прозондувати» реакцію демократичного світу на експансіоністські дії Росії. 8 серпня 2008 р. російські війська вторглися у Грузію...» [7, с. 48].

Другий — це процес поширення в Європі популізму як методу швидкого досягнення політичних цілей претендентів на державну владу. Але в

цьому процесі експансії політиків-популістів є гео-регіональні особливості. «В усталених демократіях Західної Європи популісти загалом дотримуються основних правил демократичної конкуренції і не трансформують демократичну інституційну структуру. У Центральній та Східній Європі популісти намагаються переробити всю демократичну інституційну структуру за своїм власним уподобанням, прагнучи ліквідувати або істотно послабити політичний плюралізм» [3, с. 53].

У контексті такої двоїстості варто наголосити, що такий західноєвропейський політик, як Е. Макрон, переміг у Франції на президентських виборах у 2017 р., теж вдало застосовуючи популістські технології для формування власного політичного іміджу та іміджу новоствореної ним партії. Е. Макрон досить жорстко критикував правлячу еліту Франції, закликаючи до «моралізації політики». Створена ним нова політична партія «Вперед» всіляко підкреслювала, що не має нічого спільного зі «старими» партіями, а є масовим народним рухом з «оновлення Франції». Разом із тим, не слід забувати про інше. Е. Макрон уже на момент першої президентської каденції набув високий рівень управлінської професійної підготовки: а) освіта: Інститут політичних наук та престижна Національна адміністративна школа; б) досвід роботи: в Генеральній інспекції фінансів, інвестиційного банкіра, міністра економіки, промисловості та цифрових справ [14].

У фокусі тієї ж двоїстості відзначимо, що не оминула експансія популізму й Україну. «Елементи артикуляції вертикального протистояння «народу» та «еліти» зіграли важливу роль і в кампанії В. Зеленського. Його девіз «Зробимо їх разом!» закликав широкі верстви населення до мобілізації проти правлячої верхівки під час президентських, а потім і парламентських виборів у 2019 р. У разі перемоги колишній артист пообіцяв «перезавантаження влади» і «перезавантаження системи» та боротьбу з олігархами та корупцією» [40].

Популізм В. Зеленського та його популярність як претендента на пост президента України зростали на хвилі показової боротьби з бюрократією і корупцією. Після перемоги на президентських виборах у травні 2019 р. політика «турборежиму популярних рішень» та нетерпимість до критики під гаслом боротьби з олігархами привела до політики турбо-рекрутування нових депутатів українського парламенту. В результаті швидко вдалося «рекрутувати депутатів» в основному з тих верств населення, які в силу особливостей життєвого шляху не мали ні інтересу, ні можливості набути управлінських компетенцій та компетенцій державотворчої політичної діяльності. Так сформувалася популістська монобільшість парламенту. При цьому слід врахувати, що в Україні на популярність, а значить і на підтримку населенням претендентів на участь та учасників політичної діяльності можуть впливати як внутрішні, так і зовнішні фактори, зокрема агентурна діяльність іноземних спецслужб. Виявилося, що вказані вище чинники та фактори й обставини, які аналізуються нами нижче, сутнісно зменшують стійкість України. Особливо в умовах війни. Корупційні та популістські тенденції прийняття рішень проявлялися і в контексті оборонних закупівель та кадрових конфліктів у міністерствах [2; 9–11].

Практика більш ніж дворічної боротьби України в надважких умовах війни високої інтенсивності свідчить, що проблематика посилення та розвитку факторів стійкості держави в сучасних умовах воєнного часу стає дедалі більш актуальною та багатогранною. Так, вплив повномасштабної війни РФ проти України на архітектуру європейської безпеки досліджується в значній кількості праць, в яких наголошується, що ця війна змінила не тільки архітектуру європейської безпеки, але і міжнародне розуміння значення України як одного з головних факторів збереження стабільності і безпеки в Європі [33; 36].

У іншій праці відзначено, що, всупереч прогнозам багатьох експертів, українська армія усе ж виявилася стійкою перед повномасштабним вторгненням армії РФ. Тут же вказано, що для пояснення цього «цікавого» феномену багато хто відзначав поширеність корупції в російському суспільстві, державному секторі та армії, яка займає 136-е місце серед найменш корумпованих урядів. Однак корупція також поширена в українському державному секторі, який займає 122-е [32, р. 37]. Виходячи злогіки переваг поліцентричного захисту (тобто оборони), автори намагаються пояснити, яким чином Україна усе ж залишилася стійкою проти умовно більш потужного супротивника. «Поліцентрична оборона в Україні має чотири переваги, які сприяють контрнаступальним зусиллям проти вторгнення: 1) поліцентричний захист полегшує використання локальних і залежних від контексту знань; 2) дозволяє конкуренцію, експерименти та гнучкість; 3) зменшує вразливості односточної відмови; 4) заохочує до приєднання найрізноманітніших людей до збройних сил і сприяння військовим зусиллям» [32, р. 52].

У праці А. Кудленко досліджуються джерела стійкості України. Відзначено, що в опорі агресії РФ роль волонтерства в Україні (починаючи з 2014 року і по сьогодні) була і продовжує бути дуже важливою [37]. Також наголошено, що горизонтальні мережі в громадах доцільно всіляко підтримувати та інвестувати в розвиток волонтерського сектору. А деякі дослідники розглядають певні аспекти теоретичного трактування концепції стійкості та аналізують можливості пояснення стійкості України в умовах повномасштабної агресії РФ через зростання тієї ролі й спроможності місцевих територіальних громад, які створені реформою децентралізації після 2014 р. [39].

Після початку широкомасштабної агресії РФ проти України стартувала нова фаза російсько-української війни з високою інтенсивністю воєнних дій. Цей період засвідчив, що проблема посилення та розвитку факторів стійкості держави в сучасних умовах воєнного часу залишається актуальною.

Загрози стійкості держави посилюються за рахунок:

- 1) модифікації інструментів гібридної війни, формування корупційних мереж колаборантів та активізації «консервованих» агентів Кремля;
- 2) посилення правителями Росії (РФ) масштабів знищення України шляхом все більш інтенсивного застосування ракет, авіації, великого окупаційного військового контингенту тощо;

3) загального пониження якості державного управління популістськими техніками реалізації влади.

У цьому зв'язку загострюється також проблема науково-практичного конструювання змісту комплексної доктрини мобілізації ресурсів оборони України на основі суспільної самоорганізації. Причому важливою є суспільна самоорганізація в умовах збереження основ демократичного режиму в Україні, оскільки саме демократія є важливою конкурентною перевагою України перед тоталітарно-авторитарною РФ, яка традиційно оперує такими інструментами політики, як популізм і корупція. А відсутність ефективної стратегії стійкості держави та її оборони говорить про недалекоглядність національної політики України й неготовність суспільства до довготривалої війни.

Автори в деяких дослідженнях уже привертали увагу до цієї проблеми. Так, у праці М. Назарова [15] досліджується проблема національної стійкості до початку повномасштабного вторгнення та наголошується, що анексія Криму та війна на Донбасі виявили системні прогалини у національній безпеці України. Тут же зроблено висновок, що розвиток національної стійкості можливий за рахунок розвиненого в Україні інституту громадянського суспільства та волонтерства, що є невід'ємним складником забезпечення стійкості. О. Резнікова пропонує розуміти національну стійкість як «здатність держави та суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження та характеру, адаптуватись до змін безпечового середовища, підтримувати стале функціонування, у т.ч. під час криз, швидко відновлюватися після криз до оптимального за визначених умов рівня рівноваги» [23, с. 398]. А у доповіді С. Пирожкова, виголошеній на засіданні Президії НАНУ, яке відбулося на самому початку повномасштабної фази війни, проаналізовано основні види гібридних загроз для України в умовах російської агресії у контексті визначення пріоритетних напрямів та етапів реалізації стратегії національної стійкості України [17].

Слід звернути увагу і на те, що на основі аналізу даних соціологічних досліджень, проведених у другій половині 2023 р., аналітики НІСД зробили такі важливі практичні висновки: 1) сьогодні стійкість українського суспільства щодо викликів війни є доволі значною; 2) ситуація може змінюватися залежно від погіршення економічної ситуації або становища на фронті; 3) стійкість суспільства також залежить від його психологічного стану, зокрема від почуттів, пов'язаних зі своєю країною [24].

Отже, нагадаємо, що у 2019 р. після президентських і парламентських виборів відбулася різка зміна політичної основи системи державного управління. Керівники нової управлінської системи отримали свої повноваження та відповідальність за них, не маючи при цьому в своїй більшості досвіду роботи ні в органах публічного управління, ні в політичних партіях. Через це вони не зуміли вчасно розпізнати ризики та загрози переростання локальної війни у повномасштабну. Структурно-функціональний аналіз релевантних подій та документів доводить, що в 2019–2020 рр. робота над збільшенням матеріально-технічного забезпечення ЗСУ, формування дієвого мобілізаційного ресурсу підготовки широких верств насе-

лення до оборони країни не те що була недостатньою, а практично була призупинена [5–6; 8].

Політична партія «Слуга народу», яка в 2019 р. стала домінуючою монобільшістю законодавчого органу — Верховної Ради України, сформувала уряд. Порівняльний та хронологічно-еволюційний методи дають можливість зробити висновок, що ні монобільшість «Слуг народу», ні сформований уряд О. Гончарука, а згодом і уряд Д. Шмигала, не змогли вчасно опрацювати досвід гібридної фази локальної війни попередніх років. Однак урядом було обрано політику «популярних простих рішень». Крім усього іншого, деякі члени уряду і депутати з провладної фракції були замішані в корупційних скандалах, що підриває авторитет самої влади на найвищому рівні. Відтак популізм і корупція стали в один ряд серед ключових загроз безпеки, стійкості та виживання України в умовах російсько-української війни, а особливо етапу її високої інтенсивності з лютого 2022 р.

В умовах відсутності в Україні на той час доктрини «тотальної оборони» не так багато посадовців були готові до організації реальної оборони. Відтак агресор частково зміг застати країну зненацька, оскільки в цілому система публічного управління України не готувалася оперативно до відсічі. Незважаючи на це, ранком 24 лютого 2022 р. командування ЗСУ, Генеральний Штаб ЗСУ, керівництво МВС, керівництво Державної прикордонної служби прищвидшено зуміли організувати на півночі та центрі України в більшості напрямів наступу армії РФ певний ефективний опір. Частини регулярної армії України разом із добровольцями з Сил територіальної оборони України та спонтанно приєднаними громадянами-добровольцями вели надважкі бої з у кілька разів переважаючими й добре озброєними силами загарбників. Проте на півдні, при виході з Криму, ворог без перешкод за кілька днів фактично без організованого опору окупував територію в тисячі квадратних кілометрів. Це вказує на те, що, якби доктрина «тотальної оборони» була впроваджена вже в 2020 р., таких людських і територіальних втрат Україна не зазнала б. Варто також нагадати, що Сили територіальної оборони були створені зі значним запізненням лише незадовго до початку вторгнення на підставі Закону України «Про основи національного спротиву» від 1 січня 2022 р. [20]. Формування підрозділів Сил територіальної оборони мало б бути завершеним до 15 лютого 2022 р.

У 2022–2023 рр. ціною надзвичайних зусиль ЗСУ за допомогою громадян-добровольців, які були вимушені нашвидкуруч, без відповідної підготовки взяти зброю до рук, зуміли відстояти Київ, Миколаїв, Харків та інші міста й села, звільнити від окупації Херсон, відтіснити ворога від Харкова. Були й інші успішні воєнні операції. Проте проведене окупаційними військами мінування територій, побудова фортифікаційних споруд із залученням виробничого потенціалу підприємств РФ, підрив Каховської ГЕС та інші обставини обмежили можливості проведення маневреної війни для успішної деокупації Півдня та Сходу України. Війна на початок осені 2023 р. набула позиційного характеру із виснаженням воєнних, мобілізаційних та економічних ресурсів воюючих сторін. Січень — лютий

2024 р. ознаменувався незрозумілим для широкої патріотичної громадськості технологічним процесом усунення головнокомандувача генерала В. Залужного від управління та керівництва ЗСУ. Зауважимо, що на багатьох важливих ділянках ЗСУ при підтримці патріотичних груп громадян та посадовців органів публічного управління вдалося чинити потужний опір загарбникам відповідно до доктрини «опору будь-якою ціною» [4; 12; 22; 27; 31]. Це зрештою унеможливило окупацію Києва та Харкова і зберегло основи стійкості нашої держави. Але в умовах довготривалої позиційної війни застосування концепції підвищення можливостей «опору будь-якою ціною» є недостатньо перспективною.

У нових умовах для розв'язання проблеми кардинального підвищення спільної ефективності системи публічного управління та військового управління під час позиційної війни на виснаження необхідно розробляти такі доктрини національної оборони та безпеки, які базуються на розумінні, що опір (*resistance*) і стійкість (*resilience*) є відмінними між собою смисловими конструктами. Відповідно ці смислові конструкти при релевантній проєктній постановці «виклик — питання — завдання — алгоритм розв'язання» повинні стати системною основою двох сутнісно відмінних доктрин формування й підтримки джерел та ресурсів оборони України в короткострокових і довготривалих періодах.

Доктрина адекватного військового опору базується на організації опору агресії органами державного управління за допомогою ЗСУ та сил правоохоронних органів на основі тих наперед заготовлених ресурсів, що оперативно контрольовані державними органами і договорами про міжнародну допомогу. Бувають ситуації, коли в короткостроковій перспективі на певній локальній ділянці доцільно або необхідно використовувати саме доктрину опору-стійкості. Але необхідно враховувати, що в контексті соціальних, психологічних та екологічних систем поняття «опір» адекватно описує здатність системи впоратися з негайними (поточними) наслідками стресових ситуацій і забезпечити повернення її до нормального функціонування [38]. Знову ж таки, необхідно враховувати, що: 1) опір — це особливий стан напруження системи; 2) напруження необхідно забезпечити запасом міцності та потоками постачання для відновлення сил опору; 3) необхідна для існування опору реконструкція зв'язків між компонентами системи може через деякий час спричинити стійку дисфункцію системи в зміненому середовищі. Тобто при зміні природи та характеру загрози конструкція «уже звичного опору» стає, як правило, неефективною.

Використовується і поняття «життестійкість», що забезпечується такими адаптаційними особистісними характеристиками, як стресостійкість, емоційна стійкість, емоційний інтелект. Стійкість у вимірі соціальної спільноти (групи) — це «більше ніж міцність і здатність переносити біль; це здатність знаходити приховані внутрішні сили та ресурси, щоб ефективно впоратися з тривалою кризою, стійкість є вищою мірою адаптації та гнучкості» [34, р. 106]. У вимірі держави — соціальна (або суспільна) стійкість є невід'ємним складником національної стійкості і визначається як збереження здатності національної держави щодо її суспільної згурто-

ваності, коли вона стикається зі зовнішніми чи внутрішніми конфліктами, спричиненими суспільно-політичними змінами та/або насильницькими заворушеннями [35].

Важливим аспектом гнучкості й стійкості системи органів та інститутів публічного управління України є проблема ефективного управління розробкою концепції, обґрунтуванням доктрини й упровадженням практики тотальної оборони. На цьому шляху було зроблено певні кроки, проте, як показав час, вони виявилися недостатньо ефективними. У 2020–2021 рр., коли розроблялася нова воєнна доктрина, основи якої репрезентовані в Указі Президента України «Про Стратегію воєнної безпеки України «Воєнна безпека — всеохоплююча оборона» [21], військові аналітики та експерти передбачали необхідність розробки саме концепції тотальної оборони. Проте у кінцевому документі з'явилось більш розмите та обмежене формулювання — «всеохоплююча оборона». Причому термін «всеохоплююча» тут стосується не глибини вирішення проблеми, а широти переліку намічених сфер охоплення напрямів можливих загроз. Стійкість безпосередньо пов'язана з тотальною обороною [28]. Адже це, насамперед, зв'язок усіх можливих рівнів екзистенції, стійкості та живучості (резильєнтності) системи «держава — країна — суспільство — громадяни». Відповідно до згаданої Стратегії «...стримування в контексті всеохоплюючої оборони України передбачає готовність сил оборони України, національної економіки, населення та всієї держави до надання відсічі збройній агресії проти України, нарощування спроможностей системи протиповітряної оборони, створення цілісної системи територіальної оборони, вжиття превентивних заходів щодо протидії воєнним загрозам, досягнення та підтримання спроможностей завдати противнику неприйнятних політичних, економічних, воєнних та інших втрат, з огляду на які він буде змушений відмовитися від ескалації або припинити збройну агресію проти України» [29]. Відтак стійкість зводиться фактично до доктрини «механічного опору». У цьому ж документі вживається також і поняття стійкості держави у такому контексті: «Стійкість у ході всеохоплюючої оборони України досягається здатністю системи управління державою, сил оборони, національної економіки, інфраструктури та суспільства швидко відновлюватися та адаптуватися до змін у безпековому середовищі й до тривалого протистояння в наданні відсічі й стримування збройної агресії проти України, підтриманням спроможності до здійснення стратегічного розгортання, територіальної оборони України, руху опору, ведення операцій (бойових, спеціальних, стабілізаційних дій), налагодженням надійних каналів комунікації з населенням та підтриманням його життєдіяльності» [29]. Отже, поняття тотальної оборони в остаточній версії відсутнє, незважаючи на те, що таке базове поняття є в доктринах національної безпеки держави балтійських країн, Норвегії, Швеції — усіх країн, які пам'ятають історію та розглядають РФ як потенційного «тотального ворога» [1].

Поряд із цим, в Україні для реалізації ефективної доктрини тотальної оборони існують і певні проблеми інституційно-правового характеру. Зокрема, гальмуючим фактором є й те, що в державному механізмі відсут-

ній реальний фактор політичної відповідальності Президента і Верховної Ради України за діяльність (бездіяльність) Кабінету Міністрів України [30]. Такий стан справ нівелює ефективність усієї системи виконавчої влади, яка так необхідна у воєнний час. Потрібні для якісного та швидкого підвищення ефективності всіх рівнів публічного (державного) управління обороною країни в умовах війни питання створення доктрини й практики тотальної оборони є терміновими. Вони є й організаційними, і правовими, і психологічними. Важливим є й системне виховання кожного покоління на основі світоглядного імперативу готовності виділяти частину свого часу для підготовки до національної оборони.

Не зняті з порядку денного й негативні феномени популізму і корупції як ключових загроз безпеки, стійкості та виживання України в умовах російсько-української війни. Для того, щоб підтвердити тези про загрозливі тенденції корупції та популізму в українській політиці під час російсько-української війни, наведемо результати соціологічних опитувань, які проводилися в 2023 і 2024 рр. в Україні. Усі вони засвідчують негативний аспект впливу корупції на життя держави і суспільства та негативне ставлення останнього до безуспішного (популістського) ходу боротьби державних насамперед органів влади із цим згубним явищем.

Так, зокрема, зростання рівня корупції в Україні в 2023 р. помітили аж 61,2% опитаних. Дослідження «Корупція в Україні 2023: розуміння, сприйняття, поширеність» було презентоване в Національному агентстві з питань запобігання корупції. Ці показники у понад два рази більші, ніж були у 2022 р. Причому це вже п'яте національне опитування населення для комплексної оцінки корупційної ситуації в Україні з 2017 р. (також проводилося в 2020, 2021, 2022 рр.) [26]. Насправді для українців тема корупції останніми роками перебуває в розряді «топ», у тому числі через тенденційні заяви влади про спроби подолання цього явища.

У листопаді 2023 р. за результатами іншого соціологічного дослідження (Transparency International Ukraine) абсолютна більшість громадян вважала найбільш загрозливими для України наявність трьох проблем — війна (96%), корупція (88%) та руйнування інфраструктури й житла (82%). Дані говорять про те, що майже кожна з цих проблем турбує українців на 5–10% більше, ніж раніше [16].

Подібна тенденція громадської думки збереглася й надалі. На думку більшості українців, найбільшою загрозою для розвитку України є корупція в державних органах влади. Про це свідчать результати опитування соціологічної групи «Рейтинг» від імені Центру аналізу та соціологічних досліджень Міжнародного республіканського інституту, яке провели впродовж 17–21 лютого 2024 р. Зокрема, корупцію як загрозливе для держави явище назвали 51% опитаних громадян. І це більше, ніж така загроза, як воєнна агресія Росії, — 46%. Економічна криза та її наслідки посіли третє місце серед цих негативних явищ. Доречно згадати, що на п'ятому місці за результатами опитування — безвідповідальність влади (4%), що породжує думки про усталені ключові загрози для безпеки, стійкості та виживання України в умовах російсько-української війни з боку популізму і корупції [13].

Поруч із цим співзвучними в негативних тенденціях є думки українців із приводу діяльності українського парламенту, активність якого за результатами дослідження цілком схвалюють лише 3% опитаних громадян (скоріше схвалюють 16%, а ще 5% — не визначилися). При цьому загальна кількість тих, хто не схвалює діяльність Верховної Ради України, сягнула 77%. Водночас діяльність Президента України Володимира Зеленського станом на лютий 2024 р. схвалювали 63% (цілком — 22% і частково — 41%). А 15% респондентів зовсім не схвалюють її (у квітні 2022 р. таких було лише 2%), ще 18% — скоріше не схвалюють (у квітні 2022 р. 3%) [13].

Дані цього дослідження підтверджують тезу, що в умовах війни корупція як явище в українській владі не зникло, а навпаки — пристосувалося до нових реалій. Причому українці вважають корупцію найбільшою проблемою і після завершення війни. Соціологічне опитування КМІС для Консультативної місії ЄС з 30 вересня до 13 жовтня 2023 р. вказує на особливу стурбованість громадян зростанням корупції в Україні. Більше того, автори дослідження також прийшли до висновку, що «питання власного добробуту менше турбує населення, ніж несправедливість через корупцію» [25]. Так, 54% опитаних вважають, що насамперед боротися з корупцією мають нові антикорупційні органи, створені після 2014 р. Одночасно відповідальними за боротьбу з корупцією українці вважають Президента України (Офіс Президента) — 43%, а також силові структури.

Очевидно, що українське населення в першу чергу очікує ефективних дій (а не популістських запевнень) у напрямі подолання корупції від влади та антикорупційних структур. Хоча рівень довіри до останніх не є високим (довіра 31% при недовірі 44%). Відповідно 33% опитаних вважають, що такі спеціальні органи здатні боротися з корупцією, натомість 56% опитаних вважають їх нездатними до виконання своїх функцій. Попри це, все ж дослідники вважають, що «громадськість очікує активних дій влади на різних рівнях з подолання корупції» з надією на позитивні зміни (59% схильні вірити в те, що «є спроби боротьби з корупцією та є позитивні зміни») [25].

Водночас наголосимо, що ще у 2022 р. питання безпеки, стійкості та виживання країни «були в абсолютному пріоритеті над іншими проблемами, зокрема й корупцією» [18]. Після цього, вочевидь внаслідок введення воєнного стану, ділова активність у контактуванні з державними органами влади зменшилася, а їх контрольно-інспекційні функції послабилися, «або взагалі зупинені на деякий час, що суттєво вплинуло на показники сприйняття та досвіду корупції» [18].

Отже, як бачимо, популізм і корупція тісно пов'язані між собою і залишаються серед ключових системних загроз безпеки, стійкості та виживання України в умовах російсько-української війни. У геополітичному контексті також слід врахувати, що вже до 2014 р. були створені розгалужені мережі корупційного бізнесу в Україні, центровані на інтереси спецслужб Кремля. Корупційні мережі на сучасний момент стали не тільки важелем політичного та економічного впливу на владу України, вони є важливими економічними агентами в політико-економічній системі України із

значними рахунками капіталів як в українських, так і закордонних банках. Такого роду фірми й корпорації саме через корупційні мережі та схеми забезпечили фінансування промосковських телеканалів, газет, сегментів соціальних мереж, які повинні були інформаційно підготувати населення України до московської окупації. Паралельно спецслужби Кремля за рахунок корупційних мереж у економіці України активізували виникнення стійких корупційних схем і в судовій, і у виконавчій та законодавчій владі. Така дуальність самозахисту корупційних мереж дозволяє і під час війни створювати результативні схеми для «своїх людей». Тобто «тотальну безпеку» для учасників корупційних мереж у промисловості, енергетиці, аграрному та гірничо-добувному секторах, що пов'язані з інтересами політиків і спецслужб Кремля. Одним із наочних прикладів такої антиукраїнської політики корупційних мереж у минулому стала приватизація потужних в Україні підприємств первинної металургії алюмінію, яка зруйнувала можливості розвитку власної військової авіації України [19].

Воєнний час висуває нові складні вимоги до якості та змісту публічного управління як гарантії безпеки, стійкості та виживання України в умовах російсько-української війни. Виникають складні питання та проблеми співвідношення директивних методів жорсткого державного управління та більш гнучких і багатоваріантних методів публічного управління. Адже жорстка система як протилежність гнучкій системі не витримує різких навантажень, у той час як гнучка система за рахунок реконструкції поверхневих зв'язків та залучення глибинних зв'язків здатна перебудуватися, розподілити і погасити силу ударного навантаження. Руйнуванню усіх сфер життєдіяльності держави, викликаних війною, може протистояти тільки складно організована система «держава — країна — суспільство — громадяни». Вона самовідтворюється у взаємодії таких смислових і діяльнісних образів, які в певному ракурсі мають дещо різні частки та комбінації: історичного, ресурсного, діяльнісного, когнітивного й емоційного змісту. Але таке відтворення потребує як суспільної, так і владно-політичної атмосфери справедливості й порядності.

Публічне управління як система та принцип, як процес впливу громадян і територіальних громад, суспільних верств, неурядових організацій та політичних партій суттєво відрізняються в мирний та у воєнний час. Одним із джерел такої трансформації є ті обмеження, що, як правило, у воєнний час накладаються на зібрання, мітинги та інші публічні акції з міркувань вимог доктрини національної безпеки. Але демократичний контроль суспільства над посадовцями всіх рівнів публічної влади треба розумним чином усе ж підтримувати. Без цього неможливо створити атмосферу справедливості та поваги до гідності громадянина. Зокрема й гідності громадянина-військовослужбовця.

Доктрина національної безпеки та система публічного управління повинні взаємодіяти таким чином, щоб створити ефективні механізми управління економікою країни, державно-управлінським апаратом, Збройними силами України, силами правопорядку. Загалом функціонально вирішення проблеми безпеки, стійкості й виживання країни, а та-

кож побудови результативних стратегій «тотальної оборони» залежать від сукупності нормативно-правових, організаційно-управлінських, соціально-групових, матеріально-фінансових, інноваційно-технологічних, інформаційно-смыслових, прогностично-моделюючих факторів без популізму й корупції. Їх узгодження є непростим завданням. Усі вони повинні передбачати та забезпечувати високий рівень відповідальності перед державою і суспільством. Вони повинні також враховувати динаміку розвитку політичного режиму та публічного управління, стан соціально-економічного і національно-культурного буття українського народу.

Розвиток основних компонент державної безпеки повинен активно здійснюватися засобами публічного управління, інституції якого мають виступити важливим з'єднувальним містком між державою, суспільством і громадянами. У вимірі держави забезпечення успішної взаємодії неможливе без ефективно діючих законодавчих та представницьких органів, гнучкої гілки виконавчої влади, активності органів місцевого самоврядування, громадського контролю, а також контролю спеціальних служб захисту безпеки держави. Над системою тотальної оборони потрібен як державний, так і суспільний нагляд. Важливими є не тільки вироблення, вдосконалення законів та планів, але й неухильне дотримання норм відповідних законів, стратегій, планів посадовцями влади і пересічними громадянами. Негайне якісне унормування відповідальності та повноважень усіх суб'єктів публічного й військового управління за сферу національної безпеки, військової, економічної та політичної стійкості України є життєво важливою вимогою часу.

Усе це повинно бути підкріплене якісним підвищенням рівня вмінь та знань представників державної влади як «верховного» військово-політичного керівництва, так і членів Кабінету Міністрів України та всіх посадових осіб публічної влади, депутатів різних рівнів тощо. Особливу увагу слід приділити формуванню умов, в яких підвищення компетенцій членів українського парламенту стане особистою необхідністю кожного депутата й «умовою парламентського існування» партії, яка привела його до Верховної Ради України.

Очевидним є, що результативне, а не суто декларативно-імітаційне та популістське вирішення проблеми стійкості України повинно розпочатися з якісної розробки ідеї, моральної й ідеологічної доктрини, відповідного законодавчого обґрунтування та нормативного забезпечення. Але цей процес не повинен перетворитися на вигідну бездіяльним і неефективним чиновникам формальність. Адже перейменування обласних державних адміністрацій у «обласні військові адміністрації» не створило автоматично нову якість управління обороною країни. Тим більше, коли ними, як правило, керують не професійні військові, а люди, які не мають реально-го бойового досвіду та морального права на назву «військова адміністрація». Більше того, таке перейменування просто вивело чиновників з-під громадського контролю і тільки формально наблизило регіони України до концепції «загальної оборони». Але тотальна оборона — це набагато більше, ніж формально установа «загальна оборона».

Стійкість та повноцінна організація відповідних рівнів, сегментів та блоків ефективної тотальної оборони в кожному регіоні й у кожній територіальній громаді повинна передбачати: 1) відповідну ідеологію; 2) індивідуальну та суспільну мораль, 3) ресурси (в тому числі фінансові та правові), 4) відповідальність і повноваження. Відповідальність та взаємний контроль особливо має стосуватися таких суб'єктів публічного управління, як органи управління територіальними громадами й регіональні органи публічного управління; Кабінет Міністрів України; Президент України.

Доктрина та практика тотальної оборони України повинна прямо стосуватися законодавчих, виконавчих, судових, військових (у воєнний час) органів влади й усіх верств населення незалежно від віку і статі. Відтак у процесі просвітницько-патріотичного вишколу всіх учасників цієї оборонної системи мають бути задіяні максимально всі державні та недержавні інституції. Її системність повинна стати всезагальною і комплексною. За ефективність системи тотальної оборони повинні нести відповідальність персонально президент, парламент, уряд і керівники територіальних громад. Підготовка громадян до тотальної оборони повинна відбуватися при активній та наполегливій роботі всіх державних інституцій. Ці питання були уже актуальними і в 2020–2022 рр. Але тоді не вистачило управлінської сміливості організувати їх вирішення. А в 2024 р. все це стало ще більш актуальним. Адже ситуація, в якій із початком повномасштабного вторгнення опинилася Україна, — безпрецедентна. Багато сегментів державного управління та органів публічної влади виявилися неготовими до системної оборони і довготривалого опору (корупція, зрадництво, складність зведення фортифікацій тощо).

Досвід ситуативно організованого спротиву громадян України військовому вторгненню РФ у лютому — березні 2022 р. показав, наскільки стратегічно важливою є системність і планомірність оборонних дій. Дієвість доктрини «Тотальна оборона України» є сьогодні унікальною можливістю якісного посилення стійкості держави. Ця доктрина повинна забезпечити послідовність етапів формування стійких до кризових викликів і стресових ситуацій акторів оборони: 1) окремого громадянина; 2) кожного посадовця публічної влади; 3) суспільства як самоорганізованого цілого. Зрештою, доктрина повинна забезпечити зародження та функціонування ефективної, навіть у кризових умовах, публічної влади й державного управління, а також знищити загрози корупційних зlodіянь.

Єдність держави та суспільства у питаннях безпеки, стійкості та виживання в умовах російсько-української війни повинна стати ідеологією життєстійкості України. Вона повинна, зокрема, виражатися і в контролі суспільства над владою з метою мінімізації тенденцій популізму й корупції, і в супроводі органами публічного управління процесів підготовки громадян до надзвичайних ситуацій, конфліктів і війни. Системна підготовка повинна бути організована в родинних, навчальних закладах, в державних та недержавних закладах. Системність базової підготовки у сфері безпеки, стійкості й тотального опору повинна стати життєво необхідною потребою для кожного сучасного громадянина України. Тільки так змо-

жемо успішно протистояти агресії Кремля. Вважаємо, що не політика «інформаційного популізму», а демократія відповідної якості, ефективне публічне управління, подолання масштабних обрисів корупції та «політики швидких легких рішень» можуть стати системною конкурентною перевагою України над РФ. Для готовності до досягнення спільних цілей забезпечення стійкості в системі «держава — країна — суспільство — громадяни» необхідна синергія дій органів державної влади та суспільства. Потрібна ідеологія відповідальності за стійкість країни та виживання держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бадрак В. Нова воєнна доктрина. Яку стратегію оборони реалізовуватиме Україна. 2021. 29 березня. URL: https://lb.ua/news/2021/03/29/480990_nova_voienna_doktrina_yaku_strategiyu.htm
2. Бондаренко О. С. Корупційні прояви в оборонному секторі в умовах воєнного стану та післявоєнний період: характеристика та заходи нівелювання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 323-327.
3. Бурдюг М. Популізм як виклик демократичним процесам у Європейському Союзі. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2023. 1 (57). С. 49-57. URL: <https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/280788/274951>
4. Віталій Кличко звернувся до киян, яким не байдуже майбутнє країни: Вступайте до територіальної оборони, щоб захистити свої родини та своє місто. *Офіційний портал Києва*. 2022. 15 лютого. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/vitaliy_klichko_zvernuvsya_do_kiyan_yakim_ne_bayduzhe_maybutnye_krani_vstupayte_do_teritorialno_oboroni_schob_zakhistiti_svo_rodini_ta_s_voye_misto/.
5. Забродський М. Про славнозвісне державне оборонне замовлення — ДОО-2020. Частина третя. *Тверезий погляд*. URL: <https://tverezo.info/post/129606>.
6. Зварич С. Технології зриву державного оборонного замовлення. *Дзеркало тижня*. 2022. 25 січня. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/tekhnolohiji-zrivu-derzhavnoho-oboronnoho-zamovlennja-.html>.
7. Ільницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*. 2022. Число 5. С. 43–55. URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2022_5_6.
8. Ільченко Л. Рахункова палата підтвердила розкрадання на харчах в Міноборони часів Резнікова — ЗМІ. *Економічна правда*. 2023. 31 жовтня. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/10/31/706084/>.
9. Канєвський Г. Ахілесова п'ята Зекоманди. Чи буде виконане оборонне замовлення-2021? *Українська правда*. 2021. 26 вересня. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/09/26/7308333/>
10. Канєвський Г. Криза оборонних закупівель як відповідь, чому країна не в НАТО. *НАКО*. 2021. 16 березня. URL: <https://nako.org.ua/news/kriza-oboronnix-zakupivel-yak-vidpovid-comu-krayina-ne-v-nato>, <https://tverezo.info/post/129606>
11. Керпань А. Міноборони закупило «камуфляжні» куртки, які по дорозі з Туреччини перетворилися на «зимові повітрязахисні», а їхня ціна зросла май-

- же у три рази за штуку. *Свідомі*. URL: <https://svidomi.in.ua/page/minoborony-zakupylo-kamufliazhni-kurtkyiaki-po-dorozi-z-turechchyny-peretvorylysia-nazy-movipovitrozakhysni-a-ikhnia-tsina-zrosla-maizhe-u-try-razy-za-shtuku>.
12. Когутич Т. Люди, завдяки яким вистояла Сумщина. 2023. 21 лютого. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3673005-ludi-zavdaki-akim-vistoala-sumsina.html>
 13. Крайня В. Українці вважають корупцію більшою загрозою для країни, ніж російську агресію, — соціопитування. *Детектор медіа*. 2024. 4 квітня. URL: <https://detector.media/infospace/article/225070/2024-04-04-ukraintsi-vvazhayut-koruptsiyu-bilshoyu-zagrozoju-dlya-krainy-nizh-rosiysku-agresiyu-sotsopytuvannya/>
 14. Макрон Емманюель — Президент Франції. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/file/person/3773_makron_emmanuyel.html
 15. Назаров М. С. Національна стійкість України: від концептуальних засад до практичної реалізації. *Політикус*. 2020. Вип. 2. С. 64-69.
 16. Неділько К. Війна і корупція: соціологи визначили головні проблеми українців. *Інтент*. 2023. 7 грудня. URL: <https://intent.press/news/society/2023/vijna-i-korupciya-sociologi-viznachili-golovni-problemi-ukrayinciv/>
 17. Пирожков С. І. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз. *Вісник НАН України*. 2022. № 5.
 18. Показники сприйняття і досвіду корупції дещо покращилися у порівнянні з довоєнним рівнем: НАЗК презентувало дослідження за 2023 рік. *Національне агентство з питань запобігання корупції*. 2024. 21 березня. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/pokaznyky-spryynyattya-i-dosvidu-koruptsii-descho-pokraschylsya-u-porivnyanni-z-dovoennym-rivnem-nazk-prezentovalo-doslidzhennya-za-2023-rik/>
 19. Пригунова А., Тубольцев Л., Нарівський А., & Сокол Л. Алюмінієва промисловість України: від занепаду до потенційного зростання. *Метал та лиття України*. 2022. 30(3). С. 8-20.
 20. Про основи національного спротиву: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2021. № 41, ст. 339. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>
 21. Про Стратегію воєнної безпеки України «Воєнна безпека — всеохоплююча оборона»: Указ Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>
 22. Резнік О. Колективна ідентичність за умов війни: від комплексу меншовартості до нації переможців. *Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва»*. URL: <https://dif.org.ua/article/kolektivna-identichnist-za-umov-viyni-vid-kompleksu-menshova-rtosti-do-natsii-peremozhtsiv>
 23. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. Київ: НІСД, 2022. 456 с. URL: https://www.marshallcenter.org/sites/default/files/files/2022-04/Reznikova_Resilience_UKR.pdf
 24. Рівень стійкості та згуртованості громадян України (за результатами соціологічних досліджень). *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/riven-stiykosti-ta-zhurtovanosti-hromadyan-ukrayiny-za-rezultatamy-sotsiolohichnykh>
 25. Собенко Н. Українці вважають корупцію найбільшою проблемою після війни — опитування. *Суспільне. Новини*. 2023. 1 листопада. URL: <https://susplne>

- media/607517-ukrainci-vvazaut-korupciu-najbilsou-problemou-pisla-vijni-opituvanna/
26. Страшкуліч А. Понад 60% українців відзначають зростання рівня корупції у 2023 р. — дослідження. *Українська правда*. 2024. 21 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2024/03/21/7447527/>
27. Територіальна оборона Чернігова. Що пропонує міський голова? Телеканал «Новий Чернігів». 2022. 22 лютого. URL: <https://newch.tv/terytorialna-oborona-chernihova-shcho-proponuie-miskyu-holova-60016/>
28. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості». *Рада національної безпеки і оборони України*. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/5017.html>
29. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n15>
30. Чорноус В. Я. Проблеми подолання біцефалізму виконавчої влади в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2011. № 10. С. 94-104. URL: http://www.pjv.pnu.ua.od.ua/v1_2011/10.pdf
31. Як Маріуполь зустрічає загрозу повномасштабної війни. *Київський діалог*. 2022. 16 лютого. URL: <https://www.kyiv-dialogue.org/uk/novini/newsreader/jak-zustrichaje-mariupol-zagrozu-povnomasshtabnoji-vijni.html>
32. Alshamy Y., Coyne C. J., Goodman N. P. & Wood G. (2024). Polycentric defense, Ukraine style: explaining Ukrainian resilience against invasion. *Journal of Public Finance and Public Choice*, 39(1), 36-58. URL: <https://ouci.dntb.gov.ua/en/works/9686BwJ4/>
33. Bazhunaishvili L., & Gorgiladze I. (2022). The Russian war against Ukraine and remake of European security architecture: dynamics and prospects. *European Journal of Transformation Studies*, 10(2), 235-258. URL: <https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/index.php/journal-transformation/article/view/8225>.
34. Ganor M., Ben-Lavy Y. (2003). Community resilience: Lessons derived from Gilo under fire. *Journal of Jewish Communal Service*. 79, P. 105–108.
35. Jackson S., Ferris T.L.J. (2012). Infrastructure resilience: past, present, and future. *George Mason University Magazine*. P. 1–4.
36. Kozub M., & Mitrega A. (2023). Change In The Security Architecture In Europe As A Result Of The War In Ukraine. *Maritime Security Yearbook*, 17, 283-302. URL: <https://maritimesecurity.com.pl/resources/html/article/details?id=616405&language=en>
37. Kudlenko A. (2023). Roots of Ukrainian resilience and the agency of Ukrainian society before and after Russia's full-scale invasion. *Contemporary Security Policy*, 44(4), 513-529. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13523260.2023.2258620>.
38. Maru Y. (2010). Resilient regions: clarity of concepts and challenges to systemic measurement. *Socio-economics and the Environment in Discussion (SEED) Working Paper Series 2010-04*, CSIRO Sustainable Ecosystems, P. 1–37.
39. Rabinovych M., Brik T., Darkovich A., Savisko M., Hatsko V., Tytiuk S., & Piddubnyi I. (2023). Explaining Ukraine's resilience to Russia's invasion: The role of local governance. *Governance*. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/gove.12827>.
40. Shcherbak S. (2023). Studying Populism: A Theoretical Framework and the Case of Ukraine. *Ideology and Politics Journal*. Vol. 1 (23). URL: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2023/05/1.4.-Shcherbak-final.pdf>.

REFERENCES

1. Badrak V. (2021). Nova voienna doktryna. Yaku stratehiiu oborony realizovuvatyme Ukraina [New military doctrine. What defense strategy will Ukraine implement]. Retrived from https://lb.ua/news/2021/03/29/480990_nova_voienna_doktrina_yaku_strategiyu.html [in Ukrainian].
2. Bondarenko O. S. Koruptsiyni proyavy v oboronnomu sektori v umovakh voyennoho stanu ta pislyavoyennyi period: kharakterystyka ta zakhody nivelyuvannya [Corruption manifestations in the defense sector in the conditions of martial law and the post-war period: characteristics and leveling measures]. *Analychno-porivnialne pravoznavstvo — Analytical and comparative jurisprudence* 2023. № 3. S. 323-327 [in Ukrainian].
3. Burdiug M. (2023). Populizmiak vykyk demokratychnym protsesam u Jevropeiskomu Soiuzi [Populism as a challenge to democratic processes in the European Union]. *Visnyk NTUU KPI. Politologiya. Sotsiologiya. Pravo*. 1 (57). P. 49-57. Retrived from <https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/280788/274951> [in Ukrainian].
4. Vitalij Klychko zvernuvsia do kyian, yakym ne baiduzhe maibutnie krainy: Vstupajte do terytorialnoi oborony, shchob zakhystyty svoi rodyny ta svoje misto [Vitaliy Klitschko appealed to the people of Kyiv who care about the country's future: Join territorial defense to protect your families and your city] *Ofitsijnyj portal Kyieva — Official portal of Kyiv*. 2022. 15 liutoho. Retrived from https://kyivcity.gov.ua/news/vitaliy_klichko_zvernuvsya_do_kiyan_yakim_ne_bayduzhe_maybutnye_kranyi_vstupayte_do_teritorialno_oboroni_schob_zakhystiti_svo_rodini_ta_svoje_misto/ [in Ukrainian].
5. Zabrodskij M. Pro slavnozvisne Derzhavne oboronne zamovlennia [About the famous State Defense Order] — DOZ-2020. Chastyna tretia. *Tverezyj pohliad*. Retrived from <https://tverezo.info/post/129606> [in Ukrainian].
6. Zvarych S. (2022). Teknologii zryvu derzhavnoho oboronnoho zamovlennia [Disruption technologies of the state defense order]. *Dzerkalo tyzhnia*. Retrived from https://zn.ua/ukr/internal/tekhnohiji-zrivu-derzhavnoho-oboronnoho-zamovlennja-h_tml [in Ukrainian].
7. Ilnytskyi V., Starka V., Haliv M. (2022). Rosijska propahanda iak element pidhotovky do zbrojnoi ahresii proty Ukrainy [Russian propaganda as an element of preparation for armed aggression against Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 5. P. 43–55. Retrived from http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2022_5_6 [in Ukrainian].
8. Ilchenko L. (2023). Rakhunkova palata pidtverdyla rozkradannia na kharchakh v Minoborony chasiv Reznikova — ZMI [The Accounting Chamber confirmed the embezzlement of food in the Ministry of Defense during Reznikov's time — mass media]. *Ekonomichna pravda*. Retrived from <https://www.epravda.com.ua/news/2023/10/31/706084/> [in Ukrainian].
9. Kanievskij H. (2021). Akhilesova piata Zekomandy. Chy bude vykonane oboronne zamovlennia-2021? [Zecomanda's Achilles heel. Will the 2021 defense order be fulfilled?] *Ukrainska pravda*. Retrived from <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/09/26/7308333/> [in Ukrainian].
10. Kanievskij H. (2021). Kryza oboronnykh zakupivel yak vidpovid, chomu kraina ne v NATO [Defense procurement crisis as an answer to why the country is not in NATO].

- NAKO. Retrived from <https://nako.org.ua/news/kriza-oboronnix-zakupivel-yak-vidpovid-comu-krayina-ne-v-nato>, <https://tverezo.info/post/129606> [in Ukrainian].
11. Kerpan A. Minoborony zakupylo «kamufliazhni» kurtky, yaki po dorozhi z Turechchyny peretvorylysia na «zymovi povitrozakhysni», a ikhnia tsina zrosla majzhe u try razy za shtuku [The Ministry of Defense bought «camouflage» jackets, which turned into «winter windbreakers» on the way from Turkey, and their price increased almost three times per piece] *Svidomi*. Retrived from <https://svidomi.in.ua/page/minoborony-zakupylo-kamufliazhni-kurtkyiaki-po-dorozhi-z-turechchyny-peretvorylysia-na-zymovipovitrozakhysni-a-ikhnia-tsina-zrosla-maizhe-u-try-razy-za-shtuku> [in Ukrainian].
12. Kohutych T. (2 0 2 3) . Liudy, zavdiaky yakym vystoiala Sumshchyna [People thanks to whom Sumy region survived]. *Ukrinform*. Retrived from https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3673005-ludi-zavdaki-akim-vistoiala-sumsin_a.html [in Ukrainian].
13. Krainia V. (2024). Ukraintsi vvazhaiut koruptsiuu bilshoiu zahrozoiu dlia krainy, nizh rosijsku ahresiui, — sotsopytuvannia [Ukrainians consider corruption to be a greater threat to the country than Russian aggression, according to a poll]. *Detektor media*. Retrived from <https://detector.media/infospace/article/225070/2024-04-04-ukraintsi-vvazhayut-korup-tsiyu-bilshoyu-zagrozoyu-dlya-krainy-nizh-rosiysku-agresiyu-sotsopytuvannia/> [in Ukrainian].
14. Makron Emmanuel — Prezydent Frantsii [Macron Emmanuel — President of France]. *LB.ua*. Retrived from https://lb.ua/file/person/3773_makron_emmanyuel.html [in Ukrainian].
15. Nazarov M. S. Natsionalna stijkist Ukrainy: vid kontseptualnykh zasad do praktychnoi realizatsii [National sustainability of Ukraine: from conceptual foundations to practical implementation]. *Politikus*. 2020. V. 2. p. 64-69 [in Ukrainian].
16. Nedilko K. (2023). Vijna i koruptsiia: sotsiologhy vyznachyly holovni problem ukraintsiiv [War and corruption: sociologists identified the main problems of Ukrainians]. *Intent*. Retrived from <https://intent.press/news/society/2023/vijna-i-korupciya-sociologi-viznachili-golovni-problemi-ukrayinciv/> [in Ukrainian].
17. Pyrozhkov S. I. (2022). Natsionalna stijkist Ukrainy: stratehiia vidpovidi na vyklyky ta vyperedzhennia hibrydnykh zahroz [National resilience of Ukraine: a strategy for responding to challenges and anticipating hybrid threats]. *Visnyk NAN Ukrainy*. № 5 [in Ukrainian].
18. Pokaznyky spryiniattia i dosvidu koruptsii deshcho pokrashchylsya u porivnianni z dovojenym rivnem: NAZK prezentovalo doslidzhennia za 2023 rik [Indicators of perception and experience of corruption have slightly improved compared to the pre-war level: NAZK presented a study for 2023]. *NAZK*. 2024. 21.03. Retrived from <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/pokaznyky-spryynyattya-i-dosvidu-koruptsiidescho-pokrashchylsya-u-porivnyanni-z-dovoennym-rivnem-nazk-prezentovalo-doslidzhennia-za-2023-rik/> [in Ukrainian].
19. Pryhunova A., Tuboltsev L., Narivskiy A., & Sokol L. (2022). Aliuminiieva promyslovist Ukrainy: vid zanepadu do potentsijnoho zrostantia [Aluminum industry of Ukraine: from decline to potential growth]. *Metal ta lyttia Ukrainy — Metal and Casting of Ukraine*. 30(3). P. 8-20 [in Ukrainian].
20. Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu: Zakon Urainy [On the foundations of national resistance: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady — Verkhovna Rada information*.

2021. № 41, ст. 339. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> [in Ukrainian].
21. Pro Stratehiiu voiennoi bezpeky *Ukrainy* «Voienna bezpeka — vseokhopliuiucha oborona» [About the Military Security Strategy of Ukraine «Military Security — Comprehensive Defense»]. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25 bereznia 2021. № 121/2021. Retrived from <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> [in Ukrainian].
 22. Reznik O. Kolektyvna identychnist za umov vijny: vid kompleksu menshovartosti do natsii peremozhstv [Collective identity under conditions of war: from an inferiority complex to a nation of winners]. *Fond «Demokratychni initsiatyvy imeni Ilka Kucheriva»*. Retrived from <https://dif.org.ua/article/kolektivna-identychnist-za-umov-viyni-vid-kompleksu-mensh-ovartosti-do-natsii-peremozhstv> [in Ukrainian].
 23. Reznikova O. O. (2022). Natsionalna stijkist v umovakh minlyvoho bezpekovoho seredovyscha: monohrafia [National stability in the conditions of a changing security environment: a monograph]. Kyiv: NISD. Retrived from https://www.marshallcenter.org/sites/default/files/files/2022-04/Reznikova_Resilience_UKR.Pdf [in Ukrainian].
 24. Riven stjivosti ta zhurtovanosti hromadian Ukrainy (za rezultatamy sotsiolohichnykh doslidzhen) [The level of stability and cohesion of citizens of Ukraine (according to the results of sociological research)]. NISD. Retrived from <https://niss.gov.ua/news/statti/riven-styivosti-ta-zhurtovanosti-hromadyan-ukrayiny-za-rezultatamy-sotsiolohichnykh> [in Ukrainian].
 25. Sobenko N. (2023). Ukraintsi vvazhaiut koruptsiu naibilshoiu problemoiu pislia vijny — opytuvannia [Ukrainians consider corruption to be the biggest problem after the war — survey]. *Suspilne. Novyny*. Retrived from <https://suspilne.media/607517-ukrainci-vvazaut-korupciu-najbilsou-problemou-pisla-vijni-opytuvanna/> [in Ukrainian].
 26. Strashkulych A. (2024). Ponad 60% ukraintziv vidznachaiut zrostaannia rivnia koruptsii u 2023 r. — doslidzhennia [More than 60% of Ukrainians note an increase in the level of corruption in 2023 — study]. *Ukrainska pravda*. Retrived from <https://www.pravda.com.ua/news/2024/03/21/7447527/> [in Ukrainian].
 27. Terytorialna oborona Chernihova. Shcho proponuie miskyj holova? [Territorial defense of Chernihov. What does the mayor propose?]. *Telekanal «NovyjChernihiv»*. 2022. 22 liutoho. Retrived from <https://newch.tv/terytorialna-oborona-chernihova-shcho-proponuie-miskyy-holova-60-016/> [in Ukrainian].
 28. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 20 serpnia 2021 roku «Pro zaprovadzhennia natsionalnoi systemy stjivosti» [Decree of the President of Ukraine «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated August 20, 2021 «On the implementation of the national stability system»]. *Rada natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy*. Retrived from <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/5017.html> [in Ukrainian].
 29. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 25 bereznia 2021 roku «Pro Stratehiiu voiennoi bezpeky Ukrainy» [Decree of the President of Ukraine «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 25, 2021 «On the Military Security Strategy of Ukraine»]. Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n15> [in Ukrainian].

30. Chornous V. Ya. (2011). Problems of overcoming the bicephalism of the executive power in Ukraine [Problems of overcoming the bicephalism of the executive power in Ukraine]. *Prycarpathian Legal Gazette*. № 10. P. 94–104. Retrived from http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2011/10.pdf [in Ukrainian].
31. Yak Mariupol zustrichaie zahrozu povnomasshtabnoi vijny [Problems of overcoming the bicephalism of the executive power in Ukraine]. *Kyivskyj dialoh*. 2022. 16 liutoho. Retrived from <https://www.kyiv-dialogue.org/uk/novini/newsreader/jak-zustrichaje-mariupol-zagrozu-povnomasshtabnoji-vijni.html> [in Ukrainian].
32. Alshamy Y., Coyne C. J., Goodman N. P. & Wood G. (2024). Polycentric defense, Ukraine style: explaining Ukrainian resilience against invasion. *Journal of Public Finance and Public Choice*, 39 (1), 36-58. Retrived from <https://ouci.dntb.gov.ua/en/works/9686BwJ4/> [in English].
33. Bazhunaishvili L., & Gorgiladze I. (2022). The Russian war against Ukraine and remake of European security architecture: dynamics and prospects. *European Journal of Transformation Studies*, 10 (2), 235-258. Retrived from <https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/index.php/journal-transformation/article/view/8225> [in English].
34. Ganor M., Ben-Lavy Y. (2003). Community resilience: Lessons derived from Gilo under fire. *Journal of Jewish Communal Service*. 79, P. 105–108 [in English].
35. Jackson S., Ferris T.L.J. (2012). Infrastructure resilience: past, present, and future. *George Mason University Magazine*. P. 1–4 [in English].
36. Kozub M., & Mitrega A. (2023). Change In The Security Architecture In Europe As A Result Of The War In Ukraine. *Maritime Security Yearbook*, 17, 283-302. Retrived from <https://maritimesecurity.com.pl/resources/html/article/details?id=616405&language=en> [in English].
37. Kudlenko A. (2023). Roots of Ukrainian resilience and the agency of Ukrainian society before and after Russia's full-scale invasion. *Contemporary Security Policy*, 44(4), 513-529. Retrived from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13523260.2023.2258620> [in English].
38. Maru Y. (2010). Resilient regions: clarity of concepts and challenges to systemic measurement. *Socio-economics and the Environment in Discussion (SEED) Working Paper Series 2010-04*, CSIRO Sustainable Ecosystems, P. 1–37 [in English].
39. Rabinovych M., Brik T., Darkovich A., Savisko M., Hatsko V., Tytiuk S., & Piddubnyi I. (2023). Explaining Ukraine's resilience to Russia's invasion: The role of local governance. *Governance*. Retrived from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/gove.12827> [in English].
40. Shcherbak S. (2023). Studying Populism: A Theoretical Framework and the Case of Ukraine. *Ideology and Politics Journal*. Vol. 1 (23). Retrived from <https://www.ideo.pol.org/wp-content/uploads/2023/05/1.4.-Shcherbak-final.pdf> [in English].

УДК 351.86(042.5)

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33).39–48

Ігор Тодоров,*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій***Наталія Тодорова,***кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ПЛАН ПЕРЕМОГИ ЗЕЛЕНСЬКОГО: ПЕРШІ РЕФЛЕКСІЇ

У статті розкрито зміст та перші реакції на План перемоги Президента України В. Зеленського. Це дослідження акцентує на необхідності міжнародної підтримки України в контексті російської агресії, яка суттєво змінила глобальну безпекову систему. Проаналізований План перемоги Президента В. Зеленського розглядається як стратегія для забезпечення національної безпеки України та стримування Росії, що вимагає як політичної, так і військової рішучості з боку колективного Заходу. Зроблений огляд основних пунктів Плану перемоги. Зокрема йдеться про інтеграцію України до НАТО, розширення оборонного потенціалу, стримування російської агресії через економічні та військові санкції, захист стратегічних ресурсів та залучення союзників до повоєнного відновлення.

Розглянуто реакцію Росії та Заходу на План перемоги. Продемонстровано активну підтримку Плану з боку Європейського Союзу та окремих його членів, наголошено на його важливості для регіональної стабільності. Водночас США демонструють стриманість, побоюючись ескалації. Росія розглядає План як загрозу і можливий фактор залучення НАТО в конфлікт. Україна продовжує наполягати на посиленні підтримки, адже лише це може забезпечити її перемогу й стабільність у регіоні, попереджаючи заморожування конфлікту на зразок арабо-ізраїльського.

Ключові слова: національна безпека України, План перемоги, формула миру, НАТО, російська агресія, євроатлантична інтеграція України.

The article examines the content and initial responses to President V. Zelenskyi's «Plan for Victory.» This study underscores the necessity of international support for Ukraine in the face of Russian aggression, which has profoundly transformed the global security landscape. Zelenskyi's «Plan for Victory» is regarded as a strategic framework for ensuring Ukraine's national security and deterring further Russian threats, requiring both political and military commitment from the collective West.

The document outlines the primary elements of the Plan for Victory, which include Ukraine's accession into NATO, the enhancement of its defence capabilities, the deter-

rence of Russian aggression through economic and military sanctions, the protection of strategic resources, and the engagement of allies in post-war reconstruction initiatives.

The study also explores the reactions from both Russia and the West regarding the Plan for Victory. It highlights notable support from the European Union and its individual member states, who emphasize the Plan's importance for regional stability. In contrast, the United States has taken a more measured approach, wary of potential escalation. Russia views the Plan as a threat and a possible trigger for NATO's involvement in the conflict. Meanwhile, Ukraine persists in its call for increased support, asserting that such assistance is essential to achieve victory and maintain stability in the region, thus preventing the conflict from becoming protracted like the Arab-Israeli situation.

Keywords: national security of Ukraine, Plan for Victory, peace formula, NATO, Russian aggression, Euro-Atlantic integration of Ukraine.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що російське вторгнення в Україну суттєво змінило глобальний безпековий ландшафт, викликавши потребу світової спільноти переглянути існуючий міжнародний порядок. У цьому контексті постає питання невідкладної інтеграції України як ключового елементу в стратегію колективного Заходу для забезпечення спільної перемоги над агресором.

Окремі аспекти названої проблематики вже досліджувались низкою вітчизняних та зарубіжних науковців, таких, як В. Бадрак [5], С. Віднянський [1], В. В'ятрович [2], Л. Гардінг [3], Є. Гарькавий [4], Г. Зеленько [6], С. Плохій [7], О. Потехін [8], С. Присяжнюк [9], І. Рущенко [10], Л. Якубова [13] та інші. Однак сучасні політичні ініціативи та невирішені питання у сфері міжнародної безпеки вказують на необхідність подальших досліджень, які віддзеркалюють сучасний стан кризи міжнародної безпеки.

Метою цієї статті є аналіз перших рефлексій щодо Плану перемоги В. Зеленського. Задля досягнення цієї мети визначено такі завдання: 1) проаналізувати текст Плану перемоги, оприлюдненого В. Зеленським у Верховній Раді 16 жовтня 2024 р.; 2) окреслити основні реакції на цей план з боку партнерів та супротивників України.

Російська агресія проти України мала на меті створити передумови для подальшої експансії РФ в Європу, і це прагнення не є таємницею. Кремль розглядав Україну як легку здобич, а її окупація та підкорення не тільки забезпечили б російським збройним силам стратегічні переваги, а й зміцнили б впевненість Росії у своїх силах та надали їй додаткові ресурси. Однак український опір, попри важкі втрати, все ще не сприймається нашими партнерами як невід'ємна складова загальноєвропейської безпеки.

Провал планів блицкригу змусив Росію глибше зануритися у затяжну війну, використовуючи власні переваги. Це включає не лише ядерний шантаж, що викликає обурення Заходу та занепокоєння з боку Китаю, але й намагання розширити та зміцнити «вісь зла». У 2002 році президент США Джордж Буш-молодший відніс до цієї осі Іран, Ірак та Північну Корею.

Сьогодні Ірак, зазнавши поразки у протистоянні зі США, не становить значної загрози, однак Іран та Північна Корея активно постачають Росії ударні безпілотики та боєприпаси. Тегеран намагається дестабілізувати ситуа-

цію на Близькому Сході, а військовослужбовці КНДР з'являються на території України. Ці події демонструють обмежену ефективність навіть масштабних санкцій проти держав, які протистоять цивілізованому людству.

16 жовтня Президент України В. Зеленський оприлюднив у Верховній Раді широко розрекламований План перемоги. Пункти, представлені в плані, чітко розподілені у часі: перші чотири стосуються військового періоду та спрямовані на завершення війни, а п'ятий пункт стосується повоєнного часу для забезпечення безпеки.

Перший пункт — це негайне запрошення України до НАТО. Україна є демократичною нацією, яка довела свою здатність захищати євроатлантичні цінності та спільний спосіб життя з іншими демократичними країнами. Росія протягом десятиліть використовувала геополітичну невизначеність, і особливо статус України поза НАТО, що і спровокувало її агресію. Запрошення України до НАТО може стати ключовим фактором для забезпечення миру. Хоча членство в НАТО є питанням майбутнього, саме запрошення вже зараз демонструє, що геополітичні розрахунки Путіна є програшними. Це рішення не лише зміцнює Україну, але й укріплює всю євроатлантичну спільноту, оскільки підтверджує місце України в архітектурі безпеки Європи.

Другий пункт стосується зміцнення оборони України. Це включає незворотне посилення обороноздатності країни, підтримку наступальних операцій українських військ, а також запобігання створенню буферних зон на українській території. Успіх цього пункту передбачає подальшу допомогу від партнерів у формуванні резервних бригад для Збройних Сил України, покращення протиповітряної оборони до рівня, необхідного для захисту міст і сіл, розширення операцій з використанням українських ракет і дронів, а також зняття обмежень на застосування далекобійної зброї на всій території Росії. Важливим аспектом є отримання в реальному часі супутникових даних від партнерів, що значно покращить здатність України до оборони.

Третій пункт стосується концепції стримування. Російське керівництво діє агресивно лише тоді, коли впевнене у відсутності адекватної відповіді. Україна пропонує розміщення на своїй території стратегічного неядерного пакету стримування, який забезпечить її захист від військових загроз з боку Росії. Це створить передумови для обмеження можливостей Росії продовжувати агресію і змусить її шукати дипломатичні шляхи врегулювання конфлікту.

Четвертий пункт стосується стратегічного економічного потенціалу України, включаючи її багаті поклади критичних ресурсів, таких, як уран, титан, літій і графіт. Росія намагається захопити ці ресурси, але Україна має потенціал для економічного зростання, яке може посилити Євросоюз і демократичний світ у глобальній конкуренції. Україна пропонує партнерам спільно захищати ці ресурси та інвестувати в їх розвиток, що забезпечить довгострокову економічну безпеку для Європи та її партнерів.

П'ятий пункт розрахований на повоєнний період. Україна матиме один із найбільш досвідчених військових контингентів у Європі, здатний

активно зміцнювати оборону НАТО. Український військовий досвід у сучасній війні та співпраці з партнерами є безцінним для колективної безпеки Європи. Україна пропонує заміщення окремих контингентів американських збройних сил у Європі своїми підрозділами, що дозволить значно посилити європейську безпеку після війни [12].

План перемоги, запропонований В. Зеленським, переслідує кілька ключових цілей. По-перше, це — внутрішня мета. Українське суспільство протягом тривалого часу не отримувало позитивних новин з фронтів, а просування російської армії на Донбасі та контратаки в Курській області могли призвести до морального занепаду в суспільстві. В цьому контексті заява головнокомандувача про наявність чіткого плану щодо завершення війни, причому «не пізніше наступного року», є важливою для підтримки морального духу, хоча і має відверто терапевтичний ефект. Попри деякі спекуляції про можливість компромісів, оскільки Зеленський не згадав про «вихід на кордони 1991 року», він все ж таки вказав на свою «формулу миру», яка передбачає повернення України до міжнародно визнаних кордонів. Це свідчить про непохитну позицію щодо територіальної цілісності країни.

Друга мета — прагматична. Зеленський у своєму плані наголошує на перевагах підтримки України для Заходу, акцентуючи увагу не лише на ідеалістичних аспектах, а й на економічній вигоді. Україна є важливим джерелом стратегічних ресурсів, таких, як продовольство та критично важливі метали, що робить її підтримку вигідною для західних партнерів. Деталі цього аспекту, ймовірно, містяться у закритому додатку до четвертого пункту плану, що наразі перебуває на розгляді західних союзників. Україна матиме одну з найбільш досвідчених армій, оснащену сучасним озброєнням. Зеленський пропонує, щоб українські війська могли замінити деякі американські контингенти, дислоковані в Європі, що може стати важливим фактором безпеки для регіону.

Третя мета — конкретна: чіткі кроки, які партнери України мають здійснити для досягнення перемоги. Це включає такі заходи, як запрошення до НАТО, дозвіл на удари по військових цілях на території Росії, участь західних сил протиповітряної оборони, інвестиції в український військово-промисловий комплекс. Новою у промові Зеленського є пропозиція про розміщення неядерного пакету стримування на українській території, що можна інтерпретувати як запрошення США або інших західних країн розмістити військові бази на українській землі.

Водночас варто привернути увагу до деяких юридичних аспектів звернення Президента Зеленського. План перемоги не затверджувався ніяким державним органом. РНБОУ мала би це зробити. За великим рахунком, План перемоги не є, власне, планом, так само як і формула миру не є формулою. Це певні нариси стратегії, проте які теж вкрай важливі в теперішній критичній ситуації.

Щодо реакції Заходу, Зеленський повідомив, що партнери розглядають план практично та зосереджено, звертаючи особливу увагу на деталі. Україна очікує конкретної відповіді щодо надання далекобійної зброї та подальших кроків щодо вступу до НАТО. Однак остаточних рішень у цих

питаннях поки немає. Перші реакції на План перемоги були стриманими та неофіційними. Під час візиту В. Зеленського до США американські ЗМІ вже висвітлювали, що Білий дім залишився байдужим до цього плану, бо ньому немає нічого принципово нового. Ця реакція підкреслює проблеми з політичним лідерством в адміністрації США, адже План перемоги передбачає не лише силу, а й рішучість, особливо з боку Сполучених Штатів. Але це не узгоджується з поточними намірами адміністрації Байдена, яка, здається, прагне уникати надмірних дій, а реакції України викликають певне роздратування. Саме тому в коментарях постійна представниця США при НАТО Джуліана Сміт повторює звичну тезу про те, що цей момент «ще не настав».

Реакція Європейської Унії на План перемоги продемонструвала об'єднаний голос європейських лідерів, які, усвідомивши загрозу з боку Росії, стурбовані можливим зменшенням підтримки з боку США. Це посилює публічний тиск на Вашингтон, а також активізує заяви впливових європейських політиків, що Україна може розглядати як потужний сигнал солідарності. Данський прем'єр-міністр Метте Фредеріксен 17 жовтня висловила підтримку плану, наголошуючи на центральній ролі членства України в НАТО як надійного «страхування життя» для країни, і додала, що План перемоги містить багато цінних ідей. Аналогічно глава МЗС Литви Габріелюс Ландсбергіс закликав до швидкого виконання плану, включаючи надання безпекових гарантій, що дозволять знизити ризик повторення агресії з боку Росії. Міністр закордонних справ Латвії Байба Браже також підтримала план, назвавши його «надійним шляхом до перемоги України». Верховний представник ЄС з питань закордонних справ Жозеп Боррель підкреслив необхідність надання Україні більш потужних безпекових гарантій, зазначивши, що забезпечення безпеки України є рівнозначним зміцненню безпеки Європи загалом. Він додав, що шлях до переговорів з Росією лежить винятково через перемогу на полі бою.

Водночас прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан очікувано відреагував скептично, назвавши План перемоги «жахом» та заявивши про намір просувати переговори ЄС з Росією, критикуючи при цьому поточну стратегію ЄС щодо України як недостатньо організовану та продуману.

Генеральний секретар НАТО Марк Рютте відреагував очікувано по-мірковано. Він зауважив, що план потребує глибокого обговорення низки політичних та військових аспектів з Україною для визначення реальних можливостей його реалізації. Таке обережне формулювання натякає на гнучкий підхід НАТО, що поки не повністю відповідає очікуванням України щодо швидкого приєднання до Альянсу. Утім, функція М. Рютте полягає не в ухваленні однозначних рішень, а у забезпеченні балансу між позиціями держав-членів НАТО. Консенсусу щодо запрошення України до Альянсу немає і не очікується в осяжному майбутньому.

В Росії проголошений Президентом Зеленським План перемоги був сприйнятий як потенційна загроза, яка може призвести до ескалації конфлікту з НАТО. Зокрема, речниця міністерства закордонних справ Росії М. Захарова 16 жовтня зазначила, що цей план «спонукає НАТО до пря-

мого протистояння з Росією». Така позиція вказує на тривогу Росії перед можливістю подальшого посилення Альянсу і його підтримки України, що може серйозно вплинути на баланс сил. Прессекретар Кремля Д. Песков заявив, що Київ має «усвідомити причини конфлікту», а реальним мирним планом буде визнання безперспективності української політики.

Насправді успішна реалізація цього плану можлива лише через значне послаблення Росії, для чого Україні критично необхідні ресурси та захисні гарантії НАТО. Без цього перемога України стає менш вірогідною, з ризиком наступної ескалації на території Молдови та Грузії, тоді як самі європейські країни можуть залишитися без належної військової підтримки. Варто згадати, що Росія виправдовувала своє вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року саме наявністю загрози з боку НАТО. Цьому передував ультиматум Путіна, який вимагав від Альянсу повернутися до кордонів 1990-х років. Відповідно до російської пропаганди, війна в Україні ведеться проти НАТО, тож перспектива вступу України до Альянсу, ймовірно, не змінить сприйняття «простих росіян», які вже підготовлені до цієї думки [11].

Поки ядерна зброя існує, її використання залишається реальною загрозою. У періоди криз та конфліктів ця загроза зростає. З лютого 2022 року Кремль постійно використовує ядерну риторику для політичного тиску, але це не повинно відволікати від серйозної небезпеки реального ядерного удару на території України. Західним державам, які намагаються підтримувати Україну, водночас остерігаючись ядерної ескалації, варто враховувати, що поступки Росії та її значна військова перевага можуть підвищити ймовірність ядерного удару більше, ніж її військовий відступ [14].

У сучасній геополітичній обстановці увага зосереджена не стільки на потужності країн Глобального Півдня, скільки на обережності, яка межує з системним боягузством, представників НАТО та ЄС. Сполучені Штати, традиційний арбітр геополітичних процесів на Заході, під керівництвом Джо Байдена проводять політику запобігання ескалації конфлікту з Росією. У Вашингтоні Росія сприймається як менш небезпечний супротивник у порівнянні з Китаєм, оскільки РФ не має достатніх економічних ресурсів для глобального домінування. У той час для Китаю досягнення статусу провідної економіки світу є цілком досяжною метою.

НАТО, чий стратегічний сенс був оновлений після окупації Криму та частин Донецької та Луганської областей Росією, виявився далеким від того військово-політичного образу, яким його малювали в радянські часи. Насправді Альянс є оборонним об'єднанням, і твердження про його готовність до прямого військового конфлікту з Росією є помилковим. Після завершення «холодної війни» бойовий дух серед країн НАТО став скоріше винятком, ніж правилом.

Однак збройний конфлікт в Україні приніс НАТО стратегічні переваги: Фінляндія та Швеція приєдналися до Альянсу, що перетворило Балтійське море фактично на внутрішнє озеро НАТО. Відстань від фінсько-російського кордону до Санкт-Петербурга, яка становить лише 70 кілометрів, створює додаткові можливості для євроатлантичних «яструбів». Проте відновлення бойової рішучості потребує часу: тривале зниження

витрат на оборону після закінчення «холодної війни» ослабило силу відповіді НАТО на загрози з боку Росії, хоча поступове збільшення військових витрат може привести до серйозної зміни підходів до безпеки.

Європейський Союз під керівництвом Урсули фон дер Ляєн прагне відігравати роль осередку стабільності в Європі, але говорити про його однозначні успіхи поки зарано. Демократичні механізми, конкуренція на ринку і свобода слова, притаманні європейській політичній системі, Росія сприймає як прояв слабкості Заходу і використовує це у своїх інтересах. Через це з'являються впливові політичні групи, які займають прокремлівські позиції. Кремль активно впроваджує «активні заходи» у тих державах ЄС, які виявляють найбільшу готовність протистояти російському тиску, одночасно заохочуючи своїх союзників, таких, як Віктор Орбан, до співпраці.

Хвиля публікацій у західних медіа про можливі шляхи негайного припинення війни свідчить про існування в країнах Заходу груп впливу, які вважають за краще повернутися до «business as usual» з Росією. Економічні інтереси, навіть у сфері оборонно-промислового комплексу, часом переважають над солідарністю з Україною, що демонструє впливовість цих угруповань. Продовження економічної співпраці з Росією у стратегічних галузях, попри санкції, свідчить про обмежену далекоглядність певних кіл на заході.

Євроатлантичний світ переживає кризу позиціонування. Протягом останніх трьох десятиліть його еліти не змогли відмовитися від прагнення вести переговори з Росією як зі звичайною країною, незважаючи на військові та безпекові загрози. Хоча НАТО значно підвищило інтенсивність військових навчань, питання готовності протистояти реальній загрозі залишається відкритим. Регулярно постають питання про здатність Заходу надавати Україні своєчасну підтримку. Очікувані радикальні зміни, пов'язані з виборами у США або Німеччині, малоймовірні, оскільки НАТО, як найбільший безпековий союз у світі, розгортається повільно, але стабільно, що може стати перешкодою для швидких змін.

Україна повинна максимально використовувати цю ситуацію, зберігаючи свою приналежність до демократичного табору та зміцнюючи внутрішню стійкість. Боротьба з корупцією, забезпечення свободи слова, підвищення якості управління та стратегічних комунікацій є не менш важливими чинниками успіху, ніж військова мобілізація. Україна має довести свою цінність для НАТО та ЄС, наголошуючи на своїй ролі найбільшої європейської держави і критично важливого елементу безпекової архітектури Європи.

Україна має довести партнерам власну спроможність реалізовувати План перемоги, перетворити його в операційні завдання, які здатні реалізувати компетентні команди. Це абсолютно необхідно, якщо очікуємо значної підтримки від міжнародних партнерів.

Зокрема, варто доопрацювати три ключові аспекти плану:

- повна та негайна конфіскація російських суверенних активів на Заході. Це дозволить вивільнити приблизно 300 мільярдів доларів, які слід спрямувати на фінансування нашого Плану перемоги. Одним з

головних ризиків для України є втома західних платників податків від постійного фінансування війни. Наша відповідь на цей виклик має бути чіткою: «нехай Росія оплачує наслідки своєї агресії. У вас є її активи, конфіскуйте їх і передайте Україні для забезпечення остаточної перемоги»;

- мобілізація всього суспільства в Україні: залучення всіх, від військових до інженерів, від вчителів до митців і рядових працівників державних установ. Для реалізації амбітного плану перемоги ми повинні боротися не лише на полі бою, але й у серцях, документах та цифровій сфері;
- для цього необхідна довіра громадян до держави і державних інституцій, що базуються на професіоналізмі і компетентності. Довіра зміцниться, коли на державні посади будуть призначені добросовісні та кваліфіковані фахівці, які отримають від президента повну підтримку для впровадження проактивних реформ та ініціатив, спрямованих на виконання Плану перемоги. Президент зробив важливий заклик до єдності всередині країни. Проте теза про відсутність внутрішніх ворогів сумнівна (це не лише зрадники, підпалювачі, а й численні прокурори-інваліди тощо).

Світ переживає критичний момент у сучасній історії, коли людство вирішує, чи нас об'єднує спільна етика, що виходить за межі лише кровної помсти та жадоби до грошей. У демократичних країнах зосереджено достатньо ресурсів, щоб відновити концепцію справжнього міжнародного порядку, побудованого на засадах справедливості й спільної безпеки. Якщо ці ресурси не буде консолідовано та ефективно використано в 2025 році, шанс може бути втрачено.

На жаль, деякі зовнішні партнери України, зокрема США та Німеччина, намагаються спрямувати Київ до сценарію чергового замороженого конфлікту. Українське керівництво заявляє, що не допустить цього. Настав час для всіх союзників України і захисників глобальної демократії продемонструвати свою позицію. Україна має отримати все необхідне для перемоги у війні 2025 року, інакше цей конфлікт ризикує стати затяжним, подібним до арабо-ізраїльського, тягар якого ляже на наступні покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Віднянський С., Мартинов А. (2023) Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство: монографія. К.: Інститут історії України НАН України, 2023. 264 с.
2. В'ятрович В. (2023) Наша столітня. Короткі нариси про довгу війну. К.: Фабула, 256 с.
3. Гардінг Л. (2023) Вторгнення. *За лаштунками кривавої війни Росії та боротьби України за виживання: пер з англ. І. Возняка*. Харків: Віват, 2023. 352 с.
4. Гарькавий Є. М., Рубель К. В. (2024). Механізми ведення гібридної війни у гуманітарній сфері // Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Сер.: Політичні науки. 2024. № 9. С. 30-35

5. Горбулін В., Бадрак В. (2024) Російська війна проти України. Як нарешті розірвати чотирьохсотрічне замкнене коло. К.: Брайт Букс, 2024. 302 с.
6. Зеленько Г. І. (2024). Інституційна спроможність України в умовах війни. Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 23 серпня 2024 року. URL: <https://doi.org/10.15407/visn2024.09.049>
7. Плохій С. (2023). Російсько-українська війна: повернення історії. К.: КСД, 2023. 400 с.
8. Потехін О., Клименко Ю. (2023). Геополітика проти безпеки: союзницьке стримування агресії в Європі XX — початку XXI ст. К.: Дух і літера, 2023. 552 с.
9. Присяжнюк С. В. (2024). Функціонал гуманітарної політики як чинника протидії інформаційній агресії // Політичне життя. 2024. № 3. С. 61-66.
10. Рущенко І. П. (2023). Ідеологія рашизму : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна. 276 с.
11. У США «не вражені», а в Орбана «жах»: як на Заході та в Росії відреагували на План перемоги. URL: https://24tv.ua/plan-peremogi-zelenskogo-2024-reaktsiya-yes-rosiyi-nato-ssha_n2665143
12. Хай наша спільна робота за Планом перемоги якнайшвидше обернеться миром для України — виступ Президента у Верховній Раді 16 жовтня 2024 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/haj-nasha-spilna-robota-za-planom-peremogi-yaknajshvidshe-ob-93849>
13. Якубова Л.Д. (2023). Рашизм: Звір з безодні / Інститут історії України НАН України. Київ: Академперіодика, 2023. 318 с.
14. Budjeryn M. Why Russia is more likely to go nuclear in Ukraine if it's winning. URL: https://thebulletin.org/2024/10/why-russia-is-more-likely-to-go-nuclear-in-ukraine-if-its-winning/?fbclid=IwY2xjawF6-LlleHRuA2FlbQIxMAABHeUNjsPplLdbiqsKlr4nEtiBSm2v_SFbSIf-UYs0r9X0BLn0IR4vf3XoGA_aem_TOVyMuomfZok_26gKHfxJQ

REFERENCES

1. Vidnyanskyi S., Martynov A. (2023). Rosiys'ko-ukrayins'ka viyna ta mizhnarodne spivtovarystvo [The Russian-Ukrainian war and the international community] monohrafiya. K.: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 2023. 264 p. [in Ukrainian].
2. Viatrovych V. (2023) Nasha stolitnia. Korotki narysy pro dovhu viinu [Our centenary. Short essays about the long war] K.: Fabula, 256 p. [in Ukrainian].
3. Harding L. (2023) Vtorhnennya. Za lashtunkamy kryvavoi viiny Rosii ta borotby Ukrainy za vyzhyvannia [Intrusion. Behind the scenes of Russia's bloody war and Ukraine's struggle for survival]. Kharkiv: Vivat, 2023. 352 p. [in Ukrainian].
4. Harkavyi Ye. M., Rubel K. V. (2024). Mekhanizmy vedennia hibrydnoi viiny u humanitarnii sferi [Mechanisms of waging hybrid warfare in the humanitarian sphere] // Visnyk Donets'koho natsional'noho universytetu imeni Vasylya Stusa. Ser.: Politychni nauky. 2024. — № 9. — P. 30-35 [in Ukrainian].
5. Horbulin V., Badrak V. (2024) Rosiiska viina proty Ukrainy. Yak nareshti rozirvaty chotyrokhisotrichne zamknene kolo [Russian war against Ukraine. How to finally break the four-hundred-year closed circle]. K.: Brait Buks, 2024. — 302 p. [in Ukrainian].
6. Zelenko H. I. (2024) Instytutsiina spromozhnist Ukrainy v umovakh viiny [Institutional capacity of Ukraine in conditions of war]. Stenohrama dopovidi na zasidanni

- Prezydii NAN Ukrainy 23 serpnia 2024 roku Retrived from <https://doi.org/10.15407/visn2024.09.049> [in Ukrainian].
7. Plokhii S. (2023) Rosiisko-ukrainska viina: povernennia istorii [The Russian-Ukrainian war: the return of history]. K.: KSD, 2023. 400 p. [in Ukrainian].
 8. Potyekhin O., Klymenko Yu. (2023) Heopolityka proty bezpeky: soyuznytske strymuvannia ahresii v Yevropi KHKH — pochatku KHKHI st [Geopolitics versus security: Allied deterrence of aggression in Europe in the 20th and early 21st centuries]. K.: Dukh i litera, 2023. 552 p. [in Ukrainian].
 9. Prysiazhniuk S. V. (2024) Funktsional humanitarnoi polityky yak chynnyka protydii informatsiinii ahresii [The functionality of humanitarian policy as a factor in countering informational aggression] //Politychne zhyttia. 2024. — No 3. P. 61-66 [in Ukrainian].
 10. Rushchenko I. P. (2023) Ideolohiia rashyzmu [The ideology of racism] monohrafiia / I. P. Rushchenko. — Kharkiv : KHNU imeni V. N. Karazina, 276 p. [in Ukrainian].
 11. U SSHA «ne vrazheni», a v Orbana «zhakh»: yak na Zakhodi ta v Rosii vidreahuvaly na Plan peremohy [The USA is «not impressed», but Orban is «horrified»: how the West and Russia reacted to the Victory Plan]. Retrived from https://24tv.ua/plan-peremogi-zelenskogo-2024-reaktsiya-yes-rosiyi-nato-ssha_n2665143 [in Ukrainian].
 12. Khay nasha spilna robota za Planom peremohy yaknaishvydshe obernetsia myrom dlia Ukrainy [Let our joint work under the Victory Plan turn into peace for Ukraine as soon as possible] — vystup Prezydenta u Verkhovnii Radi 16 zhovtnia 2024 r. Retrived from <https://www.president.gov.ua/news/haj-nasha-spilna-robota-za-planom-peremogi-yaknajshvidshe-ob-93849> [in Ukrainian].
 13. Yakubova L.D. (2023) Rashyzm: Zvir z bezodni [Racism: The Beast from the Abyss] / Larysa Yakubova; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv: Akademperiodyka, 2023. 318 p. [in Ukrainian].
 14. Budjeryn M. Why Russia is more likely to go nuclear in Ukraine if it's winning. Retrived from https://thebulletin.org/2024/10/why-russia-is-more-likely-to-go-nuclear-in-ukraine-if-its-winning/?fbclid=IwY2xjawF6-LlleHRuA2FlbQIxMAABHeUNjsPpILdbiqsKlr4nEtiBSm2v_SFbSIF-UYs0r9X0BLn0IR4vf3XoGA_aem_TOVyMuomfZok_26gKHfxJQ [in English].

УДК 327.5(477): 930

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33).49–62

*Леонід Чупрій,**доктор політичних наук, кандидат філософських наук,
професор кафедри педагогіки, психології та суспільних дисциплін ДПУ,
старший науковий співробітник НДЦ Інституту соціально-правових та
політичних досліджень імені О.Яременка**Олена Готра,**кандидат історичних наук,
доцент кафедри психології, педагогіки та суспільних дисциплін
Державного податкового університету*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗПАДУ РОСІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

У статті розглядаються перспективи розпаду Росії в умовах сучасних глобальних викликів. Акцентується увага на ключових причинах, які можуть привести до послаблення чи розпаду російської імперії, серед яких слід виділити: відсутність чіткої мети і стратегії розвитку; відсутність єдності і спільних цінностей народів, що проживають на території Росії; надмірна централізованість влади та крихкість управлінської системи; посилення економічних проблем, зростання економічної прірви між регіонами; різноманітність та різнонаправленість ідентичностей; відсутність верховенства права, порушення прав і свобод людини і громадянина, прав етнічних груп тощо; відсутність прагнення до інновацій та модернізації; перспективи посилення процесів регіоналізації; моральна, духовна аномія, яка охопила всі сфери життя російського суспільства; поширення ресентименту. Зокрема вказується, що в тоталітарних та авторитарних державах, що найбільш наочно можна спостерігати на прикладі сучасної Північної Кореї чи Російської Федерації, людина стає чистим продуктом соціальних маніпулятивних технологій і насамперед масованої державної пропаганди, яка свідомо у населення формує ресентимент — викривлену та перекручену картину дійсності. Також насаджується образ зовнішніх ворогів, зокрема для росіян це українці та мешканці західних країн, які і винні у всіх бідах. Підкреслюється, що викривлена картина світу не може бути довговічною, оскільки заперечує істинну реальність, призводить до підриву економічного і політичного благополуччя Росії заради створення химерних ідеалів, віри у власну незламну силу і могутність, що не відповідає дійсності. Відмова від реальності, дефактуалізація в Росії входить у стадію саморуїнвання держави і суспільства і може бути зупинена тільки масовим прозрінням російського суспільства внаслідок падіння путінського режиму, жорсткої економічної кризи чи програшу у війні. Відтак крах російської неоімперії неминучий, постає тільки питання часу.

Ключові слова: неоімперія, розпад Росії, геополітика, ресентимент, цінності, індоктринація.

The article examines the prospects of Russia's disintegration in the context of modern global challenges. Attention is focused on the key reasons that can lead to the weakening or disintegration of the Russian empire, among which it should be highlighted: the lack of a clear goal and development strategy; lack of unity and common values of peoples living on the territory of Russia; excessive centralization of power and fragility of the management system; strengthening of economic problems, growth of the economic gap between regions; diversity and diversity of identities; lack of rule of law, violation of human and citizen rights and freedoms, rights of ethnic groups, etc.; lack of desire for innovation and modernization; prospects for strengthening regionalization processes; moral and spiritual anomie, which covered all spheres of life in Russian society; the spread of resentment. In particular, it is indicated that in totalitarian and authoritarian states, which can be most clearly observed on the example of modern North Korea or the Russian Federation, a person becomes a pure product of social manipulative technologies and, first of all, massive state propaganda, which deliberately creates resentment in the population — a distorted and twisted picture of reality. The image of external enemies is also planted, in particular, for Russians, these are Ukrainians and residents of Western countries, who are to blame for all the troubles of the latter. It is emphasized that the distorted picture of the world cannot be long-lasting, as it denies the true reality, leads to the undermining of the economic and political well-being of Russia for the sake of creating fanciful ideals, belief in one's own indomitable strength and power, which does not correspond to reality. Rejection of reality, defactualization in Russia enters the stage of self-destruction of the state and society and can be stopped only by a mass enlightenment of Russian society as a result of the fall of Putin's regime, severe economic crisis or loss in the war. Therefore, the collapse of the Russian neo-empire is inevitable, it is only a matter of time.

Keywords: neo-empire, disintegration of Russia, geopolitics, resentment, values, indoctrination.

Постановка проблеми.

Триває військове протистояння між Росією та Україною, що завдало Україні збитків на понад 700 мільярдів доларів. Окрім руйнування житлової інфраструктури, окупанти не зупинялися і перед знищенням об'єктів історико-культурної спадщини. За інформацією Міністерства культури та інформаційної політики України, пошкоджено або повністю знищено 664 пам'ятки. Одним із важливих інструментів цієї війни є також масштабна інформаційна агресія з боку Росії, спрямована на поширення дезінформації серед українців, розпалювання внутрішньополітичної напруги та підриг української державності. Окрім того, Росія намагається підригати демократичні цінності західного світу, порушуючи норми міжнародного права та дестабілізуючи світову систему безпеки. Проте й сама Росія в умовах військового протистояння з Україною поступово слабне, і путінський авторитарний політичний режим рано чи пізно розпадеться. Тому дослідження чинників, які можуть послаблювати російську неоімперію та призвести її до розпаду, є вкрай актуальним у сучасних умовах.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження чинників, що послаблюють російську неоімперію.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям аналізу російсько-українського протистояння та перспектив розпаду Росії стали праці вітчизняних та закордонних вчених і політологів В. Горбуліна, П. Гай-Нижника, А. Дацюка, Е. Епплбаум, Р. Грінберга, А. Зленка, В. Іщука, В. Огризко, Б. Парахонського, Г. Перепелиці, Т. Снайдера, А. Русначенка, Т. Татаренко, І. Тодорова, Е. Хантінгтона, О. Мотиль, Т. Гартон Еш, Я. Бугайського, З. Бжезинського. Ще в 1997 році Збігнев Бжезинський у своїй книзі «Велика шахівниця» підкреслював важливість України для безпеки ЄС і світу загалом, зазначавши, що без України Росія не зможе відновити євразійську імперію, що в перспективі призведе до її занепаду. Олександр Мотиль також наголошує, що рашизм стане причиною занепаду Росії. Хоча світ і виграв би від значно ослабленої Росії, процес її розпаду може бути складним. Януш Бугайський та Тімоті Гартон Еш зазначають, що Захід повинен якнайшвидше надати Україні можливість перемогти у війні, повалити путінський режим та знищити рашизм.

Виклад основного матеріалу. Історія нас учи́ть, що імперії панують тільки певний час, а потім відбувається їх занепад і крах, який може бути як повільним і поступовим, так і раптовим. Аналізуючи причини розпаду більшості великих імперій, слід виділити передусім економічний занепад, поразку у війні, неефективність управління, корумпованість на всіх рівнях, моральну та духовну деградацію.

Відтак проаналізуємо ключові причини, що можуть призвести до розпаду Росії як останньої імперії. Окреслимо ключові з них.

Відсутність чіткої мети і стратегії розвитку, відсутність єдності і спільних цінностей народів, що проживають на території Росії.

Для того, щоб держава активно розвивалася, вона повинна мати чітку мету та стратегію розвитку, які об'єднують її громадян, зокрема й етнічні меншини. У випадку Росії головною метою Путіна та його оточення є зміцнення власної влади та особисте збагачення. Хоча Путін заявляє, що дбає про добробут російського народу і прагне повернути «велич» Росії, насправді він реалізує власну маніакальну ідею відродження Радянського Союзу. Однак ця мета не може бути досягнута, оскільки історичний процес не рухається в зворотному напрямку.

Протягом певного часу західні політики сподівалися, що Росію можна демократизувати. Вважалося, що прозорі вибори сприятимуть поширенню ліберальних цінностей по всій країні. Проте імперська Росія тривалий час перебувала під владою авторитарних режимів, а її населення звикло до патерналістичного мислення. Люди постійно прагнули «сильного правителя» або «царя-батюшки», який вирішуватиме їхні проблеми. Через це «російський глибинний народ» виявився не готовим до сприйняття демократичних цінностей [2].

Росія, як імперія, захопила сотні етнічних груп, кожна з яких має власну мову, культуру, історію та традиції. Протягом певного часу російська влада намагалася створити наратив про «єдиний російський народ», але робила це здебільшого силовими методами. У процесі підкорення різних етносів ніхто не враховував спільність інтересів між поневоленими наро-

дами та їхніми поневолювачами, що призводило до відсутності бажаного результату.

За часів царської Російської імперії суспільство намагалися об'єднати під гаслами «православ'я, самодержавство, народність». Православ'я було проголошене державною релігією, а інші релігії піддавалися заборонам і переслідуванням. Однак на території імперії проживали представники різних релігійних громад, таких, як мусульмани, буддисти та іудеї, які не могли прийняти православну ідеологію, і, відповідно, їх не вдалося об'єднати під цими гаслами. Ідея «слов'янської єдності» також виявилася непридатною, оскільки більшість населення імперії не належала до слов'янських народів.

У період СРСР намагалися створити нову соціальну спільноту — «радянський народ», який сповідував би соціалістичні та комуністичні ідеї. Однак агресивні методи примусу та репресії, які застосовувалися до незгодних з ідеологією КПРС, також не принесли успіху. У сучасній Росії, як і в минулому, відсутня єдність у релігійних, етнічних та регіональних питаннях, що ускладнює створення єдиного національного наративу.

Відтак на теренах російської імперії так і не було вироблено єдиних цінностей, які б об'єднали всіх мешканців цих територій. Росіяни намагалися виробити спільну національну ідею. Але чи можливо її взагалі виробити для понад сотні етнічних груп, які проживають на російських теренах? Це риторичне питання. Як писав відомий дослідник Бенедикт Андерсон, росіяни намагалися «натягнути маленьку тісну шкіру нації на гігантське тіло імперії».

Надмірна централізованість влади та крихкість управлінської системи.

Будь-яка управлінська система може бути стійкою тільки тоді, коли є відкритою і коли в ній відбуватиметься зміна еліт, про що ще в минулому столітті писали засновники елітології В. Парето, Г. Моска. Проте в Росії все централізовано і зосереджено на одному лідері — В. Путіну. В такій системі немає механізмів взаємообмеження гілок влади (виконавчої, судової, законодавчої), що не допускають монополізації влади, як це спостерігається в демократичних країнах. У системі централізованої влади також немає механізмів обговорення і прийняття ключових рішень, оскільки вони приймаються одноосібно, відтак досить часто можуть бути необґрунтованими, а отже і неефективними, як і було у разі прийняття В. Путіним рішення про напад на Україну, яке він прийняв на основі тієї інформації, яку йому надавало його найближче оточення, а воно надавало йому тільки ту інформацію, яку він хотів чути про те, що нібито «Україна з хлібом-сіллю буде зустрічати «визволителів». У централізованому суспільстві правдива інформація досить часто не здатна пробитися до центру прийняття рішень, бо вождь сам вибирає, яку інформацію приймати, і за правдиву об'єктивну інформацію, яка йому не подобається, він може й покарати, а за брехливу, але приємну ще й винагородити.

В такій системі також немає чітких механізмів правонаступництва та кар'єрного просування, відтак посади займають не кандидати з високи-

ми професійними якостями, а тільки чиновники, особисто віддані вождю, відтак управлінська система просякнута підлабузництвом та корупцією. Зокрема регіональні лідери не зацікавлені в лояльності і підтримці місцевого населення, оскільки їхнє правління залежить не від місцевих виборів, а тільки від волі кремлівського диктатора, який їх і призначає, а отже, вони не зацікавлені в ефективному вирішенні місцевих проблем, які з часом будуть тільки посилюватися.

Також у разі ослаблення влади лідера починається жорстока боротьба за владу. В такій системі немає прозорих механізмів розв'язання конфліктів, це може робити тільки лідер одноосібно, на основі своїх суб'єктивних суджень, а отже упереджено, що також робить цю систему нестійкою. Знову ж таки в разі виникнення кризових ситуацій, зокрема в регіонах, всі чекають наказу з центру, оскільки бояться самостійно приймати будь-які рішення, що робить управлінську систему нестійкою та неефективною, оскільки навіть помилкове рішення лідера не буде ніким критикуватися чи виправлятися, а навпаки, воно викликати нові помилкові рішення, що ще більше поглиблюватимуть кризу. Знову ж таки помилкове рішення про напад на Україну призвело до знищення частини російської армії, зменшення її боєздатності, послаблення російської економіки, зменшення міжнародного авторитету Росії, але, незважаючи на негативні наслідки, російський диктатор продовжує війну, оскільки абсолютно переконаний у своїй геніальності та правильності своїх рішень, які ніхто не може критикувати, а тим більше оскаржувати. В такій жорстко централізованій системі навіть часткове послаблення легітимності лідера, зокрема через його поразку в війні, що цілком очевидно станеться в Україні, приведе до того, що його оточення сприйме це як слабкість, а отже прагнутиме його скинути. Тільки потужні, жорстко контрольовані лідером силові структури зможуть цьому запобігти. Проте це може тільки відстрочити падіння жорсткої централізованої влади, оскільки неефективні рішення будуть послаблювати державну систему на всіх рівнях. Зокрема це ми й спостерігаємо в нинішній Росії, де взимку 2023-2024 років частина регіонів замерзала від холоду, бо вийшли з ладу опалювальні системи, оскільки кошти на ЖКХ були скорочені і направлені на війну, а весною 2024 року частина регіонів потерпала від повеней, бо не витримували греблі, оскільки гроші, які виділялися на їхній ремонт, були розкрадені. І це спостерігається в більшості сфер життя Росії, і негативні тенденції будуть тільки посилюватися.

Перспективи посилення процесів регіоналізації. Хоча в Росії й побудована жорстка вертикаль централізованої влади, але певні регіони мають особливе положення і отримують значні дотації з центру. Мається на увазі Чечня, лідер якої Р. Кадіров монополює управління у своєму регіоні, не допускаючи туди навіть представників силових відомств ФСБ, ГРУ, які знаходяться у протистоянні з його ставлениками у Чечні. У Росії останнім часом набирає обертів скандал, пов'язаний із заявами глави Чечні Рамзана Кадірова, який пригрозив «кровною помстою» члену Ради Федерації РФ від Дагестану, мільярдеру Сулейману Керімову, а також двом депутатам

Держдуми Росії — Бекхану Барахоеву та Різвану Курбанову. Кадіров звинувачує їх у тому, що вони нібито «замовили його вбивство». Глава Чечні пообіцяв довести справу до кінця, якщо Керімов і депутати не зможуть переконливо довести свою невинуватість. Конфлікт між Рамзаном Кадіровим і представниками російської політичної еліти виник через суперечності щодо контролю над компанією Wildberries. За даними ЗМІ, Кадіров мав неформальний вплив на цю прибуткову компанію. Проте нещодавно Wildberries оголосила про злиття з оператором зовнішньої реклами Russ, бенефіціаром якого вважають мільярдера Сулеймана Керімова. Це могло стати причиною загострення відносин, оскільки контроль над Wildberries є важливим як економічно, так і політично. Конфлікт між Кадіровим і Керімовим може призвести до посилення напруження між Дагестаном і Чечнею, оскільки кожен з учасників має свої власні збройні формування, які можуть бути задіяні. Тільки вплив їхнього «верховного пахана» Путіна може врегулювати ситуацію. Знову ж таки цей конфлікт підтверджує, що в Росії правові норми не працюють, діє тільки право сили, і як тільки верховна влада послабиться, то регіони почнуть конфліктувати за територію і ресурси.

Слід також зазначити, що при послабленні путінського режиму більшість російських суб'єктів пішли б на відокремлення, оскільки багато регіонів Росії мають значні природні ресурси, такі, як газ, нафта, мінерали та інші, які є ключовими для російської економіки і які нещадно забираються центральною владою. Так, Ямало-Ненецький автономний округ має родовища із 40 трильйонами кубометрів газу, Астраханська область — 4 трильйони кубометрів газу. Найбільше нафтових родовищ знаходиться в Ханті-Мансійському, Ямало-Ненецькому округах і Татарстані. На Камчатці знаходиться 64 родовища золота. Якутія має багаті родовища алмазів, завдяки яким Росія постачає на світовий ринок третину всіх алмазів. І всі ці ресурси направляються у центр, зокрема Москву, яка має необмежені фінансові накопичення. Так, у 2010–2019 роках на урбаністичні проекти Москви було направлено 1,5 трильйона рублів, причому на решту російських регіонів на подібні проекти витратили 1,7 трильйона рублів [5].

Цей дисбаланс у видатках і надходженнях бюджету в регіонах породжує невдоволення місцевих еліт та населення і може спонукати їх до думки про вихід з Росії або пошук більшої автономії. Також виокремлені бюджетні видатки для Москви та видатки на федеральні проекти можуть викликати невдоволення регіонів, які відчують, що їхні ресурси використовуються на користь столиці.

Слід також згадати, що в період розпаду Радянського Союзу ряд республік проголосили державний суверенітет: Комі, Башкортостан, Чувашія, Татарстан, Саха, Тива, Бурятія, Калмикія, Удмуртія інші. І більшість із них мають конституції, де прописано право на вихід зі складу Російської Федерації. І при послабленні Центру вони це право можуть використати. І деякі із цих суб'єктів вже формують свої регіональні територіальні збройні формування, наприклад, татарський батальйон «Алга», який може перетворитися в майбутню армію Татарстану.

Посилення економічних проблем, зростання економічної прірви між регіонами.

Хоча російська влада нині й декларує, що в них відбувається зростання ВВП, а отже й покращення економічного добробуту населення, це аж ніяк не відповідає дійсності, оскільки, можливо, ВВП Росії трохи й зросло, але насамперед за рахунок збільшення витрат на оборонну промисловість, на танки, літаки, іншу зброю, яку успішно утилізують ЗСУ, відтак на зміцнення економіки та покращення життя простих росіян воно не вплинуло.

Якщо раніше російська економіка була профіцитна, то останнім часом стає все більш затратною. Продажі енергоносіїв скоротилися, оскільки основний їх споживач — Євросоюз, відмовився від російського газу та нафти, і Росія продає енергоносії переважно в країни Азії, зокрема Китай та Індію. Щодо витрат на війну, то вони зростають з кожним місяцем. Так, напередодні 2023 року кремлівський диктатор В. Путін підписав закон про бюджет, в якому передбачалося 4,98 трильйона рублів, чи 52 мільярди доларів за тогочасним курсом — на «національну оборону» у 2023 році, що трохи більше, ніж минулорічні витрати. Трохи пізніше, за даними Reuters, цей прогноз подвоїли до 9,7 трильйона рублів (101 мільярд доларів). Це майже втричі більше, ніж Росія витратила на оборону в 2021 році, до її повномасштабного вторгнення в Україну в лютому 2022 року.

Крім того, економічні санкції, хоча й не стрімко, але послаблюють російську економіку, і рівень життя простих росіян поступово погіршується. Слід згадати, що частина середнього російського класу змушена була втікати з Росії, рятуючись від мобілізації, а частина робітників, селян, інших працівників були мобілізовані, отже їхня економіка має значний дефіцит кадрів у багатьох галузях. Крім того, збільшується прірва між центральними регіонами (Москва, Пітер) та окраїнами, які й до цього отримували незначні дотації з центру, а при збільшенні військових витрат ці фінансові надходження з центру зменшаться ще на порядок, чи взагалі припиняться, що посилить економічні проблеми в цих регіонах та збільшить суспільну напругу в них. Певна економічна стабільність російської економіки в 2024 році спостерігається за рахунок того, що скорочуються витрати на регіони, посилюється фіскальний тиск на населення, на приватний бізнес. Зокрема з 1 січня 2024 року введено податок на надприбуток для великих компаній у розмірі 10 %, і за рахунок цього було отримано у російський бюджет близько 318 млрд рублів. Податок на прибуток підприємств також підняли до 25 %. За прогнозами російських аналітиків зростання ставки ПДВ може принести бюджету Росії додаткові 14,2 млрд доларів. Але це тільки тимчасово підтримує економіку, оскільки частина підприємств буде переходити в тінь і не декларуватиме свої прибутки. Крім того, більшість з отриманих коштів йдуть на військові потреби, які тільки витрачаються і не створюють продукт, який може покращити економіку, відтак це призводить до збільшення інфляції, яка становить у 2024 році вже близько 15 %. Центробанк, щоб утримувати інфляцію, підвищує свою ставку, що в свою чергу призводить до подорожчання кредитів, що невигідно компаніям, які не прагнутимуть їх отримувати. Російська еко-

номіка поступово отримує все менше фінансових надходжень і підтримується за рахунок тактичних тимчасових фінансових схем. Відтак вона з кожним місяцем дедалі більше втрачає свою стабільність і стійкість, і рано чи пізно її неможливо буде підтримувати, і вона почне розвалюватися. Навіть нафтогазова галузь з прибуткової вже стає дотаційною. Так, експерт Інституту майбутнього В. Денисенко зазначає, що, згідно з даними російського Мінфіна, субсидії нафтопереробній галузі вже зараз сягають 1,7% ВВП. Простіше кажучи, галузь із донора бюджету стає реципієнтом бюджету [6]. Відтак послаблення російської економіки і можливе її падіння найімовірніше станеться у 2025-2028 роках, якщо економічні санкції продовжуватимуть працювати і ціни на нафту не зростатимуть, а Збройні сили України будуть продовжувати удари по нафтопереробних об'єктах та інших стратегічно важливих рашистських підприємствах.

Відсутність верховенства права, порушення прав і свобод людини і громадянина, прав етнічних груп тощо.

Будь-яка держава може існувати тільки до того часу, поки в ній дотримуються закони, інакше розпочинається хаос і розруха. В Росії існує законодачий орган — Державна дума, але оскільки більше 20 років тут панує диктаторський режим та культ особи Путіна, то будь-які рішення, в тому числі й закони, приймають тільки після дозволу диктатора. І суди приймають рішення тільки такі, які вигідні диктаторському режиму. Тому ні про яке верховенство права і захист прав і свобод людини в Росії ми не можемо навіть говорити, оскільки будь-яка людина в будь-який момент може опинитися за ґратами під надуманим приводом, і захистити себе їй буде дуже важко чи взагалі неможливо. Справедливі політики, юристи і правозахисники в Росії переслідуються чи навіть фізично знищуються. Згадаймо О. Навального, В. Новодворську, Б. Немцова, С. Магнітського. Так, західними країнами був прийнятий відповідний закон «Акт Магнітського», що містить перелік російських чиновників, що здійснювали шахрайства, переслідування та порушення прав людини, зокрема пов'язані зі справою компанії «Hermitage Capital Management» та смертю російського адвоката Сергія Магнітського, який намагався захистити справедливість. Сьогодні відбуваються масові порушення прав і свобод громадян України. За інформацією Офісу Генерального прокурора України, станом на початок 2024 року було зареєстровано 125 тисяч злочинів РФ проти громадян України [7]. І ця статистика з кожним днем тільки збільшується.

Відсутність прагнення до інновацій та модернізації.

Імперії починають слабнути і розпадатися в умовах, коли відкидаються сучасні досягнення і гальмується модернізація країни. Так, Османська імперія розпалася, оскільки західні країни активно впроваджували сучасні наукові досягнення в життя і розвивали власні економіки, а османська економіка була екстенсивною і не передбачала застосування нових технологій, що призвело до її послаблення та занепаду.

Росія, як і її попередник — Радянський Союз — здебільшого не розвивали технології, а закупали їх чи навіть крали в західних країнах. Відтак сьогодні Росія не здатна створити потужні проривні технології в тих чи

інших галузях, а те, що розповідає російська пропаганда про величезні досягнення Росії, здебільшого не відповідає дійсності. Згадаймо російські «калібри» та «циркони», які нібито не можна збити ніякими сучасними ППО, проте які успішно збиваються системою MIM-104 Patriot.

Проте знову ж таки виникає запитання: чи взагалі можливо модернізувати Росію з її неоднорідними регіонами і величезною різницею між центром та околицями? Щоб модернізувати такі депресивні регіони, як Алтай, Єврейська АО, Калмикія, Кабардино-Балкарія, Забайкалля тощо, потрібні величезні кошти, які путінський тоталітарний режим ніколи не виділить. Та й саме ідея модернізації не підходить до російської ментальності, яка дуже консервативна і якій набагато ближчі російські лапті чи пам'ятники з гімна [8], які люблять будувати в деяких регіонах. Крім того, путінська пропаганда перетворила російських громадян у сіру масу чи стадо покірних овець, які не люблять все західне і підтримують тільки все відстале російське. Російський народ у глибинці, на периферії став настільки зазомбованим, що навіть не маючи мінімальних побутових зручностей — газу (половина Росії до цього часу не газифікована), гарячої води, опалення, інших зручностей (туалет на вулиці), вірить в те, що «ситуація в Росії стабільна, життя прекрасне, і керівництво країни турбується про людей». Глибинний російський народ продовжує вірити в «світлі ідеї Кремля» і підтримувати Путіна. Люди досить часто умовно щасливі, тому що не розуміють, якою мірою вони зазомбовані та нещасні.

Моральна, духовна аномія, яка охопила всі сфери життя російського суспільства.

Корупцією просякнуті всі сфери російського суспільства, при призначенні на певні посади враховується не рівень освіти та професіоналізму, а особиста відданість губернатору та російському диктатору. Судова система працює тільки на захист інтересів злочинного режиму, відтак про справедливість і захист прав простих росіян можна і не мріяти. Навіть освіта, яка повинна виховувати підростаюче покоління на певних цінностях, просякнута мілітаризмом і ксенофобією. Російських школярів вже з самого дитинства навчають ненавидіти українців та представників західних народів. Зокрема було створено російську юнармію, аналог гітлерюгенду, членів якої навчають військових навичок щодо користування зброєю і вбивства українців. Дійшло навіть до того, що викрадених українських дітей росіяни залучають в цю юнармію і намагаються витравити в них все українське, перетворюючи на манкуртів та прагнучи примусити боротися проти Батьківщини.

Росія досить активно використовує механізм *індоктринації*, який можна охарактеризувати як постійний процес повторення певної ідеї чи переконання для певної групи чи населення країни в цілому, допоки реципієнти не приймуть нав'язувані твердження без будь-якої критики чи запитань [9]. Особливо активно індоктринація використовується репресивними режимами в сфері освіти, щоб дітей, які не мають чітко сформованої системи переконань, перетворити у фанатиків, сліпих виконавців злочинних наказів репресивних режимів, зокрема нинішнього путінсько-

го режиму. Подібну систему сьогодні активно використовує путінська Росія, викравши з України від 507 000 до 707 000 дітей [10]. Організація Об'єднаних Націй чітко назвала ці депортації воєнними злочинами, вказуючи що ці факти є «достовірними» [11] і що російські сили відправляли українських дітей до Росії в межах масштабної програми, про що у відкритому ефірі заявив сам російський диктатор. Саме за ці факти злочинної депортації українських дітей Міжнародний кримінальний суд 17 березня 2023 року видав ордер на арешт президента РФ Путіна.

Брехня на всіх рівнях є основою російської пропаганди і максимально підтримується на державному рівні. Оскільки в державі не захищається закон, то поширюється злочинність. Злочинців також залучають в ряди російської армії, після служби в якій, якщо залишаються живими, отримують права і привілеї учасника бойових дій і в мирному житті вони досить часто повертаються до своєї злочинної діяльності. Поширені різні соціальні девіації. Алкоголізм став національною проблемою, оскільки, не маючи гідної роботи, гідного рівня добробуту, росіяни у більшості депресивних регіонів просто спиваються.

Поширення ресентименту. В тоталітарних та авторитарних державах, що найбільш наочно можна спостерігати на прикладі сучасної Північної Кореї чи Російської Федерації, людина стає чистим продуктом соціальних маніпулятивних технологій, і насамперед масованої державної пропаганди, яка свідомо у населення формує викривлену та перекручену картину дійсності і насаджує образ зовнішніх ворогів, зокрема для Росії це українці та мешканці західних країн, які і винні у всіх бідах росіян. Для керівників тоталітарних держав людина є не ціллю, а лише засобом досягнення мети, а відтак цінність людського життя нівелюється, і задля інтересів тоталітарної держави знищуються тисячі чи навіть мільйони людей. Але найбільша проблема полягає в тому, що викривлений образ дійсності в тоталітарних державах стає істинною реальністю для мільйонів людей. Виникає явище ресентименту — тотальної відмови від реальності, що прямо пов'язана з почуттям безпорадності людей, нездатних внести хоча б мізерну зміну в життя своєї країни. Ресентимент характерний для носіїв рабської свідомості, для людини, яка не здатна критично оцінювати навколишню дійсність і не має стійкої системи моральних чи релігійних цінностей, отже, є ідеальним об'єктом для зомбування і соціального маніпулювання. Аналізуючи сучасну ситуацію в Російській Федерації, слід зазначити, що російська влада намагається на теренах Росії та всього пострадянського простору сформувати нову імперську спільноту, здійснюючи, на думку дослідника Т. Гундорова, процес «повторної колонізації» шляхом здійснення потужного гуманітарного і інформаційного впливу з метою поширення ідей «руського міра». Зокрема на сході та півдні України, на тимчасово окупованих територіях досить активно поширюється проросійська імперська історична пам'ять, етнокультурна символіка, мова, комунікації, що передбачає вилучення будь-яких альтернативних джерел інформації для населення цих регіонів. Поширення сепаратистських настроїв приводить до створення зон локальних кон-

фліктів по усьому периметру колишнього імперського кордону: ідея відродження «великої російської імперії» настільки заволоділа свідомістю вищої політичної еліти Росії, що спричинила послаблення критичного та стратегічного мислення та відмову від «принципу реальності», побудову викривленої уявної реальності шляхом постійної інформаційної експансії та утвердження брехні як ключового принципу політики. В умовах, коли політика держави починає будуватися на тотальній брехні або запереченні очевидних фактів, ми стикаємося з абсолютно особливим типом політики, яким успішно займалися попередні тоталітарні режими. Відтак «спецоперація в Україні» стала благородною війною проти уявних нацистів, ізоляція Росії — її перебуванням у ранзі великої незалежної держави, занепад економіки і падіння доходів — тимчасовими труднощами, швидко подолання яких призведе до зростання добробуту і щастя всіх росіян. Відчуження від впливу на реальність пов'язане з глибокою кризою інституцій. Для пересічного громадянина інституційна криза виражається в тотальній перверсії функцій правоохоронних органів та органів влади, трансформації гуманітарної сфери, освіти, науки, спрямованих на закріпленні в масовій свідомості викривленої картини світу. Але викривлена картина світу не може бути довговічною, оскільки заперечує істинну реальність, призводить до підризу економічного і політичного благополуччя Росії заради створення химерних ідеалів, віри у власну незламну силу і могутність, що не відповідає дійсності. Відмова від реальності, дефактуалізація в Росії входить в стадію саморуйнування держави і суспільства і може бути зупинена тільки масовим прозрінням російського суспільства внаслідок падіння путінського режиму, жорсткої економічної кризи чи програшу у війні.

Щодо геополітичних перспектив України та її ролі у новому світовому порядку, то вона може стати потужним регіональним гравцем, взірцем для інших країн світу, як потрібно боротися за свою свободу, за демократичні цінності та права людини. Україна не погодилася на роль жертви у цій несправедливій загарбницькій війні, хоча навіть США і країни Європи спочатку не вірили, що Україна вистоїть і зможе зупинити «другу армію світу», і цим вона доводить, що є повноцінним провідним членом цивілізованого демократичного світу. Відтак перемога України — це перемога цивілізації над варварством. Після української перемоги демократія і свобода тріумфуватимуть, а автократичні країни суттєво послаблять свої позиції. Більшість країн світу будуть допомагати Україні у відбудові інфраструктури і на безповоротній основі, і економічними інвестиціями, і це стане не лише моральним обов'язком розвинених країн, а й вдалим маркетинговим ходом. Це дозволить державам та глобальним бізнесовим структурам відчувати себе причетними до перемоги цивілізації. Відтак в Україні сформується великий та швидко зростаючий ринок із кваліфікованою та відносно недорогою робочою силою, який потребуватиме гігантських обсягів інвестицій, небаченими з часів Другої світової війни. На український ринок прагнутимуть зайти більшість країн світу, навіть Китай та арабські країни, які не завжди підтримували Україну.

Висновки. Підсумовуючи, можна сказати, що всі вищезгадані чинники свідчать про неминучість краху російської неоімперії, питання лише в часі. Щоб відтягнути розпад, російські лідери часто вдавалися до стратегії захоплення нових територій та розширення ресурсної бази. Саме так діяв Путін, окупувавши Придністров'я, Осетію та Абхазію. Проте цей сценарій вже не спрацює в Україні — вона неодмінно звільнить свої території.

Залишається лише сценарій внутрішніх репресій: Путін вже посилює силові структури та збільшує тиск на власне населення. Однак якщо економічні санкції Заходу збережуться, а війна вимагатиме дедалі більше ресурсів без бажаного результату, це призведе до подальшого виснаження російської економіки. За підтримки Заходу Україна зможе продовжувати завдавати ударів по російській армії й звільняти свої території.

У такій ситуації економічний занепад Росії стане неминучим, а рівень життя росіян продовжить погіршуватися. В умовах централізованого та неефективного управління поява «чорних лебедів» — несподіваних кризових подій — стане лише питанням часу, що може прискорити процес розпаду Росії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гай-Нижник П. П., Чупрій Л.В. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 84 (№5). С.48–53.
2. Сім сценаріїв розпаду Росії. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2346389-sim-scenariiv-rozpadu-rosii.html>
3. Alexei Navalny's death and the need to counter Vladimir Putin's totalitarian regime and its war on democracy. URL: <https://pace.coe.int/en/files/33511/html> 4.
4. Європарламент закликав не визнавати путіна легітимним президентом РФ (2024). *slovoidilo.ua*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/04/25/novyna/polityka/evroparlament-zaklykav-ne-vyznavaty-putina-lehitymnym-prezydentom-rf>
5. Сумленийний С. Як розпадатиметься Росія та чи варто цього очікувати? URL: <https://tyzhden.ua/iak-rozpadatymetsia-rosiia-ta-chy-varto-tsoho-ochikuvaty/>
6. Денисенко В. Швейцарська заява Путіна, Північна Корея та стосунки Росії з Китаєм: на що розраховує російський диктатор. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/abroad/shvejtsarska-zayava-putina-pivnichna-koreya-ta-stosunki-rosii-z-kitaem-na-scho-rozrahovue-rosijskij-diktator.htm>
7. Кількість воєнних злочинів армії росії в Україні досягла майже 125 тисяч. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/02/06/kilkist-voyennyh-zlochyniv-armiyi-rosiyi-v-ukrayini-dosyagla-majzhe-125-tysyach/>
8. На России слепили новогоднюю скульптуру из говна: Радуются, что принесет счастье. URL: <https://news.depo.ua/rus/news/na-rosii-zlipili-novorichnu-skulpturu-z-givna-radiyut-shcho-prinese-shchastya-202112281407143>
9. Henning Schluß (Hrsg.): *Indoktrination und Erziehung. Aspekte der Rückseite der Pädagogik*. VS-Verlag, Wiesbaden 2007. URL: https://www.researchgate.net/publication/266897039_Indoktrination_und_Erziehung_-_Aspekte_der_Ruckseite_der_Padagogik

10. Deporting Ukrainian children and «Russifying» them is jeopardizing the future of Ukraine' [«Депортація українських дітей та їх «русифікація» ставить під загрозу майбутнє України»]. Le Monde [Ле-Монд]. URL:https://web.archive.org/web/20230317175343/https://www.lemonde.fr/en/opinion/article/2022/08/05/deporting-ukrainian-children-and-russifying-them-is-jeopardizing-the-future-of-ukraine_5992568_23.html
11. UN says 'credible' reports Ukraine children transferred to Russia [ООН вважає «достовірними» повідомлення про передачу українських дітей до Росії] (англ.). Al Jazeera. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/9/8/un-says-credible-reports-ukraine-children-transferred-to-russia>

REFERENCES

1. Hay-Nyzhnyk P. P., Chupriy L.V. (2014). Natsional'ni interecy, natsional'ni tsinnosti ta natsional'ni tsili yak ctrukturoformuyuchi chynnyky polityky natsional'noyi bezpeky [National interests, national values and national goals as structuring factors of national security policy]. Hileya: naukovyy visnyk. Vyp. 84 (№5). P. 48–53 [in Ukrainian].
2. Sim stsenariyiv rozpadu Rosiyi [Seven scenarios of the collapse of Russia]. Retrived from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2346389-sim-scenariiv-rozpadu-rosii.html> [in Ukrainian].
3. 3. Alexei Navalny's death and the need to counter Vladimir Putin's totalitarian regime and its war on democracy. Retrived from <https://pace.coe.int/en/files/33511/html> [in English].
4. Yevroparlament zaklykav ne vyznavaty putina lehitymnym prezydentom RF [The European Parliament urged not to recognize Putin as the legitimate president of the Russian Federation]. *slovoidilo.ua*. Retrived from <https://www.slovoidilo.ua/2024/04/25/novyna/polityka/yevroparlament-zaklykav-ne-vyznavaty-putina-lehitymnym-prezydentom-rf> [in Ukrainian].
5. Sumlennyi S. Yak rozpadatymet'sya Rosiya ta chy varto ts'oho ochikuvaty? [How will Russia disintegrate and should we expect it?] Retrived from <https://tyzhden.ua/iak-rozpadatymetsia-rosiia-ta-chy-varto-tsoho-ochikuvaty/> [in Ukrainian].
6. Denysenko V. Shveytsars'ka zayava Putina, Pivnichna Koreya ta stosunky Rosiyi z Kytayem: na shcho rozrakhovuye rosiys'kyy dyktator [Putin's Swiss statement, North Korea and Russia's relations with China: what the Russian dictator is counting on]. Retrived from <https://news.obozrevatel.com/ukr/abroad/shvejtsarska-zayava-putina-pivnichna-koreya-ta-stosunki-rosii-z-kitaem-na-scho-rozrahovue-rosijskij-diktator.htm> [in Ukrainian].
7. Kil'kist' voyennykh zlochyniv armiyi rosiyi v Ukrayini dosyahla mayzhe 125 tysyach [The number of war crimes committed by the Russian army in Ukraine reached almost 125,000]. Retrived from <https://armyinform.com.ua/2024/02/06/kilkist-voyennykh-zlochyniv-armiyi-rosiyi-v-ukrayini-dosyagla-majzhe-125-tysyach/> [in Ukrainian].
8. Na Rossii slepili novogodnyuyu skul'pturu iz govna: Raduyutsya, chto prineset schast'ye [In Russia they made a New Year sculpture out of shit: They are happy about what will bring happiness]. Retrived from URL:<https://news.depo>

- ua/rus/news/na-rosii-zlipili-novorichnu-skulpturu-z-givna-radiyut-shcho-pri-nese-shchastya-202112281407143 [in Russian].
9. Henning Schluß (Hrsg.): Indoktrination und Erziehung. Aspekte der Rückseite der Pädagogik. VS-Verlag, Wiesbaden 2007. Retrived from https://www.researchgate.net/publication/266897039_Indoktrination_und_Erziehung_-_Aspekte_der_Ruckseite_der_Padagogik [in German].
 10. Deporting Ukrainian children and «Russifying» them is jeopardizing the future of Ukraine' Le Monde. Retrived from https://web.archive.org/web/20230317175343/https://www.lemonde.fr/en/opinion/article/2022/08/05/deporting-ukrainian-children-and-russifying-them-is-jeopardizing-the-future-of-ukraine_5992568_23.html [in English].
 11. UN says 'credible' reports Ukraine children transferred to Russia. Al Jazeera. Retrived from <https://www.aljazeera.com/news/2022/9/8/un-says-credible-reports-ukraine-children-transferred-to-russia> [in English].

УДК 327.7

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33).63–74

Олена Кравченко,

доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних відносин і політичної філософії
ORCID-ID: <https://orcid.org/0000-0001-6524-1997>

Ірина Жеребятнікова,

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин і політичної філософії
ORCID-ID: <https://orcid.org/0000-0001-7908-6780>

Антон Горбачов,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин і політичної філософії
ORCID-ID: <https://orcid.org/0000-0002-8200-6515>
Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця

СПІВПРАЦЯ З МІЖНАРОДНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ ЯК ПАРТНЕРАМИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Статтю присвячено аналізу співпраці з міжнародними організаціями як партнерами України у сфері національної безпеки. Виявлено, що в результаті такої співпраці міжнародна допомога, зокрема гуманітарна, фінансова та технічна, відіграє ключову роль у зміцненні обороноздатності, відновленні інфраструктури та стабілізації фінансової ситуації в Україні. Співпраця з міжнародними організаціями, такими, як НАТО, Європейський Союз і Міжнародний валютний фонд, забезпечує значну підтримку і сприяє довгостроковому розвитку країни. Однак існують проблеми, пов'язані з недостатньою ефективністю деяких механізмів міжнародної допомоги, що потребує подальшого аналізу та удосконалення. Подальші дослідження повинні зосередитися на оцінці ефективності допомоги, ролі міжнародних організацій та нових моделей співпраці для покращення механізмів підтримки у кризових умовах, зокрема в умовах повномасштабної війни.

Ключові слова: міжнародні організації, національна безпека, війна.

The article focuses on the analysis of Ukraine's collaborative efforts with international organizations, which serve as crucial partners in the realm of national security. It was revealed that, as a result of such cooperation, international aid, in particular humanitarian, financial and technical, plays a key role in strengthening defense capabilities, restoring infrastructure and stabilizing the financial situation in Ukraine. Cooperation with international organizations such as NATO, the European Union and the International Monetary Fund provides significant support and contributes to the country's long-term development. Despite the positive impact of this international support, the article identifies several challenges related to the efficiency of some aid mechanisms. Issues such as bureaucratic delays, misallocation of resources, and ineffi-

ciencies in aid delivery have been noted, which hinder the full effectiveness of the assistance provided. Further research should focus on analyzing how well the international assistance has achieved its intended outcomes and contributed to Ukraine's national security and recovery goals; evaluating the role of international organizations, which includes understanding the specific contributions and impacts of different international organizations in the aid process and their effectiveness in meeting Ukraine's needs; developing new models of cooperation that includes proposing and testing innovative strategies and frameworks for international support as well as improving mechanisms for crisis response and aid delivery, particularly in the context of full-scale conflicts and complex emergency situations.

Keywords: international organizations, national security, war.

Постановка проблеми. В умовах зовнішньої військової агресії національна безпека є найактуальнішою сферою для державної політики. В умовах боротьби з сильним і небезпечним ворогом проблеми безпеки потребують координації зусиль на міжнародному рівні. Важливу роль у забезпеченні національної безпеки відіграють міжнародні організації, які надають ресурси, експертизу та платформи для співпраці між країнами. Унаслідок політичних та економічних криз, що виникли через війну, Україна, яка за останні десятиліття пережила численні виклики та трансформації, сьогодні як ніколи потребує міжнародної допомоги. Саме завдяки цій допомозі можна швидко та ефективно врятувати постраждалих від війни, відновити зруйновану інфраструктуру, а також отримати фінансову, технічну та консультаційну підтримку для реалізації реформ і покращення економічного та соціального становища країни.

У цьому контексті треба вказати на низку наукових і практичних завдань, що потребують дослідження. По-перше, необхідно визначити ключові механізми та моделі такої співпраці, що дозволяють інтегрувати національні стратегії безпеки в глобальні ініціативи. По-друге, важливо оцінити ефективність чинних міжнародних партнерств і виявити фактори, що впливають на їх успішність або провал.

Досліджувана у статті проблема має значний науковий інтерес, оскільки дозволяє розширити розуміння ефективних моделей міжнародної співпраці у сфері безпеки, а також практичну цінність у контексті розробки політичної стратегії. Тому дослідження взаємодії з міжнародними організаціями є важливим кроком у підвищенні національної безпеки та стабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх наукових досліджень доводить значний інтерес вітчизняних науковців до питань міжнародної співпраці у сфері національної безпеки, що обумовлено зростанням глобальних загроз і необхідністю ефективної інтеграції з міжнародними структурами. Це свідчить про важливість подальшого дослідження механізмів та моделей такої співпраці для вдосконалення національних стратегій безпеки. Науковці зосереджуються на аналізі наявних практик, оцінці їхньої ефективності та розробці рекомендацій щодо оптимізації партнерств, що, своєю чергою, сприяє підвищенню рівня національної безпеки та стабільності в умовах глобалізації.

Зокрема, О. Кучик досліджує адаптацію діяльності міжнародних безпекових організацій до новітніх викликів міжнародній системі безпеки [4]; В. Латишева і В. Бабіна досліджують проблеми співробітництва України з міжнародними організаціями [5], О. Литвинчук, А. Шевчук, О. Войтюк вивчають особливості міжнародної допомоги Україні в умовах війни як вид співробітництва з міжнародними організаціями [6]; Д. Олійник аналізує багатосторонню підтримку міжнародних організацій у зміцненні економіки України в умовах російської агресії [10]; Є. Реньов розглядає проблеми та перспективи реформування Ради Безпеки ООН [13]; О. Дем'янюк [2] та ін. працюють над темою міжнародної взаємодії та підтримки, акцентуючи увагу на міжнародній допомозі як інструменті реалізації політики міжнародного розвитку; І. Боднарюк [7], В. Косик [9], С. Леонтович [20], Т. Мединська [7], Н. Мороз [9] та П. Щипанський [20] зосередилися на питаннях фінансової допомоги під час війни та для повоєнного відновлення України.

Проте досі залишаються недостатньо дослідженими питання, що стосуються інтеграції національних стратегій безпеки з міжнародними ініціативами в умовах повномасштабної агресії Росії проти України. Зокрема, потребує подальшого аналізу ефективність конкретних механізмів співпраці, адаптація національних політик до нових викликів, а також виявлення практичних бар'єрів, що впливають на успішність міжнародних партнерств. Ці аспекти є важливими для вдосконалення стратегії співпраці з міжнародними організаціями та забезпечення національної безпеки в умовах глобальних загроз.

З огляду на це **мета статті** полягає в аналізі та оцінці співпраці між керівництвом України та міжнародними організаціями у сфері національної безпеки.

Основні **завдання** дослідження полягають у тому, щоб визначити ключові моделі та механізми співпраці, які забезпечують ефективну інтеграцію національних стратегій безпеки з глобальними ініціативами; оцінити ефективність чинних міжнародних партнерств у сфері безпеки та виявити фактори, що сприяють або перешкоджають їх успішному функціонуванню; проаналізувати практичні приклади успішної та неуспішної співпраці, щоб виявити найкращі практики та уроки для покращення майбутньої взаємодії; розробити рекомендації щодо оптимізації механізмів співпраці з метою підвищення ефективності національної безпеки.

Для досягнення цієї мети у статті використано такі **методи** дослідження: огляд наукових публікацій, монографій та інших джерел інформації для розуміння теоретичних основ і сучасних тенденцій у сфері співпраці з міжнародними організаціями у контексті національної безпеки; аналіз конкретних випадків успішної та неуспішної співпраці між національними урядами та міжнародними організаціями, що дозволяє виявити ключові чинники, які впливають на ефективність партнерств.

Викладення основного матеріалу дослідження

Національна безпека є ключовою умовою для нормального функціонування суспільства та основною функцією держави. Національна безпека забезпечує захист ключових інтересів окремих осіб, суспільства та

держави від можливих загроз, як внутрішніх, так і зовнішніх. Це сприяє стабільному та прогресивному розвитку країни. Захищеність передбачає здатність зберігати об'єкти або системи в цілісності та забезпечувати їх функціонування навіть у разі негативного впливу різних факторів. Нездатність забезпечити та гарантувати цю фундаментальну соціальну цінність неминуче веде до занепаду як суспільства, так і держави [1].

Під час війн загроза безпеці досягає найвищого рівня. Наразі нашою основною метою є забезпечення перемоги України у війні з Росією, а також збереження та розвиток основних цінностей особи та суспільства. Національна безпека є не лише критично важливою для функціонування держави, але й забезпечує її розвиток та можливості для громадян реалізувати свої загальні інтереси [8]. Вона охоплює заходи, спрямовані на збереження територіальної цілісності, економічного процвітання, соціальної стабільності та захист прав людини. Ефективна стратегія безпеки враховує загрози та передбачає системний підхід до забезпечення безпеки на внутрішньому і міжнародному рівнях [17, с. 109]. Забезпечення безпеки та оборони здійснюється через взаємодію між урядом України, українським народом, підприємствами та організаціями всіх форм власності, а також міжнародними партнерами та організаціями. Ця співпраця охоплює всі сфери діяльності та різноманітні джерела підтримки, що підкреслює масштаб зусиль у забезпеченні безпеки України. Одним із найважливіших документів, що відображає напями розв'язання проблеми забезпечення національної безпеки України під час російсько-української війни, є Стратегія комунікації з питань європейської інтеграції України до 2026 року, прийнята 9 грудня 2022 року. Основна мета цієї Стратегії полягає в тому, щоб забезпечити усвідомлену підтримку набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі як в українському, так і в європейському суспільствах. Це включає інтеграцію в європейський економічний, культурний і політичний простір, а також здійснення внутрішніх реформ і перетворень для створення вільного, справедливого, демократичного та успішного суспільства, заснованого на європейських цінностях [15]. Ця Стратегія функціонує як інструмент для відновлення та створення потенціалу, необхідного для відбудови країни в умовах війни та після її завершення, а також для інтеграції України до складу Європейського Союзу.

Важливість взаємодії України з міжнародними організаціями та структурами для забезпечення національної безпеки визначається положеннями керівних документів України, які зазначають, що зовнішні гарантії безпеки будуть забезпечені через формування мережі союзнництва як з окремими державами та регіональними організаціями (шляхом укладання угод про спільну оборону або військову допомогу), так і з міжнародними безпековими організаціями (через участь у механізмах колективної безпеки) [16, с. 4]. Проте з початку 2014 року розвиток подій навколо України продемонстрував обмежену ефективність наявних механізмів забезпечення національної безпеки через участь у міжнародних організаціях, що стало однією з причин, що уможливили повномасштабну агресію Росії

проти України 24 лютого 2022 року. Це зумовлено низкою об'єктивних і суб'єктивних факторів. До об'єктивних факторів можна віднести організаційні та політичні аспекти, які обмежують можливості міжнародних організацій у забезпеченні миру та безпеки у світі. Зокрема, формат Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй не дозволяє ухвалювати рішення, що можуть суперечити інтересам постійних членів Ради, якими, зокрема, є Росія і Китай. До суб'єктивних факторів слід віднести недостатнє використання механізмів міжнародних організацій для розв'язання проблем національної безпеки з боку українських органів державної влади.

Національна безпека під час повномасштабної агресії вимагає інтеграції з міжнародними структурами через створення ефективних механізмів співпраці. Основні моделі взаємодії включають: двосторонні та багатосторонні угоди (офіційні договори між державами або укладені в рамках міжнародних організацій, що регулюють обмін інформацією, координацію дій і ресурсів); міжнародні коаліції та альянси (організації, такі, наприклад, як НАТО, забезпечують колективну безпеку та координацію військових і політичних дій між країнами); застосування глобальних ініціатив і платформ, таких, наприклад, як ООН, що координують міжнародні зусилля для боротьби з глобальними загрозами, включаючи військові конфлікти (у Розділі I, статті 1 «Цілі та принципи» Статуту Організації Об'єднаних Націй, що налічує 193 країни-члени, зазначено, що світова спільнота та міжнародні організації мають завдання підтримувати міжнародний мир і безпеку, вживаючи ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загроз миру, а також для придушення актів агресії або інших порушень миру. Крім того, необхідно вирішувати або регулювати міжнародні конфлікти або ситуації, що можуть призвести до порушення миру, мирними засобами відповідно до принципів справедливості та міжнародного права [14]).

Україна співпрацює у сфері безпеки з такими організаціями, як НАТО, Рада Європи, Міжнародний кримінальний суд (МУС), Організація Об'єднаних Націй (ООН) та інші.

Сьогодні для України одним із ключових напрямів співпраці з міжнародними організаціями є питання безпеки. Це обумовлено тим, що в умовах війни з потужнішим супротивником забезпечення безпеки є критично важливим для існування держави та виживання українського народу. Цим обумовлено те, що у 2020 році Україні було надано статус партнера з розширеними можливостями (ЕОР). 30 вересня 2022 року Україна подала заявку на вступ до НАТО. Після Вільнюського саміту Україні були надані гарантії безпеки від «Групи семи», її звільнили від виконання Плану дій щодо членства в НАТО, що прискорює процес вступу. Крім того, було оголошено про створення нового формату взаємодії — Ради Україна — НАТО. У рамках співпраці з НАТО важливо відзначити створення та координацію роботи Контактної групи з питань оборони України (зазвичай відомої як «Рамштайн»), а також підготовку та тренування наших військових спеціалістів з різних видів озброєння, включаючи літаки (F-16). Окрім того, триває співпраця в рамках формату «С4» (командування, управлін-

ня, зв'язок і комп'ютеризація), а також у сфері медичної реабілітації та інших напрямів.

Гуманітарна допомога також є однією з основних частин міжнародної підтримки. В умовах війни, коли місцеві жителі постають перед численними труднощами, гуманітарна допомога надає необхідні ресурси, такі, як медикаменти, їжа, водопостачання та житло, що відповідають базовим потребам населення. Крім того, Україна отримує значну фінансову допомогу від міжнародних партнерів, яка використовується для підтримки економіки, розвитку інфраструктури, стимулювання підприємництва та зменшення бюджетного дефіциту. Ця підтримка допомагає відновити економіку та стабілізувати фінансову ситуацію в країні. Фінансові ресурси, що надаються міжнародними фінансовими організаціями та державами, допомагають зміцнити обороноздатність України та підтримувати її економіку в зоні конфлікту. Також підтримка бюджету країни свідчить про готовність міжнародної спільноти сприяти фінансовій стабільності та економічному відновленню в умовах криз.

Треба зазначити, що ефективність співпраці з міжнародними організаціями залежить від ряду факторів, а саме: від чіткої комунікації та узгоджених дій, від готовності держав і країн підтримувати спільні рішення і зобов'язання, від доступу до фінансових та технічних ресурсів від міжнародних партнерів, що, за наявності такого доступу, може суттєво покращити національні можливості реагування на загрози.

У цьому зв'язку не можна не вказати на те, що Європейський Союз проявив себе як одна з найактивніших міжнародних організацій, яка надає допомогу Україні в умовах жорстокого конфлікту. Фінансова, гуманітарна та військова підтримка з боку ЄС стала ключовим чинником для посилення обороноздатності України та підтримки її національної безпеки. Ця допомога також позитивно вплинула на розвиток відносин між Україною та Євросоюзом, відкривши перспективу набуття членства в ЄС. Лідери 27 держав ухвалили рішення надати Україні статус кандидата на членство, що суттєво посилило міжнародну підтримку нашої країни. Це не лише зміцнило обороноздатність України, а й підвищило її міжнародний престиж і вплив на геополітичній арені. Підписання 16 січня 2023 року Меморандуму про взаєморозуміння та Кредитної угоди між Україною та Європейським Союзом є важливою подією для України. Цей крок підтверджує міцну співпрацю між Україною та ЄС. Відповідно до угоди Україна отримала макрофінансову допомогу в розмірі 18 мільярдів євро (або 19,53 мільярда доларів США), що суттєво зміцнило економіку та фінансову стабільність країни [19]. Ключовим аспектом цієї угоди є пільгові умови надання коштів. Термін погашення кредиту становить 35 років, що дозволяє Україні відкласти повернення боргу на тривалий час і сконцентруватися на відновленні економіки та зміцненні фінансової системи. Важливо також відзначити, що відсотки та інші витрати на обслуговування боргу покриватимуться країнами ЄС, що зменшує фінансовий тиск на державу. Ця угода, особливо в умовах воєнного конфлікту та геополітичних загострень, є свідченням підтримки, співпраці та довіри.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) також має важливе значення для підтримки України. Наприкінці березня 2023 року Рада директорів МВФ затвердила програму розширеного фінансування для України. Програма Extended Fund Facility (EFF) передбачає надання фінансування в розмірі 15,6 мільярда доларів, що дає можливість Україні залучити інвестиції на суму близько 100 мільярдів доларів. EFF складається з двох етапів: перший етап спрямований на збільшення доходів та формування ефективного бюджету, а другий — на реконструкцію, післявоєнне відновлення та відновлення країни [12].

З іншого боку, слід зазначити, що в рамках співпраці Україна–ООН в інформаційному просторі України виникає чимало запитань, зокрема щодо діяльності ООН під час війни в Україні [18]. Сьогодні дії деяких інституцій ООН, зокрема Ради Безпеки ООН, в умовах масштабного збройного конфлікту в центрі Європи та неспровокованого нападу Російської Федерації на Україну здаються дещо нерішучими. З огляду на це, необхідно вдосконалити процедурні питання, що стосуються членства, права «вето» та заміни представництва постійних членів у Раді Безпеки ООН. Оскільки ці аспекти дестабілізують роботу органу і є деструктивними, вони знижують його ефективність. Є.В. Реньов підкреслює необхідність реформування Ради Безпеки ООН, зазначаючи, що Рада Безпеки ООН, яка має виняткове право ухвалювати обов'язкові для держав-членів рішення та здійснювати відповідні військові дії, протягом останнього року знову продемонструвала свою абсолютну неефективність. Це стало каталізатором для відновлення дискусій про реформування Ради Безпеки ООН, зокрема щодо розширення її складу та проблеми застосування права вето [13].

Виникають також певні питання стосовно діяльності такої міжнародної організації, як «Human Rights Watch». Найбільш резонансним у співпраці України з правозахисними організаціями стала доповідь «Human Rights Watch» від 31 січня 2023 року [21]. Після знайомства з цим документом виникає враження, що його автори переплутали, хто є агресором, а хто жертвою агресії.

Схожа ситуація спостерігається і з діяльністю Міжнародного Червоного Хреста в Україні під час війни. Відзначаються надмірна толерантність та нерішучість, невизначеність позиції, бездіяльність, як у випадку з військовополоненими в Оленівці, так і повільна реакція на наслідки техногенної катастрофи, викликаної підривом Каховської ГЕС.

У цьому контексті варто відзначити, що, перебуваючи в постійному діалозі та співпраці, ми не лише справляємося з викликами, але й разом з нашими партнерами навчаємося і вдосконалюємося. Сподіваємося, що ці уроки будуть враховані у їхній подальшій діяльності.

Щодо оптимізації співпраці з міжнародними організаціями як партнерами у сфері безпеки, можемо запропонувати такі рекомендації: розробка та впровадження ефективних механізмів обміну інформацією; встановлення спільних стандартів і процедур для покращення координації між партнерами; забезпечення належного фінансування і технологічної підтримки для реалізації спільних безпекових ініціатив.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження підтверджує значний вплив міжнародної допомоги на зміцнення національної безпеки та економічного розвитку України. Гуманітарна, фінансова та технічна підтримка від міжнародних партнерів сприяє відновленню інфраструктури, стабілізації фінансової ситуації та зміцненню обороноздатності.

Співпраця з міжнародними організаціями, такими, як Європейський Союз, НАТО і Міжнародний валютний фонд, виявилася критично важливою для України. Фінансування та підтримка з їхнього боку дозволяють Україні не лише справлятися з поточними викликами, але й планувати довгострокові стратегії розвитку.

Проте існують також проблеми, пов'язані з недостатньою ефективністю деяких міжнародних механізмів та організацій у реагуванні на кризові ситуації.

Подальші дослідження можуть бути зосереджені на детальному аналізі ефективності різних форм міжнародної допомоги та її впливу на різні аспекти національної безпеки та економічного розвитку України.

Варто також присвятити дослідження тому, як міжнародні організації можуть вдосконалити свої механізми підтримки, зокрема в умовах військових конфліктів та гуманітарних криз.

Перспективним напрямом є вивчення нових моделей і форматів міжнародної співпраці, які можуть бути ефективнішими для вирішення сучасних глобальних і регіональних проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Власюк О.С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : вибр. наук. праці. Київ : НІСД, 2016. 528 с.
2. Дем'янюк О. Міжнародна допомога у забезпеченні фінансування сталого розвитку. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2018. Вип. 3. С. 60–69. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/32915/1/%d0%94%d0%b5%d0%bc%27%d1%8f%d0%bd%d1%8e%d0%ba.pdf> (дата звернення: 04.09.2024).
3. Деякі аспекти еволюції зовнішньої політики України. *Національна безпека і оборона*. 2023. №3–4. С. 4–9. URL: https://razumkov.org.ua/images/2023/10/11/NSD193-194_2023_ukr_all.pdf (дата звернення: 04.09.2024).
4. Кучик О.С. Питання адаптації діяльності міжнародних безпекових організацій в умовах новітніх викликів міжнародній системі безпеки. *Політичне життя*. 2022. №1. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/12036> (дата звернення: 04.09.2024).
5. Латишева В., Бабіна В. Співробітництво України з міжнародними організаціями в умовах війни: проблеми, напрями та перспективи. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2023. № 15(1). С. 149-157. DOI: <https://doi.org/10.15421/352317>.
6. Литвинчук О., Шевчук А., Войтюк О. Міжнародна допомога Україні в умовах війни як вид співробітництва з міжнародними організаціями. *Євроінтеграція України та економічна безпека держави*. 2024. Вип. 1(32). С. 239–252.

7. Мединська Т.В., Боднарюк І.Л., Олійник Н.Р. Міжнародна допомога як основа повоєнного відновлення економіки України. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2023. № 73. С. 93–102. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2023-73-14>.
8. Міжнародна співпраця / Вебсайт Національного агентства України з питань державної служби (НАДС). URL: <https://nads.gov.ua/diyalnist/mizhnarodna-spiivprasya> (дата звернення: 04.09.2024).
9. Мороз Н.В., Косик В.М. Фінансова допомога Україні від міжнародних партнерів у період війни. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2022. № 5. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-08-01>.
10. Олійник Д.І. Багатостороння підтримка міжнародних організацій щодо зміцнення економіки України в кінетичній протидії російській агресії / Вебсайт Національного інституту стратегічних досліджень. 26.08.2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/bahatostoronnya-pidtrymka-mizhnarodnykh-orhanizatsiy-shchodo-zmitsn> (дата звернення: 04.09.2024).
11. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII / Вебсайт Верховної Ради України. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 04.09.2024).
12. Рада директорів МВФ схвалила 15,6 млрд дол. США для України в рамках нової програми розширеного фінансування / Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rada-dyrektoziv-mvf-skhhvalyla-156-mlrd-dol-ssha-dlia-ukrainy-vramkakh-novoi-prohramy-rozshyrenoho-finansuvannia> (дата звернення: 04.09.2024).
13. Реньов Є.В. Реформування Ради Безпеки ООН: проблеми та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 538–541. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/124.pdf (дата звернення: 04.09.2024).
14. Статут Організації Об'єднаних Націй. 1945 р. Сан-Франциско. [Електронне джерело] URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 04.09.2024).
15. Стратегія комунікації з питань європейської інтеграції України на період до 2026 року / Урядовий портал. URL: <https://minjust.gov.ua/m/strategiya-komunikatsii-z-pitan-evropeyskoiintegratsii-ukraini-na-period-do-2026-roku-9911> (дата звернення: 04.09.2024).
16. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 26.05.2015 року № 287 / Вебсайт Верховної Ради України. Редакція від 16.09.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 04.09.2024).
17. Твердохліб В.С. Забезпечення національної безпеки України в умовах воєнного стану. *Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень*. Київ, 2022. 324 с.
18. Хоменко О.В. В умовах війни міжнародні організації в Україні мають робити більше / Вебсайт політичної партії «Слуга народу». 18.10.2022. URL: <https://sluga-narodu.com/olena-khomenko-v-umovakh-viyny-mizhnarodni-orhanizatsii-v-ukraini-maiut-robyty-bilshe/> (дата звернення: 04.09.2024).
19. Україна отримала 3 млрд євро макрофінансової допомоги ЄС / Вебсайт Міністерства фінансів України. 17.01.2023. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraine_received_eur_3_billion_of_eu_macro-financial_assistance-3803 (дата звернення: 04.09.2024).

20. Щипанський П.В., Леонтович С.П., Сотник В.В. Міжнародна допомога партнерів як одна з економічних складових перемоги. *Актуальні питання національної безпеки і оборони*. 2022. № 2. С. 27–31. DOI: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2022-19-2-27-31>.
21. Ukraine: Banned Landmines Harm Civilians. Website Human Rights Watch. January 31, 2023. URL: <https://www.hrw.org/news/2023/01/31/ukraine-banned-landmines-harm-civilians> (дата звернення: 04.09.2024).

REFERENCES

1. Vlasiuk, O.S. (2016). *Natsionalna bezpeka Ukrainy: evoliutsiia problem vnutrishnoi polityky* [National security of Ukraine: evolution of domestic policy problems]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
2. Demianiuk, O. (2018). Mizhnarodna dopomoha u zabezpechenni finansuvannia staloho rozvytku [International assistance in financing sustainable development]. *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, 3. 60–69. Retrieved from: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/32915/1/%d0%94%d0%b5%d0%bc%27%d1%8f%d0%bd%d1%8e%d0%ba.pdf> [in Ukrainian].
3. Deiaki aspekty evoliutsii zovnishnoi polityky Ukrainy [Some aspects of the evolution of Ukraine's foreign policy] (2023). *Natsionalna bezpeka i oborona*. 3–4. 4–9. Retrieved from: https://razumkov.org.ua/images/2023/10/11/NSD193-194_2023_ukr_all.pdf [in Ukrainian].
4. Kuchyk, O.S. (2022). Pytannia adaptatsii diialnosti mizhnarodnykh bezpekovykh orhanizatsii v umovakh novitnikh vyklykiv mizhnarodnii systemi bezpeky [The issue of adapting the activities of international security organizations in the conditions of the latest challenges to the international security system]. *Politychne zhyttia*, Retrieved from: <https://sluga-narodu.com/olena-khomenko-v-umovakhviyny-mizhnarodni-orhanizatsii> [in Ukrainian].
5. Latysheva, V., Babina, V. (2023). Spivrobitnytstvo Ukrainy z mizhnarodnymy orhanizatsiiamy v umovakh viiny: problemy, napriamy ta perspektyvy [Cooperation of Ukraine with international organizations in the conditions of war: problems, directions and prospects]. *Filosofia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*, 15(1). 149–157. DOI: <https://doi.org/10.15421/352317> [in Ukrainian].
6. Lytvynchuk, O., Shevchuk, A., Voitiuk, O. (2024). Mizhnarodna dopomoha Ukraini v umovakh viiny yak vyd spivrobitnytstva z mizhnarodnymy orhanizatsiiamy [International aid to Ukraine in war conditions as a type of cooperation with international organizations]. *Yevrointehratsiia Ukrainy ta ekonomichna bezpeka derzhavy*, 1(32). 239–252 [in Ukrainian].
7. Medynska, T.V., Bodnariuk, I.L., Oliinyk, N.R. (2023). Mizhnarodna dopomoha yak osnova povoiennoho vidnovlennia ekonomiky Ukrainy [International aid as a basis for the post-war recovery of Ukraine's economy]. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, 73. 93–102. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2023-73-14> [in Ukrainian].
8. Vebsait Natsionalnoho ahentstva Ukrainy z pytan derzhavnoi sluzhby (NADS). Mizhnarodna spivpratsia [International cooperation]. Retrieved from: <https://nads.gov.ua/diyalnist/mizhnarodna-spivpratsia> [in Ukrainian].

9. Moroz, N.V., Kosyk, V.M. Finansova dopomoha Ukraini vid mizhnarodnykh partneriv u period viiny [Financial assistance to Ukraine from international partners during the war]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: ekonomika ta upravlinnia*, 5. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-08-01> [in Ukrainian].
10. Oliinyk, D.I. (2022). Bahatostoronnia pidtrymku mizhnarodnykh orhanizatsii shchodo zmitsnennia ekonomiky Ukrainy v kinetychnii protyidii rosiiskii ahresii [Multilateral support of international organizations to strengthen Ukraine's economy in kinetic counteraction to Russian aggression]. *Vebsait Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen*. 5. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-08-01> [in Ukrainian].
11. Vebsait Berkhovnoi Rady Ukrainy, (2018). Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII [On the national security of Ukraine: Law of Ukraine dated June 21, 2018 No. 2469-VIII]. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/news/statti/bahatostoronnya-pidtrymka-mizhnarodnykh-orhanizatsiy-shchodo-zmitsn> [in Ukrainian].
12. Uriadovi portal. Rada dyrektoriv MVF skhvalyla 15,6 mlrd dol. SSHA dlia Ukrainy, v ramkakh novoi prohramy rozshyrenoho finansuvannia [The Board of Directors of the IMF approved \$15.6 billion. USA for Ukraine, as part of the new extended financing program]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/rada-dyrektoriv-mvf-skhvalyla-156-mlrd-dol-ssha-dlia-ukrainy-vramkakh-novoi-prohramy-rozshyrenoho-finansuvannia> [in Ukrainian].
13. Renov, Ye.V. (2023). Reformuvannia Rady Bezpeky OON: problemy ta perspektyvy [Reforming the UN Security Council: problems and prospects]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 1. 538–541. Retrieved from: http://lsej.org.ua/1_2023/124.pdf [in Ukrainian].
14. Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii. 1945 r. San-Frantsysko [Charter of the United Nations. 1945. San Francisco]. Retrieved from: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf [in Ukrainian].
15. Uriadovi portal. Stratehiia komunikatsii z pytan yevropeiskoi intehtratsii Ukrainy na period do 2026 roku [Communication strategy on issues of European integration of Ukraine for the period until 2026]. Retrieved from: <https://minjust.gov.ua/m/strategiya-komunikatsii-z-pitan-evropeyskoiintegratsii-ukraini-na-period-do-2026-roku-9911> [in Ukrainian].
16. Vebsait Berkhovnoi Rady Ukrainy, (2020). Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.05.2015 roku № 287 [National Security Strategy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated May 26, 2015 No. 287]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> [in Ukrainian].
17. Tverdokhlib, V.S. (2022). Zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Ensuring the national security of Ukraine in the conditions of martial law]. *Obiednani naukoiu: perspektyvy mizhdystsypinarnykh doslidzhen [United by science: perspectives of interdisciplinary research]*. Retrieved from: <https://minjust.gov.ua/m/strategiya-komunikatsii-z-pitan-evropeyskoiintegratsii-ukraini-na-period-do-2026-roku-9911> [in Ukrainian].
18. Khomenko, O.V. (2022). V umovakh viiny mizhnarodni orhanizatsii v Ukraini maiut robyty bilshe [In the conditions of war, international organizations in Ukraine

- should do more]. Vebsait politychnoi partii Sluha Narodu. Retrieved from: <https://sluga-narodu.com/olena-khomenko-v-umovakh-viyny-mizhnarodni-orhanizatsii-v-ukraini-maiut-robyty-bilshe/> [in Ukrainian].
19. Vebsait Ministerstva finansiv Ukrainy, (2023). Ukraina otrymala 3 mlrd yevro makrofinansovoi dopomohy YeS [Ukraine received 3 billion euros of EU macro-financial assistance]. Retrieved from: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraine_received_eur_3_billion_of_eu_macro-financial_assistance-3803 [in Ukrainian].
 20. Shchypanskyi, P.V., Leontovych, S.P., Sotnyk, V.V. (2022). Mizhnarodna dopomoha partneriv yak odna z ekonomichnykh skladovykh peremohy [International assistance from partners as one of the economic components of victory]. *Aktualni pytannia natsionalnoi bezpeky i oborony*, 2. 27–31. DOI: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2022-19-2-27-31>.
 21. Website Human Rights Watch, (2023). Ukraine: Banned Landmines Harm Civilians. Retrieved from: <https://www.hrw.org/news/2023/01/31/ukraine-banned-landmines-harm-civilians> [In English].

УДК 323.22(477)+351.862: 314.151.3-054.47

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33).75–86

Іван Артёмов,

кандидат історичних наук, доцент,
заступник директора НН інституту
євроінтеграційних досліджень

Мар'яна Ляшко,

старший викладач кафедри соціології
та соціальної роботи,
факультет суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПОВЕРНЕННЯ МІГРАНТІВ — ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Російська агресія проти України спричинила зміни міграційної ситуації не лише в Україні, а і в Європі та світі. За даними НБУ, міграція у травні-червні 2024 р. значно активізувалася і станом на червень становила 6,6 млн. осіб.

У статті проаналізовано проблеми, пов'язані з впливом міграції з України в першу чергу на реалізацію мобілізаційних заходів в умовах війни, демографічну ситуацію та повоєнне відновлення України.

Обгрунтовано необхідність розроблення та прийняття термінових заходів з урахуванням резолюції ПАРЕ «Терміновий заклик до Європи та її партнерів», прийнятої у червні 2024 р.

Зроблено висновок, що повернення біженців війни — це рушійний чинник мінімізації існуючих викликів для України, і для цього необхідна чітко спланована, скоординована робота як органів державної влади України, так і регіональних структур із створення сприятливих умов для вирішення цієї надважливої проблеми. Наведено базові положення Стратегії демографічного розвитку України до 2040 року.

Ключові слова: міграція, біженці війни, рішення ПАРЕ, безпекова стратегія, міграційна політика.

Russia's aggression against Ukraine has led to geopolitical changes in the migration situation not only in Ukraine, but also in Europe and the world. According to the NBU, migration in May-June 2024 significantly intensified and as of June amounted to 6.6 million people.

The article analyses the problems associated with the large impact of migration from Ukraine, primarily on the implementation of mobilisation measures in times of war, the demographic situation and post-war recovery of Ukraine.

The author substantiates the need to develop a migration policy strategy for Ukraine at the state level, taking into account the PACE resolution of June 2024.

It is concluded that the return of war refugees is a driving factor in minimising the existing challenges for Ukraine, and this requires well-planned, coordinated work

of both the Ukrainian state authorities and regional structures to create favourable conditions for solving this crucial problem. The basic provisions of the Demographic Development Strategy of Ukraine until 2040 are presented.

Keywords: *migration, war refugees, PACE decision, security strategy, migration policy.*

Актуальність теми. Російська агресія призвела до надзвичайної гуманітарної кризи в Україні та Європі. За різними оцінками, війна спричинила як внутрішнє (до 7 млн. чол.), так і зовнішнє (більше 7 млн. чол.) переміщення українців зі східних районів країни. Людський капітал для України — безцінний. Це основа економіки та запорука відновлення. Саме тому держава вже зараз працює над тим, щоб повертати своїх громадян з-за кордону.

Дослідження цих процесів та напрацювання методології раціонального вирішення проблеми — важливе завдання науковців. Для цього необхідно:

- обґрунтувати позицію України щодо повернення біженців;
- забезпечити інформаційно-консультативну підтримку процесу повернення біженців війни на батьківщину;
- скоординувати дієву комунікацію з країнами-реципієнтами щодо планів репатріації біженців війни;
- розробити програми адаптації біженців та забезпечити створення сприятливого психологічного клімату на місцях [1].

Одним із кроків на цьому шляху є те, що Україна спільно з Управлінням Верховного комісара ООН із біженців запускає платформу «Україна — Наш Дім». Вона допоможе українцям за кордоном, які хочуть повернутися на батьківщину і потребують допомоги.

Нова платформа буде надавати переміщеним особам і сім'ям перевірених та актуальну інформацію, яка допоможе їм ухвалити рішення щодо можливості повернення з-за кордону до України [2].

За даними газети «БІЗНЕС.ЦЕНЗОР» станом на 30 червня 2024 р. статус тимчасового захисту в ЄС отримали близько 4,32 мільйона громадян, які виїхали з України після початку повномасштабної російської агресії. Близько 60% усіх українських біженців зареєстровано у трьох європейських країнах, як свідчать дані Євростату. Зокрема, найбільшу кількість біженців з України, які оформили статус тимчасового захисту, зареєстрували у Німеччині (1,36 млн осіб; 31,2% від загальної кількості у ЄС), Польщі (966,78 тис.; 22,4%) та Чехії (360,78 тис.; 8,4%).

У червні 2024 р. кількість біженців з України з тимчасовим захистом найбільше зросла у Німеччині (на 15,01 тис.; +1,1%), Польщі (на 12,52 тис.; +1,3%) та Чехії (на 4,37 тис.; 1,2%). Водночас кількість осіб з таким статусом зменшилася лише у двох країнах ЄС: Естонії (на 1,25 тис.; -3,7%) та Франції (на 80 осіб; -0,1%). Порівняно з чисельністю населення кожної країни ЄС найвище співвідношення тих, хто отримав тимчасовий захист, на тисячу осіб спостерігалося в Чехії (33,1), Литві (27,2) і Польщі (26,4), тоді як відповідний показник у середньому по ЄС становив 9,6 на тис. осіб. Станом на 30 червня цього ж року громадяни України становили понад 98% тих, хто отримав тимчасовий

захист у країнах Євросоюзу [3]. Серед біженців було 39% жінок працездатного віку (18-59 років); 38% дітей до 18 років, 14% осіб, старших 60 років; 10% — чоловіків. 51% біженців мають вищу і 28% — спеціальну освіту [4].

Якщо війна на території України затягнеться, то незворотна міграція українців за кордон може становити близько п'яти мільйонів людей. Про це заявила директор Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи при НАН України Елла Лібанова 12 червня ц.р. За словами Лібанової, якщо гаряча фаза війни завершиться швидко, в Україну не повернуться від 500 до 600 тисяч людей, а якщо триватиме, то українські громадяни виїжджатимуть якнайдалі від України, і, якщо знімуть заборону на виїзд чоловіків, кількість тих, хто виїхав, досягне 5 мільйонів осіб [5].

Експерти різних установ та науковці вважають, що втрати населення (через міграцію та бойові дії) матимуть дуже великий вплив на повоєнне відновлення України та виконання мобілізаційних заходів.

Серед основних видів міграції, що спостерігається в Україні, чітко виділяються такі:

- *міграція за кордон.*

Станом на лютий 2024 р., за оцінками ООН, кількість українських біженців із різним статусом захисту, які перебувають за кордоном, становила 6,48 мільйона осіб. Їхнє повернення є непростим для вирішення завданням [6].

- *Внутрішні переміщення всередині країни, що охопили більше 7 млн. чол. (дані Міжнародної організації з міграції — МОМ).*

- *Незаконне вивезення українських громадян до Російської Федерації.* За повідомленням російських ЗМІ, до РФ переміщено понад 3,4 млн українців, серед яких близько 500 тис. дітей. За даними МОМ, яка здійснює систематичні опитування населення України щодо вимушеної міграції та повернення, можна говорити про принаймні 1,2 млн. українців, які повернулися з-за кордону. Влітку 2022 р. в Україну повернулось 7%, у вересні — 15%, а в кінці року 20%.

Характерно, що перші опитування українських біженців війни свідчили, що понад 90% бажали щонайшвидше повернутися на батьківщину. Проте війна тривала, небезпека збереглася, і наступні опитування взимку 2022–2023 рр. засвідчили, що лише 12% наших біженців планували повернутись в Україну, 65% мали надію повернутись колись, 18% не визначились, 5% взагалі і не планували повертатись [7].

За даними МВФ, Євросоюз витратив більше 40 млрд. євро на підтримку біженців з України. Це 0,2% ВВП Європейського Союзу. До речі, в останній час в Європі зростає популярність правих, які активно виступають проти неконтрольованої міграції, яка забирає у громадян країн Європи величезні суми на виплату допомоги і соціальний захист біженців. Для прикладу, Німеччина у 2023 р. витратила приблизно 48 млрд. євро на мігрантів [8]. У той же час українські біженці стали вагомим джерелом робочої сили в країнах проживання, інтегруючись у ринок праці. Для прикладу, половина українських біженців офіційно працевлаштована у Польщі. Центр досліджень міграції при Варшавському університеті пові-

домляв, що працевлаштовані біженці заплатили 2,4 млрд. дол. США податків. Ця сума перевищує фінансову допомогу, надану Україні. До слів, у Польщі на кінець 2023 р. налічувалось 20325 нових українських компаній. Кількість усіх нових реєстрацій ФОП у Польщі досягла позначки 299300. Це означає, що українські компанії становлять понад 10%. Загалом у 2022-2023 рр. українці зареєстрували в Польщі 48464 ФОП. Такі ж тенденції інклюзії релокованого бізнесу з України відбуваються і в інших країнах В-4.

Внесок мігрантів відчувається і в інших країнах. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) відмічає, що біженці сприяють щорічному зростанню ВВП на 1,2% у Польщі, Чехії, Естонії; на 0,8% в Угорщині, Литві, Словаччині та Румунії [9].

Як бачимо, країни ЄС не можуть стверджувати, що українські біженці послабили їх економіку. За даними Національного банку України, за кордоном українці витрачають до 2 млрд дол. США на місяць. Ці гроші «вимиваються» з української економіки та інвестуються в економіки країн, які прийняли біженців. Також є проблема дистанційної роботи, коли частина громадян отримує зарплату в Україні, а витрачає її за кордоном, де проживає. За даними НБУ, тільки за березень 2022 р. мігранти з України вивели за кордон близько 10 млрд. дол. США.

Наведені факти свідчать про важливу роль українських біженців у забезпеченні потреб ринку праці кожної країни, де вони перебувають. Високий освітній рівень (51% з вищою та 28% із спеціальною освітою серед мігрантів), дисциплінованість та працьовитість українців, їх неконфліктність і комунікабельність забезпечують високий попит на них у роботодавців. Саме тому Європа змінює (на кращі) умови перебування українських біженців в Європі.

Відомо, що, згідно з міжнародно-правовими актами, у разі виникнення вимушених міграційних потоків після надання екстреної допомоги основним завданням є віднайдення для біженців рішення, яке може мати такі варіанти: повернення на батьківщину, інтеграція і налагодження життя там, де людина опинилася, або переселення до іншого місця. В цьому руслі ЄС вносить суттєві зміни до умов повернення українців. Видання «Дзеркало тижня» від 05.07.2024 р. детально прокоментувало особливості змін щодо повернення українських біженців. Відзначено, що незабаром закінчується третій рік дії європейської Директиви про тимчасовий захист українців від війни, й депутати Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЕ) вважають, що тепер країни ЄС мають надати українцям право на постійне проживання в країнах перебування. Водночас для українців, які бажають повернутися додому, має бути передбачена допомога.

Тож державі Україна необхідно вже зараз активізуватися, щоб пропонувати реальні стимули для повернення на батьківщину «талентів і робочих рук». Європа визначилася. Рада ЄС 25 червня ухвалила рішення про продовження тимчасового захисту для українських біженців до 4 березня 2026 року. Але це було фактично тимчасове рішення, бо вже 27 червня у Страсбурзі ПАРЕ одностайно ухвалила резолюцію, присвячену терміновій необхідності знайти довгострокові політичні рішення для під-

тримки переміщених осіб із України: «Державам-членам Європейського Союзу варто розглянути можливість надати біженцям із України право на постійне проживання на своїй території після завершення дії статусу тимчасового захисту для українців у ЄС» [10].

В резолюції ПАРЕ «Терміновий заклик до Європи та її партнерів: передбачено розглянути негайні та довгострокові політичні рішення на підтримку переміщених осіб в Україні» зазначено, що «реалізація державної політики України щодо внутрішньо переміщених осіб на період до 2025 року має отримати необхідне фінансування та оперативну підтримку. Необхідно посилити підтримку волонтерів та гуманітарних організацій, які працюють в Україні».

Довгострокові програми підтримки ВПО, які проживають в Україні, повинні передбачати фінансову допомогу для полегшення доступу до соціального житла, а також кредити на реконструкцію приватного житла. Крім того, їм першочергово має надаватися фінансова підтримка. Держави-члени Європейського Союзу мають надати їм право на проживання й захист, а також законне право на проживання у певній країні після завершення трирічного періоду перебування в ній [11].

Як бачимо, ПАРЕ підтвердила, що країни ЄС можуть надавати право на постійне проживання в країнах ЄС після того, як дія Директиви про тимчасовий захист завершиться. Водночас Асамблея пояснює свою позицію тим, що майбутнє українців, які знайшли притулок у європейських країнах, слід розглядати з огляду на довгострокову перспективу майбутнього членства України в ЄС.

Утім, ще до рішення Парламентської Асамблеї Ради Європи було ясно, що просто так від українських біженців Євросоюз не відмовиться, є зацікавленість країн Європи в освічених і професійних трудових ресурсах. Саме для того, щоб заохотити українців залишатись у країнах ЄС, розглядається можливість статусу, який передбачає:

- спрощення визнання українських дипломів;
- безальтернативне навчання в європейських школах;
- максимальна трудова зайнятість українців і скорочення соціальних пільг;
- безкоштовне навчання мови;
- окрема допомога сім'ям із дітьми.

Це свідчення того, що Євросоюз точно розраховує на внесок мільйонів українців у розвиток економіки Співдружності. Тому ситуація для України є непростю, якщо врахувати, що вже з 1 січня 2025 р. для українців може з'явитися можливість змінити статус із тимчасового захисту на тимчасове перебування. Це свідчить про те, що кількість тих, хто пов'яже свої плани на життя з Європою, може значно зрости.

Стосовно цього керівник аналітичного напрямку Центру економічного відновлення Дмитро Ливч зазначив: «Якщо вже зараз не почати створювати умови для повернення вимушених мігрантів, Україна може втратити до 113 мільярдів доларів ВВП за десять років, що також може означати недоотримання близько 45 мільярдів доларів податкових надходжень».

Реалізація зазначених вище програм, безумовно, сприятиме інтегруванню українських біженців у соціум країн Євросоюзу. Це припущення збігається з даними аналітиків Центру економічних стратегій, які прогнозують, що за межами України можуть залишитися від 1,4 до 2,3 млн. українців.

Саме тому потрібні радикальні державні рішення щодо забезпечення належних умов життя і соціального захисту українських біженців на батьківщині. Адже у людей, які будуть повертатися, виникатимуть ті самі питання, які виникали після їх прибуття до країн ЄС. Тож ми, як держава, маємо бути конкурентоспроможними і створити відповідні умови для наших людей [10].

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що проблема повернення вимушених мігрантів на батьківщину сьогодні є одним із найбільших викликів для безпеки України. Адже людський капітал — це потужний ресурс воєнного протистояння, післявоєнного відновлення та покращення надскладної демографічної ситуації.

Разом із цим необхідно враховувати реальність сьогодення, адже вона непроста. Свідченням цього є:

1. Через масову міграцію українців, які стали біженцями і змушені жити за кордоном, українська економіка щомісячно втрачає майже 2 млрд дол. США. В той же час економісти прогнозують, що повернення біженців може коштувати Україні біля 10 млрд. дол. США на рік, а це дорівнює 5% ВВП [9].

2. Тільки в країнах ЄС, Швейцарії, Ліхтенштейні і Норвегії перебувають 650 тис. українців призовного віку, які виїхали за кордон після початку повномасштабної війни, йдеться в даних Євростату. Видання ВВС порахувало, що разом із чоловіками, які опинились у ЄС до великої війни, в зазначених країнах перебувають 768 тис. українських чоловіків. Крім того, частина українців виїхала в Молдову, Велику Британію, США, Канаду та інші країни. **Разом це щонайменше мільйон чоловіків призовного віку.** Ця цифра зіставна з кількістю мобілізованих за весь час повномасштабної війни [12].

3. Стрімке скорочення чисельності населення буде однією з найбільших проблем держави навіть після завершення війни. Адже, згідно з прогнозом Інституту демографії, чисельність населення України за 15 років скоротиться на 10 — 12 мільйонів осіб.

Другий демографічний виклик — це зміна статеві-вікової структури населення. У нас відбувається старіння населення, адже народжуваність перебувала на низькому рівні ще до війни. Просто для того, щоб не відбувалося скорочення населення за рахунок природного чинника, тобто співвідношення народжуваності й смертності, треба, щоб 100 жінок народжували 210–220 дітей. Натомість в Україні ще до повномасштабної війни 100 жінок у середньому народжували лише 116 дітей. Майже вдвічі менше, ніж потрібно для того, щоб чисельність населення залишалась на сталому рівні [13].

Зазначимо, що, Міжнародний валютний фонд прогнозує початок повернення біженців до України вже у 2024 р. Однак воно буде повільним.

Про це йдеться у звіті МВФ World Economic Outlook за квітень. За оцінкою Фонду, наявне населення України у 2021 р. становило 41,0 млн осіб. У 2022 р. воно скоротилося до 35,0 млн осіб, у 2023 р. — до 33,2 млн осіб.

МВФ прогнозує таку чисельність населення (у млн осіб): 2024 р. — 33,4; 2025 р. — 34,3; 2026 р. — 35,1; 2027 р. — 35,8; 2028 р. — 36,0.

За прогнозом директора Інституту демографії та соціальних досліджень Єлли Лібанової, через 10 років чисельність населення України буде в межах від 26 до 35 млн людей [14]. **Наша країна поступово опинилася серед лідерів за темпами старіння населення, до якого ще й доєднався один із найнижчих рівнів народжуваності [15].**

За даними Пенсійного фонду, станом на 1 січня 2024 р. в Україні нараховувалося 10,52 мільйона пенсіонерів, та вже до 1 липня їх кількість зменшилася на 2,4% — до 10,26 мільйона осіб. Тобто за перші шість місяців цього року падіння становило 260 тисяч і було найбільшим із 2018 р. Для порівняння: за перші шість місяців 2023 р. фіксувалося скорочення на 1,3% (136 тисяч), а за той самий час 2022-го — на 0,6% (65,7 тисячі). Однак навіть такі катастрофічні числа не вирішують проблеми нестачі коштів на виплату пенсій. З початку повномасштабного вторгнення наш ринок праці втратив майже 5,5 мільйона працездатних, що становило приблизно третину наявної на той час робочої сили. За інформацією Конфедерації роботодавців України, до великої війни чисельність працездатного населення становила 17,4 мільйона людей (8,3 мільйона жінок і 9,1 мільйона чоловіків), але лише впродовж 2022 р. вона скоротилася до менш як 12 мільйонів. Ситуація погіршується в 2023-2024 р. Основна загроза — в тіньовому ринку праці. За останні півтора року з офіційного ринку праці звільнилося приблизно 1,5 мільйона працівників. За різними оцінками, тіньовий ринок праці в нас охоплює до чотирьох мільйонів осіб і навіть більше, які не сплачують податки державі. Серед них близько трьох мільйонів — чоловіки.

Офіційно працевлаштованих (тих, які сплачують у Пенсійний фонд) в Україні лише 10 мільйонів. Саме вони мають забезпечити мобілізованих до ЗСУ й утримувати 10,5 мільйона пенсіонерів і 2,7 мільйона людей з інвалідністю, яких, на жаль, стає дедалі більше [15].

Слід визначити, що українські мігранти щорічно пересилають значні кошти в Україну. За даними звіту НБУ, надходження коштів від українських заробітчан становить:

- січень 2024 р. — 898 млн дол. США
- січень 2023 р. — 947 млн дол. США
- січень 2022 р. — 1 млрд 100 млн дол. США

Поряд з цим із України «витікає» значно більше грошей, ніж надходить у державу у сфері грошових переказів. Так, із квітня 2023 р. з українських банкових карт за кордоном розходиться по 35 млн дол. за добу [16].

Наведені довідкові дані підтверджують аргументацію, що розглядати проблему повернення вимушених мігрантів варто в контексті мінімізації ризиків для національної безпеки, а саме: забезпечення мобілізаційних заходів, поліпшення демографічної ситуації та післявоєнної відбудови України.

І останнє. Хоча країни ЄС значно переважають Україну за загальною якістю життя, проте практика свідчить, що не всім нашим мігрантам ритм життя та роботи подобається, тому вони повертаються додому, де їх чекають. Це оптимізує питання повернення біженців. Безперечно, держава буде створювати відповідні умови для наших людей. Щодо сприяння поверненню біженців в Україну з боку **Євросоюзу**, подивимось, яку допомогу запропонує ЄС. Прогнозується, що 2025-й стане роком битви за українців у Брюсселі й не тільки [17]. Повоєнне відновлення України можливе лише за активної допомоги вимушених мігрантів.

Вирішення цих та інших проблем, пов'язаних із поверненням біженців в Україну, передбачається в Стратегії демографічного розвитку України до 2040 року. Стратегія спрямована на реалізацію галузевих політик для підвищення народжуваності, зниження рівня передчасної смертності та повернення мігрантів. Документ також передбачає створення умов для комфортного життя в Україні: доступне житло, якісна громадська інфраструктура, безпечне середовище, безбар'єрність, інклюзивний ринок праці та соціальна згуртованість населення з забезпеченням рівних прав і можливостей, свободи та гідності громадян.

Автори Стратегії вказують на швидке скорочення чисельності населення внаслідок депопуляції (перевищення кількості померлих над кількістю новонароджених) та масштабної трудової міграції, що часто переходить у постійну, тимчасової окупації частини території України, нових викликів і загроз, зумовлених збройною агресією.

«Україна потребує системного стратегічного рішення, яке дасть змогу мінімізувати демографічні ризики та пом'якшити загрози, забезпечити збалансоване довгострокове відтворення населення, необхідний обсяг людського капіталу і чисельність робочої сили для умов воєнного стану та повоєнного відновлення економіки й формування демографічної стійкості», — наголошується у документі.

У Стратегії вказується на необхідності «формування середовища, сприятливого для народження та виховання дітей, із забезпеченням економічної самодостатності сімей» [18].

Держава має зробити комфортний цей механізм, знати, що лякає людей перед тим, як приїхати в Україну, які у них виникають основні труднощі та як їм можна допомогти. При цьому їх не будуть ставити вище тих, хто постійно перебував в Україні. Вони не мають додаткових переваг чи прав, але вони мають отримати необхідний перелік послуг. Якщо знатимуть, де будуть жити, де працювати, в яку школу піде їхня дитина, то більше шансів на те, що вони повернуться, ніж коли б перед ними була суцільна невідомість.

У Стратегії закладено три стратегічних мети:

- міграційний приріст населення, повернення українців та громадян інших країн, які перебувають за кордоном, а також зниження рівня відтоку українців за кордон;
- створення умов для підвищення рівня народжуваності та підтримка сім'ї, але без застосування державою неліберальних заходів до людей;

– зниження передчасної смертності: якщо людина вийшла з репродуктивного віку, то це не означає, що вона — поза увагою Стратегії. Адже йдеться про дуже високу продуктивність в усіх її проявах, в тому числі й стосовно людей старшого віку. Якщо літня людина має здоров'я і натхнення працювати та займатися громадською діяльністю, то і держава, і місцеві органи влади, і роботодавець мають сприяти тому, щоб це максимально було реалізовано. Однією з заповорок цього може бути так звана теорія третіх місць, коли люди мають не тільки родини та місця роботи, а й інші локації, куди вони ходять: парки, клуби, секції. Це сприяє підвищенню якості життя й активному довголіттю в майбутньому [19].

При розробці Стратегії було враховано досвід Канади та Ізраїлю щодо повернення і залучення громадян. Є надія, що Стратегія стане дієвою платформою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артёмов І., Ляшко М. Сучасні соціально-економічні виклики для України та шляхи їх мінімізації. *Геополітика України: історія і сучасність*. Вип.1(32). Ужгород: ДВНЗ «УжНУ». 2024.
2. Расенко Е. Для українців, які хочуть повернутися з-за кордону, працює онлайн-платформа. *Кореспондент*. 19.07.2024 URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4702451-dlia-ukraintsiv-yaki-khochut-povernutysia-z-za-kordonu-pratsuiie-onlain-platforma>
3. Ялівець Г. Кількість українських біженців у Європі з офіційним статусом перевищила 4,3 мільйона. *Бізнес.Цензор*. 13.08.2024. URL: https://biz.censor.net/news/3504542/kilkist_ukrayinskyh_bijentsiv_v_yes_perevyschyla_43_milyiona
4. Українські біженці війни в Європі: між інтеграцією та поверненням. *НІСД*. 31.01.2024. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/ukrayinski-bizhentsi-viyny-v-yevropi-mizh-intehratsiyeyu-ta>
5. Дем'янчук О. До 5 млн людей можуть не повернутися до України — демограф. *Кореспондент*. 13.06.2024 URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4485573-do-5-mln-luidei-mozhut-ne-povernutysia-do-ukrainy-demohraf>
6. Черкашин В. Вимушена міграція: що потрібно, аби українці таки повернулися із закордону. *Дзеркало тижня*. 26.03.2024. URL: <https://zn.ua/ukr/war/vimushena-mihratsija-shcho-potribno-abi-ukrajintsi-taki-povernulisja-iz-zakordonu.html>
7. Малиновська О. Зовнішня міграція в умовах війни: невідомі масштаби, нетиповий склад, невизначені перспективи. *Європейські стратегії розвитку: досвід для України* : монографія / Андрейко В.І., Артёмов І.В. та ін.; за заг ред. І.В. Артёмова. Ужгород : РІК-У, 2023. 552 с. Мова: укр, англ.
8. Герасименко П. Чому в Європі зростає популярність правих: про сумні наслідки неконтрольованої міграції. *Дзеркало тижня*. 08.02.2024. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/chomu-v-jevropi-zrostaie-populjarnist-pravikh-pro-sumni-naslidki-nekontrolovanoji-mihratsiji.html>

9. Побоченко Л.М., Прокоп'єва А.А. Повернення мігрантів для економічного відновлення України. *Відповідь України на системні соціально-економічні виклики сьогодення : збірник наукових праць за результатами всеукраїнського науково-практичного семінару* (м. Київ, 6 вересня 2023 р.) / НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». — Київ : «НВП Інтерсервіс», 2023. — 148 с.
10. Башта В., Следзь С. Зворотний квиток на Батьківщину: умови повернення біженців змінилися. *Дзеркало тижня*. 05.07.2024. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/zvrotnij-kvitok-na-batkivshchinu-umovi-povernennja-bizhentsiv-zminilisja.html>
11. Пустівна В. ПАРЕ ухвалила резолюцію щодо підтримки українських біженців. *Кореспондент*. 27.06.2024. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/worldabus/4697496-parie-ukhvalyla-rezoluitsiui-schodo-pidtrymky-ukrainskykh-bizhentsiv>
12. Литвин О. Чи може закон про мобілізацію повернути українців з-за кордону: примусова депортація, нові правила та гучні заяви з ЄС. *Оглядач*. 02.05.2024. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/ekonomika-glavnaya/fea/chi-mozhe-zakon-pro-mobilizatsiyu-povernuti-ukraintsiv-z-za-kordonu-primusova-deportatsiya-novi-pravila-ta-guchni-zayavi-z-es.htm>
13. Денисюк В. До 2037 року нас може лишитися 30 мільйонів: що чекає на Україну після війни. *24 новини*. 22.01.2024. URL: https://24tv.ua/koli-zakinchitsya-viynayakim-bude-naselennya-ukrayini-bude-demografichniy_n2473115
14. Шевчук А. МВФ спрогнозував кількість населення України у найближчі роки. *Кореспондент*. 17.04.2024. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4679794-mvf-sprohnozuvav-kilkist-naselennia-ukrainy-u-naiblyzhchi-roky>
15. Кириленко Т. Пенсійна демографія: 10 мільйонів працюючих утримують усіх, а на одного народжуваного — троє померлих. *Дзеркало тижня*. 18.08.2024. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/pensijna-demohrafija-10-miljoniv-pratsjujuchikh-utrimujut-usikh-a-na-odnoho-narodzhuvanoho-troje-pomerlikh.html>
16. Заробитчане все менше шлють денег в Україну. *Ua-reporter*. 13.03.2024. URL: <https://ua-reporter.com/news/zarobitchane-vse-menshe-shlyut-deneg-v-ukrainu>
17. Сидоренко С. Ми говоримо з ЄС про програму повернення українців. Без людей не буде ніякої відбудови. *Європейська правда*. 14.02.2024. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2024/02/14/7179599/>
18. Сушкова В. Уряд затвердив стратегію демографічного розвитку України до 2040 року. *sensor.net*. 02.10.2024. URL: https://sensor.net/ua/news/3512869/v_ukrayini_shvalyly_strategiyu_demografichnogo_rozvytku_scho_v_niyi
19. Гірак Г. Зупинитися перед прірвою: як в Україні планують долати демографічну кризу. *Кореспондент*. 04.10.2024. URL: <https://ua.korrespondent.net/articles/4721100-zupynytsia-pered-prirvou-i-yak-v-ukraini-planuut-dolaty-demohrafichnu-kryzu>

REFERENCES

1. Art'omov I., Lyashko M. (2024). Suchasni sotsial'no-ekonomichni vyklyky dlya Ukrayiny ta shlyakhy yikh minimizatsiyi [Modern socio-economic challenges for Ukraine and ways to minimize them]. *Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist'* — *Geopolitics of Ukraine: history and modernity*. 1(32). Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].

2. Rasenko E. (2024). Dlya ukrayintsiv, yaki khochut' povernutysya z-za kordonu, pratsyuye onlayn-platforma [For Ukrainians who want to return from abroad, there is an online platform]. *ua.korrespondent.net*. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4702451-dlia-ukrayintsiv-yaki-khochut-povernutysya-z-za-kordonu-pratsyuye-onlayn-platforma> [in Ukrainian].
3. Yalivets' H. (2024). Kil'kist' ukrayins'kykh bizhentsiv u Yevropi z ofitsiynym statusom perevyshchyla 4,3 mil'yona [The number of Ukrainian refugees in Europe with official status has exceeded 4.3 million]. *biz.censor.net*. Retrieved from https://biz.censor.net/news/3504542/kilkist_ukrayinskykh_bijentsiv_v_yes_perevyschyla_43_milyona [in Ukrainian].
4. Ukrayins'ki bizhentsi viyny v Yevropi: mizh intehtatsiyeyu ta povernennym [Ukrainian war refugees in Europe: between integration and return]. *niss.gov.ua*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/ukrayinski-bizhentsi-viyny-v-yevropi-mizh-intehtatsiyeyu-ta> [in Ukrainian].
5. Demyanchuk O. (2024). Do 5 mln lyudey mozhut' ne povernutysya do Ukrayiny — demohraf [Up to 5 million people may not return to Ukraine — demographer]. *ua.korrespondent.net*. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4485573-do-5-mln-luidei-mozhut-ne-povernutysya-do-ukrainy-demohraf> [in Ukrainian].
6. Cherkashyn V. (2024). Vymushena mihratsiya: shcho potribno, aby ukrayintsi taky povernulysya iz zakordonu [Forced migration: what is needed for Ukrainians to return from abroad]. *zn.ua*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/war/vimushena-mihratsiya-shcho-potribno-abi-ukrayintsi-taki-povernulisja-iz-zakordonu.html> [in Ukrainian].
7. Malynovs'ka O. (2023). Zovnishnya mihratsiya v umovakh viyny: nevidomi masshtaby, netypovyy sklad, nevyznacheni perspektyvy [External migration in the conditions of war: unknown scales, atypical composition, uncertain prospects]. *Yevropeys'ki stratehiyi rozvytku: dosvid dlya Ukrayiny — European development strategies: experience for Ukraine*. Uzhhorod : RIK-U, 552 p. [in Ukrainian].
8. Herasymenko P. (2024). Chomu v Yevropi zrostaie populyarnist' pravykh: pro sumni naslidky nekontrol'ovanoyi mihratsiyi [Why the popularity of the right is growing in Europe: about the sad consequences of uncontrolled migration]. *zn.ua*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/WORLD/chomu-v-jevropi-zrostaie-populjarnist-pravikh-pro-sumni-naslidki-nekontrolovanoji-mihratsiji.html> [in Ukrainian].
9. Pobochenko L.M., Prokop'yeva A.A. (2023). Povernennya mihrantiv dlya ekonomichnoho vidnovlennya Ukrayiny [The return of migrants for the economic recovery of Ukraine]. *Vidpovid' Ukrayiny na systemni sotsial'no-ekonomichni vyklyky s'ohodennya : zbirnyk naukovykh prats' za rezul'tatamy vseukrayins'koho naukovo-praktychnoho seminaru — Ukraine's response to today's systemic socio-economic challenges: a collection of scientific works based on the results of the All-Ukrainian scientific and practical seminar*. Kyiv: «NVP Interservice», 148 p. [in Ukrainian].
10. Bashta V., Sledz' S. (2024). Zvrotnyy kvytok na Bat'kivshchynu: umovy povernennya bizhentsiv zminylsya [Return ticket to the Motherland: the conditions for the return of refugees have changed]. *zn.ua*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/zvrotnij-kvitok-na-batkivshchinu-umovi-povernennja-bizhentsiv-zminilisja.html> [in Ukrainian].
11. Pustivna V. (2024). PARYE ukhvalyla rezolyutsiyu shchodo pidtrymky ukrayins'kykh bizhentsiv [PACE adopted a resolution on supporting Ukrainian

- refugees]. *ua.korrespondent.net*. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/world/worldabus/4697496-parie-ukhvalyla-rezoluitsiui-schodo-pidtrymky-ukrainskykh-bi-zhentsiv> [in Ukrainian].
12. Lytvyn O. (2024). Chy mozhe zakon pro mobilizatsiyu povernuty ukrayintsiv z-za kordonu: prymusova deportatsiya, novi pravyla ta huchni zayavy z EU [Can the law on mobilization bring back Ukrainians from abroad: forced deportation, new rules and loud statements from the EU]. *obozrevatel.com*. Retrieved from <https://www.obozrevatel.com/ukr/ekonomika-glavnaya/fea/chi-mozhe-zakon-pro-mobilizatsiyu-povernuti-ukrayintsiv-z-za-kordonu-primusova-deportatsiya-novi-pravila-ta-guchni-zayavi-z-es.htm> [in Ukrainian].
13. Denysyuk V. (2024). Do 2037 roku nas mozhe lyshytysya 30 mil'yoniv: shcho chekaye na Ukrainu pislya viyny [There may be 30 million of us left by 2037: what awaits Ukraine after the war]. *24tv.ua*. Retrieved from : https://24tv.ua/koli-zakinchitsya-viyna-yakim-bude-naselennya-ukrayini-bude-demografichniy_n2473115 [in Ukrainian].
14. Shevchuk A. (2024). MVF sprohnozuvav kil'kist' naselennya Ukrainy u nayblyzhchi roky [The IMF predicted the population of Ukraine in the coming years]. *ua.korrespondent.net*. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4679794-mvf-sprohnozuvav-kilkist-naselennia-ukrainy-u-naiblyzhchi-roky> [in Ukrainian].
15. Kyrylenko T. (2024). Pensiyina demohrafiya: 10 mil'yoniv pratsyuyuchykh utrymuyut' usikh, a na odnoho narodzhuvanoho — troje pomerlykh [Retirement demographics: 10 million workers support everyone, and three deaths per one birth]. *zn.ua*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/pensijna-demohrafija-10-miljoniv-pratsjujuchikh-utrimujut-usikh-a-na-odnoho-narodzhuvanoho-troje-pomerlikh.html> [in Ukrainian].
16. Zarobitchane vse men'she shlyut deneg v Ukrainu [Workers are sending less and less money to Ukraine]. *Ua-reporter*. Retrieved from <https://ua-reporter.com/news/zarobitchane-vse-menshe-shlyut-deneg-v-ukrainu> [in Ukrainian].
17. Sydorenko S. (2024). My hovorymo z EU pro prohramu povernennya ukrayintsiv. Bez lyudey ne bude niyakoyi vidbudovy [We are talking with the EU about the return program of Ukrainians. Without people, there will be no reconstruction]. *euointegration.com*. Retrieved from <https://www.euointegration.com.ua/interview/2024/02/14/7179599/>
18. Sushkova V. (2024). Uryad zatverdyyv stratehiyu demohrafichnoho rozvytku Ukrainy do 2040 roku [The government approved the demographic development strategy of Ukraine until 2040]. *sensor.net*. Retrieved from https://sensor.net/ua/news/3512869/v-ukrayini-shvalyly-strategiyu-demografichnogo-rozvytku-scho_v_niyi [in Ukrainian].
19. Hirak H. (2024). Zupynytytsya pered prirvoyu: yak v Ukraini planuyut' dolaty demohrafichnu kryzu [Stop before the abyss: how Ukraine plans to overcome the demographic crisis]. *ua.korrespondent.net*. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/articles/4721100-zupynytytsya-pered-prirvouy-yak-v-ukraini-planuuit-dolaty-demohrafichnu-kryzu> [in Ukrainian].

УДК 327(437.6+477)»20»:355.01

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33).87–100

Григорій Месежніков,

соціолог, політолог,
президент Інституту суспільних проблем
(м. Братислава, Словацька Республіка)

Петро Токар,

кандидат соціологічних наук, директор ННІ євроінтеграційних досліджень,
доцент кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій УжНУ, експерт проекту В-4
«Інклюзивна ЦСЄ: виклики та інтеграція біженців з України»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПОЛІТИЧНІ СИЛИ СЛОВАЧЧИНИ В КОНТЕКСТІ СТАВЛЕННЯ ДО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Тотальна війна проти України, розв'язана Росією, кардинально змінила геополітичну ситуацію у Східній та Центральній Європі. Вона з безпрецедентною силою вплинула на відносини між Заходом і Росією, а також на взаємодію України із зовнішнім світом, на відносини Української держави з її найближчими сусідами та більш віддаленими союзниками і партнерами.

Для України сьогодні доленосним питанням є її виживання як незалежної демократичної держави, збереження українців як окремої етнонаціональної спільноти та розвиток української політичної нації як основи незалежної української державності. Україна майже три роки протистойть російській агресії, а Збройні сили України ведуть боротьбу за звільнення частини суверенної території країни, яка після лютого 2022 року опинилася під контролем російських окупантів.

У досягненні стратегічних цілей у боротьбі з російською агресією Україну суттєво підтримують партнери та союзники, які надають їй різноманітну допомогу (політичну, дипломатичну, економічну, військову та гуманітарну). Кардинальне значення матиме також їхня допомога у практичній реалізації намірів України стати частиною інтеграційних структур демократичного Заходу.

Словаччина, як сусідня з Україною держава, член ЄС і НАТО, опинилася в центрі подій, пов'язаних з вищезазначеними проблемами. У 2022-2023 роках завдяки позиції та практичним крокам урядів Едуарда Гегера та Людовіта Одо-ра, а також президента Зузани Чапутової, Словаччина стала одним з найактивніших прихильників України, зайняла місце на «правильному боці історії». Після парламентських виборів у вересні 2023 року та президентських виборів у квітні 2024 року ситуація змінилася. Хоча Словаччина залишається на позиції прихильника України, однак про беззастережну підтримку, характерну для періоду попереднього уряду, вже не йдеться — ні в політичному, ні в практичному плані, хоча активні дипломатичні відносини на міждержавному рівні зберігаються.

Статтю присвячено аналізу ситуації та перспектив розвитку у двох аспектах, пов'язаних зі ставленням Словаччини до України в контексті триваючої російської агресії.

Перший — це загальне питання словацько-українських двосторонніх відносин, їхній розвиток до цього часу та перспективи. Другий — підхід словацьких політичних гравців до України та словацько-українських відносин.

Ключові слова: словацько-українські двосторонні відносини, допомога, війна проти України.

Russia's all-out war against Ukraine has dramatically changed the geopolitical situation in Eastern and Central Europe. It has had an unprecedented impact on relations between the West and Russia, as well as on Ukraine's interaction with the outside world, and on the Ukrainian state's relations with its immediate neighbors and more distant allies and partners.

For Ukraine today, the crucial issue is its survival as an independent democratic state, the preservation of Ukrainians as a separate ethno-national community, and the development of the Ukrainian political nation as the basis of independent Ukrainian statehood. For almost three years, Ukraine has been resisting Russian aggression, and the Armed Forces of Ukraine have been fighting to liberate a part of the country's sovereign territory that has been under the control of Russian occupiers since February 2022.

In achieving its strategic goals in the fight against Russian aggression, Ukraine is significantly supported by its partners and allies, who provide it with various types of assistance (political, diplomatic, economic, military and humanitarian). Their assistance in the practical realization of Ukraine's intentions to become part of the integration structures of the democratic West will also be crucial.

Slovakia, as a neighboring country to Ukraine, a member of the EU and NATO, is at the center of events related to the above issues. In 2022-2023, thanks to the position and practical steps taken by the governments of Eduard Heger and Ludovit Odor, as well as President Zuzana Chaputova, Slovakia became one of the most active supporters of Ukraine, taking a place on the «right side of history.» After the parliamentary elections in September 2023 and the presidential elections in April 2024, the situation changed. Although Slovakia remains a supporter of Ukraine, the unconditional support that was characteristic of the previous government is no longer in question, either politically or in practice, although active diplomatic relations at the intergovernmental level remain.

The article analyzes the situation and prospects for development in two aspects related to Slovakia's attitude towards Ukraine in the context of the ongoing Russian aggression.

The first is the general issue of Slovak-Ukrainian bilateral relations, their development to date and prospects. The second is the approach of Slovak political actors to Ukraine and Slovak-Ukrainian relations.

Keywords: Slovak-Ukrainian bilateral relations, assistance, war against Ukraine.

Політичні відносини України і Словацької Республіки історично є добросусідськими і дружніми. Логіка розвитку та зміст двосторонніх взаємин спрямовані на підтримку поступової інтеграції України у загальноєвропейський простір. Словаччина підтримала вільний вибір України щодо основного напрямку розвитку, її державну незалежність і територіальну ці-

лісність. Порівняно з попередніми роками, коли тематика українсько-словацьких відносин не користувалась значним політичним чи публічним інтересом в Україні та актуалізувалась здебільшого під час двосторонніх візитів, з початку війни спостерігався суттєвий політичний та медійний інтерес до посилення двосторонніх відносин. Між державами склався динамічний політичний діалог, у тому числі на найвищому рівні.

Однак очевидно, що дострокові парламентські вибори (30 вересня 2023 року) та президентські вибори (23 березня 2024 року; 6 квітня 2024 року) у Словаччині створили обставини для переоцінки словацько-українських відносин. Після парламентських виборів було сформовано правлячу коаліцію з трьох партій, дві з яких активно використовували антиукраїнські наративи перед виборами. Це партія Smer-SD, лідер якої Роберт Фіцо зрештою став прем'єр-міністром, та Словацька національна партія (SNS) на чолі з Андреем Данко, колишнім головою словацького парламенту. Партія Hlas-SD на чолі з Петером Пеллегріні (який був обраний президентом Словацької Республіки у квітні 2024 року) також приєдналась до урядової коаліції.

Наразі незрозуміло, як надалі розвиватиметься політика Словаччини щодо України. Можливі різні сценарії — з різним ступенем підтримки або відхиленням від спільної лінії Євросоюзу.

Агресія Росії проти України, що розпочалася в лютому 2022 року у формі повномасштабного військового вторгнення з подальшою окупацією частини суверенної української території, характеризується сильним впливом на більшість суспільних процесів, що стосуються не лише самих учасників військового конфлікту, а й перезавантаженням загальної ситуації у світі, Європі та окремих європейських державах.

Словаччина, яка межує з Україною, не є винятком. Ставлення Словацької Республіки до російської агресії, інтерпретація причин війни та ставлення до України як до держави, що бореться за свою незалежність, — і все це в контексті членства Словаччини в ЄС і НАТО — почало відігравати значну роль і у внутрішньополітичному розвитку країни. Російська агресія стала фактором, що впливає на суспільну атмосферу, думки населення та його політичні уподобання. Вона також створила специфічні рамки для внутрішньопартійної політики.

Спробуємо розглянути ставлення окремих політичних партій Словаччини до України та словацько-українських відносин у контексті російської агресії зокрема. Важливість позицій словацьких партій пов'язана насамперед з тим, що вони відстоюють конкретні політичні рішення від імені Словаччини на міжнародному рівні, зокрема в ЄС і НАТО, а також з їх діяльністю на внутрішній арені.

Партії правлячої коаліції

Після парламентських виборів 2023 року Smer-SD, Hlas-SD і SNS сформували правлячу коаліцію і отримали владу в державі. Напередодні виборів представники згаданих партій — хоч і різною мірою (переважно SNS та Smer-SD, меншою мірою Hlas-SD) — виступали прихильниками перегляду

та зпровадженням низки державних політичних змін, зокрема у зовнішній політиці та безпеково-оборонній сферах. Позиції цих партій щодо питань, пов'язаних з Україною та словацько-українськими відносинами, після початку російської агресії в лютому 2022 року суттєво відрізнялися від позицій партій тодішньої правлячої коаліції (OLaNO, SaS, «Za ľudí», «Sme rodina») від політики словацького уряду на чолі з Едуардом Гегером, а згодом і від політики тимчасового уряду на чолі з Людовітом Одором. У той час як уряд Е. Гегера (а згодом уряд Л. Одора) та багато представників тодішніх коаліційних партій виступали за безумовну підтримку України в усіх сферах (політичній, дипломатичній, економічній, інтеграції до НАТО та ЄС, гуманітарній та військовій), опозиційні партії ставили під сумнів або відверто відкидали такий підхід. Представники тодішньої правлячої коаліції та опозиції розходилися в поглядах на причини російсько-української війни, роль Заходу в підтримці України, а також наміри та шанси України стати частиною процесу європейської інтеграції і трансатлантичного партнерства.

Після формування нового уряду Smer-SD, Hlas-SD та SNS у жовтні 2023 року представники трьох коаліційних партій продовжили презентувати свої ідеї щодо України, що створило підґрунтя для практичних кроків ревізійного характеру у проведенні зовнішньополітичної лінії щодо України та словацько-українських двосторонніх відносин.

Головна політсила коаліції — Smer-SD

Позицію партії Smer-SD, яка після парламентських виборів 2023 року стала головною силою коаліції правлячої трійки, щодо питань, пов'язаних із двосторонніми відносинами з Україною, можна оцінювати на двох рівнях. Перший — це декларації, що містяться в програмних документах партії, другий — публічні заяви її провідних представників щодо поточних подій, пов'язаних з Україною. Хоча в партійних документах відповідні формулювання характеризуються певним прагненням до збалансованості, антиукраїнська налаштованість присутня у заявах лідерів партії, особливо голови партії (з жовтня 2023 року — прем'єр-міністра СР) Роберта Фіцо. На сприйняття словацько-українських міждержавних відносин членами партійного керівництва Smer-SD впливають їхні конкретні уявлення про існуючу систему міжнародних відносин, про місце і роль Росії в цій системі, про місце Словацької Республіки в західних об'єднаннях (ЄС, НАТО) і про роль самих цих організацій та їхніх окремих держав-членів у світовій політиці. На практичну реалізацію політики Словаччини у сфері двосторонніх відносин з Україною, яку формує правляча партія Smer-SD, значною мірою впливають особисті погляди Р. Фіцо.

У програмному документі Smer-SD на парламентських виборах 2023 року зазначено, що партія (позначена в документі як «SMER-SSD») «усвідомлює, що вирішальною зовнішньополітичною подією в найближчий період буде продовження військового конфлікту в Україні. SMER-SSD буде підтримувати всю можливу гуманітарну допомогу Україні. SMER-SSD продовжує відкидати військову допомогу Україні, оскільки вона призводить лише до затягування військового конфлікту і страждань цивіль-

ного населення, не змінюючи при цьому позицію Російської Федерації» [1]. Хоча представники Smer-SD вже давно наголошують на необхідності мирного вирішення конфлікту та припинення війни в Україні, партія не висунула жодних конкретних пропозицій, які б сприяли такому вирішенню (окрім відмови від постачання зброї Україні, що фактично призвело б до її поразки у боротьбі з російською агресією).

У своєму передвиборному документі партія заявляє, що «з метою припинення військового конфлікту в Україні SMER-SSD підтримує всі змістовні мирні плани і докладе всіх зусиль для того, щоб саме ЄС, в першу чергу, в рамках власної суверенної зовнішньої політики, виступив з пропозиціями щодо негайного припинення бойових дій в Україні і дипломатичного врегулювання конфлікту». У програмі зазначається, що «SMER-SSD вважає використання російської військової сили в Україні порушенням міжнародного права, так само, як вона вважала вторгнення США в Ірак або створення Косово порушенням міжнародного права. Оцінюючи ситуацію в Україні, Smer-SD розглядає події в східній і південній частинах України в 2014 році і в наступний період».

У своїх заявах про причини війни 2022-2024 років в Україні Р. Фіцо дав більш детальну інтерпретацію подій, про які йдеться. Ця інтерпретація збігається з одним із найпоширеніших російських наративів для виправдання вторгнення в Україну. За його словами, це була реакція Росії на нібито вбивства «російськомовних громадян на сході України українськими нацистами і фашистами», а також реакція Росії на розширення НАТО. Голова Smer-SD заявив, що «ця війна почалася ще в 2014 році з розгулу українських неонацистів» і «має свою суть також у тому, що Росія була введена в оману щодо того, що НАТО не буде розширюватися далі на схід» [2].

У січні 2024 року в одній з дискусійних програм телебачення Словаччини (RTVS) Р. Фіцо висловився проти поставок зброї та боєприпасів в Україну зі складів словацької армії та проти вступу України до НАТО: «Що стосується вступу до ЄС, ми поважаємо її (Україну), але вона повинна виконати умови, а не так, щоб країна, яка абсолютно не виконує жодних вимог, політично приєдналася до Союзу». Назвавши Україну однією з найбільш корумпованих країн світу, він сказав, що «ніхто не знає, скільки західної допомоги губиться десь на півдорозі». Він заявив, що «Україна не є суверенною, незалежною країною, а знаходиться під абсолютним впливом Сполучених Штатів Америки. І саме тут ЄС робить величезну помилку, що не хоче мати суверенний погляд на Україну і просто погоджується з тим, що говорить США». Фіцо заявив, що нереалістично очікувати, що «росіяни підуть з Донбасу і Криму» [3].

Після переговорів між урядами України та Словацької Республіки в Міхаловці у квітні 2024 року лідер Smer-SD змінив свою риторику (як згодом з'ясувалося, це була лише тимчасова зміна в принципових питаннях) і дотримувався позиції, висловленої на засіданнях Європейської Ради в Брюсселі в грудні 2023 та лютому 2024 року, коли як представник словацького уряду голосував за початок переговорів про вступ України до ЄС і підтримував надання Україні фінансової допомоги з боку ЄС.

Звертаючись до прем'єр-міністра України Дениса Шмигала перед початком урядових переговорів між двома сусідніми країнами в Міхаловце, Роберт Фіцо сказав: «Коли ми готувалися, я закликав членів мого кабінету міністрів повністю усвідомлювати завдання, які мають виконати члени українського уряду. В які складні ситуації ви потрапляєте... Люди іноді не усвідомлюють, з якими труднощами ви стикаєтесь». Словацький прем'єр також зазначив, що до війни Братислава і Київ «не могли знайти шляху одне до одного. Тепер ми бачимо важливість добрих і дружніх сусідських відносин». Він зазначив, звертаючись до свого українського колеги: «Ми тут, щоб допомогти вам» [4].

Пізніше з'ясувалося, що зміна риторики голови Smer-SD, приурочена до зустрічі з українським урядом, не означала, що Фіцо перестане робити заяви, які відповідали його попереднім уявленням про причини і перебіг російсько-української війни. Прем'єр-міністр, як і раніше, стверджував, що західні держави зацікавлені у продовженні війни, постачаючи зброю в Україну. Проблеми у відносинах між ЄС та Словаччиною (навіть невдалий замах на нього в середині травня 2024 року) Фіцо пов'язував саме з такою позицією. У своєму першому публічному виступі після замаху на початку червня 2024 року він представив замах на своє життя як своєрідну помсту за те, що на посаді прем'єра СР відкидав продовження війни і виступав за мир.

Голос — соціал-демократія (Hlas — sociálna demokracia, Hlas-SD)

Ставлення партії Hlas-SD до України, російської агресії проти України та словацько-українських двосторонніх відносин характеризувалося значним ступенем непослідовності, мінливості та опортуністичних спроб пристосуватися до коливань громадської думки — і все це з наміром здобути сильнішу позицію на політичній сцені та в системі владних інституцій держави. Питання, пов'язані з Україною та словацько-українськими відносинами, займали скромне місце в програмних документах партії Hlas-SD, яка стала другою за силою партією в правлячій коаліції після парламентських виборів 2023 року. Документ «Сильна держава. Програмні пріоритети партії Голос-Соціал-демократія», опублікований напередодні виборів 2023 року, не містив жодної згадки про Україну.

У документі «Відомча програма. Голос-соціал-демократія» є чотири згадки про Україну. Україна згадується тут переважно в контексті наслідків війни. Hlas-SD говорить про необхідність адаптації «нинішньої системи безпеки Словаччини також у світлі досвіду останніх криз, таких, як пандемія або наслідки війни в Україні», вказує на те, що «промисловість сильно постраждала від коронакризи та наслідків війни в Україні — особливо металургія та (енергоємна) хімічна промисловість». У програмі Hlas-SD зазначається, що «багато мігрантів з України та інших країн працюють у Словаччині на менш кваліфікованих роботах, ніж ті, що відповідають їхнім здібностям». Партія пропонує змінити «систему визнання професійних кваліфікацій таким чином, щоб вона була менш бюрократично складною і в той же час дозволяла гнучко працевлаштовувати іноземців з максимальною вигодою для Словаччини».

Засновник і перший голова партії Hlas-SD Петер Пеллегріні, обраний президентом Словачької Республіки у квітні 2024 року, у березні 2022 року засудив російську агресію та підтримав всебічну допомогу Україні, але протягом наступного періоду він та його партія змінили свою позицію. На президентських виборах навесні 2024 року одним із головних мобілізаційних гасел Пеллегріні була відмова від військової підтримки України, що супроводжувалася неправдивим звинуваченням його опонента Івана Корчака в тому, що він планує відправити словацьку армію воювати в Україну.

Як лідер Hlas-SD (а згодом і як обраний президент) Пеллегріні неодноразово висловлювався проти постачання зброї в Україну, оскільки, на його думку, це лише затягує війну [6]. Пеллегріні ніяк не коментував той факт, що російські окупаційні війська на території України і російська армія в цілому застосовують проти України зброю всіх типів (в тому числі вироблену в Ірані та Північній Кореї) і в кількостях без будь-яких обмежень. Як спікер парламенту і лідер партії Пеллегріні захищав риторику прем'єр-міністра Р. Фіцо про Україну та російсько-українську війну. З іншого боку, на початку жовтня 2023 року, після парламентських виборів, він дистанціювався від заяв заступниці голови Hlas-SD Деніси Сакової, яка в інтерв'ю ЗМІ зазначила, що Україні доведеться поступитися частиною своєї території Росії для укладення мирної угоди, тим самим де-факто заперечуючи принцип територіальної цілісності та суверенітету України. Пеллегріні заявив, що це не є офіційною позицією партії, назвавши заяви Д. Сакової її особистою позицією.

Словацька національна партія (Slovenská národná strana, SNS).

Після парламентських виборів 2023 року Словацька національна партія стала третім суб'єктом правлячої коаліції разом із Smer-SD та Hlas-SD. SNS — проросійська політична сила, яка займає критичну позицію щодо Заходу, НАТО, США та ЄС. Вона є одним із важливих акторів російського впливу в Словаччині. SNS не засудила російську агресію проти України, а в інтерпретації причин війни та її перебігу схиляється на бік Кремля. Її представники висловлюють симпатії до російського режиму, підтримують його дії у внутрішній політиці та на міжнародній арені, зображують РФ як адекватного партнера для співпраці, країну, важливу для Словаччини з економічної та політичної точки зору. Представники SNS використовують риторику слов'янської солідарності та братерства для обґрунтування необхідності побудови особливих відносин з Росією. Вони обходять питання розвитку відносин між Словаччиною та Україною, а програма SNS на парламентських виборах 2023 року не містить жодної згадки про Україну, словацько-українські двосторонні відносини або російсько-українську війну.

Партія виступає категорично проти будь-яких поставок зброї зі Словаччини в Україну. Вона також висловилася проти початку переговорів про вступ України до ЄС та проти надання Україні допомоги з боку ЄС. На пресконференції в грудні 2023 року президент SNS Андрей Данко заявив, що його партія принципово виступає проти членства України в ЄС і реко-

мендував припинити переговори, «поки не пізно»[5]. Представники партії наголошували на необхідності захисту національних інтересів СР у питанні транспортування української сільськогосподарської продукції через територію Словаччини. Вони виступили проти членства України в НАТО (на думку А. Данко, членство України в НАТО може «загрожувати безпеці Європи») [7].

Виходячи з багаторічної позиції представників SNS щодо України, можна зробити висновок, що діяльність цієї партії як члена урядової коаліції є перешкодою для розвитку двосторонніх словацько-українських відносин.

Опозиційні парламентські партії

Опозиційні парламентські сили — PS, KDH, Рух Словаччина (колишня OĽaNO) та SaS — займають позиції щодо України та словацько-українських відносин, які збігаються з політикою двох попередніх коаліційних урядів прем'єр-міністрів І. Матовича, Е. Гегера, а також тимчасового уряду прем'єр-міністра Л. Одора (з 2020 по 2023 рік). Дві нинішні опозиційні парламентські сили (SaS та OĽaNO) входили до складу правлячої коаліції, яка сформувалася після виборів 2020 року. Їхні позиції до та після початку повномасштабної війни Росії проти України характеризувалися чіткою та безоглядною підтримкою України, на відміну від тодішніх опозиційних партій. Таку ж позицію займали партії PS та KDH, які у виборчий період 2020-2023 років не були представлені в парламенті.

Прогресивна Словаччина (Progresívne Slovensko, PS).

Партія «Прогресивна Словаччина», яка стала парламентською політичною силою у жовтні 2023 року і діє в опозиції, займає чітку позицію. Вона просуває ідею всебічної допомоги Україні в її боротьбі за державну незалежність та відсічі російській агресії, підтримує її зусилля щодо набуття членства в ЄС та НАТО, наголошує на необхідності зміцнення словацько-українських відносин та поглиблення взаємної співпраці. Думки щодо України та політики Словаччини стосовно України виклала партія PS у своїй програмі до парламентських виборів 2023 року в розділі «Європейська та зовнішня політика, гуманітарна допомога». У документі засуджується російська агресія, висловлюється підтримка санкційної політики Заходу проти російського та білоруського режимів у відповідь на агресивну війну, висловлюється солідарність з Україною та містяться пропозиції щодо участі Словаччини у процесі післявоєнної відбудови східного сусіда. У спеціальному розділі програми «Підтримай Україну» передвиборчого документу PS зазначено: «Ми будемо виступати за членство України в ЄС. Жодна країна за останні десятиліття не пожертвувала так багато заради європейських ідеалів, як наша східна сусідка. У той же час її вступ став би великим поштовхом для економіки всієї Східної Словаччини» [8].

«Чим більше Україна процвітатиме, тим більше можливостей для бізнесу відкриється, особливо для сходу Словаччини. Тому PS призначить національного координатора з питань допомоги у відновленні України, завданням якого буде мобілізація приватного та державного потенціалу,

інформування про можливості та створення сприятливого бізнес-середовища для словацьких інвестицій в Україні».

PS обіцяє «виступати за продовження надання (колективно або через ЄС та інші альянси) гуманітарної, фінансової, дипломатичної та військової підтримки Києву, необхідної країні для досягнення успіху в боротьбі з російською агресією — не тільки тому, що це правильно по-людськи, але головним чином тому, що боротьба в Україні сьогодні також стосується безпеки і суверенітету Словаччини і правил гри в Європі, які є надзвичайно сприятливими для Словаччини».

Після словацьких парламентських виборів 2023 року та формування нової правлячої коаліції представники PS зосередилися на критиці представників правлячих партій за їхні заяви та практичні дії, які шкодили Україні, ускладнювали відносини Словацької Республіки з Україною та її союзниками по НАТО і ЄС, а також політично грали на руку російському режиму. Вони розкритикували рішення уряду Фіцо припинити постачання зброї в Україну, зазначивши, що правлячі партії вводять громадськість в оману щодо можливості досягнення мирного врегулювання, оскільки не мають мирного плану. Вони стверджували, що відсутність військової підтримки України загрожує безпеці Словаччини, дозволяючи російському агресору наблизитися до її кордонів.

У січні 2024 року М. Шимечка різко розкритикував прем'єр-міністра Р. Фіцо, який охарактеризував Україну як державу «під абсолютним впливом США» і визнав, що Україні, ймовірно, доведеться поступитися частиною своєї суверенної території Росії, щоб припинити військовий конфлікт. Голова PS сказав: «Я б запитав прем'єр-міністра Фіцо, коли він каже, що Україна повинна віддати територію, якби ми опинилися у схожій ситуації, яку територію Словаччини він віддав би в інтересах миру? Чи віддав би він частину Східної Словаччини?». М. Шимечка назвав висловлювання Р. Фіцо «обурливими і бездушними стосовно людей, які страждають від російської агресії в Україні». На думку президента PS, ці заяви абсолютно суперечать стратегічним інтересам безпеки Словацької Республіки [9].

Звичайні люди і незалежні особистості (Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti, OĽaNO) / Рух Словаччина (Hnutie Slovensko)

Рух «Звичайні люди і незалежні особистості» (OĽaNO) — з кінця жовтня 2023 року рух «Словаччина» (Hnutie Slovensko) — входив до складу правлячої коаліції після парламентських виборів 2020 року разом із SaS, партією «За народ» («Za ľudí») та рухом «Ми родина» («Sme rodina»). Представники руху зайняли чітку позицію, підтримуючи боротьбу українців за власну незалежну державність та засуджуючи Росію за її агресію.

З нагоди першої річниці російського вторгнення в Україну в лютому 2023 року голова OĽaNO заявив: «Якщо програє Україна, програє Словаччина. Десятки тисяч невинних людей вже загинули за нашу свободу, будьмо вдячні їм і не зрадьмо їх». Міхал Шипош, голова парламентського осередку OĽaNO, сказав з цього ж приводу, що, підтримуючи Україну і допомагаючи українським біженцям, «Словаччина знаходиться на правиль-

ному боці історії». Шипош відкинув аргументацію прихильників «мирного вирішення» з числа тодішніх опозиційних партій, які, за його словами, стверджували, що «єдиний спосіб досягти миру — це дозволити Росії вкрати Україну». На думку М. Шипоша, «реальний шлях до досягнення миру — це змусити останнього окупанта покинути територію України».

За словами голови OLaNO, «якби весь демократичний світ протягом року не допоміг Україні захиститися від російського агресора, сьогодні Росія стояла б на кордонах Словаччини, а ми жили б у страху, що Росія захоче вкрати і нашу країну». У своїй програмі на парламентських виборах 2023 року рух OLaNO кілька разів виголошував тези щодо України та словацько-українських відносин. Він неодноразово згадує війну в Україні в контексті її негативного впливу на розвиток Словаччини. Рух називає дії Росії в Україні «вторгненням, що порушує міжнародне право», «агресією», яка є «найбільшим військовим конфліктом з часів Другої світової війни». У документі наголошується, що «військовий конфлікт високої інтенсивності у нашого безпосереднього сусіда суттєво підвищив інтенсивність загрози безпеці громадян Словацької Республіки» [10].

У березні 2024 року І. Матович, як кандидат від руху «Словаччина» на президентських виборах у Словаччині, звернувся до Європейського Союзу з проханням доставити обіцяні боеприпаси в Україну. У програмі на виборах до Європейського парламенту 2024 року рух «Словаччина» у розділі «Війна в Україні» так визначає поточну ситуацію та її можливі наслідки в майбутньому: «Тривалість війни в Україні, безсумнівно, залежить від нашої здатності допомогти їй. Розчарування і втома, а також пов'язане з ними небажання бути втягненими у тривалий військовий конфлікт цілком зрозумілі. ... Але реальність така, що Україна не зможе боротися за нашу свободу і демократію без нас. Якщо Україна піддається Росії, це створить прецедент, коли можна буде змінювати цілісність території країн та їхні кордони за допомогою грубої військової сили, чого ми не повинні допустити, навіть у наших власних інтересах. Наша мета — справедливий і довготривалий мир, а не тимчасовий мир, який настане внаслідок перемоги агресора» [11].

Слід зазначити, що проблеми, що виникали після виборів у 2023 році, можуть ще більше ускладнити зовнішню політику Словаччини щодо України. Відхилення Словаччини від спільної лінії в рамках ЄС і НАТО може погіршити двосторонні відносини з Україною і послабити її позиції. Очікується, що зміни у політиці уряду щодо України можуть статися лише після закінчення терміну повноважень нинішнього парламенту, та за умови, якщо відбудуться значні зміни в політичній конфігурації Словаччини.

Висновок. У нинішніх умовах військової агресії Росії проти України справді відкриваються нові перспективи для розбудови стратегічного партнерства між Україною та Словаччиною. Ключовими факторами, що формують основу для такої співпраці, є спільна безпекова ситуація, спільний кордон, історичні та культурні зв'язки, а також економічна взаємодія і транскордонне співробітництво в нових умовах.

Незважаючи на певну неоднозначність заяв представників нового словацького уряду стосовно України, існує можливість побудови стабільних і добросусідських відносин. Цього можна досягти через дипломатичне врегулювання потенційних суперечок та налагодження прагматичного і конструктивного діалогу. Важливо також підтримувати активну співпрацю на різних рівнях — від урядового до суспільного, залучаючи як державні структури, так і громадські організації та експертні кола.

Таке партнерство може сприяти не тільки вирішенню актуальних викликів безпеки, але й зміцненню регіональної стабільності, що вигідно як для України, так і для Словаччини. Як показують останні зустрічі на міждержавному та міжурядовому рівнях, такі перспективи є реальними. Зокрема, в м. Ужгород 7 жовтня 2024 року відбулась третя в цьому році зустріч прем'єр-міністрів України Дениса Шмигала і Словаччини Роберта Фіцо, в ході якої сторони досягли згоди щодо завершення роботи над вісьмома двосторонніми документами, в числі яких рішення щодо спільного контролю на пунктах пропуску. Їх планують підписати до кінця поточного року. Також український прем'єр зазначив, що подякував Фіцо за готовність Словаччини ділитися власним досвідом та надавати експертну допомогу на шляху України до ЄС. Словацький прем'єр Фіцо під час зустрічі заявив, що «не проти» вступу України в ЄС і ділитиметься досвідом вступу, проте прохолодно ставиться до членства України в НАТО. При цьому він додав, що словацький уряд підтримує всі мирні плани України, а також формулу миру президента Зеленського. За його словами, Словаччина зацікавлена у відновленні України та в добросусідських відносинах, з розумінням ставиться до того, що мир має бути для України якісним та стійким і мати відповідні безпекові гарантії, підтримуватиме усі ініціативи для досягнення цієї мети. Крім того, Роберт Фіцо зауважив, що наразі Словаччина готує новий пакет фінансової допомоги Україні, і словацький уряд готовий надати військову допомогу, проте це буде нелетальна зброя. Важливе і бажання словацького прем'єра, щоб Україна достойно перезимувала, і Словаччина готова надавати електроенергію [16].

Показовим є і те, що за даними дослідження 14% мешканців Словаччини хотіли б, щоб Росія перемогла у війні проти України, 33% опитаних бажають перемоги Україні. Це впливає з опитування агентства Ipsos для незалежної організації Central European Digital Media Observatory (CEDMO). Майже 40% словаків хочуть, щоб конфлікт в Україні завершився тимчасовим миром без перемоги однієї зі сторін. А ще 14% респондентів відповіли на питання, що не знають або що їм байдуже. Перемоги Росії найбільше бажають виборці найсильнішої урядової партії прем'єр-міністра Роберта Фіцо Smer-SD. Лише 5% виборців партії Smer бажають перемоги Україні. 34% виборців позапарламентського руху «Республіка», який був створений у 2021 році шляхом відколу від Народної партії «Наша Словаччина» Мар'яна Котлеби, хочуть перемоги Росії.

Однак лише 5% опитаних виборців другої за силою урядової партії «Голос» бажають перемоги Росії. Понад 25% прихильників партії «Голос» бажають перемоги Україні. Близько 19% виборців Словацької національ-

ної партії (SNS) хочуть перемоги Росії. Зовсім іншими були відповіді виборців опозиційних партій. Лише менше відсотка виборців партії «Прогресивна Словаччина» (PS) Міхала Шимечки і лише п'ять зі ста виборців партії «Свобода і солідарність» (SaS) хочуть перемоги Росії. 77% виборців PS і 55% виборців SaS хочуть перемоги України. Мінімальна кількість прихильників перемоги Росії також серед виборців руху «Словаччина» експрем'єр-міністра Ігоря Матовича. Частка людей у Словаччині, які бажають перемоги Росії, зростає з віком респондентів. Перемоги Україні бажають 43% наймолодших респондентів і лише 27% респондентів найстаршої вікової групи. Нагадаємо, швидкий вступ України до ЄС має найнижчу підтримку в Чехії серед чотирьох країн Вишеградської групи (Чеська Республіка, Угорщина, Польща та Словаччина). Інше опитування показало, що половина жителів Угорщини проти, аби ЄС надавав Україні будь-яку допомогу. Тому, зважаючи на ті часто антиукраїнські позиції, які займає нині словацький прем'єр Р. Фіцо у своїй публічній риториці, а з іншого — на реальні прагматичні рішення, які ним схвалюються на підтримку України, розвиток двосторонніх відносин України зі сусідньою Словаччиною наразі є стратегічним завданням в умовах війни.

Враховуючи значне зростання інтересу Словаччини до України, інтенсивність перемовин в останні два роки, а також відсутність суттєвих протиріч між країнами, схожих на ті, що існують між Україною з Угорщиною, або на розбіжності з Польщею, Словаччина може стати одним із ключових акторів у поглибленні інтеграції України в європейські та євроатлантичні структури. Підтримка та розвиток добросусідських відносин між двома країнами є важливим для формування більш ефективної та розвиненої України, а для Словаччини — можливістю отримати неформальне політичне лідерство та вплив на зовнішньополітичні процеси в Центральній-Східній Європі. На жаль, наразі позиція Словаччини є досить пасивною. Тому для України життєво важливо активізувати українсько-словацькі відносини на всіх рівнях: політичному, дипломатичному, економічному, інтеграції до НАТО та ЄС, гуманітарному та військовому.

REFERENCES

1. Volebný program strany Smer — slovenská sociálna demokracia. Návrat suverenity do slovenskej zahraničnej politiky! Návrat dôstojnosti do života ľudí. URL: <https://www.strana-smer.sk/aktuality/blogy/post/volby-2023>
2. Krchňavá, Lucia: Fico v prejave k výročiu invázie: Vojna sa začala už v roku 2014 vyčinením ukrajinských neonacistov. URL: <https://standard.sk/578157/fico-v-prejave-k-vyrociu-invazie-vojna-sa-zacala-uz-v-roku-2014-vycinanim-ukrajinskych-neonacistov>
3. Ukrajincov pobúrila výrok R. Fica, že ich krajina je pod absolútnym vplyvom USA a bude blokovať jej vstup do NATO. URL: <https://spravy.rtv.slovensko.sk/2024/01/ukrajincov-poburil-vyrok-r-fica-ze-ich-krajina-je-pod-absolutnym-vplyvom-usa-a-bude-blokovat-jej-vstup-do-nato/>

4. Fico vítal Šmyhala objatím: Slovenské žabomyšie vojny sú v porovnaní s Ukrajinou až. URL: <https://hnonline.sk/slovensko/96143799-fico-vital-smyhala-objatim-slovenske-zabomysie-vojny-su-v-porovnaní-s-ukrajinou-az-smiesne>
5. SNS je zásadne proti vstupu Ukrajiny do EÚ. Zastavme rokovania, kým je čas. URL: www.facebook.com/watch/?v=1710111642832453
6. Peter Pellegrini naznačil, že NATO posielaním zbraní na Ukrajinu predlžuje. URL: <https://dennikn.sk/minuta/3920595>
7. Runnová, Katarína: Keď skončí konflikt na Ukrajine, celý Západ sa bude predbiehať o kontakty v Rusku, tvrdí šéf SNS Andrej Danko. URL: <https://www.aktuality.sk/clanok/WcsORkz/ked-skonci-konflikt-na-ukrajine-cely-zapad-sa-bude-predbiehat-o-kontakty-v-rusku-tvrdi-sef-sns-andrej-danko/>
8. Plán pre budúcnosť. URL: <https://progresivne.sk/program/>
9. Šimečka sa pýta Fica, ktorú časť Slovenska by odovzdal v záujme mieru Rusku, keď tak radí Ukrajine. URL: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/696780-simecka-sa-pyta-fica-ktoru-cast-slovenska-byodovzdal-v-zaujme-mieru-rusku-keď-tak-radi-ukrajine/>
10. Matovič: Ak prehrá Ukrajina, prehrá Slovensko. Desiatky tisíc nevinných ľudí už zomreli aj za našu slobodu. URL: <https://www.ta3.com/clanok/259862/matovic-ak-prehra-ukrajina-prehra-slovensko-desiatkytisic-nevinnych-udi-uz-zomreli-aj-zanasu-slobodu>
11. Volebný program do Európskeho parlamentu 2024. Budúcnosť je bezpečná Európa. Čestne za Vás, na Slovensku aj v Bruseli. URL: <https://www.obycajniludia.sk/volebny-program-do-europarlamentu/>
12. Volebný program do Európskeho parlamentu 2024. Budúcnosť je bezpečná Európa. Čestne za Vás, na Slovensku aj v Bruseli. URL: <https://www.obycajniludia.sk/volebny-program-do-europarlamentu/>
13. Pálka, Dominik: Majerský podporuje dodávky zbraní Ukrajine: Je to kresťanské. Putin nie je podľa Danko vojnový zločinec. URL: <https://www.ta3.com/clanok/267132/majersky-podporuje-dodavkyzbrani-ukrajine-je-to-krestanske-putin-nie-je-podadanka-vojnovy-zlocinec>
14. Mafia alebo ľudia. Ty rozhodneš. Program 2023. URL: <https://www.obycajniludia.sk/volebny-program-2023/>
15. Plán pomoci ľuďom. Volebný program strany Demokrati. URL: <https://www.smedemokrati.sk/plan-pomoci-ludom-volebny-program-strany-demokrati/>
16. В Ужгороді 7 жовтня відбулась зустріч прем'єр-міністрів України Дениса Шмигала і Словаччини Роберта Фіцо. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-shmyhal-fitso-uzhgorod-zustrich/33149209.html>

REFERENCES

1. Volebný program strany Smer — slovenská sociálna demokracia. Návrh suverenity do slovenskej zahraničnej politiky! Návrh dôstojnosti do života ľudí. Retrived from <https://www.strana-smer.sk/aktuality/blogy/post/volby-2023> [in Slovak].
2. Krchňavá, Lucia: Fico v prejave k výročiu invázie: Vojna sa začala už v roku 2014 vyčíňaním ukrajinských neonacistov. Retrived from <https://standard.sk/578157/fico-v-prejave-k-vyrociu-invazie-vojna-sa-zacala-uz-v-roku-2014-vycinanim-ukrajinskych-neonacistov> [in Slovak].

3. Ukrajincov pobúril výrok R. Fica, že ich krajina je pod absolútnym vplyvom USA a bude blokovať jej vstup do NATO. Retrived from <https://spravy.rtvsk.sk/2024/01/ukrajincov-poburil-vyrok-r-fica-ze-ich-krajina-je-pod-absolutnym-vplyvom-usa-a-bude-blokovat-jej-vstup-do-nato/> [in Slovak].
4. Fico vítal Šmyhala objatím: Slovenské žabomyšie vojny sú v porovnaní s Ukrajinou až. Retrived from <https://hnonline.sk/slovensko/96143799-fico-vital-smyhala-objatim-slovenske-zabomysie-vojny-su-v-porovnanii-s-ukrajinou-az-smiesne> [in Slovak].
5. SNS je zásadne proti vstupu Ukrajiny do EÚ. Zastavme rokovania, kým je čas. Retrived from www.facebook.com/watch/?v=1710111642832453 [in Slovak].
6. Peter Pellegrini naznačil, že NATO posielaním zbraní na Ukrajinu predlžuje. Retrived from <https://dennikn.sk/minuta/3920595> [in Slovak].
7. Runnová, Katarína: Keď skončí konflikt na Ukrajine, celý Západ sa bude predbiehať o kontakty v Rusku, tvrdí šéf SNS Andrej Danko. Retrived from <https://www.aktuality.sk/clanok/WcsORKz/ked-skonci-konflikt-na-ukrajine-cely-zapad-sa-bude-predbiehat-o-kontakty-v-rusku-tvrdi-sef-sns-andrej-danko/> [in Slovak].
8. Plán pre budúcnosť. Retrived from <https://progresivne.sk/program/> [in Slovak].
9. Šimečka sa pýta Fica, ktorú časť Slovenska by odovzdal v záujme mieru Rusku, keď tak radí Ukrajine. Retrived from <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/696780-simecka-sa-pyta-fica-ktoru-cast-slovenska-byodovzdal-v-zaujme-mieru-rusku-keď-tak-radi-ukrajine/> [in Slovak].
10. Matovič: Ak prehrá Ukrajina, prehrá Slovensko. Desiatky tisíc nevinných ľudí už zomreli aj za našu slobodu. Retrived from <https://www.ta3.com/clanok/259862/matovic-ak-prehra-ukrajina-prehra-slovensko-desiatkytisic-nevinnych-udi-uz-zomreli-aj-za-nasu-slobodu> [in Slovak].
11. Volebný program do Európskeho parlamentu 2024. Budúcnosť je bezpečná Európa. Čestne za Vás, na Slovensku aj v Bruseli. Retrived from <https://www.obycajniludia.sk/volebny-program-do-europarlamentu/> [in Slovak].
12. Volebný program do Európskeho parlamentu 2024. Budúcnosť je bezpečná Európa. Čestne za Vás, na Slovensku aj v Bruseli. Retrived from <https://www.obycajniludia.sk/volebny-program-do-europarlamentu/> [in Slovak].
13. Pálka, Dominik: Majerský podporuje dodávky zbraní Ukrajine: Je to kresťanské. Putin nie je podľa Danku vojnový zločinec. Retrived from <https://www.ta3.com/clanok/267132/majersky-podporuje-dodavkyzbrani-ukrajine-je-to-krestanske-putin-nie-je-poda-danka-vojnovy-zlocinec> [in Slovak].
14. Mafia alebo ľudia. Ty rozhodneš. Program 2023. Retrived from <https://www.obycajniludia.sk/volebny-program-2023/> [in Slovak].
15. Plán pomoci ľuďom. Volebný program strany Demokrati. Retrived from <https://www.smedemokrati.sk/plan-pomoci-ludom-volebny-program-strany-demokrati/> [in Slovak].
16. V Uzhhorodi 7 zhovtnya vidbulya' zustrich prem'yer-ministriv Ukrayiny Denysa Shmyhalya i Slovachchyny Roberta Fitso [On October 7, the Prime Ministers of Ukraine, Denys Shmyhal, and Robert Fico, the Prime Ministers of Slovakia, met in Uzhgorod]. Retrived from <https://www.radiosvoboda.org/a/news-shmyhal-fitso-uzhgorod-zustrich/33149209.html> [in Ukrainian].

УДК 327+341.7+343.33(100)

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33).101–112

Олена Войтюк,

*доктор філософії з історії та археології, старший викладач кафедри
міжнародних відносин і політичного менеджменту
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7670-6849>*

Оксана Литвинчук,

*кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри
міжнародних відносин і політичного менеджменту
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5370-1674>*

Андрій Шевчук,

*доктор історичних наук, професор кафедри
міжнародних відносин і політичного менеджменту
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5214>
Державний університет «Житомирська політехніка»*

РОЛЬ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: ПОШУК ЕФЕКТИВНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ВЗАЄМОДІЇ

У статті проаналізовано роль дипломатичної стратегії України в умовах сучасних глобальних трансформацій, зокрема геополітичної нестабільності, економічної глобалізації та технологічних змін. З'ясовано, які інструменти сучасної дипломатії можуть бути використані для ефективної взаємодії з міжнародними партнерами. Виокремлено такі форми інноваційних інструментів, як: цифрова дипломатія, публічна дипломатія, наукова дипломатія, діаспоральна дипломатія, воєнна дипломатія, багатостороння дипломатія та участь у глобальних безпекових й економічних ініціативах. Обґрунтовано необхідність адаптації дипломатичної стратегії України до сучасних реалій та активне використання інноваційних підходів для досягнення національних інтересів.

Ключові слова: дипломатія, міжнародна співпраця, глобальні трансформації, інструменти взаємодії, зовнішня політика, економічна глобалізація, воєнна дипломатія, цифрова дипломатія, публічна дипломатія, національна безпека.

The article analyzes the role of Ukraine's diplomatic strategy in the context of global transformations, focusing on geopolitical instability, economic globalization, and technological shifts. The aim of the article is to explore how contemporary global challenges impact Ukraine's foreign policy and to identify the most effective tools for international cooperation. The study employs a multidisciplinary research methodology, combining qualitative analysis of diplomatic practices, international relations theories, and case studies related to Ukraine's participation in international organizations and bilateral relations.

The article examines how global transformations, such as the ongoing Russian aggression and economic crises and technological advancements, reshape the international system and challenge traditional diplomatic approaches. The research highlights the need for Ukraine to adapt its diplomatic strategy by utilizing innovative tools, such as digital diplomacy, multilateral diplomacy, and public diplomacy. The study also emphasizes Ukraine's engagement with global security frameworks, economic partnerships. These aspects are crucial for strengthening Ukraine's position on the international stage and ensuring its national interests are protected in a rapidly changing global environment.

Key aspects analyzed in the article include Ukraine's role in multilateral organizations like the United Nations and the European Union and NATO, as well as its diplomatic efforts to strengthen economic ties with strategic partners. Special attention is given to the use of public diplomacy to shape international opinion and digital diplomacy as a tool for enhancing communication and coordination in global decision-making processes.

The study underscores the importance of rethinking Ukraine's diplomatic strategy in the face of global transformations. It calls for an active adoption of innovative diplomatic tools and strategies that respond to modern challenges, ensuring Ukraine remains an active and influential participant in international affairs.

Keywords: *diplomacy, international cooperation, global transformations, interaction tools, foreign policy, economic globalization, military diplomacy, digital diplomacy, public diplomacy, national security.*

Постановка проблеми. У сучасному динамічному світі дипломатія є одним із ключових інструментів у забезпеченні стабільності, підтримці миру й безпеки та розвитку міждержавної співпраці. Глобальні трансформації, які зумовлені, зокрема: стрімким розвитком технологій та інформаційних систем, економічною глобалізацією, загостренням екологічних проблем і зростанням регіональних конфліктів, суттєво впливають на узвичаєні підходи до дипломатичної практики. Інновації у галузі дипломатії, включно з мультилатеральною, цифровою та публічною дипломатією, стають потужними інструментами у підтримці міжнародного порядку. На тлі прагнення українського суспільства до євроатлантичної інтеграції та складних геополітичних загроз, таких, як російська агресія, Україні необхідно не тільки адаптуватися до нових реалій, а й розробляти нові стратегії дипломатичної співпраці з іншими країнами, що сприятиме зміцненню міжнародного стратегічного партнерства, інтеграції у спільний простір демократичних цінностей і стандартів та вирішенню безпекових, економічних, соціальних, екологічних та гуманітарних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості світового інформаційного простору крізь призму феномена глобалізації досліджував О. Дубовський [2]. Роль міжнародних організацій у запобіганні конфліктним ситуаціям визначено Д. Лікарчук [1]. О. Литвинчук, А. Шевчук та О. Войтюк розглянули питання міжнародної допомоги Україні як форми співробітництва зі США, ЄС, МВФ, Світовим банком та європейськими

провідними фінансовими інституціями в умовах війни [11]. Загальнотеоретичні питання економічної дипломатії як форми міжнародних економічних відносин та актуальні питання її напрямів дослідив О. Шаров [10]. Н. Бабарикіна визначила особливості публічної дипломатії в умовах інформаційного суспільства [4]. Еволюцію концепту наукової дипломатії, роль української діаспори та Світового конгресу українців як суб'єктів публічної та культурної дипломатії висвітлили А. Атаманенко та Н. Мартинюк [6; 8; 9]. У своїх публікаціях М. Окладна, В. Стеценко та А. Ковач з'ясували роль української цифрової дипломатії у сучасній зовнішній політиці держави [12; 13]. Форми міжнародної підтримки в оборонній сфері та галузі національної безпеки проаналізували М. Жакун, М. Окладна, К. Наумова, В. Миргород, В. Гаврилюк та О. Войтюк [14-17].

Грунтуючись на наукових розвідках попередніх дослідників, автори вважають необхідним узагальнити питання стосовно процесу трансформації дипломатичного інструментарію і ключових дипломатичних механізмів та особливостей стратегічного курсу України в умовах глобальних перетворень.

Мета статті — з'ясувати роль дипломатичних стратегій України у нових умовах глобальних трансформацій, а також виокремити ключові види сучасного дипломатичного інструментарію, який дає змогу державі ефективно вирішувати питання національної безпеки, економічного розвитку та глобальної співпраці.

Результати дослідження. Дипломатія як фундаментальний механізм реалізації міжнародних відносин розвивалася протягом століть та зазнала суттєвої трансформації і значно розширила свої функції, форми та дипломатичний інструментарій. Нині дипломатичне мистецтво виходить далеко за межі традиційних міждержавних перемовин. Воно використовує різноманітні методи взаємодії, що відповідають новим викликам глобалізації, інформаційних технологій, економічних перетворень та зростаючої міждержавної інтеграції.

Головною особливістю сучасного світу як інформаційної ери є стрімкий розвиток глобального інформаційного простору, що сприяє вдосконаленню інформаційних технологій, які впливають на політичну, соціальну й економічну динаміку на глобальному рівні. Посилення глобалізаційних процесів супроводжується виникненням низки негативних тенденцій, які значно дестабілізують міжнародні відносини, зокрема: домінування транснаціональних корпорацій (може призвести до обмеження державного суверенітету та посилення нерівності); зростання соціальної диференціації (поглиблює розрив між розвиненими країнами та країнами, які розвиваються, а також між багатими та бідними верствами населення, що загострює соціальні проблеми та конфлікти); трансформація культурного ландшафту (призводить до вимирання національних культур та мов, а також до глобалізації тероризму як форми протесту проти культурної гомогенізації) [1, с. 39]. Порівняння індексів і рейтингу глобалізації (KOF Index of Globalization) України у 2021 і 2023 рр., який розробив Швейцарський економічний інститут, вказує, що з початком збройної агресії Росії

проти України спостерігається значний приріст інтенсифікації глобалізаційних процесів у політичній та економічній сферах у кількісному та якісному аспектах [2, с. 101-103].

Використовуючи мережу дипломатичних місій та посольств, а також проведення офіційних зустрічей і укладання міжнародних угод, класична дипломатія й досі зберігає своє центральне місце у міждержавній комунікації. Проте її новітній етап визначається появою інноваційних форм дипломатичної діяльності, який враховує зовнішньополітичні інтереси країн у різних сферах.

У сучасній системі міжнародних відносин активно використовуються такі форми дипломатичної комунікації, як:

- дипломатія — політика умиротворення (пацифікації), яка полягає в небажанні загострювати або розпалювати протиріччя, що існують між країнами, та передбачає різноманітні поступки протилежним сторонам у незначних і неважливих питаннях;
- дипломатія канонерок, яка означає визнання легітимності використання військово-морської сили або погрози її використання як інструменту політичного тиску на слабші держави з метою досягнення певних поступок;
- доларова дипломатія, яка передбачає використання економічних методів для досягнення цілей держави, тобто переслідує мету поставити малі країни в політичну залежність від країни, яка надає економічну допомогу;
- народна дипломатія — безперервний процес спілкування, взаємного пізнання, впливу та збагачення культур і народів;
- посередницька дипломатія, яка є одним із засобів мирного врегулювання суперечок між державами через переговори за участю третьої держави на основі окреслених умов [3].

Феномен публічної дипломатії як інструмент міжнародної комунікації набув актуалізації на початку 1960-х рр. В українському контексті системна імплементація механізмів публічної дипломатії розпочалася у 2015 р. зі створення відповідних інституційних структур та розробки нормативно-правової бази для формування позитивного іміджу держави за кордоном і розбудови довіри між країнами через культурні обміни, освітні програми та інформаційні кампанії. Концептуальне осмислення публічної дипломатії базується на універсальних теоретико-практичних підходах, які відображають багатовимірність її функціонального призначення, як-от: — вплив на те, як групи та народи в інших країнах думають про міжнародні справи; — процес, за допомогою якого здійснюється пряма взаємодія з людьми в країні з метою просування інтересів та збільшення цінності представлених осіб; — поширення історії про країну відкритим способом; — політичне вираження концепції м'якої сили, яка здатна переконати актора зробити ці дії без застосування сили [4]. Також — це вміння досягати цілей за допомогою найбільш привабливих пропозицій, а не за допомогою підкупу і примусу. Інструменти публічної дипломатії мають бути пристосованими до конкретних завдань [3].

У контексті протистояння російській гібридній війні з 2014 р. та повномасштабній воєнній агресії з 2022 р. Україна все активніше використовує механізми публічної дипломатії. Міністерство закордонних справ (МЗС) України виступає ключовим інституційним актором у реалізації публічної дипломатії як ефективного інструменту зовнішньої політики нашої держави. Відповідно до Стратегії публічної дипломатії МЗС України на 2021-2025 роки цей напрям визначається як невід’ємна частина стратегічних комунікацій держави, що забезпечує системну взаємодію з громадськістю інших держав для реалізації національних інтересів та зовнішньополітичних пріоритетів за допомогою інструментів публічної дипломатії, які дають змогу значно розширити охоплення аудиторії, будувати нові партнерства, залучати представників сфер, що перебувають за межами впливу офіційних органів влади (неурядових організацій, бізнесу, аналітичних центрів, освітніх установ, молоді, лідерів суспільної думки та окремих громадян) [5].

Серед різноманіття сучасних форм публічної дипломатії виокремлюється наукова дипломатія. Вона розглядається у межах трьох головних напрямів: наука в дипломатії (*Science in Diplomacy*) - представники наукової спільноти залучаються до дипломатичних переговорів, наукова допомога сприяє вирішенню різних проблем між державами чи протидії глобальним викликам (зміна клімату, боротьба з пандеміями та інші) тощо; дипломатія для науки (*Diplomacy for Science*) - дипломати сприяють розвитку наукової співпраці та міжнародних наукових проєктів у різних галузях, зокрема й таких, що пов’язані з національними інтересами країни тощо; наука для дипломатії (*Science for Diplomacy*): наука допомагає встановлювати або відновлювати чи посилювати міждержавні відносини шляхом укладання спільних договорів наукової співпраці, проведення заходів і публікації матеріалів тощо. Необхідність розвитку цього виду дипломатії та його практичного застосування у світі засвідчує Мадридська декларація про наукову дипломатію (2019 р.). З огляду на ефективні міжнародні практики стосовно підготовки співробітників дипломатичних установ з питань науки, в українських ЗВО було впроваджено спеціалізовані курси у цій галузі, зокрема в Дипломатичній академії при МЗС України, а також введено спеціальні навчальні дисципліни з публічної дипломатії, відкрито відповідні освітньо-професійні програми для підготовки висококваліфікованих фахівців-міжнародників, які зможуть ефективно використовувати ресурси публічної дипломатії, зокрема й наукової [6, с. 92].

В умовах геополітичних викликів необхідно також зазначити роль діаспориальної дипломатії, яка виступає пріоритетним інструментом реалізації національних інтересів на міжнародній арені, забезпечуючи додатковий вимір захисту державних пріоритетів у глобальному просторі. За даними МЗС України найбільше закордонних українців проживає зокрема в Канаді (понад 1,2 млн. осіб) та у США (відповідно до офіційних статистичних даних — майже 900 тис. осіб, неофіційних — близько 1,5 млн. осіб) [7]. У контексті міжнародних відносин діаспора набуває статусу недержавного актора, який реалізує специфічну форму дипломатичної активності.

Ефективність діаспоральної дипломатії визначається комплексом факторів, таких, як: економічний потенціал спільноти, правовий статус у країні перебування, демографічні показники та рівень інституційної організації. Світовий конгрес українців (СКУ) виступає головною координаційною структурою української діаспори, яка об'єднує понад 20 мільйонів українців із більш ніж 60 країн світу. У 2003 р. він отримав спеціальний консультивний статус при ЕКОСОП ООН, а у 2018 р. став учасником Ради Європи як міжнародна неурядова організація. Його діяльність охоплює низку стратегічних напрямів, які демонструють дипломатичний характер СКУ та сприяють покращенню міжнародного іміджу України, а саме: промоцію української культурної спадщини на міжнародній арені, мобілізацію світової спільноти проти російської агресії та дезінформації, підтримку національних цінностей, піднесення іміджу України у світі тощо. З метою всебічної підтримки України двостороння взаємодія СКУ з українською владою регулюється Меморандумом про співпрацю з КМУ [8, с. 153].

Слід також зазначити сучасні форми діяльності закордонного українства як інструменту публічної дипломатії, зокрема за такими напрямками: — промоція української культури та мистецтва; — підтримка та роз'яснення позиції України стосовно гібридної війни з РФ (мітинги та інші акції протесту) та зовнішньої і внутрішньої політики України (міжнародна діяльність організацій-надбудов регіонального й національного рівнів, участь громадських діячів і вчених у засіданнях ООН, ПАРЄ, НАТО, ОБСЄ та міжнародних наукових форумах); — залучення громадськості країн-реципієнтів до гуманітарних і благодійних акцій (підтримка ЗСУ, поранених українських військових, хворих українських дітей, організація лікарської допомоги); — участь у реалізації політики пам'яті (самостійно та у співпраці з дипломатичними й консульськими установами України), яка демонструє тривалість української присутності в країнах-реципієнтах, підкреслює історичні та культурні зв'язки між Україною та цими державами); — робота із включення історії України до європейського або світового історичного процесу (наукові конференції, членство та участь у роботі історичних, славістичних й інших дослідницьких об'єднань, перекази визначних досліджень та документів з української історії); — створення інституцій, що сприяли б промоції історії України та української культури (засновано Український інститут в Швеції (2015 р.), Український інформаційно-культурний центр у Варні (2017 р.), літні школи з вивчення української мови, розвинуто низку музеїв з популяризації української спадщини); — лобювання інтересів України (через участь закордонних, зокрема канадських, американських та угорських українців у діяльності владних структур і парламентів країн перебування) тощо [9, с. 60-61].

Дедалі більшого значення набуває економічна дипломатія як специфічна галузь сучасної дипломатичної діяльності. Вона є складовою зовнішньої політики та міжнародної діяльності держави і полягає у досягненні економічних цілей засобами дипломатії для забезпечення сталого розвитку країни та її економічної безпеки, особливо в умовах глобалізації. Сучасна українська економічна дипломатія реалізує такі основні функції,

як: виконавча, аналітична, безпекова, медіаційна, інтервенційна, патерналістська та іміджева, а також виконує завдання, які полягають, зокрема, у сприянні торгівлі та інвестиціям; покращенню функціонування ринків; скороченню ризиків транскордонних трансакцій; запровадженню міжнародних стандартів; розвитку міжнародних телекомунікаційних, енергетичних і транспортних систем і створенню відповідного політичного клімату [10, с. 92]. Аналіз міжнародної допомоги Україні засвідчує масштабну солідарність світового співтовариства у протистоянні російській агресії. Надані фінансові ресурси від міжнародних інституцій та країн-партнерів, зокрема Європейського Союзу, США, Канади, Японії, а також Світового банку, Європейської Комісії, Європейського інвестиційного банку, Європейського банку реконструкції та розвитку та Міжнародного валютного фонду зміцнюють обороноздатність та економічний потенціал України. Підтримка українського державного бюджету відображає готовність міжнародної спільноти сприяти економічній стабілізації України в умовах кризових ситуацій [11, с. 245-248].

Також набуває дедалі більшої поширеності цифрова (електронна) дипломатія, яка використовує мережу Інтернет та інформаційно-комунікаційні технології для вирішення дипломатичних проблем і просування зовнішньополітичних інтересів та інформаційної пропаганди. У її межах застосовуються нові медіа, соціальні мережі, блоги та інші подібні глобальні медіа-платформи [3]. Цифрові технології суттєво трансформували й українську консульську діяльність. Сучасна автоматизована обробка візової документації та онлайн-взаємодія з громадянами за кордоном дозволили значно пришвидшити процес вирішення питань, особливо в надзвичайних ситуаціях. Пандемія COVID-19 актуалізувала розвиток цифрової дипломатії та продемонструвала ефективність віртуальних форматів міжнародного співробітництва. Зокрема українські дипломати у квітні 2020 р. у режимі онлайн взяли участь у Форумі безпекового співробітництва ОБСЄ, вперше відбулись онлайн-візити прем'єр-міністра та міністра закордонних справ України до Німеччини [12, с. 15].

Нині сучасна російсько-українська війна виокремлюється як «перша повномасштабна кібервійна» у традиційному її розумінні, за якою можна спостерігати онлайн у режимі реального часу. Особливу увагу у цьому питанні необхідно приділити розвитку використання Росією соціальних мереж з 2014 р. для поширення дезінформації та маніпуляцій з метою створення альтернативної картини подій на Донбасі. Однак боротьба з інформаційними операціями агресора можлива завдяки глобальному поширенню Інтернету та соціальних мереж. Так, ефективність української сторони в цій інформаційній війні значною мірою зумовлена активною цифровою дипломатією. Так, яскравим прикладом можна вважати діяльність міністра цифрової трансформації України М. Федорова, який через соціальні мережі ініціював міжнародні кампанії DJI Global, Apple та SpaceX обмежити доступ російських військових до технологій, що можуть бути використані в бойових діях. У відповідь на російську інформаційну війну Міністерство культури України започаткувало проєкт «WAW: War

Against War», який об'єднав фахівців медіагалузі для системного протистояння російській пропаганді та ефективного донесення правдивої інформації про події війни. Це демонструє нові можливості впливу на перебіг війни за допомогою цифрових інструментів. Важливу роль у цьому процесі відіграють не лише державні діячі, а й громадянське суспільство. Українські громадяни активно долучаються до кібероборони, здійснюючи DDoS-атаки на російські ресурси та поширюючи достовірну інформацію про війну в соціальних мережах [13].

Також у системі міжнародних відносин стає дедалі більш затребуваною мультилатеральна (багатостороння) дипломатія, яка передбачає участь держав у міжнародних організаціях, зокрема таких, як НАТО, ООН, ЄС, СОТ, де обговорюються глобальні проблеми, що потребують узгоджених дій багатьох країн. Незважаючи на зовнішню агресію з боку Росії, Україна як демократична європейська країна, залишається послідовною у своєму прагненні до євроатлантичної інтеграції. Її активна участь у вирішенні глобальних проблем та обміні досвідом зі світовою спільнотою підтверджують європейський вектор зовнішньої політики нашої держави [5].

Дефініцію «ядерна дипломатія» (політика «з позиції сили») як позитивний інструмент дипломатії вперше використано після застосування ядерної бомби у серпні 1945 р. для визначення методів і прийомів дипломатії США, яка використовувала володіння секретами виробництва ядерної бомби з метою зовнішньополітичного тиску. Однак з часом він набув негативного значення. Його почали використовувати для позначення політики залякування та погроз застосування ядерної зброї з метою досягнення політичних цілей. Яскравим прикладом цього явища є Росія, яка після повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 р. почала використовувати наявну у неї ядерну зброю як інструмент тиску на інші держави, фактично шантажуючи їх можливим ядерним ударом, а також захоплення російськими військами Чорнобильської та Запорізької атомних електростанцій [14]. Така політика країни-агресора створює атмосферу страху та недовіри у міжнародних відносинах, підвищує ризик ескалації конфліктів.

Таємна дипломатія як прихована форма міжнародних відносин дозволяє державам досягати стратегічних цілей без відкритого розголосу. Водночас це особлива діяльність, яка забезпечує неопублічне здійснення державних завдань і спрямована на захист національних інтересів (насамперед у конфліктних ситуаціях). Вона здійснюється у закритому режимі [15]. У контексті російської збройної агресії таємна дипломатія, поряд з розвідкою, є важливим інструментом забезпечення національної безпеки та захисту суверенітету України. У 2020-2021 рр. США, Велика Британія та Туреччина стали найважливішими стратегічними партнерами України у цій галузі, надаючи значну підтримку у зміцненні оборонних спроможностей нашої держави. Зокрема, шляхом таємної дипломатії наприкінці грудня 2021 р. Адміністрація Президента США Джо Байдена виділила Україні додаткову допомогу на загальну суму 200 млн дол., наприкінці жовтня 2021 р. уряд України схвалив кредитну програму Британії на під-

тримку ВМС України, у грудні 2020 р. Україна та Туреччина підписали угоди про передачу технологій та виробництво корветів та ударних безпілотників для потреб ЗСУ, а перший безпілотний комплекс Bayraktar TB2 поставлено в Україну у липні 2021 р. [16, с. 121-123].

Глибокі трансформації в оборонній галузі України розпочалися на тлі незаконної анексії Росією українських територій у 2014 р. Це зумовило активізацію міжнародного оборонного співробітництва (за допомогою інструментів військової дипломатії) з багатьма глобальними акторами, зокрема ЄС і НАТО. З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну, завдяки партнерству з провідними країнами світу за військовим, воєнно-політичним та військово-технічним напрямками Україна отримує сучасне озброєння, підвищує боєздатність ЗСУ, а також бере участь у спільних військових навчаннях та оборонних проєктах, що сприяє об'єднанню зусиль світової спільноти у збереженні миру і стабільності. Водночас міжнародна підтримка передбачала й надання українському суспільству фінансової, соціальної, гуманітарної та інших видів допомоги. У 2022-2024 рр. Україна співпрацювала у цій галузі з такими країнами, як: США, Канада, Польща, Німеччина, Туреччина, Велика Британія, Швейцарія, Австрія, Фінляндія, Австралія, Данія, Італія, Чехія, Нідерланди, Швеція, Литва, Латвія, Естонія, Норвегія, Японія у контексті надання ними як військового озброєння, так і гуманітарної й інших видів допомоги [17].

Висновки. Глобальні трансформації суттєво впливають на специфіку міжнародних відносин. Сучасна російсько-українська війна демонструє, що традиційна дипломатія вже не є достатньою для вирішення таких складних і широкомасштабних протистоянь. Інноваційні дипломатичні інструменти допомагають Україні розробляти ефективні стратегії дипломатичної співпраці з іншими країнами і сприяють зміцненню власних позицій на світовій арені та вирішенню безпекових й економічних викликів. Економічна дипломатія сприяє створенню привабливого інвестиційного клімату та активнішому просуванню національних інтересів України у глобальних економічних структурах і міжнародних організаціях, таких, як ЄС, Світовий банк, МВФ та ЄБРР.

Ефективна протидія агресору вимагає комплексного підходу, який має використовувати державні і громадянські ініціативи за допомогою інструментів публічної дипломатії. Закордонне українство та СКУ є важливими чинниками для розвитку іміджевої політики України у світі, тому потрібно налагоджувати співпрацю з українськими громадами, ініціювати спільні проєкти культурної дипломатії, що сприятиме підвищенню інтересу до України та підтримці її інтересів. Міжнародна співпраця з використанням інструментів наукової дипломатії дозволить українським вченим, фахівцям і здобувачам вищої освіти обмінюватися знаннями і брати участь у сучасних інноваційних науково-дослідницьких проєктах. В умовах глобалізації та розвитку інформаційних технологій новітні інструменти, такі, як цифрова дипломатія та використання соціальних мереж, відкривають нові можливості Україні для політичної комунікації, дають змогу мобілізувати міжнародну підтримку, швидко реагувати на пропа-

ганду та донести правду про ситуацію в нашій країні до світового співтовариства.

Стратегічне партнерство з провідними країнами світу, НАТО та ЄС в оборонній сфері та використання таємної і воєнної дипломатії забезпечує Україні доступ до сучасних технологій, надходження необхідних ресурсів для модернізації ЗСУ та підвищує їх боєздатність, а також сприяє зміцненню національної та євроатлантичної безпеки і стабільності у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лікарчук Д.С. Роль міжнародних організацій у врегулюванні зовнішньополітичних конфліктів. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2020. № 5. С. 35-44.
2. Дубовський О. Особливості світового інформаційного простору в контексті критеріального аналізу феномена глобалізації. *Acta de Historia & Politica Saeculum XXI*. 2024. № 8. С. 101-107.
3. Lenshie N. E., Mohammed I. Introduction to diplomacy / A Beginner's Guide. MustardPrints Tech. 2022. pp. 168-202. URL: <http://surl.li/ysjzkj>.
4. Бабарикіна Н.А. Публічна дипломатія в умовах інформаційного суспільства // Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (30 квітня 2024 р., м. Одеса). Одеса, 2024. С. 8-11.
5. Стратегія публічної дипломатії МЗС України на 2021-2025 роки / МЗС України. URL: <http://surl.li/pydzsd>.
6. Атаманенко А., Мартинюк Н. Наукова дипломатія у глобалізованому світі: концептуалізація явища. *Acta de Historia & Politica Saeculum XXI*. 2022. № 4. С. 88-97.
7. Українська громада в країнах світу / МЗС України. URL: <http://surl.li/bnrlwf>.
8. Мартинюк Н. Культурна дипломатія Світового Конгресу Українців як чинник популяризації України в світі (2014-2022). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». Острог, 2023. Вип. 34. С. 152-160.
9. Атаманенко А. Роль закордонних українців в українській публічній та культурній дипломатії: історичний і сучасний аспекти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». Острог, 2019. Вип. 29. С. 54-65.
10. Шаров О.М. Економічна дипломатія: основи, проблеми та перспективи: монографія. Київ: НІСД, 2019. 560 с.
11. Литвинчук О., Шевчук А., Войтюк О. Міжнародна допомога Україні в умовах війни як вид співробітництва з міжнародними організаціями. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2024. № 1 (32). С. 239-252.
12. Окладна М.Г., Стеценко В.Ю. Роль цифрової дипломатії в сучасній зовнішній політиці держави. *Право та інноваційне суспільство*. 2020. № 2. С. 13-17.
13. Ковач А. Українська цифрова дипломатія: інформаційний фронт держави в соціальних мережах. URL: <http://surl.li/aksten>.
14. Жакун М.Ю. Ядерна дипломатія в міжнародній системі захисту прав людини // Права людини в період збройних конфліктів: збірник матеріалів Міжнарод-

- ної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» (18 листопада 2022 р., м. Одеса). Одеса, 2022. С. 373-377.
15. Окладна М.Г., Наумова К.І., Миргород В.О. Визначення поняття «таємна дипломатія» та способи її здійснення у міжнародних відносинах. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 2. С. 171-177.
 16. Гаврилюк В. Важливість компетентності розвідки і таємної дипломатії в урядованні України. *Krakowskie studia małopolskie*. 2022. № 1. С. 114-135.
 17. Войтюк О.С. Міжнародна співпраця України в оборонній галузі в умовах сучасних геополітичних загроз // Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції «Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів ХХІ століття» (7-8 грудня 2023 р., Житомир). Житомир, 2023. С. 460-464.

REFERENCES

1. Likarchuk, D.S. (2020) Rol mizhnarodnykh orhanizatsii u vrehuliuvanni zovnishnopolitychnykh konfliktiv [*The role of international organizations in resolving foreign policy conflicts*]. Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty, 35-44 [in Ukrainian].
2. Dubovskyi, O. (2024) Osoblyvosti svitovoho informatsiinoho prostoru v konteksti kryterialnoho analizu fenomena hlobalizatsii [*Features of the world information space in the context of criterion analysis of the phenomenon of globalization*]. Acta de Historia & Politica Saeculum XXI, 101-107 [in Ukrainian].
3. Lenshie, N. E., Mohammed, I. (2022) Introduction to diplomacy / A Beginners Guide. MustardPrints Tech, 168-202. Retrieved from <http://surl.li/yszjkj> [in Ukrainian].
4. Babarykina, N.A. (2024) Publichna dyplomatiia v umovakh informatsiinoho suspilstva [*Public diplomacy in the information society*]. «Suchasna ukrainska derzhava: vektory rozvytku ta shliakhy mobilizatsii resursiv»: materialy 7th Vseukrainskoi nauko-vo-praktychnoi konferentsii, 8-11 [in Ukrainian].
5. Stratehiia publichnoi dyplomatii MZS Ukrainy na 2021-2025 roky [*Public diplomacy strategy of the Ministry of foreign affairs of Ukraine for 2021-2025*]. mfa.gov.ua. Retrieved from <http://surl.li/pydzsd> [in Ukrainian].
6. Atamanenko, A., Martyniuk, N. (2022) Naukova dyplomatiia u hlobalizovanomu svi-ti: kontseptualizatsiia yavvyshcha [*Science diplomacy in a globalized world: conceptualizing the phenomenon*]. Acta de Historia & Politica Saeculum XXI, 88-97 [in Ukrainian].
7. Ukrainska hromada v krainakh svitu [*Ukrainian community in the world*]. mfa.gov.ua. Retrieved from <http://surl.li/bnrlwf> [in Ukrainian].
8. Martyniuk, N. (2023) Kulturna dyplomatiia Svitovoho Kongresu Ukraintsiv yak chyn-nyk populyaryzatsii Ukrainy v svi-ti (2014-2022) [*Cultural diplomacy of the Ukrainian World Congress as a factor in promoting Ukraine in the world (2014-2022)*]. Naukovi za-pysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Istorychni nauky». Ostroh, 152-160 [in Ukrainian].
9. Atamanenko, A. (2019) Rol zakordonnykh ukraintsiv v ukrainskii publichnii ta kul-turnii dyplomatii: istorychnyi i suchasnyi aspekty [*The role of ukrainians abroad in ukrainian public and cultural diplomacy: historical and contemporary aspects*]. Naukovi za-

- pysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Istorychni nauky». Ostroh, 54-65 [in Ukrainian].
10. Sharov, O.M. (2019) *Ekonomichna dyplomatiia: osnovy, problemy ta perspektyvy* [*Economic diplomacy: fundamentals, problems and prospects*]. Kyiv: NISD, 560 p [in Ukrainian].
 11. Lytvynchuk, O., Shevchuk, A., Voitiuk, O. (2024) Mizhnarodna dopomoha Ukraini v umovakh viiny yak vyd spivrobotnytstva z mizhnarodnymy orhanizatsiiamy [*International assistance to Ukraine in times of war as a type of cooperation with international organizations*]. Heopolityka Ukrainy: istoriia i suchasnist, 239-252 [in Ukrainian].
 12. Okladna, M.H., Stetsenko, V.Iu. (2020) Rol tsyfrovoy dyplomatii v suchasni zovnishnii politytsi derzhavy [*The role of digital diplomacy in modern foreign policy*]. Pravo ta innovatsiine suspilstvo, 13-17 [in Ukrainian].
 13. Kovach, A. *Ukrainska tsyfrova dyplomatiia: informatsiinyi front derzhavy v sotsialnykh merezhakh* [*Ukrainian digital diplomacy: the state's information front in social media*]. *adastra.org.ua*. Retrieved from <http://surl.li/aksten> [in Ukrainian].
 14. Zhakun, M.Iu. (2022) Yaderna dyplomatiia v mizhnarodnii systemi zakhystu prav liudyny [*Nuclear diplomacy in the international system of human rights protection*]. «Prava liudyny v period zbroinykh konfliktiv»: Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviacheno 25-richchiu Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia», 373-377 [in Ukrainian].
 15. Okladna, M.H., Naumova, K.I., Myrhorod V.O. (2021) Vyznachennia poniattia «taiemna dyplomatiia» ta sposoby yii zdiisnennia u mizhnarodnykh vidnosynakh [*Definition of the concept of «secret diplomacy» and ways of its implementation in international relations*]. Pravo ta innovatsiine suspilstvo, 171-177 [in Ukrainian].
 16. Havryliuk, V. (2022) Vazhlyvist kompetentnosti rozvidky i taiemnoi dyplomatii v uriaduvanni Ukrainy [*The importance of intelligence competence and covert diplomacy in ukraine's governance*]. *Krakowskie studia malopolskie*, 114-135 [in Ukrainian].
 17. Voitiuk, O.S. (2023) Mizhnarodna spivpratsia Ukrainy v oboronni haluzi v umovakh suchasnykh heopolitychnykh zahroz [*Ukraine's international cooperation in the defense sector in the context of modern geopolitical threats*]. Tezy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Natsionalna bezpeka v umovakh viiny, pisliavoiennoi vidbudovy ta hlobalnykh vyklykiv XXI stolittia», 460-464 [in Ukrainian].

УДК 327

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33).113–121

Алла Гірман,

кандидат політичних наук, доцент,
в.о. зав. кафедри міжнародних відносин
Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро

ГЛОБАЛЬНА РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ У ХХІ СТОЛІТТІ

Статтю присвячено трансформації регіональних процесів. Автор обґрунтовує думку про перехід до відкритої моделі регіоналізму. Йдеться про формування мережевої регіональної багатополарності. Відповідно спостерігається як кількісне зростання регіональних інтеграційних об'єднань, так і якісні зміни у характері розвитку інтеграційних ініціатив. Ці фундаментальні зміни зумовлено однією з провідних тенденцій сучасного розвитку — глобалізацією, що веде до трансформації просторових координат світової політики та зміни геополітичного ландшафту світової системи ХХІ століття.

Відповідно поступово формується теоретичний підхід до аналізу феномену глобальної регіоналізації. Пропонується визначати цей феномен як внутрішню структуру простору міжнародних відносин, в якому Інтернет та мережевий принцип взаємодії є умовами для оптимального розвитку глобальної регіоналізації найбільш адекватного процесу змістового наповнення просторової форми міжнародних відносин ХХІ століття.

Наразі глобальна регіоналізація являє собою нове покоління регіоналізації і може бути визначена як об'єктивний процес сучасного світового розвитку, спрямований на формування регіональних просторів з урахуванням глобального політичного контексту. Цей процес має багаторівневу природу, наслідком чого є різноманітність інтеграційних форм, що створюються (від субрегіональних організацій до трансрегіональних структур і навіть взаємодій на цивілізаційному рівні). Поряд із традиційними учасниками інтеграційних процесів — національними державами, у процесі глобальної регіоналізації беруть участь і недержавні актори, що дозволяє спрямовувати інтеграційні процеси не лише «згори», а й «знизу». Тож процес регіоналізації в умовах глобалізації включає серйозну «неформальну компоненту», а саме структури громадянського суспільства, соціальних інститутів, бізнесу. Отже, специфічною рисою глобальної регіоналізації є її комплексний характер, що включає сукупність взаємозв'язків між елементами регіональної або глобальної системи: політичні, економічні, соціальні, культурні, інформаційні, екологічні тощо.

Ключові слова: регіоналізація, глобалізація, трансформація, міжнародні процеси, світовий розвиток.

The article is devoted to the transformation of regional processes. The author promotes the idea of transition to an open model of regionalism. It is about the formation of network regional multipolarity. Accordingly, both the quantitative growth of regional

integration associations and qualitative changes in the nature of the development of integration initiatives are observed. These fundamental changes are caused by one of the leading trends of modern development — globalization, which leads to the transformation of the spatial coordinates of world politics and changes in the geopolitical landscape of the world system of the 21st century.

Accordingly, a theoretical approach to the analysis of the phenomenon of global regionalization is gradually being developed. It is proposed to define this phenomenon as an internal structuring of the space of international relations, in which the Internet and the network principle of interaction represent the conditions for the optimal development of global regionalization, which is the most adequate process of world-political meaningful filling of the spatial form of international relations of the XXI century.

Currently, global regionalization represents a new generation of regionalization and can be defined as an objective process of modern world development aimed at the formation of regional spaces taking into account the global political context. This process has a multi-level nature, the consequence of which is the variety of integration forms that are created (from sub-regional organizations to trans-regional structures and even interactions at the level of civilization). Along with the traditional participants of integration processes — national states, non-state actors also participate in the process of global regionalization, which allows integration processes to be directed not only «from above», but also «from below». Therefore, the process of regionalization in the context of globalization includes a serious «informal component», namely the structures of civil society, social institutions, and business. Therefore, a specific feature of global regionalization is its complex nature, which includes the entire complex of interrelationships between elements of the regional or global system: political, economic, social, cultural, informational, environmental, etc.

Keywords: regionalization, globalization, transformation, international processes, world development.

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується високим рівнем нестійкості та непередбачуваності. «Новий регіоналізм» багато в чому відображає фундаментальні зміни у підходах до дослідження регіоналізації та регіональної інтеграції, що відбуваються у сучасному глобальному світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свій внесок у розробку поняття «інтеграція» у політичній думці внесли такі дослідники, як Т. Парсонс, Д. Істон, Х. Булл та інші. Серед робіт, що заклали теоретичні засади розуміння регіональних інтеграційних процесів, слід зазначити праці Б. Хеттне, Л. ван Лангенхове, С. Стрэндж, С. Сассен та ін. [1-4].

Мета статті. У сучасній міжнародній практиці досі точаться суперечки щодо змістового наповнення понять «регіоналізм», «регіоналізація» та «регіон» серед представників різних парадигм теорії міжнародних відносин. Бурхливі події на європейському континенті останніх років спонукають до більш детального дослідження перспектив розвитку світу саме на основі регіоналізації.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні можна говорити про два контексти інтеграції — глобальний та регіональний. Розвитку регіоналіза-

ції сприяють різні чинники, серед яких — сучасні глобальні процеси та актуалізація глобальних проблем сучасності, транснаціоналізація, взаємозалежність, фактори геополітичного, економічного, культурного розвитку, а також криза традиційного елементу міжнародної системи — національної держави.

Відповідно до позиції шведського дослідника Б. Хеттне, фундаментальні трансформації нинішнього етапу розвитку регіональних процесів простежуються за такими параметрами:

- за передумовами виникнення: якщо раніше головною умовою створення регіональних структур була схожість політичних та економічних структур, то нині необхідність об'єднання диктується наявністю спільних проблем та готовністю урядів до ведення діалогу для узгодження позицій та вироблення спільних рішень»; складна багаторівнева, мережева структура сучасної світової системи створює передумови для появи абсолютно нових форм інтеграції — трансрегіональних, транснаціональних тощо; в умовах актуалізації глобальних проблем сучасності держави втрачають свою управлінську ефективність і тому шукають нові форми міжнародного співробітництва;
- за складом учасників: на попередньому етапі розвитку інтеграційних процесів ключовим учасником була національна держава, а згідно з концептом «старого регіоналізму» всі інтеграційні ініціативи здійснювалися між національними державами та запускалися «зверху» з боку провідних світових держав («гегемоністичний регіоналізм», протекціоністський характер), сьогодні ж багато ініціатив виходять «знизу» (недержавні та субнаціональні актори) — від представників бізнесу та громадянського суспільства, а отже, на думку Б. Хеттне, процес сучасної регіоналізації має більш спонтанний характер, але при цьому держава не йде повністю з інтеграційного поля, а, як і раніше, виконує функції ключового інтеграційного гравця;
- відмінності за цілями і сферами: у разі «старого регіоналізму» існував чіткий поділ проблемного поля — або регіональна структура створювалася для вирішення економічних питань, або для вирішення проблем безпеки, сьогодні ж «новий регіоналізм» передбачає більш багатовимірний підхід і включає торговельно-економічний, екологічний, соціально-політичний та інші виміри; Хеттне також зазначає перехід до «відкритої» моделі регіоналізму, сумісного з економічною взаємозалежністю [1].

З огляду на це, сьогодні спостерігається трансформація класичної форми територіальної інтеграції держав (у формі міжнародних регіонів), які керувалися винятково національними інтересами, у глобально-регіональну інтеграцію основних акторів світової політики та економіки, де головними стають наддержавні (наднаціональні) інтереси. В умовах глобалізації держави більше неспроможні утримувати монополію на управління. Так, однією з перших у 1990-х рр. на це вказала С. Стрендж, яка писала про те, що всі держави, незалежно від території, розмірів, могутності, слабшають перед технологічними і фінансовими змінами, що від-

буваються, а також прискорюваною інтеграцією національних економік у єдиний світовий ринок. Частина управлінських функцій переходить на наднаціональний та транснаціональний рівні [2].

Отже, зараз спостерігається як кількісне зростання регіональних інтеграційних об'єднань, так і якісні зміни у характері розвитку інтеграційних ініціатив. Зумовлено ці фундаментальні зміни однією з провідних тенденцій сучасного розвитку — глобалізацією, що веде до трансформації просторових координат світової політики, зміни геополітичного ландшафту світової системи XXI століття.

Як відзначають багато дослідників, новий світовий порядок, що складається, поки не знайшов оптимального балансу між глобалізацією і регіональними проблемами. Насправді співвідношення глобального та регіонального рівнів політики завжди було проблемним полем у рамках класичної теорії міжнародних відносин. Більшість дослідників зосереджуються або на глобальних процесах (глобалізм), або займаються дослідженням проблем конкретного регіону (регіоналізм), що фактично веде до недооцінки загальносвітового системного контексту, в раках якого на нинішньому етапі розвитку реалізуються політичні процеси у світі. У зв'язку з цим перед сучасною науковою спільнотою стоїть актуальне завдання розробки концептуальних засад для дослідження цілісної світополітичної картини світу, де і глобальний, і регіональний аспекти отримали б однакову увагу. Однією із спроб вироблення такого комплексного, системного підходу є концепт глобальної регіоналізації.

В основі цього концепту лежить проблема співвідношення двох трендів сучасного світового розвитку — глобалізації та регіоналізації. На перший погляд ці дві тенденції протилежні одна одній. Глобалізація визначається як процес інтеграції різних суспільств та економік, незалежно від національних кордонів у всьому світі, внаслідок чого спостерігається збільшення взаємозалежності. Саме це зруйнувало класичну Вестфальську систему міжнародних відносин та кордони між національними державами. Регіоналізація, своєю чергою, являє собою процес формування регіональних просторів, у яких відбувається перерозподіл владних повноважень національних держав, процес передачі функцій від національного на регіональний рівень, і навіть поява та розвиток нових інституційних форм.

Визначення співвідношення процесів регіоналізації та глобалізації є важливим аспектом у контексті аналізу феномена глобальної регіоналізації. Ця сфера політичних досліджень характеризується надзвичайною різноманітністю підходів серед яких, проте, можна виокремити у три основні гіпотези:

- регіоналізація — це спосіб опору держав тенденціям, що супроводжують глобалізацію у певних сферах (у тому числі в економічній);
- регіоналізація є одним із механізмів формування глобального світового порядку;
- регіоналізація є одним із напрямів глобалізаційних процесів.

Очевидно, що формування початкових інститутів економічної регіоналізації може сприйматися як кроки протидії глобальній лібералізації

транскордонної торгівлі та переміщенню фінансових потоків, оскільки відбувається штучний перерозподіл ресурсно-виробничих комплексів і зміна конкурентоспроможності (досить згадати, що Європейське економічне співтовариство зародилося в контексті сфери виробництва сталі). Проте іншого шляху організації ефективного процесу інтеграції немає. Розвиток економічних об'єднань вищого рівня та єдиного політичного простору вже дозволяє говорити про створення нового світового порядку на основі процесу формування макрорегіональних геоекономічних просторів, який можна охарактеризувати як «новий регіоналізм». Відповідно відбувається зміна оцінки регіональної інтеграції з негативної на позитивну. Справді, нині навряд чи відомий ефективніший спосіб організації наднаціонального управління, ніж створення політико-економічних інтеграційних утворень. З іншого боку, повноваження такого роду об'єднань поширюються лише на їх внутрішні простори, тоді як міжрегіональна взаємодія залишається прерогативою державних структур. Такий стан справ може бути змінено лише в контексті переходу до регіоналізму третього покоління (про яке писав Л. ван Лангенхове), у рамках якого зовнішньополітичні повноваження передаються загальнорегіональним органам [3]. У цьому разі межі між глобалізацією та регіоналізацією практично стираються. Прихильницею цього підходу є С. Сассен, з точки зору якої «глобалізація включає як формування глобальних інститутів та процесів (СОТ, глобальні ринки), так і низку процесів, які необов'язково протікають на глобальному рівні, але є її невід'ємною частиною, оскільки включають транскордонні мережі та утворення, що складаються з локальних та національних суб'єктів...» [4].

Можна припустити, що співіснування різних бачень співвідношення глобалізації та регіоналізації обумовлюється асинхронністю світового політичного розвитку, в результаті якого в сучасному світі є всі три покоління форм регіоналізму, в тому числі вища форма регіональної інтеграції – зовнішньополітична інтеграція в рамках програм взаємодії ЄС з іншими об'єднаннями (угоди ЄС-МЕРКОСУР, програма АСЕМ тощо).

Певно, що регламентація та формування стабільних механізмів міжрегіонального співробітництва є процесами віддаленої перспективи, однак останнім часом спостерігається розвиток ще однієї тенденції – формування «гібридного регіоналізму», що включає регіоналізм, трансрегіоналізм та інтеррегіоналізм. Більшість дослідників пов'язують його з Азійсько-Тихоокеанським регіоном, де спостерігається поєднання економічної та політичної регіоналізації з одночасним розвитком міжструктурних зв'язків та трансрегіоналізму. Таким чином, регіональні утворення АТР отримують можливість уникнути необхідності проходження всіх стадій інтеграції, що сприятиме прискоренню міжрегіональної інституціоналізації.

Насправді глобалізацію та регіоналізацію не слід вважати протилежними одна одній, вони взаємопов'язані та взаємодоповнюються. Результатом взаємозв'язку глобалізації та регіоналізації став процес глобальної регіоналізації. Цей термін з'явився в науковій літературі відносно порівняно, проте поки що не набув поширення.

Дослідники запропонували розуміти глобальну регіоналізацію як процес регіоналізації простору глобального світу, який на практиці є трирівневою структурою — сукупність суб-, мезо- та макрорегіонів, а поняття «регіон» постає як базовий елемент цієї трирівневої системи глобального світу. Глобальна регіоналізація знаходить свій прояв у таких факторах:

- інтеграція локальних спільнот та об'єднання їх у макрорегіон/глобальний регіон; підставами для такої інтеграції виступають як внутрішні (економічне партнерство, схожість політичної культури та інститутів, соціокультурна близькість), так і зовнішні чинники (загальні орієнтири зовнішньої політики, стратегії взаємодії з глобальним світом та його акторами, вирішення задач макрорегіональної безпеки та ін.);
- відбувається локалізація самодостатнього просторового об'єднання; ці утворення можна визначити як «функціональні регіони», тобто ті, що функціонують як суверенні держави;
- на базі інтеграції та локалізації виникає якісно нове геополітичне та геоекономічне утворення, члени якого (суверенні держави) передають частину своїх функцій на наднаціональний рівень; межі таких макрорегіонів можуть збігатися з межами геоцивілізацій (наприклад ЄС).

Таким чином, процес глобальної регіоналізації стає найважливішим фактором трансформації сучасної світової системи, визначаючи її багаторівневу структуру.

Отже, поступово формується теоретичний підхід до аналізу феномену глобальної регіоналізації. Пропонується визначати цей феномен як внутрішню структуризацію простору міжнародних відносин, в якому Інтернет та мережевий принцип взаємодії являють собою умови для оптимального розвитку глобальної регіоналізації, що є найбільш адекватним процесом змістового наповнення просторової форми міжнародних відносин XXI століття. Інакше кажучи, наголошується на просторовому вимірі процесу глобальної регіоналізації, обумовленому появою нових форм співробітництва та кооперації в світовій політичній практиці в умовах становлення інформаційного суспільства та розвитку інформаційних технологій.

У рамках досліджень феномену глобальної регіоналізації склався умовно філософсько-політологічний підхід, згідно з яким, глобальна регіоналізація — це категорія філософської науки, що позначає одну із сторін соціальної форми руху матерії, специфічний вид об'єктивної дійсності, який своїм змістом завдячує діалектичній природі глобалізації, вказує у пізнанні на організаційний генезис суспільних процесів, відносин та інститутів, і тому має власну конфігурацію опису традиційних форм соціуму різного масштабу: глобальних, регіональних, локальних тощо. Цей підхід спрямований на вироблення нової світоглядної основи дослідження сучасної глобальної цивілізації та нового методологічного інструментарію для вирішення проблеми сталого розвитку світової спільноти з максимальним урахуванням усіх нових форм трансформації суспільства: глобаль-

ної, регіональної, еколого-інформаційної та інформаційно-віртуальної як складових частин ноосферогенезу.

Інтерес до цього феномену виявляють і представники економічної науки. Вони визначають глобальну регіоналізацію як один із найважливіших трендів сучасного світового розвитку, кінцевою метою якого є формування багатополярного світу. Цей феномен розглядається як явище постбіполярної світової системи, інституціалізоване у формі міжнародних та регіональних економічних організацій. У зв'язку з цим виділяють трирівневу структуру процесу глобальної регіоналізації: макрорівень (рівень міжцивілізаційної взаємодії), мезо- (рівень регіональної та трансрегіональної інтеграції) та мікрорівень (внутрішньодержавна регіоналізація).

Що стосується зарубіжних досліджень процесу глобальної регіоналізації, тут доречно згадати монографію «Глобальна регіоналізація: тенденція центру-периферії», авторами якої глобальна регіоналізація розглядається як процес політичних та економічних змін, які повністю трансформували політичну географію низки регіонів за останні десятиліття [5]. У цій праці вводиться таке поняття, як «глобальний центральний регіон» ('global core region'). В якості прикладу наводяться північноамериканський регіон, європейський і тихоокеанський. Другу групу світових регіонів становлять периферійні регіональні одиниці: Близький Схід і Північна Африка, Африка на південь від Сахари, Латинська Америка і Центральна Азія.

Істотний внесок у розробку концепції глобальної регіоналізації зробив зарубіжний дослідник Л. ван Лангенхове. І хоча він у своїх дослідженнях не використовує поняття «глобальна регіоналізація» (натомість він запроваджує поняття «регіоналізація 2.0.»), фактично він описує нове покоління регіоналізації. Згідно з Л. ван Лангенхове, ця метафора є посиленням на те, що прийнято називати «веб 2.0.» (Web 2.0) — концепція, що розглядається як другий етап у розвитку Всесвітньої павутини (the World Wide Web). Метафора «Веб 2.0» описує зміни від стану «Веб», що складається з окремих вебсайтів, до повної платформи інтерактивних вебдодатків для кінцевих користувачів на www. Інакше кажучи, у «режимі 2.0.», за словами Л. ван Лангенхове, регіоналізація рухається від «закритого» до «відкритого» типу. По суті, йдеться про формування мережевої регіональної багатополярності, характерними рисами якої є зростаюча важливість відкритості, прозорості, мультиакторності, транскордонності та багаторівневості. За цих умов державам доведеться об'єднуватися у нові типи регіональних зв'язків.

Так, у разі «регіоналізації 1.0.» основними елементами інтеграційного простору міжнародних відносин є національні держави. Пріоритет суверенітету — основний принцип міжнародних відносин. Найбільш затребуваною формою регіоналізації є субрегіональна структура закритого типу. У разі «регіоналізації 2.0.», крім держав, передбачається участь інших зацікавлених сторін, деякі з яких одночасно кидають виклик державному суверенітету. У цьому разі поряд із субрегіональними структурами формуються також трансрегіональні союзи, в яких важливий не територіальний,

а просторовий фактор інтеграції. На думку Л. ван Лангенхове, у сучасній світовій системі частково вже є ознаки «регіоналізації 2.0.», але одночасно зберігаються сильні тенденції регіоналізації першого покоління. Таким чином, «регіоналізація 2.0.» (або у нашому варіанті — «глобальна регіоналізація») розглядається як одна з основних тенденцій сучасної глобальної системної трансформації.

Підсумовуючи наведене, можна дійти такого висновку: глобальна регіоналізація являє собою нове покоління регіоналізації і може бути визначена як об'єктивний процес сучасного світового розвитку, спрямований на формування регіональних просторів з урахуванням глобального політичного контексту. Цей процес має багаторівневу природу, наслідком чого є різноманітність інтеграційних форм, що формуються (від субрегіональних організацій до трансрегіональних структур і навіть взаємодій на цивілізаційному рівні). Поряд із традиційними учасниками інтеграційних процесів — національними державами, у процесі глобальної регіоналізації беруть участь і недержавні актори, що дозволяє спрямувати інтеграційні процеси не лише «згори», а й «знизу».

Отже, процес регіоналізації в умовах глобалізації включає серйозну неформальну компоненту, а саме структури громадянського суспільства, соціальних інститутів, бізнесу. Іншими словами, у разі глобальної регіоналізації важливим є процес інтеграції «знизу», важлива транснаціоналізація міждержавних відносин. У світі транснаціональні корпорації, неурядові організації, великі міста тощо створюють спільно з державними акторами складні глобальні мережі та виконують роль сполучної ланки між глобальним та локальним/регіональним/національним /міжнародним рівнями світової системи. Тож ефективність глобальної регіоналізації багато в чому залежить від участі недержавних акторів.

Висновки. На думку дослідників, специфічною рисою глобальної регіоналізації є її комплексний характер. Тобто вона не зводиться винятково до міждержавної взаємодії в економічній сфері. Цей процес включає весь комплекс взаємозв'язків між елементами регіональної або глобальної системи: політичні, економічні, соціальні, культурні, інформаційні, екологічні та ін. Відповідно у контексті глобальної регіоналізації регіоноутворюючими факторами виступають економічні, географічні, історичні, етноконфесійні, соціокультурні, демографічні, інформаційні та інші чинники. Отже, процеси глобальної регіоналізації можна визначити як складно структурований прояв сучасного політичного, економічного, соціального і культурного розвитку світового соціуму.

Слід визнати, що у XXI столітті на формування тих чи інших зв'язків і процесів дедалі більше впливає так звана мережева політика, де центральну роль грає «простір просторів» — Інтернет. Можливо, у найближчому майбутньому необхідно буде розглядати «віртуальну регіоналізацію» («регіоналізація 2.0») як один із видів цього процесу, що говорить про можливість відмови від розгляду територіального чинника як ключового щодо регіоналізації. Тому й політика, яка відповідає за рівнем процесів глобальній регіоналізації, ймовірно має ґрунтуватися на взаємодії різних

за своєю природою акторів, що означає створення системи глобального управління світовим соціумом за участі держав, глобального громадянського суспільства та світових бізнесових структур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hettne, B., (2003). The new regionalism revisited. / Soderbaum T. and Shaw T.M. (eds.) Theories of new regionalism: A Palgrave Reader. Basingstoke: Palgrave
2. Strange, S. (1996). The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy. / S.Strange. Cambridge: Cambridge University Press
3. Langenhove, L. van (2011). Building Regions: The Regionalization of the World Order. / L.van Langenhove. Ashgate Publishing
4. Sassen, S. (2003, February). Globalization or Denationalization / S.Sassen // Review of International Political Economy. P.1-2.
5. Global Regionalization: Core Peripheral Trends (2006) / Ed.by H. S. Geyer. Edward Elgar Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA
6. Langenhove, L.V. Towards a world of regions and states. https://www.researchgate.net/publication/268482939_Towards_a_world_of_regions_and_states

REFERENCES

1. Hettne, B., (2003). The new regionalism revisited. / Soderbaum T. and Shaw T.M. (eds.) Theories of new regionalism: A Palgrave Reader. Basingstoke: Palgrave [in English].
2. Strange, S. (1996). The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy. / S.Strange. Cambridge: Cambridge University Press [in English].
3. Langenhove, L. van (2011). Building Regions: The Regionalization of the World Order. / L.van Langenhove. Ashgate Publishing [in English].
4. Sassen, S. (2003, February). Globalization or Denationalization / S.Sassen // Review of International Political Economy. P.1-2 [in English].
5. Global Regionalization: Core Peripheral Trends (2006) / Ed.by H. S. Geyer. Edward Elgar Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA [in English].
6. Langenhove, L.V. Towards a world of regions and states. https://www.researchgate.net/publication/268482939_Towards_a_world_of_regions_and_states [in English].

УДК 621.039.58

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33).122–131

Віктор Пашков,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

РОЛЬ США У ПИТАННІ ЗАКРИТТЯ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ АЕС: ДОПОМОГА ЧИ ТИСК?

У статті висвітлено політичний вимір проблеми закриття Чорнобильської АЕС, а саме підштовхування українського уряду до цього кроку з боку США. Детально розкриваються мотиви та інтереси адміністрації Б. Клінтона, пов'язані з наданням допомоги у подоланні наслідків аварії на ЧАЕС і закритті станції. З'ясовано, що адміністрація Л. Кучми на переговорах із західними партнерами обрала стратегію затягування часу, прагнучи отримати якомога кращі умови. Українська сторона вимагала надання економічної та технічної допомоги, компенсації за втрату потужностей, а також західних інвестицій в енергетичну галузь.

У підсумку, не отримавши чітких зобов'язань щодо іноземних інвестицій і компенсацій, Україна під тиском Вашингтона була змушена ухвалити рішення про закриття ЧАЕС у грудні 2000 р.

Ключові слова: ЧАЕС, ядерна енергетика, енергетичні проєкти, українсько-американська співпраця, стратегія торгу, технічна допомога США.

The article highlights the political dimension of the problem of closing down the Chernobyl NPP, namely the US pressure on the Ukrainian government to take this step. The motives and interests of the Clinton administration were related to providing assistance in overcoming the consequences of the Chernobyl accident and closing the plant. The US position was determined by several considerations. Firstly, against the background of the crisis processes in post-Soviet countries in the 1990s, the West had serious fears that such a facility as the Chornobyl NPP could become a source of illegal proliferation of nuclear materials. Secondly, the nuclear lobby was active in the West. The Chornobyl accident seriously undermined confidence in nuclear energy, which was perceived by the public to be much more acute. At the same time, reducing dependence on gas and oil required a shift to other sources. Therefore, closing the ChNPP would soften public attitudes towards nuclear energy.

Thirdly, in the early 1990s, the American company Westinghouse, with the active support of the US government, began expansion into Central and Eastern Europe, where it hoped to displace Soviet technologies. The interests of Westinghouse were personally lobbied by US Vice President Al Gore. Instead, the Chornobyl accident and the memory of it hindered the development of US cooperation with regional countries.

In its negotiations with Western partners, the Ukrainian government chose a strategy of stalling, seeking to obtain the best possible terms. Kyiv demanded economic

and technical assistance to decommission the plant, compensation for the loss of capacity, and Western investment in the energy sector. Thus, the Ukrainian authorities tried to exchange an illiquid asset in the form of the Chornobyl NPP and the accompanying socio-economic and technical problems for economic dividends.

As a result, Ukraine received technical and economic assistance from the West to close the Chornobyl nuclear power plant, mitigate social problems and build the Shelter facility. Foreign investment and loans for new promising energy projects, which was Kyiv's main goal in the negotiations, were linked to progress in energy sector reforms.

Having not received clear commitments on compensation, Ukraine was forced by US pressure to decide to close the Chornobyl NPP in December 2000. The agreement was finally recorded during the visit of US President Bill Clinton to Kyiv on 5 June 2000.

Keywords: *ChNPP, nuclear energy, energy projects, Ukrainian-American cooperation, bidding strategy, US technical assistance.*

Постановка проблеми. Україна є однією з небагатьох країн світу, які пережили ядерні катастрофи. Навіть сьогодні, через тридцять вісім років з моменту аварії на Чорнобильській АЕС, вітчизняне суспільство відчуває її наслідки, а чимало пов'язаних із нею проблем залишаються невирішеними. Чорнобильська трагедія стала частиною української історії та колективної пам'яті, а також офіційного дискурсу.

Вкрай важливою є участь міжнародної спільноти у розв'язанні питань, пов'язаних з подоланням наслідків аварії на ЧАЕС, перетворенням об'єкта «Укриття» в екологічно безпечну систему. Провідна роль тут належить США як найбільшому донору економічної та технічної допомоги за цим напрямом. Станом на 2021 р. американський внесок до Чорнобильських проєктів становить понад \$400 млн [8]. З двадцяти восьми країн-донорів Сполучені Штати внесли п'яту частину коштів на чорнобильські програми, з яких майже третину від усієї вартості робіт на об'єкті «Укриття». США також доклали чимало зусиль для того, щоб інші міжнародні донори здійснили свої внески в будівництво саркофагу над четвертим енергоблоком ЧАЕС.

З огляду на суспільну значущість наслідків аварії на ЧАЕС, ця тематика достатньо добре розроблена у вітчизняній науці. Разом із тим, дослідницька увага концентрується на соціально-економічних, технічних і екологічних вимірах проблеми, оминаючи її політичні аспекти, такі, як міжнародна допомога у подоланні наслідків Чорнобильської трагедії, позиція та мотивація країн-донорів і позиція України щодо остаточного закриття ЧАЕС. У цьому контексті актуальним стає вивчення співробітництва України та США у цій сфері.

Аналіз останніх публікацій. Відомий український дослідник В. Циватий висвітлив дипломатичну діяльність України в питанні подолання наслідків Чорнобильської аварії: міжнародні платформи, заходи та проєкти [11]. О. Баранін [1] і М. Васильєва [3] проаналізували місце чорнобильських програм у міжнародній технічній допомозі США Україні: мотивацію, цілі та пріоритетні проєкти. О. Дронова та О. Кононенко [4] на

прикладі м. Славутич вивчили реалізацію американських програм допомоги, покликаних пом'якшити соціальні наслідки від закриття ЧАЕС і диверсифікувати міську економіку. А. Кудряченко [6] проаналізував вплив Чорнобильської катастрофи на політику у сфері ядерних технологій провідних країн світу.

Мета статті — висвітлити українсько-американське співробітництво у подоланні наслідків Чорнобильської аварії, насамперед у питанні припинення роботи та закриття станції: інтереси, позиції та ставлення сторін до проблеми.

Результати дослідження. У 1970-1980-х рр. в УРСР для задоволення зростаючих потреб в електроенергії розгорнулося будівництво мережі АЕС. Від початку планувалося побудувати дев'ять атомних станцій. Першою з них стала Чорнобильська АЕС, перший блок якої було введено в експлуатацію в 1977 р. До 1990 р. в республіці було введено в експлуатацію шістнадцять енергоблоків на п'яти АЕС — Хмельницькій, Рівненській, Чорнобильській, Південноукраїнській і Запорізькій.

26 квітня 1986 р. на четвертому енергоблоці Чорнобильської АЕС стався вибух, який спричинив його повне руйнування та викид великої кількості радіоактивних речовин в атмосферу. У зоні забруднення опинилося 155 тис. км² з населенням близько 5 млн. чол. Лише в Україні ця територія становила 50 тис. км² (8% всієї території) з населенням близько 2,4 млн. Протягом наступних двадцяти років прямі витрати на ліквідацію наслідків аварії склали \$12,6 млрд.

Завдяки масштабам ядерних викидів на Заході швидко дізналися про аварію. Так, вже 1 травня 1986 р. Конгрес США ухвалив резолюцію, в якій висловив стурбованість тим, що уряди СРСР і УРСР недостатньо інформують власних громадян і міжнародну спільноту про ситуацію на Чорнобильській АЕС. Тоді ж уряди США, Франції та Великої Британії запропонували СРСР допомогу у ліквідації аварії, однак радянське керівництво відмовилося.

Реагуючи на суспільні настрої, Верховна Рада УРСР у серпні 1990 р. оголосила мораторій на спорудження та введення в експлуатацію нових АЕС в республіці, який діяв до жовтня 1993 р. На час здобуття незалежності в Україні працювало п'ятнадцять енергоблоків на п'яти АЕС: п'ять — на Запорізькій, по три — на Південноукраїнській, Рівненській і Чорнобильській та один — на Хмельницькій. Втім, у жовтні 1991 р. після сильної пожежі у машинному залі український уряд під тиском антиядерних настроїв у суспільстві ухвалив рішення про зупинку другого енергоблоку ЧАЕС.

Після приходу до влади у США адміністрації Б. Клінтона у порядку денному українсько-американських відносин виникло питання долі ЧАЕС. Воно стало окремим проектом співпраці сторін у енергетичній сфері та потребувало коштів, обладнання та часу. Президент Клінтон від початку своєї каденції проводив активну екологічну політику, просуваючи глобальні ініціативи у сферах змін клімату, ядерної безпеки та відновлювальної енергетики. Як результат, паралельно з тиском у питанні ядерного роззброєння Сполучені Штати з 1993 р. спільно з Європейським

співтовариством почали тиснути на Київ, щоб змусити закрити Чорнобильську АЕС.

Мотивація західних країн у цьому питанні зумовлювалася кількома причинами. По-перше, працююча ЧАЕС зі зруйнованим енергоблоком становила потенційну загрозу для безпеки Європи. Інцидент з пожежею на ЧАЕС у жовтні 1991 р. лише посилив ці побоювання. Також через погіршення в першій половині 1990-х рр. соціально-економічної ситуації в Україні на Заході існували побоювання, що ЧАЕС може стати джерелом поширення ядерних матеріалів.

По-друге, на позицію провідних західних країн впливало потужне атомне лобі та економічні міркування. Чорнобильська аварія серйозно підірвала довіру до ядерної енергетики, яка почала сприйматися громадськістю значно гостріше та асоціюватися з величезними ризиками. Результатом цього став тривалий період спаду у розвитку галузі в Європі. У 1990-2010 рр. в Європі було збудовано лише п'ятнадцять АЕС, натомість зупинені 54 реактори [6]. Водночас на фоні нестабільності цін на нафту та газ уряди США та багатьох країн Європи бачили в ядерних технологіях один з найбільш ефективних способів забезпечення зростаючих енергетичних потреб. Закриття ЧАЕС зменшило б присутність чорнобильської тематики в західних ЗМІ, а відтак сприяло б зменшенню суспільного негативу до атомної енергетики в цілому.

По-третє, США мали у цій справі окремий політичний інтерес. На початку 1990-х рр. американська компанія «Westinghouse» за активної підтримки уряду США почала експансію у Східну Європу. За часів комунізму у Чехії, Угорщині, Словаччині та Болгарії було побудовано шість АЕС за радянськими технологіями. Чорнобильська аварія слугувала для американських дипломатів наочним аргументом для просування технологій і обладнання «Westinghouse», але негатив від ЧАЕС заважав розширенню співпраці США та країн ЦСЄ у сфері ядерної енергетики. Участь у проєкті закриття ЧАЕС американських компаній також створювала можливість виходу на перспективний український ринок.

Як і у випадку переговорів щодо ядерного роззброєння, українська влада у цій ситуації обрала стратегію затягування часу з метою виторговування кращих умов. Перелік українських вимог включав надання економічної та технічної допомоги для зняття з експлуатації двох діючих реакторів ЧАЕС, реалізації проєкту з перетворення об'єкта «Укриття» на безпечну зону, вирішення соціальних проблем м. Славутич, допомоги у посиленні рівня безпеки на інших АЕС, компенсації за втрату потужностей у вигляді фінансування завершення будівництва двох енергоблоків на Рівненській та Хмельницькій АЕС, залучення іноземних інвестицій. Зокрема, у рамках стратегії торгу у 1992-2000-х рр. рішення про закриття-відкриття Чорнобильської АЕС ухвалювали дев'ять разів.

У липні 1994 р. країни G7 на саміті у Неаполі висловили намір надати Україні до \$4 млрд. на закриття ЧАЕС. У серпні 1995 р. Президент Л. Кучма у листі головам країн «Великої сімки» пообіцяв закрити Чорнобильську станцію до 2000 р. 20 грудня 1995 р. у м. Оттаві був підписа-

ний Меморандум про взаєморозуміння між Україною та країнами G7 і Європейською Комісією щодо закриття ЧАЕС [7]. Згідно з домовленостями, такі безприбуткові проекти, як перетворення об'єкта «Укриття» в екологічно безпечну систему, виведення ЧАЕС з експлуатації та план пом'якшення соціальних наслідків, пов'язаних із цим, мали фінансуватися за рахунок внесків країн-донорів і коштів України. Щодо проектів завершення будівництва двох енергоблоків на Хмельницькій і Рівненській АЕС, реконструкції ТЕЦ і ГЕС, провідні західні країни пообіцяли сприяти виділенню на їх реалізацію кредитів міжнародними фінансовими організаціями. Таким чином, вже на цьому етапі тему Чорнобиля було чітко поділено на два блоки — власне закриття станції та модернізації саркофагу над зруйнованим четвертим енергоблоком. Решта проектів, які просував на переговорах Київ, де-факто було пов'язані з прогресом у реформах в енергетичному секторі.

26 квітня 1996 р., в десяту річницю аварії, уряди України та США підписали меморандум щодо участі та підтримки діяльності Міжнародного Чорнобильського центру з проблем ядерної безпеки, радіоактивних відходів та радіоекології (МЧЦ) [9]. Згідно з ним, у Києві був створений відповідний науковий центр, підпорядкований Кабінету Міністрів України. Американська сторона зобов'язалася надати необхідну технічну та фінансову допомогу для його становлення. У наступні роки діяльність МЧЦ підтримали уряди Великої Британії, Японії, Франції та ФРН.

Завданнями Міжнародного Чорнобильського центру стали дослідження у таких сферах: оцінка та підвищення безпеки ядерних установок; зняття їх із експлуатації; поводження з радіоактивними відходами та відпрацьованим ядерним паливом; реабілітація забрудненого довкілля; радіаційна медицина. Міністерство енергетики США (DOE) надало центру дослідницьке обладнання, комп'ютерну техніку, а також залучило фахівців Тихоокеанської північно-західної національної лабораторії США для експертної підтримки.

Демонструючи волю до виконання своїх зобов'язань, уряд України у листопаді 1996 р. зупинив роботу першого енергоблоку ЧАЕС, залишивши працювати останній, третій енергоблок станції.

Вагомим кроком у посиленні українсько-американської співпраці у вирішенні питання закриття Чорнобильської АЕС став візит до України 22-23 липня 1998 р. віцепрезидента США А. Гора. Під час нього американський урядовець не лише обговорив з Президентом Л. Кучмою плани закриття ЧАЕС, а й особисто відвідав м. Прип'ять і об'єкт «Укриття» у зоні відчуження. На підсумковій пресконференції Гор заявив, що закриття ЧАЕС стане вирішальним кроком для безпеки українського народу та Європи, а міжнародні конференції для збору необхідних коштів на об'єкт «Укриття» проходитимуть регулярно [11]. У свою чергу Л. Кучма підтвердив плани закрити станцію, назвавши дату — 2000 р. Тоді ж була підписана міжурядова угода про створення у м. Славутич у рамках МЧЦ Міжнародної радіоекологічної лабораторії, для якої США зобов'язалися надати технічну та фінансову підтримку.

План закриття Чорнобильської АЕС супроводжувався необхідністю вирішення ряду проблем технічного, економічного та соціального характеру. Перший блок питань включав заходи з підвищення рівня ядерної безпеки на третьому енергоблоці, інженерні роботи зі зняття з експлуатації першого та другого енергоблоків, розробку технічної документації, а також будівництво ряду промислових об'єктів з переробки радіоактивних відходів і збереження відпрацьованого палива. США профінансували виконання основних проектів, пов'язаних із виведенням ЧАЕС із експлуатації, на суму \$110 млн [1]. Зокрема у рамках цих коштів було профінансовано будівництво промислової котельні для опалення майданчика ЧАЕС після виведення енергоблоків з експлуатації. Загальна вартість проекту становила \$30 млн, з яких частка США — 75% (\$22,5 млн.), а України — 25% (\$7,5 млн).

Економічні аспекти закриття Чорнобильської АЕС полягали у тому, що станція була рентабельним підприємством. Навіть з одним працюючим реактором станція за рік у середньому виробляла електроенергії на 240 млн грн. (\$70 млн.). Її виробничі фонди оцінювалися у \$5 млрд., а технічний ресурс становив 12 років експлуатації. Окрім того, закриття ЧАЕС негативно впливало на енергетичний баланс країни. В умовах економічної кризи атомна енергетика демонструвала стабільність. Так, якщо у 1990 р. частка АЕС в генерації електроенергії становила 25%, то у 2000 р. — 45% [10].

Соціальні проблеми проекту закриття ЧАЕС були пов'язані з тим, що станція була містоутворюючим підприємством для міста-супутника Славутича, в якому мешкало понад 25 тис. чол. Перед закриттям на ЧАЕС і суміжних об'єктах працювало близько 9,4 тис. працівників, $\frac{3}{4}$ яких мешкали у Славутичі. За рахунок прибутку АЕС фінансувалася соціальна й комунальна інфраструктура міста. У результаті її закриття у наступні роки на ЧАЕС мало залишитися 2,4 тис. робочих місць [4]. Тому українська сторона вимагала від західних партнерів створення компенсуючих робочих місць.

Для пом'якшення соціальних наслідків закриття ЧАЕС міністерства праці та енергетики США реалізували у м. Славутич декілька програм, які включили курси з перекваліфікації працівників, ознайомлення з практиками ведення бізнесу, створення бізнес-інкубатора та банку кредитів для започаткування власної справи, проекти з енергоефективності будівель, розробку стратегії диверсифікації міської економіки.

Паралельно із цим була розпочата робота з підготовки проекту перетворення об'єкта «Укриття» на екологічну безпечну систему. Міжнародною групою експертів із США, ЄС та України був розроблений План заходів на об'єкті «Укриття» (Shelter Implementation Plan — SIP). Головними завданнями, згідно з планом, було будівництво нової захисної оболонки у вигляді арки, щоб гарантувати безпеку об'єкта на наступні сто років, і вилучення залишків радіоактивних речовин. Загальна вартість SIP на той момент оцінювалася в \$758 млн., а термін реалізації — вісім років.

План заходів на об'єкті «Укриття» був схвалений на саміті країн «G7» у Денвері в червні 1997 р. Тоді ж провідні країни світу оголосили про свій внесок у цей проект у розмірі \$300 млн. Ще \$50 млн. зобов'язалася внести Україна [3]. Для фінансування проекту SIP був створений Чорнобильський

фонд «Укриття», управління яким було доручено ЄБРР. У листопаді 1997 р. у Нью-Йорку під керівництвом віцепрезидента США А. Гора відбулася перша конференція країн-донорів фонду, на якій було зібрано ще \$37 млн.

20 листопада 1997 р. Україна та ЄБРР підписали рамкову угоду щодо діяльності ЧФ «Укриття». Зрештою, навесні 1998 р. була визначена група управління проектом, яку сформували три компанії — Bechtel (США), Battelle (США) та EDF (Франція). До реалізації чорнобильських проектів міністерство енергетики США активно залучало американські компанії (Westinghouse, General Physics Corporation, Parsons Power Group, CSE System, Morrison-Knudsen), а також провідні американські державні лабораторії у цій галузі (Тихоокеанську північно-західну, Арагонську).

З початку 2000 р. тиск Вашингтона на вітчизняну владу у питанні закриття ЧАЕС значно посилювався. Для Б. Клінтона було принциповим завершити справу, оскільки це був останній рік його президентської каденції. 5-6 лютого 2000 р. Київ відвідав міністр енергетики США Б. Річардсон. За підсумками переговорів з Президентом Л. Кучмою сторони домовились про:

- виділення США \$22,5 млн. на будівництво промислової котельні на ЧАЕС;
- американську підтримку проекту трубопроводу «Одеса-Броди»;
- сприяння США проведенню у Берліні влітку 2000 р. другої конференції для збору коштів на проєкт перетворення об'єкта «Укриття». Річардсон пообіцяв, що США зроблять найбільший внесок;
- сприяння США виділенню ЄБРР кредиту на добудову нових енергоблоків на Хмельницькій і Рівненській АЕС.

Однак під час переговорів у Києві американський міністр так і не почув чіткої дати закриття ЧАЕС. 29 березня 2000 р. уряд прийняв постанову «Про дострокове зняття з експлуатації енергоблока №3 та остаточне закриття Чорнобильської АЕС», в якій зазначалася розмита дата — до кінця 2000 р.

У квітні 2000 р. Київ відвідала державний секретар США М. Олбрайт. На переговорах за зачиненими дверима вона прагнула дізнатися чітку дату закриття ЧАЕС, пов'язавши її визначення з можливим візитом до України президента Б. Клінтона у рамках його останнього європейського турне.

5 червня 2000 р. Київ з прощальним візитом відвідав президент США Б. Клінтон. На спільній пресконференції Л. Кучма повідомив, що ЧАЕС буде закрито 15 грудня. У відповідь американський лідер повідомив, що США додатково внесуть \$78 млн. у Чорнобильський фонд «Укриття» і нададуть Україні \$2 млн. на заходи з підвищення безпеки ядерних реакторів.

У липні 2000 р. на конференції країн-донорів у Берліні було зібрано понад \$320 млн. для реалізації Плану заходів на об'єкті «Укриття», а ЄБРР заявив про готовність надати Україні кредит на завершення будівництва двох енергоблоків. Незважаючи на це, у наступні місяці різні органи влади неодноразово робили заяви про можливість продовження експлуатації станції у подальшому. Ці заяви були інструментом торгу адміністрації Л. Кучми з західними партнерами щодо компенсації.

Водночас західні країни та міжнародні фінансові організації жорстко пов'язали надання кредитів на енергетичні проєкти з виконанням бага-

трьох умов. Українська влада опинилася у патовій ситуації: або формально погодитися на них, не маючи волі до їх виконання, та закрити ЧАЕС, або відхилити ці умови та не закривати станцію, але зганьбитися на міжнародній арені. Фактично це був вибір без вибору.

15 грудня 2000 р. у Києві відбулася церемонія закриття Чорнобильської АЕС, на якій серед іноземних гостей був присутній міністр енергетики США Б. Річардсон. Таким чином, під тиском США було ухвалено політичне рішення про остаточне закриття ЧАЕС.

Висновки. Важливу роль у подоланні наслідків Чорнобильської катастрофи та спорудженні нової захисної оболонки на об'єкті «Укриття» відіграла міжнародна допомога. Міжнародна спільнота від початку продемонструвала солідарність з Україною та готовність допомогти у подоланні наслідків аварії.

Міжнародні зусилля очолили США, які стали найбільшим донором технічної допомоги на чорнобильські програми. Разом із тим, у першій половині 1990-х рр. в українсько-американських відносинах постало питання закриття ЧАЕС. Адміністрація Клінтона проводила послідовний курс на підштовхування України до цього рішення. Сполучені Штати у цьому питанні переслідували декілька цілей: нейтралізація ризиків поширення ядерних матеріалів; сприяння американським компаніям, насамперед «Westinghouse», в експансії у країни Центрально-Східної Європи, де негатив від аварії на ЧАЕС стримував розширення співпраці у сфері ядерних технологій.

Натомість українські керівники не дуже хотіли закриття хай і проблемної, але прибуткової ЧАЕС. У цій ситуації українська влада обрала стратегію торгу, у рамках якої розраховувала обміняти закриття ЧАЕС на фінансування робіт з виведення станції з експлуатації, програми з пом'якшення соціальних наслідків для м. Славутич та компенсацію за втрачені потужності у вигляді кредитів і інвестицій у проекти модернізації української енергетики, перш за все добудову двох енергоблоків на Хмельницькій і Рівненській АЕС.

Меморандум про взаєморозуміння між Україною та країнами G7 щодо закриття ЧАЕС від 20 грудня 1995 р. зафіксував рамкову домовленість. Західні країни-донори погодилися профінансувати виведення ЧАЕС з експлуатації та пом'якшення соціальних наслідків. Натомість надання кредитів і інвестицій на енергетичні проекти, які просував Київ, було прив'язано до прогресу у реформах в енергетичній галузі, виконувати які в адміністрації Л. Кучми не було бажання. Після цього українська сторона почала затягувати час і виконання зобов'язань, намагаючись виторгнути кращі умови.

Лише після того, як на початку 2000 р. різко посилювався політичний тиск з боку США у цьому питанні, український уряд був змушений ухвалити рішення про закриття ЧАЕС у грудні 2000 р. Таким чином, рішення щодо закриття ЧАЕС стало політичною поступкою України Сполученим Штатам, зробленою під їх тиском, і не було підкріплено належною економічною компенсацією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабанін О. (2007). Міжнародна технічна допомога: співпраця України і США (1992-2007) // *Агора*. Вип. 6. С. 131-139.
2. Барановська Н. П. (2011). Суспільний вимір проблем атомної енергетики через призму подій на Чорнобильській АЕС (до 25-ї річниці аварії) // *Наука та наукознавство*. №2. С. 131-143.
3. Васильєва М. О. (2012). Зарубіжна допомога уряду США Україні: мотивація і результати // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Вип. 107 (2). С. 10-20.
4. Дронова О. Л., Кононенко О. Ю. (2019). Славутич: формування потенціалу стійкості міста в умовах сучасних викликів та загроз // *Український географічний журнал*. №3 (107). С. 22-36.
5. Ковальський Б. П. (2018). Основні напрями співпраці між Україною та Сполученими Штатами Америки (1991-2017) // *Сторінки історії: збірник наукових праць*. Вип. 46. С. 213-225.
6. Кудряченко А. І. (2019). Чорнобильська аварія і її вплив на перспективи атомної енергетики: міжнародні виміри // *Ядерна безпека України в контексті світового досвіду: зб. наук. праць*. С. 44-60.
7. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України і Урядами країн «Великої сімки» та Комісією Європейського Співтовариства щодо закриття Чорнобильської АЕС від 20 грудня 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_008#Text (дата звернення: 29.06. 2024)
8. Понад 400 мільйонів. США підрахували допомогу Україні на подолання наслідків катастрофи на ЧАЕС // *Суспільне новини*. 26 квітня 2021 р. URL: <https://suspilne.media/125782-ukraina-otrimae-vid-ssa-400-miljoniv-dollariv-na-podolanna-naslidkiv-cornobilskoi-katastrofi/> (дата звернення: 29.06. 2024)
9. Солошенко Н. (2011). Чорнобильська проблема в міжнародному вимірі // *Віче*. №7. С. 31-33.
10. 30 років після Чорнобиля: уроки та перспективи: матер. парлам. слухань від 16 березня 2016 р. / Верховна Рада України, Комітет з питань екологічної політики та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи. URL: <https://komekolog.rada.gov.ua/uploads/documents/36571.pdf>
11. Ціватий В. Г. (2016) Екологічна дипломатія в питанні Чорнобильської катастрофи: інституціональний і міжнародно-політичний контекст // *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2016. Вип. 23(2). С. 128-134.

REFERENCES

1. Babanin, O. (2007). Mizhnarodna tekhnichna dopomoha: spivpratsia Ukrainy i SShA (1992-2007) [International technical assistance: cooperation between Ukraine and the United States]. *Ahora*. Issue. 6. pp. 131-139 [in Ukrainian].
2. Baranovska, N. P. (2011). Suspilnyi vymir problem atomnoi enerhetyky cherez pryzmu podii na Chornobylskii AES (do 25-yi richnytsi avarii) [Public dimension of nuclear energy problems through the prism of the events at the Chornobyl NPP (to the 25th anniversary of the accident)]. *Nauka ta naukoznavstvo*. No 2. pp. 131-143 [in Ukrainian].

3. Vasylieva, M. O. (2012). Zarubizhna dopomoha uriadu SShA Ukraini: motyvatsiia i rezultaty [The US government's foreign aid to Ukraine: motivation and results]. Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. Issue. 107 (2). pp. 10-20 [in Ukrainian].
4. Dronova, O. L., Kononenko, O. Yu. (2019). Slavutych: formuvannia potentsialu stiikosti mista v umovakh suchasnykh vyklykiv ta zahroz [Slavutych: building the city's resilience potential in the face of current challenges and threats]. Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal. No 3 (107). pp. 22-36 [in Ukrainian].
5. Kovalskiy, B. P. (2018). Osnovni napriamy spivpratsi mizh Ukrainoiu ta Spoluchenyymy Shtatamy Ameryky (1991-2017) [Main areas of cooperation between Ukraine and the United States of America]. Storinky istorii: zbirnyk naukovykh prats. Issue 46. pp. 213-225 [in Ukrainian].
6. Kudriachenko, A. I. (2019). Chornobylska avariia i yii vplyv na perspektyvy atomnoi enerhetyky: mizhnarodni vymiry [The Chernobyl Accident and its Impact on the Prospects of Nuclear Energy: International Dimensions]. Yaderna bezpeka Ukrainy v konteksti svitovoho dosvidu: zb. nauk. prats. pp. 44-60 [in Ukrainian].
7. Memorandum pro vzaiemorozuminnia mizh Uriadom Ukrainy i Uriadamy krain «Velykoi simky» ta Komisiiei Yevropeiskoho Spivtovarystva shchodo zakryttia Chornobylskoi AES vid 20 hrudnia 1995 r. [Memorandum of Understanding between the Government of Ukraine and the Governments of the Group of Seven countries on the closure of the Chernobyl Nuclear Power Plant of 20 December 1995] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_008#Text [in Ukrainian].
8. Ponad 400 milioniv. SShA pidrakhuvaly dopomohu Ukraini na podolannia naslidkiv katastrofy na ChAES [More than 400 million. US calculates aid to Ukraine to overcome the consequences of the Chernobyl disaster]. Suspilne novyny. 26 kvitnia 2021 r. Retrieved from <https://suspilne.media/125782-ukraina-otrimae-vid-ssa-400-miljoniv-dolariv-na-podolanna-naslidkiv-cornobylskoi-katastrofi/> [in Ukrainian].
9. Soloshenko, N. (2011). Chornobylska problema v mizhnarodnomu vymiri [The Chernobyl problem in the international dimension]. Viche. No 7. pp. 31-33 [in Ukrainian].
10. 30 rokiv pislia Chornobyli: uroky ta perspektyvy [30 years after Chernobyl: lessons and prospects]: mater. parlam. slukhan vid 16 bereznia 2016 r. / Verkhovna Rada Ukrainy, Komitet z pytan ekolohichnoi polityky ta likvidatsii naslidkiv Chornobylskoi katastrofy. Retrieved from <https://komekolog.rada.gov.ua/uploads/documents/36571.pdf> [in Ukrainian].
11. Tsivatiy, V. H. (2016). Ekolohichna dyplomatiia v pytanni Chornobylskoi katastrofy: instytutsionalnyi i mizhnarodno-politychnyi kontekst [Environmental Diplomacy in the Chernobyl Disaster: Institutional and International Political Context]. Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy. Issue. 23(2). pp. 128-134 [in Ukrainian].

УДК 327.7; 339.9 (045) =111

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33).132–146

Маріанна Марусинець,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри історії та суспільних дисциплін,
старший науковий співробітник, старший дослідник
науково-дослідного центру імені Тиводара Легоцького
Закарпатського угорського інституту імені Ф. Ракоці II

УСПІШНА ІНТЕГРАЦІЯ ІРЛАНДІЇ ДО ЄС: АКТУАЛЬНІСТЬ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано основні тенденції розвитку і трансформації двосторонніх відносин між Республікою Ірландія та ЄС. Показано, що у 1973 р. Республіка Ірландія приєдналася до ЄЕС (Європейське економічне співтовариство), яке у 1993 р. трансформувалося у Європейський Союз (ЄС) у рамках першого в історії розширення проєкту європейської інтеграції. У 2023 р. Республіка Ірландія відзначила п'ятдесят років членства у ЄС, яке серйозно змінило країну. Сьогодні за всіма критеріями Республіка Ірландія радикально відрізняється від країни, якою була на момент вступу до ЄС.

Встановлено, що в економічному відношенні у 1973 р. Республіка Ірландія була найбільш бідною державою-членом ЄС із сільськогосподарською економікою, відстаючи від інших держав-членів, які мали більш розвинену індустріальну економіку. Обґрунтовано, що завдяки значному притоку регіональних та структурних фондів ЄС, а також переходу до цифрових технологій та фінансових послуг Республіка Ірландія сьогодні має процвітаючу економіку. Фактично, незважаючи на пандемію COVID-19, Ірландія була єдиною країною-членом ЄС, що продемонструвала економічне зростання у 2020 р., і в новому семирічному бюджетному циклі ЄС (2021-2027 рр.) стала чистим платником, а не чистим бенефіціаром фінансових трансфертів ЄС.

Багато в чому завдяки членству в ЄС Республіка Ірландія почала відігравати помітну роль у ЄС, яка набагато переважає її невеликий розмір. Фактично після Брекзиту Ірландія перетворилася на центр прийняття рішень ЄС, і сьогодні, незважаючи на невелике населення, що становить близько 5 млн. чол., країна займає ключові пости в інститутах ЄС. Обґрунтовано, що розвиток Республіки Ірландія в ЄС є прикладом того, як європейська інтеграція може трансформувати країну і сприяти коригуванню соціально-правових норм, зокрема в чутливих етичних сферах. Історія успіху Республіки Ірландія в ЄС, її економічне, політичне та соціально-правове зростання є свідченням сили європейської інтеграції та поясненням того, чому членство в ЄС, як і раніше, є бажаним для інших країн, які прагнуть до нього вступити. Інтеграція Республіки Ірландія до ЄС, її взаємодія з інституціями ЄС, а також шляхи вирішення багатьох важливих питань за допомогою ЄС є актуальними для України у контексті євроінтеграційних устремлінь нашої держави.

Ключові слова: Республіка Ірландія, ЄС, ЄЕС, Великобританія, інтеграція, співробітництво, економічне зростання, Брекзит.

The article analyzes the main trends in the development and transformation of bilateral relations between the Republic of Ireland and the EU. It is shown that in 1973 the Republic of Ireland joined the EEC (European Economic Community), which in 1993 was transformed into the European Union (EU) as part of the first ever enlargement project of European integration. In 2023, the Republic of Ireland celebrated fifty years of EU membership, which has profoundly changed the country. Today, by all criteria, the Republic of Ireland is radically different from the country it was when it joined the EU.

It is established that in 1973, the Republic of Ireland was the poorest EU Member State with an agricultural economy, lagging behind other Member States with more developed industrial economies. It is substantiated that due to a significant inflow of EU regional and structural funds, as well as the transition to digital technologies and financial services, the Republic of Ireland has a thriving economy today. In fact, despite the COVID-19 pandemic, Ireland was the only EU member state to show economic growth in 2020, and in the new seven-year EU budget cycle (2021-2027), it became a net payer rather than a net beneficiary of EU financial transfers.

Largely due to its EU membership, the Republic of Ireland has begun to play a prominent role in the EU that far outweighs its small size. In fact, after Brexit, Ireland has become a decision-making center of the EU, and today, despite its small population of about 5 million people, the country holds key positions in the EU institutions. It is substantiated that the development of the Republic of Ireland in the EU is an example of how European integration can transform countries and contribute to the adjustment of social and legal norms, in particular in sensitive ethical areas. The success story of the Republic of Ireland in the EU, its economic, political and socio-legal growth, is a testament to the power of European integration and an explanation of why EU membership remains desirable for other countries seeking to join. The integration of the Republic of Ireland into the EU, its interaction with the EU institutions, and ways to solve many pressing issues with the help of the EU are relevant for Ukraine in the context of our country's European integration aspirations.

Keywords: Republic of Ireland, EU, EEC, Great Britain, integration, cooperation, economic growth, Brexit.

Постановка проблеми. Республіка Ірландія відіграє центральну роль у розвитку ЄС, роблячи свій внесок в економічну та соціальну політику. У 2022 р. Республіка Ірландія підписала Договір про приєднання до Європейського економічного співтовариства (ЄЕС), яке у 1993 р. стало Європейським Союзом (ЄС). У 2023 р. виповнилося 50 років, як Республіка Ірландія офіційно стала членом ЄЕС 1 січня 1973 р. після референдуму, на якому 83% виборців підтримали цей крок. Подаючи заявку на членство в ЄЕС, Ірландія переслідувала насамперед свої власні фінансові, економічні та політичні інтереси, але також була готова підтримати розумні ініціативи ЄЕС, згодом ЄС. Основні інтереси Ірландії як члена ЄС включають розвиток торгівлі, захист внутрішньої економіки, встановлення міжнародних

торговельних зв'язків, скорочення безробіття і зростання загального добробуту. Досягнення цих цілей і розуміння цінностей ЄС були основними причинами, що спонукали Ірландію приєднатися до ЄЕС, а нині спонукають всебічно підтримувати політику об'єднання.

Ірландія використовує членство в ЄС, щоб робити цінний внесок у формування міжнародного порядку, просувати і захищати свої інтереси в ЄС за допомогою міністерства закордонних справ, посольств у країнах ЄС та Постійного представництва країни при ЄС у Брюсселі. Попри те, що ірландський уряд щоденно реагує на численні виклики, які створює Брекзит, він шукає нові можливості та створює альянси як у ЄС, так і в США.

Після того, як Європейська Комісія рекомендувала надати Україні статус кандидата на вступ до ЄС, Європейський Парламент ухвалив резолюцію на підтримку цього статусу, і 14 грудня 2023 р. Рада ЄС вирішила розпочати переговори про вступ України до ЄС, висунувши до неї низку вимог щодо проведення реформ. Інтеграція Республіки Ірландія до ЄС, її взаємодія з інституціями ЄС, а також шляхи вирішення багатьох актуальних питань за допомогою ЄС є актуальними для України у контексті євроінтеграційних устремлінь нашої держави.

Досвід Республіки Ірландія як країни зі сталими демократичними інститутами є цінним для України. Республіка Ірландія є державою з високим рівнем розвитку соціально-економічних та політико-правових інституцій. Ірландська держава є безсумнівним прикладом формування громадянського суспільства, що є однією з необхідних умов просування України на шляху проведення соціально-економічних та політико-правових реформ з метою її входження у коло високорозвинутих та демократичних країн ЄС. Процес інтеграції Республіки Ірландія до ЄС був успішним завдяки демонструванню нею послідовних і наполегливих дій, незалежно від того, хто очолював уряд чи був президентом держави. Успіх Ірландії у ЄС став можливим завдяки розвиненому громадянському суспільству, діяльності профспілок та численних неурядових організацій. Після здобуття незалежності Україна пройшла значний шлях нарощування кількості та вдосконалення якості недержавних організацій, що створюються з ініціативи громадян і формують громадянське суспільство, що, як показав досвід Ірландії, є також чинником успіху в ЄС.

Ірландський уряд і його дипломати розглядають Брекзит як можливість для Республіки Ірландія розширити свою значущість як у ЄС, так і у відносинах між США та ЄС. Очікується, що в умовах Брекзиту роль Ірландії в ЄС зросте, але як саме ця роль зміниться, видається розпливчастим і невизначеним. Республіка Ірландія вступила до ЄЕС як аграрна держава, що потребує допомоги — тепер вона більш упевнено підтримує членство в ЄС як сучасна високотехнологічна країна з відкритою економікою. У 2014 р. країна перетворилася з чистого бенефіціара на чистого платника до бюджету ЄС. З таким зростанням виникає відповідальність, і, оскільки ЄС демонстрував рішучу підтримку Республіці Ірландія під час Брекзиту, можливо, доведеться ухвалювати деякі жорсткі рішення щодо таких питань, як корпоративне оподаткування та внески у європейську оборону [1].

Така невелика відкрита економіка, як Республіка Ірландія, отримала величезну вигоду від членства в ЄС. У суто грошовому вираженні Ірландія отримала від ЄС чисті внески у розмірі понад 40 млрд євро в період з 1973 по 2007 рр. включно. Але більш важливим, мабуть, є той факт, що членство в ЄС дало змогу Ірландії отримати вільний доступ до європейського ринку. Це дозволило подолати розрив у розвитку із Західною Європою, який Ірландія відчувала протягом століть. Членство у ЄС також дозволило, а часом і змусило Ірландію модернізувати державне управління та приватні підприємства. Протягом членства в ЄС Ірландія неодноразово зазнавала фінансово-економічних криз, але членство в ЄС і Єврозоні дало змогу пережити періоди турбулентності та відновитися після них [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку двосторонніх відносин між Республікою Ірландія та Європейським Союзом привертає увагу чималої кількості вчених, аналітиків та політичних діячів. В українській політологічній думці відносини Ірландії з ЄС є недостатньо розробленими, тому авторка спиралася передусім на науковий доробок ірландських, британських, європейських та американських дослідників. Серед основних досліджень з цього напрямку виокремлюється науковий доробок таких вчених, як Кеннеді Л., О'Лірі Е., Сімпсон К., Мерфі М., О'Бреннан Ж., Кове П., Цзявен Л., Холмс М., Сімпсон К., О'Бреннан Ж., Різ Н., Зайтлін Ж., Ніколі Ф., Лаффан Б.

Суттєвий внесок у дослідження проблематики взаємовідносин Ірландії з ЄС зробив ірландський науковець К. Сімпсон. У науковій публікації «Кризи Європейського Союзу і громадська думка Ірландії: спадкоємність і зміни в моделях підтримки» автор констатує, що від моменту вступу до ЄС Республіка Ірландія демонструє помітний ентузіазм щодо європейської інтеграції. Це привело до того, що країну почали називати «добрим європейцем», що має впевнену проінтеграційну позицію. Фінансова криза 2008 р. вважається переломним моментом у відносинах Ірландії з ЄС, спричиненим економічним спадом і збільшенням економічної нерівності, з якою зіткнулися окремі громадяни. Водночас вихід Великобританії з ЄС — Брекзит (англ. Brexit) поставив перед Ірландією значні проблеми, які можуть вплинути на ставлення ірландців до ЄС. Використовуючи поєднання даних стандартного Євробарометра за період з 2007 по 2018 рр. та різних опитувань громадської думки, К. Сімпсон розглянув, як економічна криза та Брекзит вплинули на ставлення ірландців до ЄС [3].

У ґрунтовному дослідженні ірландських науковців М. Мерфі та Дж. О'Бреннана «Ірландія та кризове управління: спадкоємність і зміни в тіні фінансової кризи й Брекзиту» авторами показано, що відносини Ірландії з ЄС з 2008 р. зазнали випробувань унаслідок тривалої та складної серії економічних і політичних криз. Автори досліджують ці кризи, що пов'язані з ЄС, з різних точок зору, включно з впливом на громадську думку, екологічну, міграційну, зовнішню політику і позицію держави щодо Брекзиту. Автори також розглядають, як фінансова криза та Брекзит кинули виклик зв'язкам Ірландії та ЄС і як вони відреагували на них. Дослідження створює підґрунтя для глибокого вивчення того, як Республіка

Ірландія переживала інші кризи; наскільки в сукупності ці події кинули виклик відносинам Ірландії та ЄС; і що це означає для моделей європеїзації та деєвропеїзації в різних секторах політики та політичних умовах. У цьому контексті автори звертають увагу на політичний та економічний ландшафт Республіки Ірландія, що еволюціонує та характеризується як наступністю, так і змінами, де відносний вплив ЄС в умовах кризи визначається окремими політичними обставинами та динамікою конкретної політики [4].

Важливий внесок у дослідження проблематики взаємовідносин Ірландії з ЄС зробив американський дослідник І. О'Лірі. У науковій публікації «Ірландія та Європейський Союз: економічна інтеграція, економічна трансформація» автор стверджує, що сучасній Республіці Ірландія, незважаючи на численні економічні труднощі, вдалося досягти багато чого. Сьогодні це розвинена держава — член ЄС, а шлях до успіху пролягав через терни економічних і політичних реалій. Крім того, членство в ЄС не могло не позначитися на ситуації в країні, причому йдеться як про його користь, так і про мінуси, які обґрунтовуються тим, що Республіка Ірландія є невеликою державою з відкритою економікою. У статті аналізується величина потенціалу Республіки Ірландія в економічному та політичному планах на світовій арені; наведено приклади злетів і падінь ірландської економіки з посиланням на історичні факти; варіанти виходу зі складних економічних ситуацій [2].

Французький дослідник П. Кове у статті «Якою мірою інтеграція в ЄС змінила територіальний конфлікт у Північній Ірландії? Переоцінка після референдуму про Брекзит» зробив спробу оцінити вплив інтеграції в ЄС на розвиток територіального конфлікту в Північній Ірландії. На думку автора, європейський вплив не змінив конфлікт, як стверджують деякі, в основному в конструктивістських колах. У контексті Брекзиту в Північній Ірландії автор визначає дві основні проблеми конструктивістської інтерпретації: стійкість традиційних унітарних концепцій державного суверенітету у Великобританії та неоднозначність постнаціоналістичного дискурсу Соціал-демократичної та Лейбористської партії (СДЛП) щодо необхідності детериторіалізації ірландської національної ідентичності в контексті європейської інтеграції. У наступних розділах детально розглядається кожен із цих двох аспектів. П. Кове, зокрема, стверджує, що, навіть якщо інтеграція в ЄС частково сприяла спільному підходу Дубліна і Лондона до північноірландського питання, референдум 2016 р. показує, що британські політичні еліти воліли ризикнути довгостроковою деєвропеїзацією Північної Ірландії, ніж піти на поступки щодо своїх унітарних і неподільних концепцій усього Сполученого Королівства як єдиної суверенної держави. Щодо СДЛП автором робиться висновок про те, що, незважаючи на її більш європеїзований і постнаціоналістичний дискурс під час мирного процесу, в основі партії залишилася прихильність старої територіальної мети — возз'єднання Ірландії [5].

Китайська дослідниця Лі Цзявен у науковій публікації «Участь Ірландії в європейській інтеграції: урок для периферійних країн-кандидатів»

вважає, що для більшості країн-кандидатів на вступ до ЄС розквіт Ірландії завжди є надихаючим прикладом. Адже свого часу Ірландія була найбільш і найменш розвиненим членом ЄС і за десятиліття до свого економічного підйому пережила безліч поворотів, перетворившись на периферійну країну. Проте досягнення Ірландії не можна відокремити від успіхів євроінтеграції. Авторка аналізує участь Республіки Ірландія у євроінтеграції та робить висновок про певний досвід країни, який може бути використаний іншими периферійними країнами за участі ЄС. Аналізуючи значущі історичні події в хронологічному порядку, Лі Цзявен досліджує політичні зміни, економічні перетворення та культурний розвиток Республіки Ірландія внаслідок її членства в ЄС у різні періоди. Констатується, що Ірландії необхідно розвивати стійкі місцеві галузі в умовах міжнародної конкуренції і зберігати унікальний шлях розвитку, що дозволяє відстоювати інтереси суспільства, національні особливості та зовнішню політику [6].

Британські дослідники М. Холмс, К. Сімпсон у фундаментальній монографії «Ірландія і Європейський Союз: економічна, політична і соціальна кризи» аналізують, як на відносини Ірландії з ЄС вплинула низка криз. Фінансова криза, криза, пов'язана з Брекзитом, а також міграційна криза були не однаково важливі для острова Ірландія. Фінансова криза стала великою проблемою для Республіки Ірландія, але не для Північної Ірландії. Брекзит мав серйозний вплив на обидві держави. Питання міграції та популізму були менш суперечливими, а зовнішньополітичні виклики мали мінімальний вплив. У книзі дається короткий опис основних особливостей кожної з розглянутих криз як з точки зору ЄС, так і з точки зору Республіки Ірландія. Авторське дослідження є способом провести комплексний аналіз британсько-ірландських відносин у контексті Брекзиту. Оцінюється Угода про Брекзит, Протокол Північної Ірландії, врегулювання деволуції та Угода Страсної п'ятниці 1998 р., а також європейський вимір мирного процесу в Північній Ірландії. Автори досліджують низку політичних сфер, які є центральними для розуміння кожної з криз та їх наслідків для Республіки Ірландія. У книзі розглядаються такі питання, як безпека, міграція та оподаткування, а також політика протесту, політичні партії, засоби масової інформації, громадська думка та економічний вплив кожної з цих криз на відносини Республіки Ірландія з ЄС [7].

Мета статті. Основною метою статті є аналіз еволюції і трансформації двосторонніх взаємовідносин між Республікою Ірландія та ЄС.

Виклад основного матеріалу. Республіка Ірландія — невелика держава з населенням 5,1 млн чол. у складі ЄС. Протягом більшої частини раннього періоду після вступу до ЄЕС (1970-ті рр. та 1980-ті рр.), здавалося, що Республіка Ірландія отримала дуже мало користі від членства в ЄЕС. Але це було багато в чому через різні способи, якими ірландським елітам вдалося відмовитися від переваг, наданих членством, проводячи популістську та нестабільну політику витрат. Тільки приблизно через 20 років після вступу до ЄЕС і його трансформації у ЄС у 1993 р. Ірландія почала відчутно пожинати плоди членства. Введення в дію і поглиблення

єдиного ринку ЄС сприяли періоду істотного чистого приросту ірландської економіки з точки зору збільшення обсягів торгівлі, інвестицій та зайнятості. Крім того, історично значні субсидії з бюджету ЄС, особливо у 1990-і рр., допомогли підвищити продуктивність праці ірландців, а також поліпшити інфраструктуру країни. До початку 2000-х рр. Республіка Ірландія була прикладом для інших малих держав, особливо в Центральній та Східній Європі, оскільки її економіка стрімко розвивалася. Однак ця позитивна тенденція була суттєво уповільнена тривалим періодом кризи після 2008 р. [8, с. 19].

Економічне процвітання Ірландії стало можливим завдяки її участі у європейській інтеграції, яка надала європейським країнам на периферії можливість скористатися політикою та ресурсами ЄС. Однак щодо Ірландії, то розрив в економічних структурах та соціально-політичних культурах між основними членами, такими, як Франція і Німеччина, та периферійною ірландською державою прискорив фінансово-економічні кризи в Республіці Ірландія, оскільки вона проводила дедалі більш інтегровану позицію [6]. Досвід європейської інтеграції Ірландії з періоду фінансової кризи у 2008 р. до Брекзита у 2016 р. характеризувався крайньою нестабільністю. Серія складних і пересічних криз поставила під сумнів характер, масштаби та інтенсивність відносин Ірландії з ЄС та її прихильність до нього.

Провал референдуму по Лісабонському договору в червні 2008 р. викликав тривогу серед партнерів Республіки Ірландія по ЄС і міг зірвати тривалий процес перегляду договору. За цим слідувала набагато більша криза, оскільки майже повний крах ірландської банківської системи призвів до кризи суверенного боргу, яка була «пом'якшена» лише «порятунком» ЄС та подальшим пильним наглядом протягом 2010-2013 рр. за ірландською економікою з боку так званої «трійки», що складалася з Європейської Комісії, Європейського центрального банку (ЄЦБ) та Міжнародного валютного фонду (МВФ). Репутаційний збиток від вищезазначених криз був суттєвим і становив величезну проблему для ірландських політиків у наступні роки [9].

У цьому контексті важливо зазначити, що напередодні європейських виборів 2009 р. кілька європейських та ірландських лідерів назвали Республіку Ірландія «серцем Європи». Однак цей проєвропейський консенсус уже був під загрозою. Лише у червні 2008 р. ірландські виборці на референдумі відкинули Лісабонський договір. Вибори до Європейського парламенту 2009 р. стали чимось на кшталт «лакмусового папірця» для ірландсько-європейських відносин. І хоча ніхто не міг цього передбачити, це сталося на порозі драматичної трансформації подій, що вплинули як на Республіку Ірландія, так і на ЄС. Глобальна фінансова криза, що вибухнула у 2008 р., справила особливий вплив на країни Єврозони. Вона спричинила низку зовнішньополітичних викликів ЄС, пов'язаних із сусідніми державами ЄС, викликаних наслідками «арабської весни» на Близькому Сході та в Північній Африці на початку 2010-х рр. Дестабілізація, спричинена «арабською весною», значною мірою сприяла середземноморській

міграційній кризі 2015 р. Це, своєю чергою, сприяло зростанню популістських партій у багатьох країнах ЄС, що зіграло роль у проведенні референдуму щодо виходу Великої Британії з ЄС у 2016 р. І ці взаємопов'язані кризи призвели до всеосяжної кризи управління ЄС [7].

Відтак, оголошувшись від кризи 2008 р., якраз коли економіка Республіки Ірландія повернулася до позитивної траєкторії зростання, 23 червня 2016 р. електорат Сполученого Королівства проголосував за вихід країни з ЄС. Голосування по Брекзиту викликало новий набір серйозних проблем для всіх сфер життя ірландської держави, економіки і суспільства. Однак ці дві кризи становлять лише частину «тривалого періоду катастроф для ЄС» [10, с. 963]. Множинні кризи, включаючи кризу суверенного боргу в Єврозоні, міграційна криза, геополітичні виклики на кордонах Європи, хвиля євроскептицизму і дедалі антагоністичніші відносини між США і ЄС після обрання Д. Трампа президентом США у 2016 р., стали частиною того, що колишній президент Європейської Комісії Жан-Клод Юнкер назвав «полікризою» для ЄС [11].

Однак Республіка Ірландія також стикається з численними проблемами при вирішенні інших аспектів «полікризи» ЄС, включаючи зміну клімату, податкове правосуддя і міграцію, і внутрішнє врегулювання цих криз має наслідки для міжнародної репутації країни, дипломатичних відносин і позиціонування в ЄС. При вирішенні цього складного комплексу проблем Ірландія, як правило, швидше погоджувалася, ніж протистояла переважній позиції ЄС. Однак «полікриза продемонструвала, що відносини Республіки Ірландії з ЄС дійсно змінюються: кризи підтвердили деякі давні тенденції в ірландській політиці і державному устрої та деякі тенденції трансформувала» [4].

Отже, Республіку Ірландія слід розглядати в контексті найбільш показових прикладів затяжних криз у ЄС в період з 2008 р по 2016 р. Будучи традиційно проєвропейською невеликою державою і перебуваючи в умовах, коли ЄС був тісно пов'язаний з позитивними змінами в розвитку країни, економічна криза поставила Дублін у протиріччя з Брюсселем майже вперше за чотири десятиліття членства. Навпаки, Брекзит продемонстрував набагато більший рівень підтримки та солідарності ЄС з Республікою Ірландія.

Незважаючи на пережиті кризи, членство Ірландії в ЄС мало чимало позитивних наслідків. Вступ до ЄС, безсумнівно, є найзначнішим кроком, який країна зробила на своєму шляху до незалежності. Майже кожен аспект життя ірландців покращився, від того, як ірландці працюють, подорожують та витрачають кошти, до якості навколишнього середовища, можливостей для навчання та того, як ірландські підприємства купують та продають свої товари та послуги. Ці зміни тепер стали частиною повсякденного життя, й ірландці сприймають їх як належне.

Членство Ірландії в ЄС значно полегшило її трансформацію із застарілої, залежної від сільського господарства економіки в економіку, в значній мірі орієнтовану на високотехнологічну промисловість і світовий експорт. Сектор послуг переживає значне зростання з 1973 р., збільшившись з 45%

частки робочої сили до 77% в 2022 р., що підкреслює роль технологій, фінансів та інших галузей, орієнтованих на надання послуг, на сучасному ринку праці. Єдине ринкове середовище ЄС, перехід на валюту євро та підтримка з боку ЄС у координації економічної та фінансової політики гарантують, що економіка Ірландії залишається стабільною та конкурентоспроможною. Сьогодні Республіка Ірландія належить до числа високорозвинених країн світу. ВВП на душу населення в 2023 р. склало понад 101 тис. дол. Це майже в чотири рази перевищує рівень ВВП на душу населення, який був зафіксований, коли Ірландія стала державою-членом ЄЕС у 1973 р. Ірландія отримує 1,4 млрд. євро в рамках фінансування ЄС у період з 2021 по 2027 рр. в рамках Багаторічної фінансової програми (Multiannual Financial Framework). Країна також отримала приблизно 915 млн. євро у вигляді грантів з фонду ЄС по боротьбі з COVID-19. З 1973 по 2018 рр. Республіка Ірландія була чистим одержувачем понад 40 млрд євро з коштів ЄС. Нині країна вносить чистий фінансовий внесок у бюджет ЄС, але вигоди від членства в єдиному ринку оцінюються більш ніж у 30 млрд євро. У 2022 р. вартість ірландського експорту до ЄС перевищила 80 млрд євро [12].

Членство в ЄС стало важливим чинником підвищення якості, стандартів та міжнародних перспектив ірландської освіти. Фінансування ЄС створило великі можливості для навчання за кордоном через «Erasmus+», програму ЄС з навчання та роботи за кордоном. Фінансування «Erasmus +» доступне для всіх видів формальної та неформальної освіти. Сюди входять школи, молодіжні організації, навчальні групи для дорослих та професійні організації. Бюджет програми «Erasmus +» на 2021-2027 рр. для всієї Європи становить 26,2 млрд. євро. Громадяни Ірландії, які вирішили працювати або навчатися за кордоном, можуть отримати визнання своєї ірландської кваліфікації на всій території ЄС. Студенти і співробітники «Erasmus+», які приїжджають вчитися або працювати в Республіку Ірландія, щорічно залучають в країну більше 40 тис. відвідувачів, здійснюючи внесок у розвиток ірландської економіки. Учасники «Erasmus +» з Республіки Ірландія, які навчаються у вищому навчальному закладі або проходять стажування на приймаючому підприємстві в Європі, звільняються від плати за навчання в приймаючому навчальному закладі, а також можуть отримувати щомісячну фінансову підтримку від Європейської Комісії для покриття витрат. Європейський корпус солідарності фінансує та підтримує молодих людей віком від 18 до 30 років, які проживають у Республіці Ірландія, у якості волонтерів тому, що вони приносять користь громадам як удома, так і за кордоном [12].

Членство в ЄС допомогло Республіці Ірландія перетворитися в одну з провідних інноваційних країн Європи. Це допомогло залучити мільярди євро прямих іноземних інвестицій від компаній у високотехнологічних секторах, таких, як інформаційно-комунікаційні технології, фармацевтика, цифрові медіа та соціальні медіа. Майже 2700 проєктів за участю ірландських організацій отримали понад 1,2 мільярда євро фінансування з «Horizon 2020» — рамкової програми ЄС з досліджень та інновацій на 2014-2020 рр. Трохи більше чверті (690) цих організацій були малими

або середніми підприємствами. Остання рамкова програма досліджень та інновацій «Horizon Europe» має бюджет у розмірі 95,5 млрд євро на період з 2021 по 2027 рр. До початку 2024 р. інвестиції Республіки Ірландії в «Horizon Europe» сягали 628,6 млн євро, при цьому 380 ірландських організацій брали участь у 957 проєктах. Ірландія є частиною європейського дослідницького простору, що означає, що ірландські дослідники можуть зробити значний внесок у глобальні дослідження та розробки. Участь у дослідженнях, що фінансуються ЄС, залучає міжнародні дослідницькі таланти до країни. Участь у дослідницьких програмах ЄС також демонструє дослідницький потенціал Ірландії на світовій арені [12].

Ірландський досвід європейської інтеграції підкреслює важливість участі громадян у питаннях ЄС і діяльності достатніх інформаційних каналів, щоб громадськість могла зрозуміти, як працює ЄС і чому членство важливе для країни. Зокрема, досвід Республіки Ірландія засвідчує необхідність поширення знань серед громадськості про ЄС, його інститути. Однак представлення переваг ЄС дедалі більш скептично налаштованій публіці пов'язане з певними труднощами: зусилля з «комунікації Європи» в національних кордонах часто є невдячним завданням для представників громадськості. Однак, з огляду на вплив ЄС на низку аспектів внутрішньої політики, просвітництво громадян щодо динаміки розвитку ЄС є розумним та необхідним кроком. Дефіцит знань та інформації був очевидний в Ірландії протягом багатьох років. У цьому контексті політика країни ґрунтується на багатосторонньому підході, в якому беруть участь уряд, а також сектор освіти, неурядові організації та засоби масової інформації. Зрештою, довгострокові відносини Республіки Ірландія з ЄС залежать від заходів із підвищення легітимності, які відображають суспільний інтерес, інформують громадську думку і допомагають легітимізувати ширші процеси ухвалення рішень [13].

Рішення Великобританії вийти з ЄС мало наслідки для Республіки Ірландія, але ЄС допоміг їх пом'якшити. Угода про Брекзит включає Протокол Північної Ірландії, спрямований на запобігання встановлення «жорсткого» кордону на острові і захист економіки усього острова [14]. ЄС зробив Протокол головним пріоритетом з самого початку переговорів щодо Угоди про Брекзит, і держави-члени надавали непохитну підтримку позиції Ірландії протягом усього процесу переговорів. Республіка Ірландія стала найбільшим бенефіціаром коригувального резерву в розмірі 5,37 млрд євро після Брекзиту, який був створений для підтримки регіонів і секторів, найбільш постраждалих від Брекзиту. У грудні 2021 р. Європейська Комісія прийняла рішення виділити Республіці Ірландія в цілому 920,4 млн євро з резерву. Програми фінансування «PEACEPLUS» і «INTERREG», які підтримували мирний процес і сприяли економічному і соціальному прогресу в Північній Ірландії і прикордонних регіонах Республіки Ірландії, надали фінансування на загальну суму майже 3,4 млрд євро для більш ніж 23 тис. проєктів, які торкнулися життя більше двох мільйонів громадян. Підтримка мирного процесу продовжилася після Брекзиту в рамках програми «PEACEPLUS» вартістю 1,1 млрд євро [12].

Проблема ірландського кордону, яка виникла внаслідок референдуму щодо Брекзиту у 2016 р., пролила нове світло на складність і стійкість одного з найбільш затяжних територіальних конфліктів у Європі. Брекзит викликав дискусії про те, який вплив на мирний процес у Північній Ірландії міг мати процес європейської інтеграції Республіки Ірландія та Великобританії. В цілому констатується, що мирному процесу та підписанню Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. [15] частково сприяв процес інтеграції до ЄС, що супроводжував рішення, ухвалені основними учасниками територіального конфлікту в Північній Ірландії: обома державами (Республіка Ірландія та Великобританія) та обома громадами (католиками і протестантами) Північної Ірландії.

Однак, на думку французького дослідника Ф. Кове, конструктивістська інтерпретація впливу інтеграції до ЄС на територіальний конфлікт у Північній Ірландії виявилася проблематичною, оскільки в ній не було враховано два основні чинники продовження цього територіального конфлікту: визначення та конституціоналізація державного суверенітету у Великій Британії, а також «двозначність переходу Соціал-демократичної та Лейбористської партії (СДЛП) до постнаціоналістичної детериторіалізації ірландської національної ідентичності» [5].

З одного боку, членство в ЄС, на думку Ф. Кове, не зробило значного впливу на Республіку Ірландія і Великобританію. Як показав референдум щодо Брекзиту, концепція територіального суверенітету держави та її конституціоналізація виявилися дуже стійкими до будь-якого європейського трансформаційного впливу після суверенного періоду, аж до зіткнення з давно встановленою політикою Лондона щодо Північної Ірландії. З іншого боку, незважаючи на європеїзований постнаціоналістичний перегляд ірландської національної ідентичності в ході мирного процесу, СДЛП залишилася тією ж поміркованою націоналістичною партією, відданою возз'єднанню Північної Ірландії з Республікою Ірландія. Хоча СДЛП схвалила деякі новаторські положення, що містяться в Угоді Страсної п'ятниці, партія одночасно підтримала створення громадських установ у Північній Ірландії, в рамках яких як громади, так і їх представницькі еліти могли б залишатися незмінними [5].

Як головний «інтелектуальний архітектор» Угоди Страсної п'ятниці і як захисник постнаціонального і детериторіалізованого перегляду ірландської національної ідентичності, як вважає Ф. Кове, СДЛП несе особливу відповідальність за триваючу поляризацію північноірландського суспільства і політики. Як продемонструвало неодноразове припинення діяльності інститутів Північної Ірландії з початку 2017 р. по січень 2020 р., а також з початку 2022 р. по лютий 2024 р., католицька та протестантська громади досі не можуть домовитися про те, як примирити свої ідентичності, які залишаються сильно територіалізованими. В цілому вивчення проблеми ірландського кордону після Брекзиту говорить про те, що інтеграція в ЄС мала занадто мало перетворюючого впливу на розвиток територіального конфлікту в Північній Ірландії [5].

Відтак, незважаючи на те, що Республіка Ірландія є невеликою країною, членство в ЄС дає їй потужний глобальний голос. Погляди та інтере-

си Республіки Ірландія впливають на політику ЄС щодо решти світу. ЄС надав істотну підтримку і став нейтральним форумом для ірландських і британських політиків і державних службовців, що певною мірою сприяло прогресу в досягненні Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. Протягом багатьох років ЄС допомагав фінансувати багато основних туристичних об'єктів Республіки Ірландія. Великі інфраструктурні проекти також виграли від фінансування ЄС, такі, як будівництво великих внутрішньоміських доріг. Членство в ЄС також допомогло захистити та просувати ірландську мову. Ірландська мова має повноправний робочий статус в ЄС, як і інші офіційні мови об'єднання.

Висновки. Вступ Республіки Ірландія до ЄЕС у 1973 р., яке у 1993 р. трансформувалося у ЄС, стало одним з найбільш важливих кроків, зроблених країною з моменту здобуття незалежності у 1921 р. Процес європейської інтеграції справив більший вплив, ніж будь-який інший внутрішній або зовнішній чинник, на стан ірландської економіки. Членство в ЄС, незважаючи на періодичні кризи, допомогло здійснити економічні перетворення, що, у свою чергу, мало помітний вплив на ірландську соціальну і політичну сфери. Членство в ЄС мало далекосяжні наслідки для широкого кола питань і секторів внутрішньої політики.

Членство в ЄЕС на початку 1970-х рр. породило різні моделі адаптації і, безсумнівно, забезпечило умови для перетворення Республіки Ірландія в сучасну європейську державу і суспільство. Членство в ЄС надало досить істотну підтримку ірландському сільському господарству в критичний період 1990-х і 2000-х рр. Структурне фінансування допомогло вивести ірландську економіку на набагато динамічнішу траєкторію зростання. Доступ до Єдиного європейського ринку виявився вирішальним для прямих іноземних інвестицій і допоміг створити рівні умови для всіх країн-членів, які прагнуть розвитку своєї економіки. ЄС, безсумнівно, також став каталізатором різноманітних позитивних змін в ірландському суспільстві. Принцип рівності, рівна оплата за однакову працю, був введений законодавством ЄС. Жінки та робітники отримали значні переваги від розширення прав, а соціальна політика була повністю змінена завдяки участі Республіки Ірландія у низці політичних заходів ЄС.

З 2008 р. ЄС пережив низку серйозних викликів і криз, і Республіка Ірландія більшою мірою, ніж інші держави-члени, часто опинялася у центрі цих криз. Фінансова криза 2008 р. особливо сильно вдарила по Республіці Ірландія і одночасно загрожувала розпадом всієї Єврозони. Введення режиму жорсткої економії (2010-2013 рр.), безсумнівно, завдало шкоди іміджу ЄС в Республіці Ірландія, оскільки відновлення виявилось важким і затяжним. Криза також продемонструвала ступінь розвитку економічної та ринкової взаємозалежності в ЄС та Єврозоні після десятиліть більш тісної співпраці між державами-членами та поглиблення правової взаємності між складовими елементами наднаціональної системи управління.

Коли Республіка Ірландія почала відновлюватися після серйозних наслідків фінансової кризи, вона зіштовхнулася з іншою потужною кризою — Брекзитом у червні 2016 р., який прискорив політичну, економічну

та конституційну кризу в ірландській державі та вимагав потужних зусиль на переговорах з ЄС та Великобританією протягом тривалого часу. Солідарність ЄС з Республікою Ірландія протягом переговорів щодо Брекзиту викликала зовсім іншу політичну динаміку, ніж та, яка переважала під час фінансової кризи. Певною мірою це було відповіддю на тверде повідомлення, яке надійшло з Республіки Ірландія після голосування Великобританії за Брекзит, в якому було рішуче заявлено, що Республіка Ірландія не піде за Великобританією і не вийде з ЄС. Після Брекзиту прихильність Республіки Ірландія до ЄС значно посилилася, і вибір країни на користь європейської інтеграції став більш очевидним, незважаючи на потенційно значний супутній збиток, завданий острову Ірландія в результаті Брекзиту. Хоча фінансова криза 2008 р. та Брекзит 2016 р. становили найсерйозніші проблеми для ірландської держави з точки зору її відносин з ЄС, ці кризові події сприяли зміцненню двосторонніх відносин.

Досвід Республіки Ірландія свідчить про те, що членство в ЄС робить значний внесок у зусилля з управління різними аспектами глобалізації і може пом'якшити найгірші наслідки міжнародної економічної конкуренції. З членством в ЄС міжнародна популярність Республіки Ірландія також зросла, а разом з нею і національна впевненість у собі. Місце за столом Європейської Ради, де засідають прем'єр-міністри і президенти країн ЄС, ставить Республіку Ірландія в один ряд з іншими європейськими державами, в першу чергу з Великобританією. Членство Республіки Ірландія в ЄС допомогло налагодити її відносини з сусідньою Великобританією. ЄС зіграв свою роль у забезпеченні цього зближення, а також підтримував мирний процес у Північній Ірландії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kennedy L. For Ireland, Brexit may prove to be another moment of psychological liberation. *Quartz*. 2019, February 5. URL: <https://qz.com/1542757/brexit-could-transform-irelands-relationship-with-the-eu-and-us> (data accessed: 07.07.2024)
2. O'Leary E. Ireland and the European Union: economic integration, economic transformation. *Finance: Theory and Practice*. 2014. Vol. 5. P. 93-98. (data accessed: 07.07.2024).
3. Simpson K. European Union crises and Irish public opinion: continuity and change in patterns of support. *Irish Political Studies*. 2019. Vol. 34 (4). P. 507-529. URL: <https://doi.org/10.1080/07907184.2019.1647171> (data accessed: 07.07.2024).
4. Murphy M., O'Brennan J. Ireland and crisis governance: continuity and change in the shadow of the financial crisis and Brexit. *Irish Political Studies*. 2019. Vol. 34(4). P. 471-489. URL: <https://doi.org/10.1080/07907184.2019.1687621> (data accessed: 08.07.2024).
5. Cauvet P. To what extent has EU integration transformed the territorial conflict in Northern Ireland? A post-Brexit referendum re-assessment. *Geocarrefour*. 2020. Vol. 94 (3). URL: <https://doi.org/10.4000/geocarrefour.15803> (data accessed: 08.07.2024).
6. Jiawen L. Ireland's Participation in European Integration: A Lesson for Peripheral Candidate Countries / H. Mallick et al. (Eds.). *Proceedings of the 4th International Conference on Economic Management and Cultural Industry*, 2022. 2023. Paris : Atlantiss

- Press. P. 844-851. URL: https://doi.org/10.2991/978-94-6463-098-5_96 (data accessed: 12.07.2024).
7. Holmes M., Simpson K. Ireland and the European Union: Economic, political and social crises. Manchester : Manchester University Press, 2021 URL: <http://www.jstor.org/stable/j.ctv29mvtds> (data accessed: 14.07.2024).
 8. O'Brennan J. Ireland and European governance / In D. Farrell & N. Hardiman (Eds.). *The Oxford handbook of Irish politics*. Oxford : Oxford University Press, 2020.
 9. Rees N., O'Brennan J. The dual crisis in Irish foreign policy: The economic crash and Brexit in a volatile European landscape. *Irish Political Studies*. 2019. Vol. 34(4). URL: <https://doi.org/10.1080/07907184.2019.1669563> (data accessed: 14.07.2024).
 10. Zeitlin J., Nicoli F., Laffan B. Introduction: The European Union beyond the polycrisis? Integration and politicization in an age of shifting cleavages. *Journal of European Public Policy*. 2019. Vol. 26. P. 963-976. URL: <https://doi.org/10.1080/13501763.2019.1619803> (data accessed: 14.07.2024).
 11. Juncker J.C. Speech at the annual general meeting of the Hellenic federation of enterprise. Athens. 2016. June, 21. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-16-2293_en.htm (data accessed: 14.07.2024) [in English].
 12. Benefits of EU membership for Ireland. *An official website of the European Union*. 2024. April, 12. URL: https://ireland.representation.ec.europa.eu/about-us/benefits-eu-membership-ireland_en#:~:text=Ireland's%20membership%20of%20the%20European,in%20Ireland's%20modern%20labour%20market (data accessed: 17.07.2024) [in English].
 13. Citizen Engagement. *Ask about Ireland*. 2024. URL: <https://www.askaboutireland.ie/reading-room/life-society/ireland-and-the-eu/citizen-engagement/> (data accessed: 17.07.2024).
 14. Northern Ireland Protocol Bill. *Institute for Government*. 2022. June, 14. URL: <https://www.instituteforgovernment.org.uk/explainer/northern-ireland-protocol-bill> (data accessed: 17.07.2024).
 15. Good Friday Agreement. Agreement reached in the multi-party negotiations. Belfast. 1998. April, 10. URL: <https://cain.ulster.ac.uk/events/peace/docs/agreement.htm> (data accessed: 17.07.2024).

REFERENCES

1. Kennedy L. (2019). For Ireland, Brexit may prove to be another moment of psychological liberation. *Quartz*. February 5. Retrieved from <https://qz.com/1542757/brexit-could-transform-irelands-relationship-with-the-eu-and-us> (data accessed: 07.07.2024) [in English].
2. O'Leary E. (2014). Ireland and the European Union: economic integration, economic transformation. *Finance: Theory and Practice*. 2014. Vol. 5. P. 93-98. (data accessed: 07.07.2024) [in English].
3. Simpson K. (2019). European Union crises and Irish public opinion: continuity and change in patterns of support. *Irish Political Studies*. Vol. 34 (4). P. 507-529. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/07907184.2019.1647171> (data accessed: 07.07.2024) [in English].
4. Murphy M., O'Brennan J. (2019). Ireland and crisis governance: continuity and change in the shadow of the financial crisis and Brexit. *Irish Political Studies*. Vol. 34(4). P. 471-

489. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/07907184.2019.1687621> (data accessed: 08.07.2024) [in English].
5. Cauvet P. (2020). To what extent has EU integration transformed the territorial conflict in Northern Ireland? A post-Brexit referendum re-assessment. *Geocarrefour*. Vol. 94 (3). Retrieved from <https://doi.org/10.4000/geocarrefour.15803> (data accessed: 08.07.2024) [in English].
6. Jiawen L. (2023) Ireland's Participation in European Integration: A Lesson for Peripheral Candidate Countries / H. Mallick et al. (Eds.). *Proceedings of the 4th International Conference on Economic Management and Cultural Industry, 2022*. Paris : Atlantiss Press. P. 844-851. URL: https://doi.org/10.2991/978-94-6463-098-5_96 (data accessed: 12.07.2024) [in English].
7. Holmes M., Simpson K. (2021). Ireland and the European Union: Economic, political and social crises. Manchester : Manchester University Press. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/j.ctv29mvtlds> (data accessed: 14.07.2024) [in English].
8. O'Brennan J. (2020). Ireland and European governance / In D. Farrell & N. Hardiman (Eds.). *The Oxford handbook of Irish politics*. Oxford : Oxford University Press [in English].
9. Rees N., O'Brennan J. (2019). The dual crisis in Irish foreign policy: The economic crash and Brexit in a volatile European landscape. *Irish Political Studies*. Vol. 34(4). Retrieved from <https://doi.org/10.1080/07907184.2019.1669563> (data accessed: 14.07.2024) [in English].
10. Zeitlin J., Nicoli F., Laffan B. (2019). Introduction: The European Union beyond the polycrisis? Integration and politicization in an age of shifting cleavages. *Journal of European Public Policy*. Vol. 26. P. 963-976. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/13501763.2019.1619803> (data accessed: 14.07.2024) [in English].
11. Juncker J.C. (2016). Speech at the annual general meeting of the Hellenic federation of enterprise. Athens, 21 June. Retrieved from http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-16-2293_en.htm (data accessed: 14.07.2024) [in English].
12. Benefits of EU membership for Ireland (2024). *An official website of the European Union*. April, 12. Retrieved from https://ireland.representation.ec.europa.eu/about-us/benefits-eu-membership-ireland_en#:~:text=Ireland's%20membership%20of%20the%20European,in%20Ireland's%20modern%20labour%20market (data accessed: 17.07.2024) [in English].
13. Citizen Engagement. (2024). *Ask about Ireland*. Retrieved from <https://www.askaboutireland.ie/reading-room/life-society/ireland-and-the-eu/citizen-engagement/> (data accessed: 17.07.2024) [in English].
14. Northern Ireland Protocol Bill. (2022). *Institute for Government*. June, 14. Retrieved from <https://www.instituteforgovernment.org.uk/explainer/northern-ireland-protocol-bill> (data accessed: 17.07.2024) [in English].
15. Good Friday Agreement (1998). Agreement reached in the multi-party negotiations. Belfast. April, 10. Retrieved from <https://cain.ulster.ac.uk/events/peace/docs/agreement.htm> [in English].

УДК 323.22(55)+621.039+623.454.8:327.58

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33).147–157

Віталій Андрейко,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій

Тетяна Плехова,

студентка факультету
історії та міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ІРАНСЬКА ЯДЕРНА ПРОГРАМА В СИСТЕМІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

У статті розглядається історичний контент іранської ядерної програми та позиції геополітичних акторів щодо неї. Наголошується, що зазначена програма в модерній формі, яка активно розвивається, викликає закономірні побоювання, а індикатори ядерної активності в Ірані стали гарячою темою на міжнародній арені. Іран, за версією багатьох аналітиків, може наблизитися до створення власної ядерної зброї. Цей факт вкрай негативно впливає не тільки на геополітичну ситуацію в близькосхідному регіоні, а й на глобальну міжнародну безпеку. Спільні зусилля міжнародної спільноти спрямовані на запобігання розповсюдженню ядерної зброї, тому контроль над ядерною програмою Ірану має велике значення. Крім цього, якщо Іран наблизиться до розробки ядерної зброї, це може спонукати інші країни зробити те ж саме, загрожуючи глобальній безпеці.

У рамках статті приділено увагу міжнародним угодам та дипломатичним зусиллям заради виконання Тегераном усіх умов та стандартів Міжнародного агентства з атомної енергії.

Ключові слова: Іран, ядерна програма, ядерна зброя, нерозповсюдження ядерної зброї, Спільний всеосяжний план дій.

The paper considers the origins of the Iranian nuclear programme and the positions of geopolitical actors in relation to it. It is emphasised that Iran's modern and rapidly developing nuclear programme undoubtedly causes many misunderstandings and fears, and indicators of nuclear activity in Iran have become a hot topic on the international arena. According to many analysts, Iran is now on the verge of developing its own nuclear weapons. This fact has an extremely negative impact not only on the geopolitical situation in the Middle East region, but also on global international security. The joint efforts of the international community are aimed at preventing the proliferation of nuclear weapons, and from this point of view, control over Iran's nuclear programme is of great importance. In addition, if Iran moves closer to developing nuclear weapons, it could encourage other countries to do the same, threatening global security.

The study also pays attention to international agreements and diplomatic efforts to ensure that Tehran complies with all the conditions and standards of the International Atomic Energy Agency.

Keywords: *Iran, nuclear programme, nuclear weapons, non-proliferation of nuclear weapons, Joint Comprehensive Plan of Action.*

Сьогоднішня стурбованість світової спільноти з приводу ядерної програми Ірану диктується ймовірністю того, що Тегеран піде шляхом КНДР. Це означає що Іран офіційно вийде з Договору про нерозповсюдження ядерної зброї і створить атомну зброю. Це означало б остаточний крах Договору і в цілому режиму ядерного нерозповсюдження. До ознак цієї ймовірності належать: зростання реальності конфлікту з бойовим застосуванням ядерної зброї та можливості її несанкціонованого використання, подальшого поширення між можливими майбутніми кандидатами, якот: Японія, Південна Корея, Тайвань, В'єтнам, Саудівська Аравія, Алжир, Сирія, Туреччина, Індонезія, Бразилія, ПАР, Нігерія, Єгипет.

Сама іранська ядерна програма має чималу історію. Ще у 90-х рр., на попередньому етапі проєктних робіт з реактора, Іран отримував допомогу від Китаю та Росії. Російські науковці надавали допомогу Ірану у розробці паливних елементів. В той самий час Китай поставив важководний реактор, який експлуатувався з середини 90-х р. та був призначений для набуття досвіду роботи. КНР також здійснювала постачання важкої води. При цьому реактори на важкій воді є ідеальними пристроями для напрацювання збройового плутонію, чим і скористалися іранські дослідники.

У вересні 2002 р. Тегеран заявив про плани розвитку своєї ядерної енергетики. Будучи членом Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) та відповідно до Угоди про гарантії INFCIRC/214, яка набула чинності 15 травня 1974 р., Іран на початку 2003 р. проінформував Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) про свою програму збагачення урану. У тому ж році Іран проінформував агентство про намір збудувати свій важководний дослідний реактор [12].

У 2002 р. МАГАТЕ стало відомо про отримання Іраном у 1991 р. від країни — постачальника нового ядерного матеріалу. При цьому Іран, за Угодою про гарантії, був зобов'язаний надати агентству звіт про імпорт ядерного матеріалу та звіт про його використання.

В той самий час створення Тегераном потужностей зі збагачення урану в сукупності з порушенням зобов'язань щодо ДНЯЗ справедливо викликало занепокоєння міжнародної спільноти. У світовій спільноті закономірно виникла підозра, що збагачення урану потрібне Ірану для створення ядерної зброї. Фактично наявність у будь-якій країні промислового збагачення дає їй потенційну здатність подолати технічну перешкоду на шляху до створення ядерної зброї. Зазначимо, технологія збагачення урану для ядерного палива та сама, що й для напрацювання високозбагаченого урану для ядерної зброї [10].

Цілеспрямована робота іранського керівництва щодо напрацювання власної ядерної програми не могла не викликати стурбованості з боку сві-

тової спільноти. Так Генеральним директором МАГАТЕ було прийнято низку рішень щодо ядерної програми Ірану. В той самий час Рада Безпеки ООН прийняла кілька резолюцій (1696 (2006), 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008), 183) (2010) та 2224 (2015), які зобов'язували Іран зупинити програму збагачення урану та працювати лише над проєктами, пов'язаними з будівництвом дослідницького реактора.

Резолюції МАГАТЕ та ООН закликали Іран діяти відповідно до положень Додаткового протоколу до Угоди про гарантії з МАГАТЕ та вжити всіх заходів, необхідних для отримання впевненості у винятково мирних цілях його ядерної програми. Істотну роль у врегулюванні всіх питань відіграла багатостороння дипломатія за участю країн-контролерів. Останню групу ставили постійні члени РБ ООН [1].

Ядерна програма Ірану викликала занепокоєння у МАГАТЕ починаючи з 2003 р. Міжнародна організація вела активну роботу з відновлення справжньої історії, масштабу і характеру ядерної діяльності Ісламської Республіки.

Резолюція РБ ООН 1696 (2006) вимагала від Ірану надавати МАГАТЕ доступ до всіх робіт, пов'язаних із спорудженням реактора та виробництвом важкої води [13].

Влітку 2006 р. МАГАТЕ отримало доступ до майданчика будівництва реактора та провело перевірку інформації про саму його конструкцію. Перевірка підтвердила, що спорудження реактора ведеться відповідно до наданої раніше інформації. Слід зазначити, що у всіх звітах агентства про перевірки у період 2006–2013 рр. відзначалася відсутність в Ірані ознак діяльності з переробки відпрацьованого ядерного палива. В той самий час виробництво важкої води Іраном не зупинялося, але у серпні 2011 р. інспектори отримали доступ до резервуарів води [7].

При цьому інспекції агентства дозволили МАГАТЕ встановити, що з 80-х до початку 2000-х років Іран здійснював незаявлену ядерну дослідницьку діяльність в організаціях, які були пов'язані з міністерством оборони. Під тиском світової спільноти у 2003 р. Тегеран ухвалив рішення про відкриття документів про обсяги та партнерів постачальників ядерного палива. МАГАТЕ була отримана інформація про технологію центрифужного збагачення, конверсії сполук урану та виробництва напівсферичних металевих деталей із збагаченого урану.

Здатність Ісламської Республіки Іран (ІРІ) здійснювати збагачення урану до 20%-го рівня загострила увагу МАГАТЕ на можливості виробництва Іраном ядерно-вибухового пристрою. Аналіз зібраної інформації дозволив агентству констатувати про можливість Ірану здійснити план розробки ядерного боєзаряду [5].

Зусилля МАГАТЕ з одержання роз'яснень щодо питань які становлять ядерну програму, не знайшли належного відгуку у керівництва Ірану. Процес зрушився з мертвої точки лише після того, як 24 листопада 2013 р. у Женеві Німеччина, Великобританія, Франція, Китай, Російська Федерація та Сполучені Штати Америки узгодили з Іраном Спільний план дій (СПД). Його метою була реалізація поетапних, взаємно узгоджених заходів, які забезпечують винятково мирний характер іранської ядерної програми. Від-

повідно до Спільного плану дій Тегеран зобов'язався надавати МАГАТЕ відповідну інформацію та регульований доступ до ядерних установок.

Більш продуктивна взаємодія Ірану з агентством почалася в липні 2015 р. з досягненням угоди між Іраном та учасниками групи контролю. У серпні 2015 р. Генеральним директором МАГАТЕ і керівником Організації з атомної енергії Ірану (ОАЕІ) було підписано «Дорожню карту для прояснення минулих і сучасних питань щодо ядерної програми Ірану» [2]. Достовірних ознак проведення такої активності після 2009 р. МАГАТЕ не виявило, як і перевлаштування ядерного матеріалу на військові складові ядерної програми.

Після того як МАГАТЕ перевірило та підтвердило, що Тегеран привів свою ядерну програму у відповідність до прийнятих ним добровільних зобов'язань, 16 січня 2016 р. розпочалася практична реалізація Спільного всеосяжного плану дій.

Зовні Іран дотримувався своїх зобов'язань які були прописані у Спільному всеосяжному плані дій, дозволив МАГАТЕ використовувати прилади для онлайн-моніторингу ступеня збагачення урану. Формально всі вимоги МАГАТЕ в галузі збагачення та використання урану Іран виконував з дотриманням встановлених обмежень [11].

Іран припинив виробництво та випробування паливних таблеток з природного урану, тепловиділяючих елементів (твелів) для реактора. Всі раніше вироблені паливні таблетки з природного урану були поміщені на зберігання та під постійний моніторинг МАГАТЕ.

Якщо у 2016 р. кількість виробленої в Ірані важкої води перевищила норму, яка була прийнята у Спільному всеосяжному плані дій — 130 т, то наприкінці року надлишок важкої води у 11 т було вивезено з Ірану [17].

Як впливало з доповідей Генерального директора МАГАТЕ, перевірка та моніторинг ядерної діяльності в Ірані з початку дії реалізації Спільного всеосяжного плану дій до липня 2019 р. здійснювалися строго у відповідності до резолюції РБ ООН 2231. На цьому етапі ядерної іранської програми відбулося скасування низки односторонніх санкцій США та всіх обмежувальних заходів з боку Європейського Союзу.

Втім, після виборів нового президента США 8 травня 2018 р. Д.Трамп оголосив про вихід США із Спільного всеосяжного плану дій та відновлення режиму економічних санкцій щодо Ірану [14]. Це рішення пояснювалося Трампом постійним прагненням Ірану до створення ядерної зброї. У новій адміністрації наголошували, що всеосяжний план не позбавляв Тегеран доступу до урану, що створювало можливість з часом розробити ядерну зброю. Вказувалося також на неадекватність механізму контролю за ядерною діяльністю. Військові говорили про розробку Іраном балістичних ракет. Таким чином, американські санкції, які були скасовані у 2016 р., у листопаді 2018 р. було відновлено. Були введені обмеження на енергетичний сектор, судноплавство та суднобудування. ЦБ Ірану було відключено від міжнародної системи SWIFT.

Санкції США щодо Ірану торкнулися понад 700 іранських компаній та порядку 70 фінансових установ, національної іранської танкерної ком-

панії. Нові американські санкції ввели заборону на торгівлю іранською нафтою в листопаді 2018 р. В результаті у липні 2019 р. британськими морськими піхотинцями перехоплений супертанкер *Adrian Darya 1* (раніше *Grace 1*), що подорожував під прапором Панами. Судно підозрювалося в транспортуванні 2 мільйонів барелів сирої нафти з Ірану на нафтопереробний завод у Баньясі в Сирії [15].

Санкції США та ЄС мали економічний та фінансовий характер. Вони обмежили експорт продукції нафтогазового сектору ІРІ, а також імпорт дорогоцінних металів, вугілля та продуктів, які можуть бути використані для розвитку ядерної програми (наприклад, постачання графіту). Вони заборонили надавати фінансові кошти іранським банкам, нафтогазовим і судноплавним компаніям.

Виникає закономірне питання, наскільки виправдано було з боку США повернення до нового режиму санкцій. Існує низка непрямих доказів, які наводять на підозру, що Іран насправді має на увазі не лише мирну атомну технологію, а й військову програму. Іран обґрунтовує своє бажання мати повний паливний цикл прагненням бути незалежним від інших країн у мирній атомній енергетиці та невразливим для можливих зовнішніх санкцій. Практична частина іранської програми дозволяє припустити, що справді протягом багатьох років, порушуючи гарантії МАГАТЕ, Іран приховував будівництво ряду найважливіших атомних об'єктів.

Існує низка інших непрямих доказів, зокрема отримання Іраном документації про технологію виробництва напівсфер металевого урану, які застосовуються лише в ядерних боєприпасах. Крім того, Іран веде активну програму створення балістичних ракет дедалі більшої дальності. Ракети «Ше-хаб-3», які Іран вже випробував, мають дальність більше 1200 км, робота йде над створенням ракет із дальністю 3000 і 6000 км. Такий вид зброї здатний сягати Європи і навіть Північної Америки. Створювати такі носії військового призначення немає сенсу, якщо для них не буде ядерних боєзарядів [6].

В той самий час країни євротрійки, Китай та Росія не підтримали рішення США про вихід із Спільного всеосяжного плану дій. Євросоюз засудив цей крок і заявив про відсутність у Вашингтона повноважень в односторонньому порядку переглядати міжнародну угоду. У заяві ЄС зазначалося, що Спільний всеосяжний план дій працює та забезпечує досягнення мети: «гарантувати винятково мирний характер іранської програми».

У своїй основі політика ЄС визначається об'єктивним становищем і інтересами, що відрізняються від американських. Зобов'язання Європи щодо НАТО вимагають від європейських країн підтримувати США. Але Європа мусить враховувати нову етнічну реальність на континенті. Мусульманське населення (вже до 10%) може створити вибухонебезпечне середовище в Європі. Нове покоління іранських балістичних ракет серії «Шехаб» досягатиме території провідних європейських країн. Крім того, Євросоюз залежить від експорту нафти із зони Перської затоки (до 70% споживання).

Китай висловив розчарування американським рішенням і виявив зацікавленість у збереженні домовленостей, включаючи готовність до взаємодії з цього питання з іншими сторонами.

Позиція Китаю має свою меркантильну сторону. Китай до 20% своїх енергоносіїв отримує від Ірану та планує у майбутньому значно та послідовно збільшувати імпорт іранської нафти та газу, розробляти родовища та будувати трубопроводи. Пекін навряд чи одноосібно накладатиме вето на резолюцію РБ ООН, але зробить усе можливе, щоб зробити санкції суто символічними.

Найбільш важкими для Тегерана стали так звані вторинні санкції США — штрафні заходи для компаній, що ведуть бізнес із Іраном. Для захисту від американських санкцій європейських компаній, які співпрацюють з Іраном, розробили так званий блокуючий регламент. Проте створення Євросоюзом цього механізму зустріло труднощі з причини позиції США. Жодна з європейських країн не виявила готовності конфліктувати з американцями та зареєструвати на своїй території компанію для здійснення спеціального механізму розрахунків з Ісламською Республікою.

В цих умовах 8 травня 2019 р. Х.Рухані заявив, що, оскільки європейські учасники угоди не повною мірою виконують свої зобов'язання в економічній сфері, то для Ірану угода втратила сенс [9].

6 вересня 2019 р. Тегеран розпочав реалізацію третього етапу та відмовився від усіх своїх взятих зобов'язань щодо науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт. Він інформував МАГАТЕ про монтаж та випробування з використанням природного урану та про початок удосконалення центрифуг.

У січні 2020 р. Іран відмовився від встановлених Спільним всеосяжним планом дій обмежень на кількість центрифуг, які можуть використовуватися для збагачення. Нова якість іранської ядерної програми мала цілком прогнозовані наслідки. Так, вже в лютому 2023 р. МАГАТЕ виявило, що Іран збагатив уран до 84%, це лише на 6% менше, ніж потрібно для створення ядерної зброї.

При цьому в умовах відсутності спільного політичного бачення перспектив нерозповсюдження ядерної зброї окреслилися контури такого собі «підкилимного ядерного альянсу» між Росією і Іраном. Після початку повномасштабного вторгнення Росії до України відбувся тристоронній саміт президентів Росії, Ірану та Туреччини. Саміт не приніс відчутних результатів, але він показав посилення діалогу між Москвою та Тегераном.

На зустрічах В.Путіна з іранським колегою Ібрагімом Раїсі та верховним лідером Ірану аятолою Алі Хаменеї та президентом Туреччини Р.Т.Ердоганом фактично було означено контури спільних інтересів. Насамперед відносини Росії та Ірану міцніли, оскільки Хаменеї підтримував агресію Росії проти України. При цьому Росія, з огляду на світову продовольчу кризу та антиіранські санкції, фактично уклала угоду — «Shahed-129 в обмін на продовольство» [9].

Необхідно визнати, що російсько-іранські зв'язки міцніли, а партнерство Росії та Ірану частково зумовлене зростанням потреби одне в одному на тлі їхньої стратегічної ізоляції від Заходу. Зустрічі російських та іранських високопосадовців безпрецедентно часто мали місце особливо у 2022 р. Так, поїздка Путіна на саміт у Тегерані та його перша поїздка

до зарубіжної країни за межами пострадянського простору ознаменувала п'ятий візит на високому рівні і другий президентський саміт між Росією та Іраном.

Посилилося російсько-іранське військове співробітництво. Щодо ядерної програми Ірану, то Путін підкреслив, що Росія відіграє важливу роль у відродженні співпраці МАГАТЕ із Іраном.

На цьому фоні поглиблення російсько-іранського співробітництва американці однозначно втратили важелі впливу на Іран та його ядерну програму. Так, державний секретар США Блінкен вважає, що Тегеран зараз прискорено нарощує потенціал своєї атомної технології. Він уточнив, що Іран знаходиться «швидше за тиждень, ніж за місяць» від володіння достатньою кількістю збагаченого урану для створення атомної бомби.

Своє бачення проблеми висловила заступник Генсека ООН Розмарі Дікарло в ході брифінгу в Раді Безпеки про ядерну проблему Ірану. Вона зазначила, що перспектива повернення до повноцінного здійснення Плану дій щодо іранської ядерної програми, а також відповідної резолюції Ради Безпеки залишається «ілюзорною». Говорячи про обмежувальні заходи, що залишаються в силі, які викладені в додатку до резолюції 2231 (2015), заступник Генсека сказала, що вони діятимуть до жовтня 2025 р., якщо Рада не розпорядиться інакше.

З огляду на те, що ми зачепили проблему санкцій і підходили до генези розв'язання проблеми насамперед з позиції американської дипломатії, то цілком справедливо розглянути питання іранської ядерної програми в ключі китайської і російської позицій.

Так, КНР, яка володіє у Раді Безпеки правом вето, не виявляла великої активності. Така позиція має своє пояснення. Китай не стоїть перед регіональним загальнополітичним вибором: Захід або іслам, США або іслам. Релігійні ісламські аспекти цікавлять насамперед Росію і Євросоюз. Пекін, мабуть, найменше побоюється іранської ядерної програми. Сам Китай порівняно недавно, лише у 1992 р., ратифікував Договір про нерозповсюдження ядерної зброї і поки що не приєднався до всіх його механізмів і норм. До того ж Китай до 20% своїх енергоносіїв отримує від Ірану та планує у майбутньому значно збільшувати імпорту іранської нафти та газу шляхом участі у розробці іранських родовищ. Враховуючи зростаючу економічну роль Китаю зростаючу вагу у світовій політиці, його «м'яка лінія» щодо іранської ядерної програми буде заохочувати Іран до подальшого посилення військового потенціалу [4].

На цьому фоні російське керівництво систему двосторонніх відносин прагматично вибудовує на тлі формування стратегії протистояння антиамериканському глобальному лідерству. Саме тому існує програма російсько-іранського військово-технічного співробітництва. Так, у 2007 р. було укладено контракт на поставку зенітно-ракетних комплексів (ЗРК) до Ірану С-300, однак його реалізацію було призупинено через ухвалення Радою безпеки ООН у липні 2010 р. резолюції № 1929. Вона готувала передачу ІРІ сучасної зброї. Однак у 2015 р. президент Росії Путін заборонив поставку ЗРК С-300 до Ірану. Це стало можливим завдяки ходу переговорного про-

цесу «шістки» та IRI. У листопаді 2015 р. контракт на поставку ЗРК С-300 набрав чинності, і у жовтні 2016 р. контракт було виконано.

У плані російсько-іранських торгових відносин слід сказати, що на кінець 2021 р. Російська Федерація та Ісламська Республіка Іран досягли нових домовленостей у сфері торгівлі з ЄАЕС. Сторони підписали Тимчасову угоду, що веде до утворення зони вільної торгівлі між Євразійським економічним союзом та Ісламською Республікою Іран. РФ з Іраном підписали угоди, згідно з якими Росія разом із країнами-учасницями ЄАЕС зможе брати участь у розробці 11 нафтогазових родовищ Ірану та розвивати міжбанківське кредитування [3].

Геополітичні реалії після початку повномасштабної агресії Росії проти України створили передумови для зближення Москви і Тегерана, активізації та розширення співпраці у військово-політичній, торговельно-економічній, науково-технічній та інших сферах.

Схожа політична оцінка військово-політичних загроз стимулюють російсько-іранські політичні консультації та розвиток військово-технічного співробітництва між двома країнами.

Так, активізувалися взаємні візити та контакти між Москвою і Тегераном на всіх рівнях та практично в усіх напрямках, у тому числі й по лінії міністрів економічного блоку. Найбільш предметною стала робота російсько-іранської Міжурядової комісії з торговельно-економічного співробітництва. Той факт, що головною рисою двостороннього діалогу став енергетичний сектор, нафтогазова сфера, лише свідчить про те, що Іран знову активізував свою ядерну програму. Так, ведуться роботи зі спорудження нових черг Бушерської АЕС та ТЕС «Сірік» у провінції Хормозган. Загальний обсяг капіталовкладень у реалізацію цих проєктів може становити близько 40 мільярдів доларів США.

На сьогодні відносини Росії та Ірану перетворилися на повноцінне оборонне партнерство. За інформацією Білого дому, дві країни розглядають можливість спільного виробництва бойових безпілотників. Про це у 2023 р. розповів офіційний представник Ради національної безпеки США Джон Кірбі. На сьогодні Тегеран постачає Москві безпілотники-камікадзе для ураження цілей в Україні. Спочатку сторони категорично заперечували цю інформацію, але незабаром українські території та об'єкти почали атакувати іранські БПЛА «Шахед-31» і «Шахед-36» [8].

Сьогодні військово-технічна співпраця між Росією та Іраном стала новим геополітичним фактором у глобальному діалозі Росії і Заходу. Росія фактично розпочала процес формування особливих відносин із Іраном, що надає новій якості змісту іранської ядерної програми. Сторони активно вели політичний діалог про підписання договору про довгострокову співпрацю між двома країнами, розробка якого розпочалася ще у січні 2022 р. Фактично світова спільнота стоїть на порозі «прориву» Іраном багаторічних санкцій і утворення в Азії нової геополітичної реальності, це союз світського авторитарного із теократичним режимом. Про появу нової геополітичної реальності свідчить факт закінчення підготовки договору про стратегічне партнерство. У липні 2024 р. на порталі президента

Росії появилося розпорядження про доцільність підписання такого договору. Агентство IRNA написало, що Володимир Путін та президент Ірану Масуд Пезешкіан домовилися підписати договір у жовтні на саміті БРІКС у Казані. Таким чином, санкційне коло, яке передбачало глобальну спільність у протидії іранській ядерній військовій програмі, фактично є розірваним.

Таким чином, до 2024 р. стало ясно, що ядерна угода СВПД від 2015 р. похована, а її реанімація практична є можливою. Після виведення Трампом США з угоди вже через рік у відповідь на дії Трампа Іран продовжив розвивати свою ядерну інфраструктуру та досяг нових результатів [15]. Фактично за параметрами якості та кількості центрифуг, кількості важкої води, кількості збагаченого урану Іран досяг нових якісних показників.

Сьогодні ядерна програма Ірану — це черговий «дамоклів меч», який може не лише знищити регіональну безпеку, а й потенційно запустити ланцюжкову реакцію глобальної війни. Головний висновок з іранської ядерної проблеми полягає в тому, що єдність позицій і взаємодія провідних держав, насамперед Євросоюзу, США, Китаю, і в тому числі Росії, є неодмінною умовою запобігання подальшому поширенню у світі ядерної зброї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Завада Я.І. Іранська ядерна програма в контексті світової та регіональної безпеки: дис. д-ра політ. наук. Львів, 2020. 248 с. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/d712c8a9-e804-4ec8-9356-815ee323993d/content>.
2. Іран і МАГАТЕ підписали «дорожню карту» // LB. UA. URL: https://lb.ua/world/2015/07/14/310869_iran_magate_podpisali_dorozhnyu.html.
3. Кононенко М.Г. Еволюція зовнішньополітичної стратегії КНР у регіоні Перської затоки: дис. д-ра політ. наук. Київ, 2015. 239 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/d03/dis_Kononenko%20M..pdf.
4. МАГАТЕ випустило нове попередження щодо ядерної діяльності Ірану // Militarnyi. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/magate-vypustylo-nove-poperedzhennya-shhodo-yadernoyi-diyalnosti-iranu>.
5. Пентагон: Іран провів випробування ракети середньої дальності // Голос Америки 26.07.2019. URL: <https://www.golosameriki.com/a/iran-launch-missile/5016489>.
6. Albright D., Brannan P., Kelley R. Mysteries Deepen Over Status of Arak Reactor Project. Institute for Science and International Studies, August 11, 2009. URL: <https://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/ArakFuelElement.Pdf>.
7. As Russia Runs Low on Drones, Iran Plans to Step In, U.S. Officials Say. URL: <https://www.nytimes.com/2022/07/17/us/politics/drones-ukraine-russia-iran.html>.
8. Grajewski Nicole. Russia and Iran Get Closer While Still Competing, Amid Balancing Act With Turkey. August 03, 2022. URL: <https://www.russiamatters.org/analysis/russia-and-iran-get-closer-while-still-competing-amid-balancing-act-turkey>.
9. Joint Statement on the Re-Imposition of US Sanctions Due to its Withdrawal from the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA). Bruxelles, 06.08.2018. URL: <https://eeas.europa.eu/delegations>.

10. Report by IAEA Acting Director General «Verification and Monitoring in the Islamic Republic of Iran in Light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015)». GOV/INF/2019/10, September 9, 2019. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/19/09/govinf2019-10.pdf>.
11. Report by IAEA Director General «Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran». GOV/2003/40, June 6, 2003. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2003-40.pdf> (accessed 12.05.2020).
12. Report by IAEA Director General «Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran». GOV/2011/54, September 2, 2011. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2011-54.pdf>.
13. Shadow Government. A front-row seat to the Republicans' debate over foreign policy, including their critique of the Biden administration.
14. The Full Transcript of Trump's Speech on the Iran Nuclear Deal // The New York Times, 08.05.2018. URL: <https://www.nytimes.com/2018/05/08/world/middleeast/trump-iran-nuclear-deal.html>.
15. Trump Warns Iran Not To Restart Nuclear Program. URL: <https://www.rferl.org/a/iran-russia-european-powers-vow-uphold-nuclear-deal-without-us-trump-vows-tough-sanctions/29216532.html>.
16. Here's What to Expect Now That Trump Has Withdrawn From the Iran Nuclear Deal. URL: <https://foreignpolicy.com/2018/05/09/heres-what-to-expect-now-that-trump-has-withdrawn-from-the-iran-nuclear-deal>.
17. Verification and Monitoring in the Islamic Republic of Iran in Light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015). GOV/INF/2015/18, October 18, 2015. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov-inf2015-18.pdf>.
18. We apologize for the inconvenience... URL: <https://www.state.gov/state-gov-website-modernization>.

REFERENCES

1. Zavada Ya.I. (2020). Irans'ka yaderna prohrama v konteksti svitovoyi ta rehional'noyi bezpeky [The Iranian nuclear program in the context of global and regional security]. Lviv. 248 s. Retrieved from <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/d712c8a9-e804-4ec8-9356-815ee323993d/content> [in Ukrainian].
2. Iran i MAHATE pidpysaly «dorozhnyu kartu» [Iran and the IAEA signed a «road map»]. LB. UA. Retrieved from https://lb.ua/world/2015/07/14/310869_iran_magate_podpisali_dorozhnuyu.html [in Ukrainian].
3. Kononenko M.H. (2015). Evolyutsiya zovnishn'opolitychnoyi stratehiyi KNR u rehioni Pers'koyi zatoky [Evolution of China's foreign policy strategy in the Persian Gulf region]. Kyiv. 239 s. Retrieved from https://scc.knu.ua/upload/iblock/d03/dis_Kononenko%20M..pdf [in Ukrainian].
4. MAHATE vypustylo nove poperedzhennya shchodo yadernoyi diyal'nosti Iranu [The IAEA has issued a new warning regarding Iran's nuclear activities]. Militarnyi. Retrieved from <https://mil.in.ua/uk/blogs/magate-vypustylo-nove-poperedzhennya-shhodo-yadernoyi-diyalnosti-iranu> [in Ukrainian].

5. Pentagon: Iran proved ispytaniya rakety sredney dal'nosti [Pentagon: Iran tested a medium-range missile]. Golos Ameriki. 26.07.2019. Retrieved from <https://www.golosameriki.com/a/iran-launch-missile/5016489> [in Ukrainian].
6. Albright D., Brannan P., Kelley R. Mysteries Deepen Over Status of Arak Reactor Project. Institute for Science and International Studies, August 11, 2009. Retrieved from <https://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/ArakFuelElement.Pdf> [in English].
7. As Russia Runs Low on Drones, Iran Plans to Step In, U.S. Officials Say. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2022/07/17/us/politics/drones-ukraine-russia-iran.html> [in English].
8. Grajewski Nicole. Russia and Iran Get Closer While Still Competing, Amid Balancing Act With Turkey. August 03, 2022. Retrieved from <https://www.russiamatters.org/analysis/russia-and-iran-get-closer-while-still-competing-amid-balancing-act-turkey> [in English].
9. Joint Statement on the Re-Imposition of US Sanctions Due to its Withdrawal from the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA). Bruxelles, 06.08.2018. Retrieved from <https://eeas.europa.eu/delegations> [in English].
10. Report by IAEA Acting Director General «Verification and Monitoring in the Islamic Republic of Iran in Light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015)». GOV/INF/2019/10, September 9, 2019. Retrieved from <https://www.iaea.org/sites/default/files/19/09/govinf2019-10.pdf> [in English].
11. Report by IAEA Director General «Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran». GOV/2003/40, June 6, 2003. Retrieved from <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2003-40.pdf> (accessed 12.05.2020) [in English].
12. Report by IAEA Director General «Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran». GOV/2011/54, September 2, 2011. Retrieved from <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2011-54.pdf> [in English].
13. Shadow Government. A front-row seat to the Republicans' debate over foreign policy, including their critique of the Biden administration [in English].
14. The Full Transcript of Trump's Speech on the Iran Nuclear Deal // The New York Times, 08.05.2018. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2018/05/08/world/middleeast/trump-iran-nuclear-deal.html> [in English].
15. Trump Warns Iran Not To Restart Nuclear Program. Retrieved from <https://www.rferl.org/a/iran-russia-european-powers-vow-uphold-nuclear-deal-without-us-trump-vows-tough-sanctions/29216532.html> [in English].
16. Here's What to Expect Now That Trump Has Withdrawn From the Iran Nuclear Deal. Retrieved from <https://foreignpolicy.com/2018/05/09/heres-what-to-expect-now-that-trump-has-withdrawn-from-the-iran-nuclear-deal> [in English].
17. Verification and Monitoring in the Islamic Republic of Iran in Light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015). GOV/INF/2015/18, October 18, 2015. Retrieved from <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov-inf2015-18.pdf> [in English].
18. We apologize for the inconvenience... Retrieved from <https://www.state.gov/state-gov-website-modernization> [in English].

УДК 327(477):355.01]:659.3

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33).158–173

Тетяна Ілюк,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
факультету права та міжнародних відносин
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
<https://orcid.org/0009-0006-5581-4505>

Катерина Гетманенко,

інтернка Програми російських та білоруських студій
Ради зовнішньої політики «Українська призма»
(м. Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-0466-757X>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІМІДЖУ УКРАЇНИ У МАСМЕДІЙНОМУ ПРОСТОРІ КОРОЛІВСТВА ІСПАНІЯ В ПЕРІОД «ГІБРИДНОЇ» ФАЗИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014 — ЛЮТИЙ 2022 рр.)

У статті проаналізовано імідж України на шпальтах провідних газет Королівства Іспанія в період «гібридної» фази війни Росії проти України. Досліджуються характеристики медіаобразу нашої держави з 2014 року по лютий 2022 року та простежено їх трансформацію. Визначено чинники, що впливали на формування іміджу України, та доведено, що війна стала каталізуючим фактором, що підвищив впізнаваність, привернувши увагу всієї світової спільноти і змінивши розуміння нас світом.

Ключові слова: Україна, імідж, Королівство Іспанія, масмедіа, характеристики, наративи.

The article analyzes the image of Ukraine in the columns of the leading newspapers of the Kingdom of Spain in the context of Russia's war against our country from the moment of the annexation of the Autonomous Republic of Crimea to the beginning of the full-scale invasion. The characteristics of the image of our state in the Spanish mass media environment from 2014 to February 2022 are studied, and their transformation is traced. It was determined that the war became a catalyst that increased the recognition of our state, drawing the attention of the entire world community to it and changing the world's understanding.

It is noted that during the years of the war, a clear distinction for the audience of the Spanish mass media appeared between our culture, values, identity and Russian attempts to assimilate our achievements. The understanding of us as a country with European values, and courageous people fighting for their freedom and European future is growing.

The main events that aroused the interest of the media and the topics that received the greatest resonance were determined. The presence of messages of Russian propagan-

da, the influence of which was especially felt in 2014-2017, and the presence of information campaigns and signs of informational and psychological operations are noted, especially in the context of the referendum on the independence of Catalonia in 2017 and Russia's attempts to draw parallels with Crimea in order to justify its aggression in the eyes of the world public. The change in the narratives spread in the mass media was also analyzed, and the changes in the understanding of the nature of the war and its significance for the whole of Europe were traced.

Problematic aspects of the image of Ukraine, such as corruption, poverty, and the low standard of living of the population, which give rise to such phenomena as crime and the prevalence of surrogate motherhood, the center of which is called Ukraine, are clarified. Potentially the most favorable directions for forming the image of Ukraine were also analyzed, which will allow us to present our country not only through the prism of war, but also through directions that really arouse interest for the Spanish audience: culture, sports, the potential of agricultural production, an educated population, European values, and history.

Keywords: *Ukraine, image, Kingdom of Spain, mass media, characteristics, narratives.*

Російсько-українська війна змусила нас переоцінити значення іміджу держави для захисту її національних інтересів та реалізації власних політичних амбіцій, та привела до кардинального переосмислення розуміння України та українців як всередині країни, так і за кордоном. Вона привернула увагу світової громадськості і створила вікно можливостей власної репрезентації України світу, при цьому наочно показавши як сильні, так і слабкі сторони нашої самобутності, що особливо гостро відчувалося в умовах інформаційної війни проти України, яку веде російська пропаганда.

Вибір масмедійного простору Іспанії для дослідження іміджевих характеристик України обґрунтовується кількома факторами. Іспанія — одна з найбільших країн-членів ЄС, яка є важливим партнером, що підтримує та розвиває відносини політичного, культурного, соціального, економічного характеру й сприяє реалізації євроінтеграційного курсу України. Згідно із соціологічним дослідженням Інституту світової політики «Що думають європейці про Україну», Іспанія за рівнем прихильності до українців посідала 2 місце після Польщі [2]. Важливо й те, що охоплення медіа Іспанії виходить далеко за межі Королівства Іспанія, й сягають широких аудиторій іспаномовного світу, зокрема країн Латинської Америки та Карибського басейну, таким чином формуючи громадську думку у регіоні.

До наукового аналізу проблем іміджу України у контексті російсько-української війни у своїх роботах зверталися Є. Магда, Т. Водотика, В. Терещук, Г. Піскорська, Н. Яковенко, Т. Ілюк та інші. Власні дослідження, присвячені вивченню іміджу України у іноземних масмедійних просторах, проводили О. Бойко, Г. Коталейчук, В. Чекалюк, С. Козирицька, К. Гетманенко та інші. При цьому аналіз медіапростору Іспанії було розглянуто лише фрагментарно у роботі А. Корбут під час реалізації проєкту «Питання Криму в Іспанії та країнах Латинської Америки: політичний

та медійний виміри»[1]. Однак комплексного дослідження репрезентації іміджу України в іспаномовних медіа не проводилося.

Дослідження базується на широкій джерельній базі публікацій двох найрейтинговіших іспанських газет — «El País» та «ABC». Для більш детального та об'єктивного простеження наративів також використано уточнюючі матеріали видань «El Mundo», «Rebellion», «20Minutos». Моніторинг здійснено за допомогою ручного кодування на виявлення матеріалів, що вміщують згадки про Україну (#Ucrania, #ucraniano, #ucraniana). При підготовці роботи було застосовано проблемно-хронологічний підхід та використано методи кількісного та якісного контент-аналізу, компаративний аналіз, метод ретроспективного аналізу та історичний метод, що дозволило виявити та дослідити основні наративи та іміджеві характеристики і простежити їх трансформацію у процесі історичного розвитку подій. Для верифікації ключових інформприводів застосовувалася також методика вебінструменту GoogleTrends.

Аналізуючи газетні публікації з 2014 року, констатуємо стрімке збільшення уваги іспаномовної аудиторії до України. Початок збільшення уваги спостерігається з моменту зустрічі В. Януковича і В. Путіна та подій на Майдані [17]. У цей час газети продукують матеріали про події у центрі Києва, вимоги опозиції та її настрої. Загалом 2014 рік став роком привернення уваги до нашої країни і подій навколо неї. Лише у газеті «ABC» за згадкою «Україна» знайдено 3717 матеріалів (супроти 524 у 2013 році).

Характерно, що у цей період трактування подій на шпальтах іспанських медіа було досить неоднозначне, значною мірою сформоване під впливом російських наративів. Зокрема, газетні видання Іспанії для опису ситуації в Україні користуються терміном «українська криза» (у 211 матеріалах), у той час як «війна в Україні» зустрічаємо лише у 43 матеріалах. Таку тенденцію ми простежуємо фактично до початку повномасштабної російської агресії у 2022 році, коли розуміння подій зазнає кардинальних змін (в «ABC» за 2022 рік знайдено 2375 матеріалів за згадкою «війна в Україні» та 55 — «криза в Україні»).

За тематикою подій, що привернули увагу громадськості у 2014 році, на перше місце виходять питання Криму (1264 матеріали «ABC» зі згадкою «**Крим**»). При цьому тимчасова окупація півострову висвітлюється під призмою сепаратизму, вживаючи такі формулювання щодо учасників, як «проросійські сепаратисти» (у 360 публікаціях) [4].

Такі ж тенденції спостерігаємо при аналізі публікацій щодо подій у Донецькій та Луганській областях. Згадка «**Донецьк**» у газеті «ABC» трапляється у 832 матеріалах, «**Луганськ**» — у 471. «Антитерористична операція» згадується у 189 матеріалах газети. Видання «El País» характеризує ситуацію на Донбасі так: «П'ятимісячні бойові дії, які спричинили понад 2600 смертей і більше мільйона переміщених осіб, а також значні руйнування у багатьох містах на сході України, особливо в опорних пунктах повстанців у Донецьку та Луганську» [13]. Як бачимо, формулювання «повстанці» вказує на розуміння війни проти України як внутрішнього конфлікту, що є російським наративом.

Інформаційними приводами публікацій ставали здебільшого такі знакові події на фронті, як бомбардування аеропорту у Донецьку (43 матеріали) або ж події, пов'язані з авіакатастрофою рейсу МН-17 у Донецькій області (166 матеріалів «АВС»). Газета «El Mundo» публікує матеріали зі звинуваченнями проросійських сил у збитті літака, називаючи їх «сепаратистами» та «проросійськими партизанами»: «Зазначений снаряд був випущений сепаратистами, і серед ймовірних проросійських партизанів навіть є відео, яке підтверджує цю версію. У зв'язку з цим президент України Петро Порошенко заявив, що армія його країни жодним чином не причетна до знищення літака, яке він назвав терористичним актом» [42].

Загалом у 2014 році Україна описується як «біполярна держава», географічно розподілена на російську та європейську зони впливу. «АВС» пише: «Росія, з одного боку, і також Європейський Союз і США, які борються за вплив на стратегічну орієнтацію України, очікують призначення нового прем'єр-міністра після відставки Миколи Азарова та його кабінету 28 січня» [27]. На наявності «розколу» всередині країни наголошує і видання «El País», говорячи про Східну та Західну Україну: «Між двома Українами можна знайти спільні знаменники, і в часи миру та процвітання обидві сторони прагнуть зблизитися. Крім того, обидві України хотіли б демократичного уряду, який би стояв поза культурними відмінностями. Однак, коли мотузки намагаються і лояльності конфліктують, кожен з українців тягнє до своїх традиційних референсів, чи то в Європі, чи в Росії» [6]. А у газеті «El Confidencial» зазначається, що: «глибокий етнонаціональний розкол в Україні історично став початком різноманітних конфліктів, які спустошували країну» [26].

Однак основну занепокоєність іспанської аудиторії викликають **наслідки війни та санкцій для економіки і безпеки Європи**. Для прикладу, досить жваво обговорюються втрати внаслідок ускладнення авіасполучення, про що «АВС» зазначає: «Росія розглядає можливість обмеження або навіть повного блокування європейських рейсів до Азії через Сибір у відповідь на санкції ЄС. Більшість прямих рейсів між Європою та Азією проходять через Сибір, заощаджуючи літакам принаймні 4 години польоту» [34]. Про побоювання НАТО щодо посилення російського впливу внаслідок гібридних дій під виглядом миротворчої місії пише «АВС»: «Альянс побоюється, що може використати їх у нібито гуманітарній місії, враховуючи атмосферу напруги, яка існує на території України між армією та проросійськими повстанцями» [30]. При цьому Росію не поспішають називати прямою стороною конфлікту чи агресором, а продовжують проводити політику надзвичайної обережності.

Така ситуація не є дивною, адже засилля такої кількості проросійських наративів пояснюється кількома чинниками. Насамперед тривалою присутністю й ефективною роботою російського іномовлення та пропагандистських мереж у іспанському просторі (трансляція телеканалів «RussiaToday» і «Sputnik»; навісність російськомовних додатків до іспанських газет, як у «Diario Sur»; активне проведення ІПСО) та недостатньо розвинутих іномовленням України (лише у 2015 році розпочинає кабельне мовлення UkraineToday, а у 2023 році у провінції Аліканте — перше в Іспанії українське радіо).

З 2015 року увага іспанських масмедіа до подій в Україні зменшується, здебільшого фокусуючись на висвітленні реалізації Мінських домовленостей чи зустрічей лідерів «нормандської четвірки». Про неефективність дипломатичних зусиль пише газета «АВС», говорячи про Мінськ-2: *«Війна не припиняється на сході України, куди ледве долітає відлуння дипломатичних переговорів, за допомогою яких Захід різними групами намагається зупинити кровотечу, спричинену конфліктом, захопчуваним і озброєним з Москви»* [33]. Важливо, що тут спостерігаємо появу терміну «війна», хоча Росія ще й не визнається її стороною.

Україна починає характеризуватися як держава, де відбувається **«забута війна»**, що поступається медіа увагою на фоні війни у Сирії [4]. Газета «Politica Exterior» публікує в аналітичному матеріалі констатує: *«Сирія — це війна, яка привертає увагу міжнародної спільноти — цей фантом із дефіцитом уваги, який зазвичай згасає, коли лунають перші постріли — але ніхто не повинен забувати Україну, де насильство триває рік»* [9]. Такі ж настрої бачимо і в публікаціях «АВС»: *«Забута війна в Україні вже забрала понад п'ять тисяч життів»* [23].

Важливо, що, окрім війни, Україна присутня на сторінках іспанських видань і в контексті спортивних подій, насамперед — **футболу**, особливо у контексті матчу між клубами Іспанії та України. Характерно, що навіть у спортивних публікаціях ми бачимо такі характеристики нашої країни, як **«відважна»**. Як пише «АВС» у футбольному контексті: *«Іспанія не може зазнати поразки від відважної України»* [38]. Іспанські аудиторії також цікавляться спортивним іміджем України на фоні скандалів із підозрою у використанні допінгів всесвітньо відомими атлетами, у тому числі українськими. Однак такі публікації є скорше епізодичними і не додають негативних характеристик іміджу України.

У 2016 році помітні тенденції до зменшення уваги до подій в Україні у масмедійному просторі Іспанії. Ситуацію на Донбасі описують здебільшого як **«затьмарений конфлікт»**, а пік публікацій спостерігаємо у період зустрічі нормандської четвірки у Берліні, де було погоджено розробку **«дорожньої карти»** [7]. Досить потужно ретранслюються наративи російської пропаганди про громадянську війну та внутрішній сепаратизм. Як зазначає «АВС»: *«Українські аналітики побоюються, що Сирія затьмарить конфлікт у повстанських Донецькій і Луганській областях, знову залишивши це питання у темряві»* [24].

Проте наявні і позитивні тенденції формування іміджу, такі, як збільшення уваги до **культурних здобутків України** і висвітлення злочинів радянського режиму проти нашого народу. Насамперед такі публікації створені в контексті перемоги на Євробаченні Джамали, а також з нагоди 30-ї річниці Чорнобильської катастрофи. Так, пісня Джамали привернула увагу іспанських масмедіа до проблеми **кримських татар**. Як пише «АВС»: *«Драматична балада з етнічним забарвленням, яка стала даниною пам'яті її прабабусі. "1944", пісня, яка перемогла на пісенному конкурсі Євробачення, — більше, ніж просто пісня. Її творець і виконавець Джамала створила її як пам'ять про майже двісті тисяч кримських татар, яких депортував ста-*

лінський режим. Багато з них, понад сорок тисяч, померли через тяжкі умови, у які вони потрапили після вимушеного заслання» [12]. При цьому відзначається і політична складова культурних здобутків. Як підкреслює «20Minutos»: «Майже як військову перемогу Україна відсвяткувала тріумф співачки Джамали на пісенному конкурсі "Євробачення", де вона обіграла представника Росії Сергія Лазарева, одного з головних фаворитів, який посів третє місце» [19].

Перші результати дає і робота української держави і громадського сектору щодо власного культурного просування. Так, бачимо від'єднання від російських гастрономічних наративів та окреслення української приналежності борщу: «Вона готує "борщ", типовий український суп» [18]. Та при цьому говорити про розуміння відмінності української ідентичності точно ще зарано.

У 2017 році також відзначаємо сталість у висвітленні характеристик іміджу України, сталий інтерес до яких спостерігаємо у період підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, коли видання Іспанії пишуть про партнерство, співпрацю та допомогу Україні з боку ЄС. Та все ж найбільше зацікавленість іспанців до України у 2017 році прикута в контексті **кібератак** та їх наслідків власне для самого ЄС. Як підкреслює «El Pais»: «Україна, яка вже понад три роки перебуває у закоренілому конфлікті з Росією, раніше вже звинувачувала Росію в тому, що вона є автором кількох масштабних кібератак на свою електронну інфраструктуру. Саме Україна забила тривогу про початок комп'ютерної атаки, яка, схоже, охопила пів світу» [35]. Видання «АВС» розглядає цю ситуацію також з нагадуванням про російську агресію: «Відносини між Києвом і Москвою переживають найгірший момент у своїй історії після анексії Криму у березні 2014 року та початку війни на сході України, яку заохочує, фінансує та спонсорує Кремль» [25].

Не в останню чергу увага іспанської громадськості до гібридних дій Росії була прикута і в контексті інформаційної війни Росії власне в Іспанії. Пропагандистський апарат РФ під час референдуму у Каталонії у 2017 році поширював свої тези і застосовував прийоми інформаційної війни з метою розхитування внутрішньополітичної ситуації у державі, намагаючись сформулювати в іспанській громадськості паралелі між ситуацією відокремлення Каталонії та своїх прагнень анексувати АР Крим. Масштабне розслідування щодо цього провело видання «El Pais», навівши показові приклади діяльності російських пропагандистів у масмедійному просторі Іспанії [3]. Так, RussiaNewsNow, новинний портал, опублікував статтю з назвою «ЄС: Каталонія може, Крим — ні», де йшлося про те, що Євросоюз дав зелене світло відокремленню Каталонії від Іспанії, хоча й був проти відходу Криму від України. Насправді йшлося про інше: «Каталонці мають право вирішувати своє майбутнє демократичним шляхом, згідно із заявою членів Європарламенту» [3]. У дійсності російське медіа опублікувало пресреліз політичного угруповання Європейських об'єднаних лівих та зробило гучну фейкову заяву у своїх матеріалах.

У контексті інформаційної війни розголосу набувають і інциденти, пов'язані з українськими спортсменами, що стали жертвами російських ІПСО. Варто виокремити постать українського футболіста Романа Зозулі,

справа якого стала резонансною. Конфлікт між Р. Зозулею та фанатами «Райо Вальєкано» зародився у 2017 році, коли фанати іспанської команди називали гравця нацистом через його допомогу українським військовим на Донбасі та світлини футболіста в соцмережах, де він позує у шарфі з зображенням Степана Бандери та з ветеранами АТО, через які футболіста звинуватили у прихильності до нацизму та фашизму. Однак маємо підкреслити, що на сторінках газет ми не простежуємо засуджуючих характеристик. Навпаки, газета «El País» характеризує український батальйон як: *«Батальйон "Азов" — ополчення українських ультранационалістичних добровольців, які воюють проти проросійських сил на сході країни»* [31]. Та і постать самого **С. Бандери** подається як: *«Степан Бандера, видатна та неоднозначна постать українського націоналізму, антикомуніст, пов'язаний з нацистською Німеччиною»* [31].

Розуміння прагнення нашої держави остаточно вийти із зони російського впливу, і ціни, яку за це платить Україна, бачимо в іспанських медіа і у 2018 році, коли спостерігаємо незначне збільшення кількості публікацій, які фокусувалися на таких подіях, як **інцидент у Керченській протоці** 25 листопада 2018 року, коли Росія здійснила напад на кораблі ВМС України.

Цікаво, що медіа Іспанії показує Україну як **державу-арену для російських бойових дій**, підкреслюючи глобальний характер геополітичного протистояння. Так, видання «El País» описує роль **Майдану** у відриві України від російського цивілізаційного простору: *«Сила і триумф Майдану руйнують плани Росії включити Україну в проєкт Євразійського Союзу. Для Кремля пріоритетом було зірвати реформаторський порядок денний у Києві, оскільки гіпотетична процвітаюча та демократична Україна, яка могла б надихнути російське громадянство, є неприйнятним ризиком для режиму Путіна»* [32]. Газета також зазначає, що **Україна є полігоном для військових дій Росії**: *«Україна слугує полігоном для випробування нових типів втручання, починаючи від використання звичайної військової сили і закінчуючи масовими кібератаками і активним використанням кампаній з дезінформації та операцій психологічної війни»* [32].

Серйозність ситуації підкреслює й видання «Ultima Hora»: *«Київ і Москва переживають перше за чотири роки відкрите військове протистояння. Очевидним доказом серйозності ситуації є те, що Україна запровадила воєнний стан на 30 днів, чого вона не робила навіть під час анексії Криму»* [40]. Газета «El Periódico» публікує аналітичний матеріал також з приводу впровадження воєнного стану, проте під призмю **корупції**. Президент Порошенко описується як *«непопулярний»*, *«один з олігархів колишнього режиму»*. Згадується платоспроможність українців: *«Олігархи продовжують контролювати країну, добробут більшості українців суттєво погіршився з 2013 року через серйозну рецесію 2014-2015 років, конфлікт з Росією та політику скорочень і коригувань»* [29]. У матеріалі також ідеться про **утиски свободи слова** в країні: *«Незважаючи на обіцянки Порошенка, Україна залишається однією з найбільш корумпованих країн світу, посідаючи 130 місце зі 180 країн у рейтингу Transparency International. Напади та переслідування*

активістів і журналістів є частими, а уряд перешкоджає роботі громадських організацій» [29].

У контексті проведення у нас фіналу Ліги Чемпіонів «Реал» — «Ліверпуль» зустрічаємо публікації і про нашу столицю. Як пише газета «АВС»: «Зелені пагорби, барвисті будівлі та золоті куполи багатьох церков є відмінними рисами цього красивого та приємного міста з трьома з половиною мільйонами жителів. Радянський відбиток є, але він не зовсім помітний, якщо не переноситись у периферійні околиці, де рясніють безкінечні ряди людських вуличок» [22]. Про переміщених осіб пише і «El Confidencial»: «Країна у стані війни, війни з майже двома мільйонами переміщених осіб, але багато хто в Європі про це забув» [28].

Цікавою характеристикою України, що присутня у 2018 році, є **репродуктивний туризм та бідність**. Політичну нестабільність відзначає газета «20Minutos»: «Країна з незрозумілим алфавітом, де революція кожні десять років і війна з Росією» [20]. Та увага цієї публікації сфокусована на економічних труднощах українців, через які жінки зважуються на сурогатне материнство: «Троє жінок дізналися про існування сурогатного материнства через оголошення в Інтернеті та погодилися, спокусившись обіцянкою, що за 9 місяців вони зможуть заробити більше грошей, ніж за роки роботи. В Україні мінімальна зарплата становить 100 євро (у вісім разів менше, ніж в Іспанії), а середня зарплата менше 300 євро на місяць» [20].

Цікаво, що вже у 2019 році іспанські видання називають Україну одним із найбільших репродуктивних центрів світу, підкреслюючи при цьому, що корупція полегшує надання незаконних послуг. Газета «El Confidencial» пише: «За останні роки Україна стала одним із головних напрямів для сімей, які шукають батьківства через сурогатне материнство» [43]. В той час як «El Diario» зазначає: «З грошима українським соцслужбам було легко пришвидшити процедури» [5]. Загалом видання показово висвітлює проблеми іміджу України: «Країна, позначена нещастям, наслідками Чорнобильської катастрофи та збройним конфліктом. Фактично це не тільки найбільш корумпована та найбідніша країна в Європі, але й ЗМІ, журналісти та неурядові організації бачать, що уряд постійно загрожує їхній свободі слова та асоціаціям» [5].

Загалом у 2019 році увага до України збільшується на 33%, що насамперед пов'язане з виборами президента у нашій державі та з міжнародними переговорами на кшталт зустрічей лідерів «нормандської четвірки» [4]. В публікаціях говориться про низький рівень життя та **відтік робочої сили**: «Електорат однієї з найбідніших країн Європи, де середня зарплата становить близько 300 євро на місяць, а мільйони людей виїхали за кордон у пошуках кращих можливостей» [5].

Підвищенню інтересу до нашої держави і навіть розвитку зовнішнього туризму сприяв і вихід на світові екрани мінісеріалу «**Чорнобиль**», в якому йдеться про трагічну катастрофу на ЧАЕС. Як пише газета «АВС»: «Тепер, після успіху мінісеріалу НВО "Чорнобиль", бронювання в агентствах, які організовують тур, різко зросло. Оператори SoloEast і Chernobyl Tour повідомляють про зростання попиту на екскурсії до місць катастрофи на 40%» [8].

Значна медіаувага надається і постаті новообраного президента України **Володимира Зеленського**. Присутні позитивні очікування від нового президента України, адже як пише видання «20Minutos»: «Прихід Зеленського на посаду президента в травні вдихнув нове життя в процес, який за допомогою цього саміту мав на меті відновити клімат довіри та прогрес у реалізації Мінських мирних угод, підписаних у вересні 2014 року та лютому 2015 року в білоруській столиці. Ця краща домовленість з Путіним, на відміну від його попередника Петра Порошенка, дозволила здійснити перший обмін полоненими з початку війни у вересні та повернути в листопаді три кораблі ВМС України, заарештовані Росією» [15]. При цьому у більшості публікацій новообраний президент згадується у рамках його сценічного минулого та підкреслюється відсутність в нього політичного досвіду. Як наголошує «АВС»: «Він більше схожий на кінозірку, ніж на типового політика» [11]. А видання «El Pais» називає В.Зеленського «коміком без політичного досвіду», «актором», «зіркою», і навіть «маріонеткою олігарха Коломойського» [36].

Натомість у 2020 році фокус уваги знову повертається до проблем **бідності**, значною мірою в контексті **коронавірусу**. Як описує «АВС»: «Деякі медичні центри в країні засуджують ситуацію з дефіцитом поставок і станом приміщень. Працівники оприлюднили відео, на яких видно стан пральних машин і ванн лікарні, покритих іржею. У місті з населенням трохи більше 31 тисячі осіб є лише одна лікарня та невелика місцева поліклініка для боротьби з COVID-19» [41]. Наголошується й на **геополітичному значенні України для Європи, чиннику війни і проблемі правлячих еліт**. Як пише «El Pais»: «Країна контрастів шукає себе в суворих умовах. Ця ключова для стабільності в Європі країна зазнала нападу з боку Росії, яка захопила Кримський півострів і підтримує сепаратистів на Донбасі. Вона також стала жертвою корупції, некомпетентності та егоїзму правлячого класу» [6].

Найбільше позитивних конотацій нашому іміджу у 2020 році додають публікації, пов'язані з футболом, насамперед в контексті матчів Ліги націй. Широко тиражувалося інтерв'ю Андрія Шевченка, у якому він проводить аналогії між коронавірусом та трагедією на ЧАЕС: «Тренер збірної України Андрій Шевченко порівняв пандемію коронавірусу з Чорнобильською ядерною катастрофою, яку він пережив, коли йому було дев'ять років, і він був змушений тікати з рідного міста, щоб шукати притулку в Києві... Шевченко похвалив медичних працівників у всьому світі за те, що вони "справжні герої нашого часу", і закликав людей дотримуватися правил, встановлених урядами» [39].

Важливу зміну фокусу публікацій ми спостерігаємо з 2021 року, коли протягом усього року медіа Іспанії публікують матеріали із занепокоєнням щодо загострення ситуації і можливого повномасштабного вторгнення Росії. У газеті «АВС» виходить стаття під назвою «Можлива війна в Україні» [16], а «El Pais» зазначає: «Тим часом зростає побоювання, що розвиток війни, яка вже забрала близько 14 000 життів, за даними ООН, останнього активного конфлікту в Європі, продовжується далі й далі» [37]. Зустрічаємо також матеріали, з наявними російськими пропагандистськими наративами, де замість терміну «війна» використовується «військова операція». Так,

видання «La Razón» пише: «Росія продовжує військову операцію на кордонах з Україною, яку НАТО та Сполучені Штати широко критикують як спробу дестабілізації регіону» [14]. Про «періодичний конфлікт» на Донбасі пише газета «АВС»: «Кордон України з Росією є практично непридатною для проживання територією після більш ніж 7 років періодичного конфлікту між двома країнами. Ті, хто там живуть, щодня стикаються з небезпечною ситуацією, з якої вони не можуть вибратися» [21].

Таким чином, аналіз публікацій про Україну у медійному просторі провідних іспанських ЗМІ показує стрімке збільшення уваги до нашої держави як з боку медіа, так і іспаномовної громадськості після початку збройної агресії Росії. З моменту вторгнення російських військових у АР Крим та початку воєнних дій на території Донбасу тематика заповнює інформаційний простір Іспанії. Увага аналітичних матеріалів фокусується насамперед в контексті загроз, які несуть ці події для самої Європи, а також навколо процесів їх міжнародного врегулювання.

Важливо відзначити, що спостерігаємо також суттєву кількість російських наративів, які активно тиражуються у провідних ЗМІ Іспанії, насамперед щодо трактування подій. Особливо ці тенденції помітні з 2014 року, і поступово послаблюються із введенням інформаційних санкцій ЄС та з наближенням референдуму в Каталонії у 2017 році, коли країна приділяє вже значно більше уваги гігієні власного інформаційного простору, в т.ч. від російських пропагандистських впливів.

Здебільшого імідж України в період «гібридної» фази російської війни продовжував фокусуватися на таких процесах, як бідність, низький рівень життя, корупція, Чорнобиль, сурогатне материнство тощо. При цьому спостерігаємо поступове збільшення розуміння ролі України у безпековій архітектурі Європи та власне нашої самобутності й ідентичності, відмінної від російської. Наявне розуміння полярності геополітичного становища держави та складності внутрішньополітичних процесів, особливо брак справжніх національних еліт. Чинниками, що сприяють формуванню позитивного іміджу нашої держави, стає збільшення уваги іспаномовних медіа до різнопланових аспектів української культури, спорту (насамперед футболу), мистецького потенціалу та власне культурної спадщини України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Корбут А. Питання Криму в Іспанії та країнах Латинської Америки: політичний та медійний виміри. URL: <https://drive.google.com/file/d/1t5cTfi-PIIJeSLF52TQNgmX1CkIxtFPj/view>
2. Що європейці думають про Україну. (2015) Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1890740-scho-evropeytsi-dumayut-pro-ukrajinu-infografika.html
3. Alandete D. (2017) La maquinaria de inferencias rusa penetra la crisis catalana. El País. URL: https://elpais.com/politica/2017/09/22/actualidad/1506101626_670033.html

4. Archivo. ABC. URL:<https://www.abc.es/archivo/>
5. Assiego V. (2019) La historia se repite en Ucrania con la gestación subrogada. El Diario. URL: https://www.eldiario.es/opinion/zona-critica/historia-repite-ucrania-gestacion-subrogada_129_1394338.html
6. Bonet P. (2020) Ucrania: el precio de la libertad. El País. URL:https://elpais.com/elpais/2020/06/03/eps/1591173790_172028.html
7. Bonet P. (2014) Ucrania: las fronteras de un país bipolar. El País. URL:https://elpais.com/internacional/2014/02/20/actualidad/1392914384_087497.html
8. Carra A. (2014) Tour por Chernóbil o la guerra de Siria. ABC. URL:<http://kioskoymas.abc.es/noticias/sociedad/20140119/abcp-tour-chernobil-guerra-siria-20140119.html>
9. Colomer P. (2015) Ucrania: ¿conflicto congelado, o latente? Política Exterior. URL: <https://www.politicaexterior.com/ucrania-conflicto-congelado-o-latente/>
10. El hasta ahora actor cómico Volodímir Zelenski jura su cargo como nuevo presidente de Ucrania. (2019) ABC. URL:https://www.abc.es/internacional/abci-hasta-ahora-actor-comico-volodimir-zelenski-jura-cargo-como-nuevo-presidente-ucrania-201905201848_video.html
11. El hasta ahora actor cómico Volodímir Zelenski jura su cargo como nuevo presidente de Ucrania. (2019) ABC. URL:https://www.abc.es/internacional/abci-hasta-ahora-actor-comico-volodimir-zelenski-jura-cargo-como-nuevo-presidente-ucrania-201905201848_video.html
12. Escartin J. (2016) «1944», la canción que Jamala compuso como homenaje a su bisabuela y que acabó ganando Eurovisión. ABC. URL:https://www.abc.es/cultura/eurovision/abci-1944-cancion-jamala-compuso-como-homenaje-bisabuela-y-acabo-ganando-eurovision-201605150248_noticia.html
13. Fernández R. (2014) Kiev y los separatistas anuncian un alto el fuego en el este de Ucrania. El País. URL:https://elpais.com/internacional/2014/09/05/actualidad/1409909558_905553.html
14. Fernandez A. (2021). Qué hacen 114.000 tropas rusas estacionadas en la frontera con Ucrania. La Razón. URL:<https://www.larazon.es/internacional/20211117/fz44dtidcbaqrnu7zeqa3lyhdy.html>
15. Garde M. (2019) Putin y Zelenski cierran un calendario concreto para lograr la paz en Ucrania. 20Minutos. URL:<https://www.20minutos.es/noticia/4082670/0/rusia-y-ucrania-acuerdan-respetar-un-alto-el-fuego-y-el-canje-de-los-prisioneros/>
16. Girauta J. C. (2021). Posible guerra en Ucrania. ABC. URL:https://www.abc.es/opinion/abci-juan-carlos-girauta-posible-guerra-ucrania-202112122352_noticia.html
17. GoogleTrends. URL:<https://trends.google.com/trends/>
18. Hebrero E.V. (2016) La «bábushka» que lleva 30 años desafiando la radiación junto a Chernóbil. ABC. URL:https://www.abc.es/internacional/abci-babushka-lleva-30-anos-desafiando-radiacion-junto-chernobil-201604071117_noticia.html
19. La historia detrás de '1944', la canción que hizo ganar a Ucrania el festival de Eurovisión (2016) . 20Minutos. URL:<https://www.20minutos.es/noticia/2747350/0/eurovision-jamala-ucrania-cancion-historia-crimea/>
20. Larrañeta A. (2018) Los niños ahora vienen de Kiev: unas 200 parejas españolas viajan cada año para que las ucranianas les hagan padres. 20Minutos. URL:<https://www.20minutos.es/noticia/3432725/0/ninos-espanoles-vienen-de-kiev-gestacion-subrogada/> [in Spanish]

21. La vida en la frontera de Ucrania y Rusia. ABC. URL:https://www.abc.es/internacional/abci-vida-frontera-ucrania-y-rusia-202112221448_video.html
22. Mañueco R.M. (2018) Kiev, ciudad de colinas verdes, cúpulas doradas y el gran río Dniéper. ABC. URL:https://www.abc.es/viajar/destinos/europa/abci-champions-league-kiev-ciudad-colinas-verdes-cupulas-doradas-y-gran-dnieper-201805211642_noticia.html#vca=modulo&vso=abc&vmc=noticias-rel&vli=deportes
23. Mañueco R.M. (2015) La guerra olvidada de Ucrania ya se ha cobrado más de cinco mil muertos. ABC. URL:<http://kioskoymas.abc.es/noticias/internacional/20150201/abcp-guerra-olvidada-ucrania-cobrado-20150201.html>
24. Mañueco R.M. (2016) Merkel y Hollande no logran que Putin acepte una tregua duradera en Alepo. ABC. URL:https://www.abc.es/internacional/abci-merkel-y-hollande-no-logran-putin-accepte-tregua-duradera-alepo-201610192213_noticia.html
25. Mañueco R.M. (2017) Ucrania acusa a Rusia de estar detrás del último ciberataque global. ABC. URL:https://www.abc.es/tecnologia/abci-ucrania-acusa-rusia-estar-detras-ultimo-ciberataque-global-201707011905_noticia.html
26. Martínez A. (2014) ¿A quién interesa la división de Ucrania? El Confidencial. URL:https://www.elconfidencial.com/mundo/2014-02-25/a-quien-interesa-la-division-de-ucrania_93508/
27. Más de 70.000 opositores vuelven a las calles de Kiev. (2014) ABC. URL:<https://www.abc.es/internacional/20140210/rc-opositores-vuelven-calles-kiev-201402100119.html>
28. Ojeda D. (2018) Real Madrid-Liverpool, una final de Champions League en un país en guerra. El Confidencial. URL:https://www.elconfidencial.com/deportes/futbol/champions/2018-05-25/final-champions-real-madrid-liverpool-ucrania-guerra_1568578/
29. Oliveras E. (2018) El lado oscuro de la crisis de Ucrania. El Periodico. URL:<https://www.elperiodico.com/es/opinion/20181130/lado-oscuro-crisis-ucrania-7176992>
30. OTAN teme que Rusia disfraze de humanitario el envío de sus tropas a Ucrania. (2014). ABC. URL:<https://www.abc.es/internacional/20140806/abci-ucrania-rusia-201408061737.html>
31. Otero J. (2019) Zozulya se defiende: «No soy nazi». El País. URL:https://elpais.com/deportes/2019/12/19/actualidad/1576776038_911699.html
32. Pedro N. (2018) Rusia y la lenta destrucción de Ucrania. El País. URL:<https://agendapublica.elpais.com/noticia/14554/rusia-lenta-destruccion-ucrania>
33. Rusia no suelta la presa. (2013) ABC. URL:<http://kioskoymas.abc.es/noticias/opinion-enfoque/20150210/abcp-rusia-suelta-presa-20150210.html>
34. Rusia prohíbe el paso de vuelos ucranianos por su territorio. (2024) ABC. URL: <https://www.abc.es/internacional/20140807/abci-rusia-prohibe-paso-vuelos-201408071825.html>
35. Sahuquillo M.R. Dominguez B. (2017) Un potente ciberataque afecta a grandes empresas de todo el mundo. El País. URL:https://elpais.com/internacional/2017/06/27/actualidad/1498568187_011218.html
36. Sahuquillo M.R. (2019) El cómico Zelenski gana la presidencia en Ucrania. El País. URL:https://elpais.com/internacional/2019/04/21/actualidad/1555857997_547314.html
37. Sahuquillo M.R. (2021) Rusia advierte a Ucrania sobre el riesgo de una guerra a gran escala en el Este. El País. URL:<https://elpais.com/internacional/2021-04-12/rusia-advierte-a-ucrania-sobre-el-riesgo-de-una-guerra-a-gran-escala-en-el-este.html>

38. Sevilla E.Y. (2015) España no puede fallar ante la valiente Ucrania. ABC. URL:<http://kioskoymas.abc.es/noticias/deportes/20150327/abcp-espana-puede-fallar-ante-20150327.html>
39. Shevchenko compara el coronavirus con el desastre nuclear de Chernóbil. (2020). ABC. URL:https://www.abc.es/deportes/futbol/abci-shevchenko-compara-coronavirus-desastre-nuclear-chernobil-202003290859_noticia.html
40. Sube la tensión entre Rusia y Ucrania con la «amenaza de guerra total» y el despliegue de misiles rusos. (2018) Ultima Hora. URL:<https://www.ultimahora.es/noticias/internacional/2018/11/28/1041349/sube-tension-entre-rusia-ucrania-amenaza-guerra-total-despliegue-misiles-rusos.html>
41. Un hospital en Ucrania denuncia la falta de medios para luchar contra la COVID-19. (2020) ABC. URL: https://www.abc.es/internacional/abci-hospital-ucrania-denuncia-falta-medios-para-luchar-contra-covid-19-202004041818_video.html
42. Un misil derriba en Ucrania un avión de la aerolínea Malaysia Airlines con 298 personas a bordo. (2014) El Mundo. URL: <https://www.elmundo.es/internacional/2014/07/17/53c7ea82268e3e9f568b4587.html>
43. Zuil M. (2019) Nueva pesadilla en Kiev: otras 30 familias españolas atrapadas con sus bebés. El Confidencial. https://www.elconfidencial.com/espana/2019-03-29/ucrania-vientre-alquiler-gestacion-pasaporte-colapso_1910646/

REFERENCES

1. Korbut A. *Pytannia Krymu v Ispanii ta krainakh Latyns'koi Ameryky: politychnyj i medijnyj vymiry*. [The issue of Crimea in Spain and Latin American countries: political and media dimensions]. Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/1t5cTfi-IPJJeSLF52TQNgmX1CkIxtFPj/view> [in Ukrainian].
2. Scho ievropejtsi dumaiut' pro Ukrainu. [What Europeans think about Ukraine]. (2015). Ukrinform. Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1890740-scho-evropejtsi-dumayut-pro-ukrajinu-infografika.html [in Ukrainian].
3. Alandete D. (2017) La maquinaria de injerencias rusa penetra la crisis catalana. El País. URL: https://elpais.com/politica/2017/09/22/actualidad/1506101626_670033.html [in Spanish].
4. Archivo. ABC Retrieved from <https://www.abc.es/archivo/> [in Spanish].
5. Assiego V. (2019) La historia se repite en Ucrania con la gestación subrogada. El Diario. Retrieved from https://www.eldiario.es/opinion/zona-critica/historia-repite-ucrania-gestacion-subrogada_129_1394338.html [in Spanish].
6. Bonet P. (2020) Ucrania: el precio de la libertad. El País. Retrieved from https://elpais.com/elpais/2020/06/03/eps/1591173790_172028.html [in Spanish].
7. Bonet P. (2014) Ucrania: las fronteras de un país bipolar. El País. Retrieved from https://elpais.com/internacional/2014/02/20/actualidad/1392914384_087497.html [in Spanish].
8. Carra A. (2014) Tour por Chernóbil o la guerra de Siria. ABC. Retrieved from <http://kioskoymas.abc.es/noticias/sociedad/20140119/abcp-tour-chernobil-guerra-siria-20140119.html> [in Spanish].

9. Colomer P. (2015) Ucrania: ¿conflicto congelado, o latente? Política Exterior. Retrieved from <https://www.politicaexterior.com/ucrania-conflicto-congelado-o-latente/> [in Spanish].
10. El hasta ahora actor cómico Volodímir Zelenski jura su cargo como nuevo presidente de Ucrania. (2019) ABC. Retrieved from https://www.abc.es/internacional/abci-hasta-ahora-actor-comico-volodimir-zelenski-jura-cargo-como-nuevo-presidente-ucrania-201905201848_video.html [in Spanish].
11. El hasta ahora actor cómico Volodímir Zelenski jura su cargo como nuevo presidente de Ucrania. (2019) ABC. Retrieved from https://www.abc.es/internacional/abci-hasta-ahora-actor-comico-volodimir-zelenski-jura-cargo-como-nuevo-presidente-ucrania-201905201848_video.html [in Spanish].
12. Escartin J. (2016) «1944», la canción que Jamala compuso como homenaje a su bisabuela y que acabó ganando Eurovisión. ABC. Retrieved from https://www.abc.es/cultura/eurovision/abci-1944-cancion-jamala-compuso-como-homenaje-bisabuela-y-acabo-ganando-eurovision-201605150248_noticia.html [in Spanish].
13. Fernández R. (2014) Kiev y los separatistas anuncian un alto el fuego en el este de Ucrania. El País. Retrieved from https://elpais.com/internacional/2014/09/05/actualidad/1409909558_905553.html [in Spanish].
14. Fernandez A. (2021). Qué hacen 114.000 tropas rusas estacionadas en la frontera con Ucrania. La Razón. Retrieved from <https://www.larazon.es/internacional/20211117/fz44dtidcbaqrnu7zeqa3lyhdy.html> [in Spanish].
15. Garde M. (2019) Putin y Zelenski cierran un calendario concreto para lograr la paz en Ucrania. 20Minutos. Retrieved from <https://www.20minutos.es/noticia/4082670/0/rusia-y-ucrania-acuerdan-respetar-un-alto-el-fuego-y-el-canje-de-los-prisioneros/> [in Spanish].
16. Girauta J. C. (2021). Posible guerra en Ucrania. ABC. Retrieved from https://www.abc.es/opinion/abci-juan-carlos-girauta-posible-guerra-ucrania-202112122352_noticia.html [in Spanish].
17. GoogleTrends. Retrieved from <https://trends.google.com/trends/> [in Spanish].
18. Hebrero E.V. (2016) La «bábushka» que lleva 30 años desafiando la radiación junto a Chernóbil. ABC. Retrieved from https://www.abc.es/internacional/abci-babushka-lleva-30-anos-desafiando-radiacion-junto-chernobil-201604071117_noticia.html [in Spanish].
19. La historia detrás de '1944', la canción que hizo ganar a Ucrania el festival de Eurovisión (2016) . 20Minutos. <https://www.20minutos.es/noticia/2747350/0/eurovision-jamala-ucrania-cancion-historia-crimea/> [in Spanish].
20. Larrañeta A. (2018) Los niños ahora vienen de Kiev: unas 200 parejas españolas viajan cada año para que las ucranianas les hagan padres. 20Minutos. Retrieved from <https://www.20minutos.es/noticia/3432725/0/ninos-espanoles-vienen-de-kiev-gestacion-subrogada/> [in Spanish]
21. La vida en la frontera de Ucrania y Rusia. ABC. Retrieved from https://www.abc.es/internacional/abci-vida-frontera-ucrania-y-rusia-202112221448_video.html [in Spanish].
22. Mañueco R.M. (2018) Kiev, ciudad de colinas verdes, cúpulas doradas y el gran río Dniéper. ABC. Retrieved from <https://www.abc.es/viajar/destinos/europa/abci-champions-league-kiev-ciudad-colinas-verdes-cupulas-doradas-y-gran>

- dnieper-201805211642_noticia.html#vca=modulo&vso=abc&vmc=noticias-rel&vli=deportes [in Spanish].
23. Mañueco R.M. (2015) La guerra olvidada de Ucrania ya se ha cobrado más de cinco mil muertos. ABC. Retrieved from <http://kioskoymas.abc.es/noticias/internacional/20150201/abcp-guerra-olvidada-ucrania-cobrado-20150201.html> [in Spanish].
 24. Mañueco R.M. (2016) Merkel y Hollande no logran que Putin acepte una tregua duradera en Alepo. ABC. Retrieved from https://www.abc.es/internacional/abci-merkel-y-hollande-no-logran-putin-accepte-tregua-duradera-alepo-201610192213_noticia.html [in Spanish].
 25. Mañueco R.M. (2017) Ucrania acusa a Rusia de estar detrás del último ciberataque global. ABC. Retrieved from https://www.abc.es/tecnologia/abci-ucrania-acusa-rusia-estar-detras-ultimo-ciberataque-global-201707011905_noticia.html [in Spanish].
 26. Martinez A. (2014) ¿A quién interesa la división de Ucrania? El Confidencial. Retrieved from https://www.elconfidencial.com/mundo/2014-02-25/a-quien-interesa-la-division-de-ucrania_93508/ [in Spanish].
 27. Más de 70.000 opositores vuelven a las calles de Kiev. (2014) ABC. Retrieved from <https://www.abc.es/internacional/20140210/rc-opositores-vuelven-calles-kiev-201402100119.html> [in Spanish].
 28. Ojeda D. (2018) Real Madrid-Liverpool, una final de Champions League en un país en guerra. El Confidencial. Retrieved from https://www.elconfidencial.com/deportes/futbol/champions/2018-05-25/final-champions-real-madrid-liverpool-ucrania-guerra_1568578/ [in Spanish].
 29. Oliveras E. (2018) El lado oscuro de la crisis de Ucrania. El Periodico. Retrieved from <https://www.elperiodico.com/es/opinion/20181130/lado-oscuro-crisis-ucrania-7176992> [in Spanish].
 30. OTAN teme que Rusia disfrace de humanitario el envío de sus tropas a Ucrania. (2014). ABC. Retrieved from <https://www.abc.es/internacional/20140806/abci-ucrania-rusia-201408061737.html> [in Spanish].
 31. Otero J. (2019) Zozulya se defiende: «No soy nazi». El País. Retrieved from https://elpais.com/deportes/2019/12/19/actualidad/1576776038_911699.html [in Spanish].
 32. Pedro N. (2018) Rusia y la lenta destrucción de Ucrania. El País. Retrieved from <https://agendapublica.elpais.com/noticia/14554/rusia-lenta-destruccion-ucrania> [in Spanish].
 33. Rusia no suelta la presa. (2013) ABC. Retrieved from <http://kioskoymas.abc.es/noticias/opinion-enfoque/20150210/abcp-rusia-suelta-presa-20150210.html> [in Spanish].
 34. Rusia prohíbe el paso de vuelos ucranianos por su territorio. (2024) ABC. Retrieved from <https://www.abc.es/internacional/20140807/abci-rusia-prohibe-paso-vuelos-201408071825.html> [in Spanish].
 35. Sahuquillo M.R. Dominguez B. (2017) Un potente ciberataque afecta a grandes empresas de todo el mundo. El País. Retrieved from https://elpais.com/internacional/2017/06/27/actualidad/1498568187_011218.html [in Spanish].
 36. Sahuquillo M.R. (2019) El cómico Zelenskigana la presidencia en Ucrania. El País. Retrieved from https://elpais.com/internacional/2019/04/21/actualidad/1555857997_547314.html [in Spanish].
 37. Sahuquillo M.R. (2021) Rusia advierte a Ucrania sobre el riesgo de una guerra a gran escala en el Este. El País. Retrieved from <https://elpais.com/internacional/2021-04-12/>

- rusia-advierte-a-ucrania-sobre-el-riesgo-de-una-guerra-a-gran-escala-en-el-este.html [in Spanish].
38. Sevilla E.Y. (2015) España no puede fallar ante la valiente Ucrania. ABC. Retrieved from <http://kioskoymas.abc.es/noticias/deportes/20150327/abcp-espana-puede-fallar-ante-20150327.html> [in Spanish].
 39. Shevchenko compara el coronavirus con el desastre nuclear de Chernóbil. (2020). ABC. Retrieved from https://www.abc.es/deportes/futbol/abci-shevchenko-compara-coronavirus-desastre-nuclear-chernobil-202003290859_noticia.html [in Spanish].
 40. Sube la tensión entre Rusia y Ucrania con la «amenaza de guerra total» y el despliegue de misiles rusos. (2018) Ultima Hora. Retrieved from <https://www.ultimahora.es/noticias/internacional/2018/11/28/1041349/sube-tension-entre-rusia-ucrania-amenaza-guerra-total-despliegue-misiles-rusos.html> [in Spanish].
 41. Un hospital en Ucrania denuncia la falta de medios para luchar contra la COVID-19. (2020) ABC. Retrieved from https://www.abc.es/internacional/abci-hospital-ucrania-denuncia-falta-medios-para-luchar-contra-covid-19-202004041818_video.html [in Spanish].
 42. Un misil derriba en Ucrania un avión de la aerolínea Malaysia Airlines con 298 personas a bordo. (2014) El Mundo. Retrieved from <https://www.elmundo.es/internacional/2014/07/17/53c7ea82268e3e9f568b4587.html> [in Spanish].
 43. Zuil M. (2019) Nueva pesadilla en Kiev: otras 30 familias españolas atrapadas con sus bebés. El Confidencial. Retrieved from https://www.elconfidencial.com/espana/2019-03-29/ucrania-vientre-alquiler-gestacion-pasaporte-colapso_1910646/ [in Spanish].

УДК 327.39(437+4-6ЄС):314.15-027.583

DOI: DOI 10.24144/2078-1431.2024.2(33).174–185

Петро Токар,

кандидат соціологічних наук, директор НН Інституту
євроінтеграційних досліджень, доцент кафедри
міжнародних студій та суспільних комунікацій УжНУ

Ірина Козоровська,

студентка 3-го курсу факультету історії і міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПОЛІТИКА ЄВРОСОЮЗУ І ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЩОДО НЕЛЕГАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

З огляду на мільйони біженців з України через російсько-українську війну, масштабна проблема нелегальної міграції у Європі стала однією з найважливіших та відчутних серед соціально-політичних викликів нашого часу. За оцінками експертів та компетентних органів країн-членів ЄС, щороку сотні тисяч нелегальних мігрантів намагаються проникнути на територію Європи, додатково створюючи величезне навантаження на приймаючі країни. Ця ситуація призводить до значних соціально-економічних та політичних наслідків для ЄС та окремих його держав-членів. Тому особливо важливими є питання безпеки, соціальної інтеграції та економічної стабільності найперше для Чехії як однієї з країн-членів ЄС, яка чи не найбільше стикається з викликами нелегальної міграції, проте має свої специфічні підходи до вирішення цієї проблеми. Вивчення і порівняльний аналіз політики ЄС та ЧР щодо нелегальної міграції є важливим і актуальним для розуміння, як ці дві системи працюють разом та окремо у боротьбі з нелегальною міграцією.

Статтю присвячено аналізу актуальної проблеми нелегальної міграції та її впливу на соціально-економічну ситуацію як в ЄС загалом, так і в Чехії зокрема. Розглянуто успішні та негативні аспекти політики боротьби з нелегальною міграцією, економічні, соціальні та культурні наслідки цих процесів. Підкреслюється необхідність розроблення та реалізації ефективних стратегій для запобігання нелегальній міграції та забезпечення соціальної стабільності. Акцентовано на можливих рішеннях та стратегіях, спрямованих на розв'язання міграційної кризи, що відповідатимуть національним інтересам як ЄС, так і ЧР, з метою забезпечення їх економічного розвитку та соціальної гармонії.

Ключові слова: Євросоюз, Чеська Республіка, нелегальна міграція, міграційна політика і контроль, безпека кордонів, біженці.

The large-scale problem of illegal migration in Europe has become one of the most important social and political challenges of our time. It is estimated that every year hundreds of thousands of illegal migrants try to enter the EU, creating a huge burden on host countries. This situation leads to significant socio-economic and political consequences for the EU and its individual member states. The issues of security, social

integration and economic stability are particularly important. The Czech Republic, as one of the EU member states, also faces the challenges of illegal migration, but has its own specific approaches and solutions to this problem. Studying the EU and Czech policies on irregular migration is important to understand how these two systems work together and separately in the fight against irregular migration.

The article analyzes the current problem of irregular migration and its impact on the socio-economic situation in the EU in general and in the Czech Republic in particular. Positive and negative aspects of the policy of combating illegal migration, economic, social and cultural consequences of these processes are considered. The need to develop and implement effective strategies to prevent illegal migration and ensure social stability is emphasized. The author emphasizes possible solutions and strategies aimed at resolving the migration crisis that would meet the national interests of both the EU and the Czech Republic in order to ensure their economic development and social harmony.

Keywords: *European Union, Czech Republic, illegal migration, migration policy, border security, migration control, refugees.*

Постановка проблеми. Зростання кількості нелегальних мігрантів у країнах Європейського Союзу має низку причин. По-перше, це спричиняють конфлікти, які відбуваються в Північній Африці, на Близькому Сході та війна між РФ і Україною. Люди вимушені тікати з небезпечних регіонів і шукати притулку. До еміграції схилиються й ті, хто опиняється в складних життєвих обставинах. Другий чинник пов'язаний із сирійськими біженцями. Після завершення «гарячої» фази міграція не припинилася, дещо впала, але триває й у постконфліктний період. Населення відчуває наслідки воєнних подій, тож через незадовільний рівень життя і недостатні можливості соціального захисту намагається виїхати в більш розвинені країни. По-третє, потрібно враховувати так звані транзитні країни, через які шукачі притулку проникають у Європу, наприклад Туреччину. Євросоюз надавав Анкарі кошти для подолання кризи з сирійськими біженцями, а та, у свою чергу, утримувала мігрантів від подальшого переміщення до Європи. Нелегальна міграція стає інструментом гібридного протистояння з боку Російської Федерації і Білорусі. Спровоковані ними випадки, навіть масові потоки, спостерігали на польському кордоні, пізніше — на фінському. Нелегальних мігрантів у цьому разі використовують для того, щоб дестабілізувати ситуацію, щоб, скажімо, підтримати правих радикальних політичних лідерів і партії всередині держав-членів ЄС. З боку Кремля, як правило, підтримуються ними такі політичні сили, які намагаються дестабілізувати ситуацію, щоби всередині європейських країн зростала радикалізація через міграційні виклики.

Безперечно, і Чеська Республіка стикається зі значними проблемами, пов'язаними з нелегальною міграцією, переважно з мігрантами з Близького Сходу та Афганістану, які використовують Словаччину як транзитну країну для досягнення Західної Європи. Мігранти часто проходять через Чехію на шляху до інших країн Західної Європи. Крім того, згідно з офіційною статистикою, станом на 1 січня 2024 року в Чехії проживало 1 065 740 іноземців. Порівняно з першим роком незалежності Чехії в (1993 р.), в кра-

їні проживає приблизно в 14 разів більше іноземців [3]. З них станом на 15 лютого 2024 року зафіксовано 381,4 тис. біженців з України [4].

Порівняльний аналіз політик ЧР та ЄС дозволить виявити, в чому їхні підходи до нелегальної міграції збігаються, а в чому відрізняються. В свою чергу це допоможе зрозуміти, як національні інтереси окремої країни узгоджуються із загальноєвропейськими цілями та стратегіями.

Аналіз досліджень, публікацій і офіційних сайтів. Офіційні джерела, такі, як сайти Frontex, Міжнародної організації з міграції (МОМ) та Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, забезпечили доступ до автентичної інформації про міграційні потоки, охорону кордонів та захист біженців. Ці джерела надають достатньо прозорі дані, які допомагають розуміти масштаби проблеми та ефективність заходів, які застосовуються компетентними органами. Наукові дослідження, такі, як статті О. Головка-Гавришевої, Т. Анакіної [22], І. Кресіної, О. Стойко, В. Чуєнка [7] та інших дослідників, розглядають проблематику міграції з професійного погляду. Вони аналізують причини та наслідки нелегальної міграції, вплив міграційних процесів на суспільство та роль правового регулювання у цій сфері. Ці дослідження створюють базу знань, яка допомагає у формуванні політики та розробці стратегій управління міграційними потоками. Крім того, офіційні документи Європейського Союзу, такі, як Директива 2008/115/ЄС та Директива Ради 2002/90/ЄС, є основою для розробки правових норм та механізмів, спрямованих на регулювання міграційних процесів у Європі.

Мета статті — здійснити порівняльний аналіз політики Євросоюзу та Чеської Республіки щодо викликів нелегальної міграції, визначити основні підходи, інструменти та виявити результати реалізації цієї політики.

Результати дослідження. Агентство Європейського Союзу з охорони зовнішніх кордонів Frontex повідомляє про рекордні потоки нелегальної міграції цього року. Кількість незаконних перетинів кордону з ЄС за останні 10 місяців сягнула понад 355 300 випадків і стала найбільшою з 2016 року. Найбільше таких перетинів Frontex зафіксувало на західноафриканському маршруті [1]. Показник вдвічі зріс проти 2023 року і становить понад 32 400 випадків. Це безпрецедентне зростання відтоді, як агентство почало аналізувати та оприлюднювати ці дані. Центральне Середземномор'я було найбільш завантаженим міграційним маршрутом у 2023 році. Повідомляється про понад 152 200 схожих інцидентів, така кількість є рекордною з 2016 року. Східний напрямок Середземномор'я є не менш активним, бо нелегальних перетинів кордонів там стало майже вдвічі більше — 52 600. У Frontex зауважують, що морські переходи залишаються вкрай небезпечними для переселенців-нелегалів. Дані МОМ свідчать, що цього року в Середземному морі зникли безвісти 2 511 осіб. На західнобалканському маршруті нелегальна міграція скоротилася на 28% — це 98 600 інцидентів. Поблизу протоки Ла-Манш, зокрема, зафіксували близько 58 300 незаконних спроб перетнути кордон із обох боків. Це на 14% менше, аніж за аналогічний період 2022 року [2]. Найгіршим наслідком нелегальної міграції вважається загибель людей. Часто це відбувається з тими, хто прямує через так звані середземноморські коридори. Шукачі притулку ін-

коли добираються на саморобних човнах і гинуть у морі. Також нелегальні мігранти нерідко стають жертвами торгівлі людьми.

Збільшення в Чеській Республіці кількості нелегальних мігрантів з країн Близького Сходу та Афганістану викликало відповідні заходи з боку уряду, включаючи посилення контролю на кордонах та розширення співпраці з сусідніми державами. У 2024 році Чехія зареєструвала значне збільшення числа нелегальних мігрантів, більшість з яких походять із Сирії. З початку року чеська поліція затримала понад 12 000 нелегальних мігрантів, що вдвічі більше порівняно з минулим роком. Більшість цих мігрантів прибули з Туреччини через Балкани [5]. У відповідь на зростання нелегальної міграції чеський уряд продовжив тимчасовий контроль на кордоні зі Словаччиною. Ці заходи включають перевірку всіх транспортних засобів та патрулювання прикордонних зон. Такі дії спрямовані на протидію діяльності контрабандистів та обмеження потоків нелегальних мігрантів [6]. Чеська поліція активно працює над затриманням контрабандистів та нелегальних мігрантів. За останні місяці було затримано понад 100 нелегальних мігрантів і дев'ять підозрюваних у контрабанді людей. Поліція здійснює регулярні перевірки на всіх в'їздах до країни, а також проводить патрулювання поза пунктами перетину кордону. Це спрямовано на зменшення потоку нелегальних мігрантів та запобігання діяльності злочинних груп, що займаються незаконним переміщенням людей [6]. Ситуація з нелегальною міграцією в Чехії складна. Уряд продовжує вживати заходів для контролю та регулювання міграційних потоків, співпрацюючи з сусідніми країнами та міжнародними організаціями. Проте для ефективного вирішення цієї проблеми необхідно продовжувати розробку комплексних стратегій, спрямованих на зменшення нелегальних перетинів кордонів, а також їх наслідків, довгострокову інтеграцію мігрантів та зменшення навантаження на соціальні та економічні системи країни.

Європейський Союз запровадив комплексну політику боротьби з нелегальною міграцією, яка включає різні аспекти, такі, як контроль кордонів, спільні міграційні політики та міжнародне співробітництво у цій сфері. Основним елементом, спрямованим на запобігання таких випадків та управління міграційними потоками в рамках єдиного європейського простору, є контроль кордонів за допомогою Frontex. ЄС зміцнив контроль своїх зовнішніх кордонів через це агентство, яке координує спільні операції та допомагає країнам-членам з управлінням цим процесом та посилення контролю на кордонах. Завданням Frontex є не тільки контроль за міграційними потоками, але й боротьба з торгівлею людьми та контрабандою.

Порівнюючи ці процеси на базовому рівні, можна б розглянути запровадження Європейським Союзом низки директив та регламентів, спрямованих на боротьбу з нелегальною міграцією, включно з санкціями проти роботодавців, які використовують найману працю, зокрема законну інклюзію їх у суспільство нелегальних мігрантів, а також зобов'язання країн-членів ЄС і країн їх походження щодо репатріації нелегальних мігрантів [10]. Європейська рада та Європейська Комісія постійно працюють над удосконаленням законодавчої бази, щоб адаптувати її до нових викликів,

які пов'язані з нелегальною міграцією. Важливим елементом є співпраця з третіми країнами для запобігання нелегальній міграції, створення механізму депортації. ЄС укладає угоди про реадмісію з країнами походження мігрантів, що дозволяє повертати нелегальних мігрантів до їхніх країн. Також надаються фінансові та технічні ресурси для удосконалення управління міграційної політики в цих країнах [7].

Чеська Республіка, як частина ЄС, дотримується загальноєвропейської політики щодо боротьби з нелегальною міграцією, водночас має свої національні особливості та підходи. Чехія здійснює суворий контроль на своїх кордонах, особливо співпрацює з країнами, що не є членами ЄС. Використовуються сучасні технології та методи для виявлення і запобігання нелегальному перетину кордону. Також значна увага приділяється співпраці з сусідніми країнами, такими, як Німеччина та Австрія, для ефективного управління міграційними потоками. Чехія розробила програми легалізації для мігрантів, які тривалий час перебувають на її території. Це включає можливості отримання дозволу на проживання та працевлаштування, що сприяє зниженню тіньової економіки та забезпеченню соціальної стабільності [8]. Чеська Республіка активно застосовує санкції проти роботодавців, які нелегально наймають мігрантів, проводить наступальну політику повернення нелегальних мігрантів до країн їхнього походження. Це включає співпрацю з третіми країнами та участь у загальноєвропейських програмах реадмісії. Європейський Союз і Чеська Республіка мають схожі підходи до боротьби з нелегальною міграцією, але існують і відмінності. ЄС має ширші можливості для реалізації активної міграційної політики та її управління завдяки значним фінансовим і технічним ресурсам, тоді як Чехія покладається на національні ресурси та на підтримку ЄС. Чехія адаптує загальноєвропейські директиви до своїх національних умов, що дозволяє більш ефективно вирішувати місцеві проблеми, пов'язані з подоланням викликів від нелегальної міграції. Це включає специфічні програми інтеграції та легалізації мігрантів [9]. ЄС активно співпрацює на міжнародному рівні для запобігання нелегальній міграції, укладаючи угоди про реадмісію та надаючи допомогу третім країнам. Чехія, у свою чергу, виконує ці угоди в рамках своєї національної політики та активно співпрацює з країнами-сусідами для поліпшення моделі управління міграцією на місцевому рівні.

Основний правовий акт, що регулює питання захисту зовнішніх кордонів Європейського Союзу, запобігання нелегальній міграції та повернення нелегальних мігрантів до країн походження, — Директива 2008/115/ЄС про спільні стандарти та процедури в державах-членах для повернення нелегально перебуваючих громадян третіх країн. Процедури повернення мають здійснюватися згідно з чіткими стандартами, що гарантують дотримання прав людини. Наприклад, забезпечується правова допомога та безкоштовні перекладацькі послуги. Передбачено можливість тимчасового утримання мігрантів до їх депортації, але з обмеженням терміну та умовами, які поважають їхню гідність. Можливе введення заборони на повторний в'їзд до ЄС до п'яти років для тих, хто незаконно перетнув

кордон[11]. Чеська Республіка, як і інші держави-члени Євросоюзу, адаптувала свою національну політику відповідно до вимог директив ЄС. ЧР активно співпрацює з агентствами ЄС для посилення охорони зовнішніх кордонів. Встановлені процедури для виявлення та депортації нелегальних мігрантів, які враховують вимоги щодо прав людини. Національні закони гармонізовані з Директивою 2008/115/ЄС, забезпечуючи однакові стандарти повернення та утримання нелегальних мігрантів. Обидві системи базуються на законодавстві ЄС, однак Чеська Республіка може вводити додаткові національні заходи для посилення контролю над нелегальною міграцією. ЄС забезпечує загальну координацію та підтримку через свої агентства, тоді як ЧР впроваджує ці заходи на місцевому рівні з урахуванням національних особливостей. Загалом політика ЄС спрямована на створення гармонізованої системи управління нелегальною міграцією, тоді як Чеська Республіка інтегрує ці стандарти у свою національну політику, водночас враховуючи особливості, власні потреби та обставини.

Також важливим правовим актом є директива 2002/90/ЄС, яка має на меті гармонізацію визначення правопорушень, пов'язаних із сприянням нелегальній міграції, та встановлює санкції для таких дій. Згідно з директивою, держави-члени повинні вживати необхідні заходи для покарання будь-якої особи, яка свідомо допомагає нелегальним мігрантам перетинати кордони держави-члена, або перебувати на її території без відповідних дозволів [12]. Чеська політика зосереджена на зміцненні національних кордонів та співпраці з іншими державами-членами ЄС та міжнародними організаціями для протидії нелегальній міграції. Це включає обмін інформацією та координацію дій між різними відомствами, такими, як поліція, служба охорони кордонів та імміграційні служби. Чеська Республіка приділяє особливу увагу співпраці з сусідніми країнами, найперше Польщею та Словаччиною, для запобігання транскордонній нелегальній міграції [13]. На рівні ЄС зусилля спрямовані на забезпечення єдиних стандартів та процедур, що дозволяють більш ефективно протидіяти нелегальній міграції у всіх державах-членах. Чехія активно залучена до спільних програм та ініціатив ЄС, що дозволяє поліпшити її власну національну політику та забезпечити дотримання міжнародних стандартів.

Отже, Європейський Союз розробив низку інструментів для боротьби з нелегальною міграцією, які включають:

1. Європейську прикордонну та берегову охорону (Frontex): головний інструмент для координації охорони зовнішніх кордонів ЄС [1];
2. Регламент «Дублін III»: визначає країну-члена, відповідальну за розгляд клопотання про надання притулку [14].

Регламент «Дублін III» був прийнятий у 2013 році, замінивши попередні версії цього документа. Він передбачає низку критеріїв для визначення відповідальної країни-члена ЄС. Якщо у шукача притулку є члени родини, які вже отримали притулок або знаходяться в процесі його розгляду в одній з країн-членів, саме ця країна буде відповідальною за розгляд нової заявки. Якщо шукач притулку вже має візу або дозвіл на перебування в одній з країн-членів, ця країна відповідальна за розгляд його клопотан-

ня. Якщо шукач притулку незаконно перетнув кордон якоїсь країни-члена ЄС, саме ця країна буде відповідальною за розгляд його клопотання, навіть якщо він подав заявку в іншій країні. У разі подання клопотання про надання притулку в транзитній зоні аеропорту, країна, до якої належить цей аеропорт, є відповідальною за розгляд заявки. Європейський Союз відіграє важливу роль у координації політики притулку серед своїх країн-членів, забезпечує єдині стандарти та процедури, які повинні виконуватися всіма країнами-членами ЄС. Регламент «Дублін III» є частиною ширшої Європейської системи притулку, яка включає також Директиву про стандарти прийому та Директиву про процедури надання притулку. ЄС також надає фінансову та ширшу технічну підтримку своїм країнам для забезпечення належного функціонування системи притулку. Це включає навчання персоналу, обмін інформацією, а також забезпечення умов для прийому шукачів притулку. Чеська Республіка, як одна з країн-членів ЄС, дотримується положень Регламенту «Дублін III». У країні створено національну систему притулку, яка відповідає вимогам ЄС. Однак Чехія, як і багато інших країн-членів, стикається з викликами у запровадженні цього регламенту. Основні труднощі, з якими стикається Чехія, полягають у необхідності забезпечення належних умов для прийому шукачів притулку, а також необхідність ефективного співробітництва з іншими країнами-членами ЄС. Попри ці виклики, Чехія продовжує працювати над поліпшенням функціонування своєї системи притулку, забезпечуючи дотримання прав шукачів притулку та відповідність європейським стандартам.

3. Спільна європейська система притулку (CEAS): включає низку директив та регламентів, що стандартизують процедури надання притулку [15].

Одним із основних компонентів системи є Директива про стандарти прийому [16]. Вона встановлює мінімальні стандарти для прийому шукачів притулку, включаючи умови проживання, харчування, медичну допомогу та доступ до освіти. Директива про процедури надання притулку визначає єдині процедури для розгляду заявок на притулок, включаючи процес подачі, розгляду та апеляції. Директива про кваліфікацію встановлює критерії, за якими визначається, чи має заявник право на міжнародний захист, включаючи статус біженця та додатковий захист. Європейська база даних про відбитки пальців (Eurodac) допомагає країнам-членам визначати відповідальну країну за розгляд заявки шляхом зберігання та порівняння відбитків пальців шукачів притулку [17]. Європейський Союз відіграє центральну роль у координації та підтримці CEAS. Європейська Комісія та Агентство ЄС з питань притулку (EUAA) надають технічну та фінансову підтримку країнам-членам ЄС для імплементації спільних стандартів і процедур.

Законодавча база Чехії щодо іноземців регулює в'їзд, перебування та виїзд іноземців з країни. Основним законодавчим актом є Закон про перебування іноземців на території Чеської Республіки (Закон № 326/1999), який визначає права та обов'язки іноземців, процедури отримання віз та дозволів на їх проживання, а також заходи щодо депортації нелегальних мігрантів [18]. Міграційна стратегія Чехії включає заходи щодо інтеграції

легальних мігрантів та боротьби з нелегальною міграцією. Основними цілями стратегії є забезпечення ефективного контролю на кордонах, боротьба з організованою злочинністю, пов'язаною з нелегальною міграцією, та підтримка національної безпеки. Стратегія також передбачає заходи для соціальної інтеграції мігрантів, включаючи доступ до освіти, ринку праці та соціальних послуг [19]. Країна активно укладає угоди про реадмісію з країнами походження мігрантів. Ці угоди дозволяють повернути нелегальних мігрантів до їхніх країн походження та забезпечити ефективну співпрацю з цими країнами у сфері упереджувальної боротьби з нелегальною міграцією. Програми реадмісії є важливим елементом міграційної політики Чехії, спрямованим на зменшення тиску на систему притулку та соціальні послуги [20]. Вживаються заходи та ініціативи ЄС, спрямовані на вирішення проблем нелегальної міграції. Це включає участь у програмі «Європейський прикордонний та береговий корпус» [1], співпрацю з агентством Європол [21] та обмін інформацією між країнами-членами ЄС. Чехія однозначно підтримує політику ЄС щодо зміцнення зовнішніх кордонів та вдосконалення системи притулку.

Відмінності у політиці Європейського Союзу та Чеської Республіки є. І найперше, що варто виділити, — це рівень автономії у прийнятті рішень. Хоча ЄС має узгоджену політику щодо міграції, кожна країна-член ЄС, включно з Чехією, має певний рівень автономії у прийнятті рішень. Це дозволяє ЧР адаптувати свої національні політики до специфічних умов та потреб. Наприклад, Чехія може встановлювати свої квоти на прийом мігрантів або запроваджувати власні заходи для забезпечення національної безпеки. Чеська Республіка приділяє більше уваги національній безпеці у контексті своєї міграційної політики і управлінню нею. Це пов'язано з її географічним розташуванням та історичними контекстами. Чехія має більш жорсткі заходи контролю на кордонах, активно бореться з організованою злочинністю.

Висновки. В контексті існуючих звітів від Frontex та інших агенцій простежується зростання нелегальної міграції. Так, кількість незаконних перетинів кордону на зовнішніх кордонах ЄС значно збільшилася, досягнувши 355,3 тис. випадків у 2023 році. За перші 11 місяців 2024 року цифри стали на 17% вищими, ніж за весь минулий рік. Це найвище значення з 2016 року, що ставить під загрозу як власне життя мігрантів, так і стабільність країн-членів ЄС (до слова, українці на другому місці в ЄС за кількістю нелегалів) [23]. Реагуючи на такі виклики, як ЄС, так і окремі держави, зокрема Чехія, вживають різноманітні заходи. ЄС у своїй політиці використовує різні інструменти, такі, як Європейська прикордонна та берегова охорона (Frontex) та регламент «Дублін III». Frontex сприяє координації операцій з контролю за порушеннями перетину кордонів та боротьби з торгівлею людьми на зовнішніх кордонах ЄС. Регламент «Дублін III» визначає, яка країна-член ЄС відповідальна за розгляд клопотання про надання притулку. Крім того, у ЄС існують інші директиви та регламенти, спрямовані на регулювання нелегальної міграції та забезпечення правопорядку. Чеська Республіка, як частина ЄС, дотримується загальноєвропейської політики

щодо боротьби з нелегальною міграцією, та водночас має свої національні підходи. Активно співпрацює з агентствами ЄС та іншими країнами-членами для зміцнення охорони своїх кордонів та боротьби з нелегальною міграцією. Крім того, ЧР розробляє свої програми легалізації мігрантів та застосовує санкції проти вітчизняних роботодавців, які нелегально використовують найману працю мігрантів. Найважливішою частиною боротьби з нелегальною міграцією є законодавство. Директива 2008/115/ЄС встановлює стандарти та процедури для повернення нелегальних мігрантів до країн їхнього походження. Однак важливо забезпечити, щоб ці заходи були здійснені в рамках міжнародних норм та стандартів щодо дотримання прав людини і захисту біженців. Крім цього, важливою складовою боротьби з нелегальною міграцією є співпраця з країнами-партнерами, зокрема з країнами походження і транзиту мігрантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Frontex — агентство Европейского Союза, яке займається охороною зовнішніх кордонів. URL: <https://www.frontex.europa.eu/> (дата звернення: 04.06.2024)
2. Міжнародна організація з міграції. URL: <https://www.iom.int/> (дата звернення: 04.06.2024)
3. Департамент притулку та міграційної політики Міністерства внутрішніх справ Чеської Республіки. URL: <https://www.mvcr.cz/mvcren/article/contacts.aspx> (дата звернення: 04.06.2024)
4. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. Чеська Республіка. URL: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/2024-03/bi-annual-fact-sheet-2024-02-czech-republic.pdf> (дата звернення: 04.06.2024)
5. Poland, Czech Republic extend border controls with Slovakia to stem illegal migration. URL: https://ground.news/article/poland-czech-republic-extend-border-controls-with-slovakia-to-stem-illegal-migration_70cdc6 (дата звернення: 05.06.2024)
6. Czech police nab smugglers in new border checks as migrant flows spike URL: <https://www.euronews.com/2022/09/30/europe-migrants-czech-slovakia> (дата звернення: 05.06.2024)
7. Кресіна І., Стойко О. Нелегальна міграція: проблеми протидії та правового регулювання // Політичний менеджмент. 2009. С. 174-180. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/59806/17-Kresina.pdf?sequence=1> (дата звернення: 05.06.2024)
8. ПРАГА місто для всіх. Умови працевлаштування іноземців у Чехії. URL: <https://metropolevsech.eu/ua/potrebuji-resit/zamestnani/podminky-prace-cizincu/> (дата звернення: 05.06.2024)
9. ПРАГА місто для всіх. Програма Центру інтеграції іноземців. URL: <https://metropolevsech.eu/ua/news/breznovy-program-cic/> (дата звернення: 05.06.2024)
10. Інспекція праці та незадекларована праця в ЄС. ЄС/Міжнародне бюро праці. Програма адміністрації праці та інспекції праці. Женева: МОП, 2013. С. 24-26. URL: <https://dsp.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/inspekciya-praci-ta-nezadeklarovana-pracija-v-yes.pdf> (дата звернення: 05.06.2024)

11. Директива 2008/115/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16 грудня 2008 року про спільні стандарти та процедури в державах-членах для повернення громадян третіх країн, які незаконно перебувають. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/ALL/?uri=CELEX:32008L0115&qid=1517995610549> (дата звернення: 05.06.2024)
12. Директива Ради 2002/90/ЄС від 28 листопада 2002 р., що визначає сприяння не-санкціонованому в'їзду, транзиту та проживанню. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/ALL/?uri=CELEX:32002L0090&qid=1517996010628> (дата звернення: 05.06.2024)
13. Імміграційне право Чехії. URL: https://www.expataadvisors.cz/service/immigration/?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwvIWzBhAlEiwAHHWgvTeC896lQBvKyj4gAegMUxxiIHbHeRtr5_tLnJM4l0gw8WTwE4kJ6RoC9_wQAvD_BwE (дата звернення: 05.06.2024)
14. Чуенко В. «Європейська криза біженців» як найактуальніша проблема Європейського Союзу // Національний юридичний журнал: теорія і практика. 2016. С. 212-216. URL: <http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/4/46.pdf> (дата звернення: 06.06.2024)
15. Загальноєвропейська система надання притулку. URL: <https://ceas.org> (дата звернення: 06.06.2024)
16. Директива 2013/33/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 червня 2013 року, що встановлює стандарти для прийому осіб, які просять про міжнародний захист. URL: <https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vjb3yk9ae4zy> (дата звернення: 06.06.2024)
17. Eurodac — це європейська дактилоскопічна база даних. URL: <https://www.eulisa.europa.eu/Publications/Information%20Material/Leaflet%20Eurodac.pdf> (дата звернення: 06.06.2024)
18. Генеральне консульство Чеської Республіки у Львові. URL: https://mzv.gov.cz/lvov/uk/x2004_02_03/x2004_08_31_2/x2016_05_25/test.html (дата звернення: 06.06.2024)
19. Стратегія міграційної політики Чеської Республіки. URL: https://migrant-integration.ec.europa.eu/library-document/strategy-migration-policy-czech-republic-0_en (дата звернення: 06.06.2024)
20. Міграція та притулок у Центральній та Східній Європі. URL: https://www.europarl.europa.eu/workingpapers/libe/104/czechrep_en.htm (дата звернення: 06.06.2024)
21. Європол. URL: <https://www.europol.europa.eu> (дата звернення: 06.06.2024)
22. Анакіна Т.М., Гай-Нижник П.П. та ін. Імміграція і транснаціоналізм: навч. посіб. / за ред. П.В. Токаря. Ужгород: ДВНЗ «УЖНУ», 2023. 372 с.
23. Кількість нелегалів, що порушують кордони ЄС, сягнула критичного рівня. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/kilkist-nelehaliv-shcho-porushujut-kordoni-jes-sjahla-kritichnoho-rivnja--973929.html>; Нелегальна міграція в ЄС б'є рекорди: чому це відбувається і чим загрожує. URL: <https://www.rfi.fr/uk/міжнародні-новини/20231213-нелегальна-міграція-в-єс-б-є-рекорди-чому-це-відбувається-і-чим-загрожує>; Міграція у ЄС: українці на другому місці за кількістю нелегалів. URL: <https://suspilne.media/50040-u-es-pidrahuvali-nelegalnih-migrantiv-ukrainci-na-tretomu-misci/>.

REFERENCES

1. Frontex — ahentstvo Yevropeys'koho Soyuzu, yake zaymayet'sya okhoronoyu zovnishnikh kordoniv [Frontex is an agency of the European Union that protects external borders]. Retrived from <https://www.frontex.europa.eu/> [in Ukrainian].
2. Mizhnarodna orhanizatsiya z mihratsiyi [International Organization for Migration]. Retrived from <https://www.iom.int/> [in Ukrainian].
3. Departament prytulku ta mihratsiynoyi polityky Ministerstva vnutrishnikh sprav Ches'koyi Respubliky [Department of Asylum and Migration Policy of the Ministry of Internal Affairs of the Czech Republic]. Retrived from <https://www.mvcr.cz/mvcren/article/contacts.aspx> [in Ukrainian].
4. Upravlinnya Verkhovnoho komisara OON u spravakh bizhentsiv. Ches'ka Respublika [Office of the UN High Commissioner for Refugees. Czech Republic]. Retrived from <https://www.unhcr.org/sites/default/files/2024-03/bi-annual-fact-sheet-2024-02-czech-republic.pdf> [in Ukrainian].
5. Poland, Czech Republic extend border controls with Slovakia to stem illegal migration. Retrived from https://ground.news/article/poland-czech-republic-extend-border-controls-with-slovakia-to-stem-illegal-migration_70cdc6 [in English].
6. Czech police nab smugglers in new border checks as migrant flows spike Retrived from <https://www.euronews.com/2022/09/30/europe-migrants-czech-slovakia> [in English].
7. Kresina I., Stoyko O. (2009). Nelehal'na mihratsiya: problemy protydyi ta pravovoho rehulyuvannya [Illegal migration: problems of countermeasures and legal regulation]. Politychnyy menedzhment. P. 174-180. Retrived from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/59806/17-Kresina.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
8. PRAHA misto dlya vsikh. Umovy pratsevlashtuvannya inozemtsiv u Chekhiyi [PRAGUE is a city for everyone. Conditions of employment of foreigners in the Czech Republic]. Retrived from <https://metropolevsech.eu/ua/potrebuji-resit/zamestnani/podminky-prace-cizincu/> [in Ukrainian].
9. PRAHA misto dlya vsikh. Prohrama Tsentru intehratsiyi inozemtsiv [PRAGUE is a city for everyone. Program of the Center for the Integration of Foreigners]. Retrived from <https://metropolevsech.eu/ua/news/breznovy-program-cic/> [in Ukrainian].
10. Inspektsiya pratsi ta nezadeklarovana pratsya v YES [Labor inspection and undeclared work in the EU]. Mizhnarodne byuro pratsi. Prohrama administratsiyi pratsi ta inspektsiyi pratsi. Zheneva: MOP. P. 24-26. Retrived from <https://dsp.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/inspekciya-praci-ta-nezadeklarovana-pracja-v-yes.pdf> [in Ukrainian].
11. Dyrektyva 2008/115/YES Yevropeys'koho Parlamentu ta Rady vid 16 hrudnya 2008 roku pro spil'ni standarty ta protsedury v derzhavakh-chlenakh dlya povernennya hromadyan tretikh krayin, yaki nezakonno perebuvayut' [Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008 on common standards and procedures in Member States for the return of illegally staying third-country nationals]. Retrived from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/ALL/?uri=CELEX:32008L0115&qid=1517995610549> [in Ukrainian].
12. Dyrektyva Rady 2002/90/YES vid 28 lystopada 2002 r., shcho vyznachaye spryyannya nesanktsionovanomu v'yizdu, tranzytu ta prozhyvannyu [Council Directive 2002/90/

- EC of 28 November 2002 on the facilitation of unauthorized entry, transit and residence]. Retrived from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/ALL/?uri=CELEX:32002L0090&qid=1517996010628> [in Ukrainian].
13. Immihratsiyne pravo Chekhiyi [Immigration law of the Czech Republic]. Retrived from https://www.expatadvisors.cz/service/immigration/?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwvIWzBhAlEiwAHHWgvTeC896lQBuKyj4gAegMUxxiIHbHeRtr5_tLnJM4l0gw8WTwE4kJ6RoC9_wQAvD_BwE [in Ukrainian].
 14. Chuyenko V. (2016). «Yevropeys'ka kryza bizhentsiv» yak nayaktual'nisha problema Yevropeys'koho Soyuzu [«The European refugee crisis» as the most urgent problem of the European Union]. *Natsional'nyy yurydychnyy zhurnal: teoriya i praktyka*. P. 212-216. Retrived from <http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/4/46.pdf> [in Ukrainian].
 15. Zahal'noyevropeys'ka systema nadannya prytulku [Pan-European asylum system]. Retrived from <https://ceas.org> [in Ukrainian].
 16. Dyrektyva 2013/33/YES Yevropeys'koho Parlamentu ta Rady vid 26 chervnya 2013 roku, shcho vstanovlyuye standarty dlya pryyomu osib, yaki prosyat' pro mizhnarodnyy zakhyst [Directive 2013/33/EU of the European Parliament and of the Council of June 26, 2013, establishing standards for the reception of applicants for international protection]. Retrived from <https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vjb3yk9ae4zy> [in Ukrainian].
 17. Eurodac — tse yevropeys'ka daktyloskopichna baza danykh [Eurodac is a European dactyloscopic database]. Retrived from <https://www.eulisa.europa.eu/Publications/Information%20Material/Leaflet%20Eurodac.pdf> [in Ukrainian].
 18. Heneral'ne konsul'stvo Ches'koyi Respubliky u L'vovi [Consulate General of the Czech Republic in Lviv]. Retrived from https://mzv.gov.cz/lvov/uk/x2004_02_03/x2004_08_31_2/x2016_05_25/test.html [in Ukrainian].
 19. Stratehiya mihratsiynoyi polityky Ches'koyi Respubliky [Migration policy strategy of the Czech Republic]. Retrived from https://migrant-integration.ec.europa.eu/library-document/strategy-migration-policy-czech-republic-0_en [in Ukrainian].
 20. Mihratsiya ta prytulok u Tsentral'niy ta Skhidniy Yevropi [Migration and asylum in Central and Eastern Europe]. Retrived from https://www.europarl.europa.eu/workingpapers/libe/104/czechrep_en.htm [in Ukrainian].
 21. Yevropol [Europol]. Retrived from <https://www.europol.europa.eu> [in Ukrainian].
 22. Anakina T.M., Hay-Nyzhnyk P.P., Tokar P.V. (2023). Immihratsiya i transnatsionalizm [Immigration and transnationalism]. Uzhgorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].
 23. Kil'kist' nelehaliv, shcho porushuyut' kordony YES, syahnula krytychnoho rivnya [The number of illegal immigrants violating the borders of the EU has reached a critical level]. Retrived from <https://glavcom.ua/world/observe/kilkist-nelehaliv-shcho-porushujut-kordoni-jes-sjahla-kritichnoho-rivnja--973929.html>; Nelehal'na mihratsiya v YES b'ye rekordy: chomu tse vidbuvayet'sya i chym zahrozhuye [Illegal migration to the EU is breaking records: why it happens and what it threatens]. Retrived from <https://www.rfi.fr/uk/міжнародні-новини/20231213-нелегальна-міграція-в-ес-б-є-рекорди-чому-це-відбувається-і-чим-загрожує>; Mihratsiya u YES: ukrayintsi na druhomu misti za kil'kistyu nelehaliv [Migration to the EU: Ukrainians are in second place in terms of the number of illegal immigrants]. Retrived from <https://suspilne.media/50040-u-es-pidrahuvali-nelegalnih-migrantiv-ukrainci-na-tretomu-misci/> [in Ukrainian].

УДК 327-021.32:327(479.24)

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33).186–194

Сабіна Шейдаєва,
аспірантка Навчально-наукового інституту
міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

РОЛЬ «М'ЯКОЇ СИЛИ» В ПУБЛІЧНІЙ ДИПЛОМАТІЇ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті висвітлено використання Азербайджаном публічної, освітньої та культурної дипломатії як ключових компонентів його міжнародної стратегії. Актуальність статті визначається зростаючою роллю культурної та освітньої дипломатії в глобалізованому світі, де країни активно конкурують за вплив та імідж. У контексті сучасних міжнародних викликів, таких, як політичні конфлікти та економічні кризи, Азербайджан прагне використовувати ці інструменти для зміцнення своїх позицій на світовій арені. Наголошено, як публічна дипломатія може сприяти формуванню позитивного сприйняття країни та розвитку стратегічних альянсів. Обґрунтовано необхідність адаптації зовнішньої політики до глобальних тенденцій, що робить дослідження важливим для науковців і практиків у сфері міжнародних відносин, зокрема й українських.

Ключові слова: публічна дипломатія, культурна дипломатія, Азербайджанська Республіка, міжнародні відносини, «м'яка сила», діаспора.

This article examines Azerbaijan's use public, educational, and cultural diplomacy as pivotal components of its international strategy. The article's relevance stems from the escalating role of cultural and educational diplomacy in a globalized world where nations are vigorously competing for influence and image. In the context of contemporary international challenges such as political conflicts and economic crises, Azerbaijan seeks to leverage these instruments to solidify its position on the world stage. The article underscores how public diplomacy can contribute to shaping a positive country image and fostering strategic alliances. Moreover, the relevance is substantiated by the necessity of adapting foreign policy to evolving global trends, rendering this research essential for scholars and practitioners in the field of international relations.

Keywords: public diplomacy, cultural diplomacy, Republic of Azerbaijan, international relations, soft power, diaspora.

Після розпаду Радянського Союзу держави Південного Кавказу і Центральної Азії, що виникли, були змушені вибудовувати свою державність у нових умовах. Їхній зовнішньополітичний курс формувався часто спонтанно, хаотично, базувався на екстремальних умовах та поглядах, які передбачають властиві для Сходу лідероцентризм та «відкат» до традиційних цінностей. Багато в чому структура політичного процесу складалася на основі посилення релігійної складової, націоналізму, архаїзації

політичної свідомості при формальному копіюванні західних форм із підлаштуванням їх під власну специфіку. Винятком не став і Азербайджан, який продовжує вибудовувати свій зовнішньополітичний курс, що формується навколо президента, з обґрунтуванням «багатовекторності», ідеологем «неприєднання» та «азербайджанства».

У більшості східних країн світу особливу роль у становленні внутрішньо- та зовнішньополітичного курсу відіграє глава держави, який стає не просто управлінцем, а «лідером нації». Пов'язано це з тим, що він закріплює себе в історії країни як особистість, яка є найвпливовішою у розгалуженій системі міждержавних та міжнародних зв'язків. Одним з таких лідерів став чинний президент Азербайджанської Республіки Ільхам Алієв. Останнім часом азербайджанська дипломатія досягла певних успіхів, в основному завдяки застосуванню політики «м'якої сили» та використанні можливостей азербайджанської діаспори, розпорошеної по всьому світу. Саме ці аспекти й обумовлюють актуальність теми статті.

Основні напрями зовнішньої політики Азербайджану становили предмет наукової зацікавленості українських вчених, зокрема Б.О. Парахонського [6]. Двосторонні відносини України та Азербайджану стали об'єктом дослідження українських науковців — П.М. Тригуба [9]. Л.М. Якименко [11].

Відомими дослідниками основних векторів зовнішньої політики Азербайджану, зокрема використання основ народної дипломатії, стали Ш. Гаджієв [4] та А. Валієв [13]. У праці американського науковця М. Дормана приділено певну увагу саме українсько-азербайджанському питанню, прогнозуючи, що Україна і Азербайджан стануть сильними стратегічними партнерами, і їх політика буде співзвучною [12].

В умовах трансформації системи міжнародних відносин та розвитку держав пострадянського простору в нових умовах доцільно виявити основи зовнішньополітичного курсу Азербайджана з точки зору використання народної дипломатії.

Більшість інтелектуальних і фізичних зусиль зовнішньополітичного відомства Азербайджану, безперечно, займають пошуки шляхів врегулювання вірмено-азербайджанського конфлікту. Вірмено-азербайджанський збройний конфлікт, так само, як і ряд інших кровопролитних воєн, що вибухнули на території деяких республік колишніх Радянського Союзу та Югославії, наочно продемонстрував, які руйнівні наслідки може спричинити слабкість дипломатичних зусиль та непослідовність рішень міжнародних організацій.

Азербайджан у своєму розвитку орієнтується на незмінні цінності світової цивілізації: демократію, свободу особистості та верховенство закону. Звідси виходить і концепція зовнішньої політики, спрямованої на побудову рівноправних та взаємовигідних відносин з усіма державами та забезпечення активної участі Азербайджану у багатосторонній дипломатії. Головні характеристики цієї політики — відкритість, чи, як нині часто кажуть, «транспарентність», прагнення добросусідства і партнерство, відмова від стереотипів минулого.

Стрижнем сучасних підходів азербайджанської дипломатії, що пролизує всі галузі міжнародної діяльності, є ключова теза про необхідність застосування винятково мирних засобів у міжнародних відносинах, пошуку компромісів у критичних ситуаціях та підтримки міжнародних миротворчих зусиль. Однак, проголошуючи миролюбність у політиці, дипломати повинні враховувати той факт, що Азербайджан перебуває у стані нав'язаної йому війни.

Тому фактор «жорсткості» на етапі повернення ситуації до вихідного, довоєнного стану (статус-кво анте беллум) є одним із елементів азербайджанської політики. Але лише одним із елементів. Основні ж зусилля дипломатії скеровуються на створення спільно з учасниками переговорного процесу механізмів, які забезпечують контроль за виконанням рішення про припинення військових дій та повне виведення окупаційних сил з азербайджанських територій, на вироблення умов повернення біженців у місця постійного проживання та системи взаємних гарантій безпеки громадян, програми термінових заходів щодо ліквідації наслідків агресії. І, звичайно, у процесі врегулювання важко переоцінити роль та можливості впливу на перебіг подій держави, що має свої інтереси в регіоні та історично пов'язаної з ним.

Аналізуючи сфери застосування «м'якої сили» у зовнішній політиці Азербайджану, слід визначити основний напрям цієї політики — тюркомовні країни.

На особливу увагу заслуговує розвиток двосторонніх і міжрегіональних відносин республік з Республікою Азербайджан як головним «провідником» Туреччини щодо поширення пантюркістських ідей.

Звісно ж, що в рамках свого зовнішньополітичного курсу Азербайджан намагається проводити багатовекторну політику та балансувати між різними регіональними та світовими гравцями. Збалансованість і прагматизм [6] є наріжними каменями у зовнішній політиці республіки. Значною є спроба домінування на Південному Кавказі [11], в першу чергу за рахунок використання взаємодії з Туреччиною, а також нормальних відносин з Москвою. На особливу увагу заслуговує і зміцнення північноатлантичного вектору у зовнішньополітичному курсі Баку. У заявах та статтях правлячої еліти поступово посилюється орієнтація на Захід, що пов'язано з низкою внутрішніх та зовнішніх факторів. Слід звернути увагу на посилення взаємодії банківських, державних та приватних структур із США та ЄС. Наприклад, підписання угоди про партнерство між ЦБ Азербайджану та Банком Rotchild & Cie. Слід також виділити співробітництво Азербайджану та Туреччини у різних сферах. Турецька Республіка була першою, хто визнав незалежність Азербайджанської Республіки. Сьогодні співпраця між країнами відбувається в культурній, політичній, економічній сферах. Важливо відзначити, що нині Азербайджан є однією з п'яти держав пострадянського простору, який найбільше піддавався та зазнає впливу Турецької Республіки [8]. Для неї Азербайджан є «опорною точкою» на території СНД, оскільки протягом історії саме з цією країною у Туреччини склався міцний діа-

лог з ряду політичних і стратегічних питань (нагірно-карабаський конфлікт тощо).

Зокрема, спостерігається посилення турецького впливу на зовнішньополітичний курс Азербайджану, що пов'язано з активною політикою Анкари, пов'язаною з використанням «м'якої сили» щодо своїх партнерів з «тюркського світу» [7], в рамках доктрин «неопантюркізму» [7] і «неоосманізму» [4]. На особливу увагу в цьому контексті заслуговують інфраструктурні коридори по лінії Азербайджан — Туреччина через Грузію.

Щодо впливу Туреччини, то багато в чому остання намагається впливати на формування освіти та науки в усіх тюркських державах, включаючи Азербайджан, що згодом може призвести до формування підконтрольного Анкарі лобі. Результатом такої тісної співпраці стала підтримка Азербайджаном ідеї про необхідність інтеграції тюркських держав і, у зв'язку з цим, створення «організацій-посередників» щодо поширення турецької «м'якої сили». Головною метою створюваних організацій було посилення позицій республіки на території «тюркського світу». У рамках концепції пантюркізму простежується об'єднання тюркських народів однією туркоцентричною ідеологією та створення таких інтеграційних проєктів, як ТІКА та ТЮРКСОЙ.

У рамках турецького впливу на формування освіти та науки в Азербайджані Рада з науково-технічних досліджень Туреччини планує здійснити низку проєктів в Азербайджанській Республіці. На початковому етапі Національний інститут метрології при TÜBİTAK планує створити у 2020–2022 роках 27 лабораторій в Азербайджанському інституті метрології. «TÜBİTAK зацікавлений у розширенні діяльності в Азербайджані та інших тюркомовних державах» [10].

Однак стратегічно важливою з точки зору поширення турецького впливу є ступінь залучення тюркомовних народів Росії до цього процесу. Найбільш активними з цього погляду є Татарстан та Башкирія. Варто зазначити, що саме ці два суб'єкти Російської Федерації мають офіційний статус спостерігача у вищезгаданій організації ТЮРКСОЙ.

Розвиток взаємодії з тюркомовними країнами не є єдиним вектором народної дипломатії Азербайджану. Країна зацікавлена у формуванні позитивного іміджу у всьому світі.

Цій амбітній політиці сприяє становлення дипломатичної освіти в республіці, формування інфраструктури народної дипломатії. Основним навчальним закладом, який здійснює підготовку дипломатів усередині країни, є Азербайджанська дипломатична академія. У нинішньому статусі як Університет АДА вона створена у 2014 р. шляхом приєднання до організованої у 2006 р. Дипломатичної академії Азербайджанського університету інформаційних технологій. У ній діють чотири «школи» (міжнародних відносин, бізнесу, освіти, інформаційних технологій) та навчається близько 2500 студентів, професорсько-викладацький склад представляє 46 країн світу. Цей молодий ЗВО, що динамічно розвивається, очолює відомий фізик, азербайджанський дипломат Хафіз Мір-Джалал огли Пашаєв.

Університет АДА знаходиться на стадії активного розвитку, розширює партнерську мережу, працює над покращенням якісних показників професорсько-викладацького та студентського складу.

6 лютого 2019 р. президент Азербайджану підписав указ про створення Центру аналізу міжнародних відносин, який покликаний аналізувати регіональні та світові процеси, проводити «фундаментальні дослідження, пов'язані з різними аспектами вірмено-азербайджанського нагірно-карабаського конфлікту», має не лише досліджувати процеси, а й «доводити... позицію країни з цих питань» до світової спільноти.

Існує спеціалізований науковий журнал «İRS Спадщина», який 16 мовами роз'яснює зовнішньополітичні позиції Азербайджану [8].

Активно діє Фонд Гейдара Алієва, який очолює Мехрібан Алієва — дружина президента Азербайджану, перший віцепрезидент, президент Фонду культури Азербайджану, посол доброї волі ЮНЕСКО та ІСЕСКО. Як зазначається на офіційному сайті організації, вона активно діє за кордоном, реалізує проекти, у т. ч. у галузі освіти, культури, науки. Фонд проводить спектр заходів з метою популяризації Азербайджану.

Для інформаційного супроводу зовнішньополітичного курсу діє Азербайджанське державне інформаційне агентство АЗЕРТАДЖ (AZTRTAS). Функціонують також інші інформаційно-аналітичні портали, рекламно-інформаційні проекти, одним з яких є Азербайджан-тревел, що популяризує подорожі до республіки.

Протягом кількох років було пройдено шлях від Контракту століття до економіки, що динамічно розвивається, а результатом послужило підписання остаточного інвестиційного рішення по 2-му етапу проекту «Шахденіз». Однак це неможливо було б здійснити лише завдяки власним енергетичним запасам. Цьому передувала наполеглива робота насамперед зі створення довірчих відносин на міждержавному рівні. І сьогодні Азербайджан зарекомендував себе надійним енергетичним партнером, із яким хочуть працювати у світі.

Основою публічної дипломатії Азербайджану є базові цілі політики держави:

- збалансована зовнішня позиція Азербайджану, яка дозволяє зберігати нейтралітет та проводити незалежну політику в регіоні, незважаючи на те, що країна оточена такими впливовими сусідами, як Іран, Росія та Туреччина;
- Азербайджан є світською країною, більшість громадян якої становлять мусульмани, і плюс до всього країна перебуває у добрих партнерських відносинах з Ізраїлем;
- Азербайджан підтримує культуру та спорт, розумно фінансує реставрацію Лувра та Страсбурзького собору, вкладаючи гроші в ефектне проведення Євробачення та перших Європейських ігор;
- Азербайджан має впливових друзів, які йому допомагають.

Серед перелічених вище факторів унікальним за своєю природою є другий пункт. Так, за даними звіту «Мусульмани світу: релігія, політика і суспільство», підготовленого американським соціологічним центром Pew

Research Center, в Азербайджані практично відсутні проблеми між сунітами та шіїтами (всього 1%, найнижчий показник у світі) [7].

Більше того, якщо слідувати методології Test News, нового освітнього та документального інтернет-каналу, що належить компанії Discovery, де у спеціальному випуску «Кращі мусульманські країни з прав жінок» аналізуються держави на основі згаданого звіту, то порівняльний аналіз показує: Азербайджан займає в середньому 6-е місце у світі за фактором кращого життя для жінок [1]. У пересічного громадянина Республіки цей факт навряд чи викличе подив, оскільки ще 1918 року Азербайджан став першою демократією на Сході, де жінка набула права голосу раніше, ніж на Заході. І тим більше не дивує, що в центрі столиці на символі Азербайджану — Вежах Вогнів — майорить прапор Ізраїлю. Це ще раз підтверджує найвищий рівень толерантності та мультикультуралізму в країні.

Другою складовою цього феномену є рівень грамотності нації. Так, за даними статистики ЮНІСЕФ, грамотність в Азербайджані забезпечена майже на 100% рівні [14]. Таким чином, Азербайджан є найписьменнішою країною серед держав із мусульманською більшістю населення. За словами президента, освіта є одним із основних пріоритетів Азербайджану [187]. Лише у рамках Державної програми з освіти азербайджанської молоді у зарубіжних країнах на 2007–2015 роки право на освіту за кордоном здобули 1825 осіб [4].

Політика «конвертації нафтового капіталу в людський» вже сьогодні дає свої результати. Про це пише Джеральд Роббінс, старший науковий співробітник відділу Туреччини, Кавказу та Центральної Азії при американському Інституті вивчення проблем зовнішньої політики (Foreign Policy Research Institute). «Ми спостерігаємо відчутні зміни у підході Азербайджану до лобювання своїх інтересів, — вважає Дж. Роббінс. Ключовими процесами в Баку тепер управляє нове покоління, що освоїло західну методологію маркетингу та просування ідей» [14].

Не варто забувати і про концепцію розвитку країни «Азербайджан 2020: погляд у майбутнє», ключовим завданням якої є зміцнення державної незалежності, підвищення авторитету країни на міжнародній арені та перетворення її на одну з найрозвиненіших та конкурентоспроможних» [6]. Адже не дарма Азербайджан у 2011 році був вперше обраний непостійним членом Ради Безпеки ООН, і тоді за нього проголосували 155 країн (за 129 необхідних) із 193 членів цієї організації. Це було колосальним досягненням уряду Республіки та історичним моментом для всього Азербайджану. З того часу Азербайджан невинно продовжує свою політику «м'якої сили», завойовуючи серця та уми в усьому світі.

Перевагами азербайджанської публічної дипломатії, що відповідає специфіці політичної системи республіки, є:

- 1) великий ресурсний фонд;
- 2) можливість проведення спільних акцій з Туреччиною, що активно використовується в контексті поширення літератури та інформаційного супроводу державної політики за кордоном;

3) існування конкретних інститутів, котрі займаються громадською дипломатією, хоч і без певної специфіки діяльності. Одним із таких інститутів є Фонд ім. Гейдара Алієва, який фінансує різні заходи, спрямовані на створення позитивного іміджу влади Азербайджану всередині країни та за кордоном;

4) використання потенціалу азербайджанської діаспори.

Крім державних структур, що займаються культурою, наукою і освітою, а також міжкультурними зв'язками, велику роль у цій діяльності відіграють недержавні організації, зокрема Фонд Гейдара Алієва і Фонд друзів Азербайджану. Створений в 1995 році за ініціативою першої леді Азербайджану Мехрібан Аріф кизи Алієвої, Фонд видає міжнародний журнал «Азербайджан» задля розповсюдження за кордоном інформації про азербайджанську історію, науку, культуру, мистецтво, літературу, кінематографію, музику тощо. Журнал видається російською, англійською, французькою, німецькою, італійською та іншими мовами.

Якщо оцінити досягнення Азербайджану, стає очевидним, що ця країна успішно реалізує політику «м'якої сили».

Звичайно, оцінити ефективність використання «м'якої сили» досить складно. Однак, ґрунтуючись на звіті «East West Global Index 200» (який, на жаль, останній раз оновлювався у 2011 році і ранжує 200 країн та територій на підставі моніторингу ЗМІ), Азербайджан у цій сфері посідає 51-е місце, обійшовши навіть США (52-е), не кажучи вже про Росію (140-е), Вірменію (148-е), Грузію (151-е) та Іран (194-е місце) [12]. Цей показник наочно демонструє, як Азербайджан за короткий період від проголошення незалежності не лише не втратив своєї геополітичної та геоекономічної значущості, а й сам став суб'єктом «м'якої сили».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азер Худієв, Надзвичайний і Повноважний Посол Азербайджану: «Ми готові забезпечити енергетичну безпеку Україні». Укрінформ. 2018. 25 січня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2388796-azer-hudiev-nadzvicajnij-i-povnovaznij-posol-azerbajdzanu.html>
2. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». Київ : НІСД, 2014. 148 с.
3. Виктор Ющенко: «Карабахская проблема может быть решена только в рамках территориальной целостности Азербайджана» // Day.Az. 2007. 15 июня. URL: <http://www.day.az/news/politics/83062.html>
4. Гаджиев Ш. На основі далекосяжних і глибоких інтересів. Україна — Азербайджан: три напрями економічного співробітництва // Політика і час. Київ, 1998. № 6. С. 10–14.
5. Олександр Міщенко: «Співпраця України і Азербайджану ґрунтується на столітній дружбі і взаємоповазі» / Міністерство закордонних справ України.

2018. 4 червня. URL: <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/interviews-and-articles/6215-oleksandr-mishhenko-spivpratsya-ukrajini-i-azerbajdzhanu-runtujetysya-na-stolitnij-druzhbi-i-vzajemopovazi>
6. Парахонський Б.О. Стратегічні інтереси України в країнах Чорноморського регіону та національна безпека. Київ : Академія, 2014. 134 с.
7. Порошенко та Алієв: невизнання анексії Нагірного Карабаху та Криму // Крим. Реалії. 2016. 15 липня. URL: <https://ua.krymr.com/a/27858878.html>
8. Посольство України в Азербайджанській Республіці: офіційний сайт. URL: <https://azerbaijan.mfa.gov.ua/ua>
9. Тригуб П.М. Українсько-азербайджанські відносини: тенденції розвитку // Електронний журнал «Scientific world». 2013. URL: <https://www.sworld.com.ua/konfer32/414.pdf>
10. У Києві відкрили Торговий дім Азербайджану. Посольство Азербайджанської Республіки в Україні. 2018. 22 червня. URL: <http://kiev.mfa.gov.az/news/49/3102>
11. Якименко Л.М. Українсько-азербайджанські відносини в контексті євроінтеграційних устремлінь обох держав // Гілея: науковий вісник. 2013. № 78. С. 106–109.
12. Dorman M. The future of transatlantic relations: perception, policy and practice. Stanford, USA: Stanford University Press, 2010. 202 p.
13. Valiyev A. Azerbaijan's Balancing Act in the Ukraine Crisis / PONARS Eurasia Policy Memo. № 352. 2014. URL: <http://www.ponarseurasia.org/memo/azerbaijans-balancing-act-ukraine-crisis>

REFERENCES

1. Azer Khudiyev, Nadzvychnyy i Povnovazhnyy Posol Azerbaydzhanu (2018). My hotovi zabezpechyty enerhetychnu bezpeku *Ukrayini* [We are ready to ensure energy security for Ukraine]. Ukrinform. Retrived from <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2388796-azer-hudiev-nadzvicajnij-i-povnovaznij-posol-azerbajdzhanu.html> [in Ukrainian].
2. Analitychna dopovid' Natsional'noho instytutu stratehichnykh doslidzen' do pozacherhovoho Poslannya Prezydenta Ukrayiny do Verkhovnoyi Rady Ukrayiny «Pro vnutrishnye ta zovnishnye stanovyshe Ukrayiny u sferi natsional'noyi bezpeky» [Analytical report of the National Institute of Strategic Studies to the extraordinary Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine "On the internal and external situation of Ukraine in the sphere of national security"]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
3. Viktor Yushchenko (2007). «Karabakhskaya problema mozhет byt' reshena tol'ko v ramkakh territorial'noy tselostnosti Azerbaydzhana» [«The Karabakh problem can be resolved only within the framework of the territorial integrity of Azerbaijan»]. Retrived from <http://www.day.az/news/politics/83062.html> [in Russian].
4. Hadzhyev SH. (1998). Na osnovi dalekosyazhnykh i hlybokykh interesiv. Ukrayina — Azerbaydzhan: try napryamy ekonomichnoho spivrobitnytstva [On the basis of far-reaching and deep interests. Ukraine — Azerbaijan: three directions of economic cooperation]. Polityka i chas. Kyiv. No. 6. P.10–14 [in Ukrainian].
5. Oleksandr Mishchenko (2018). «Spivpratsya Ukrayiny i Azerbaydzhanu gruntuyet'sya na stolitnij druzhbi i vzajemopovazi» [«Cooperation between Ukraine

- and Azerbaijan is based on century-old friendship and mutual respect»]. Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy — Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. Retrived from <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/interviews-and-articles/> 6215-oleksandr-mishhenko-spiivpracya-ukrajini-i-azerbajdzhanu-runtujetysya-na-stolitnij-druzhbi-i-vzajemopovazi [in Ukrainian].
6. Parakhons'kyi B.O. (2014). Stratehichni interesy Ukrainy v krayinakh Chornomors'koho rehionu ta natsional'na bezpeka [Strategic interests of Ukraine in the countries of the Black Sea region and national security]. Kyiv: Academy [in Ukrainian].
 7. Poroshenko ta Aliyev: nevyznannya aneksiyi Nahirnoho Karabakhu ta Krymu [Poroshenko and Aliyev: non-recognition of the annexation of Nagorno-Karabakh and Crimea]. Retrived from <https://ua.krymr.com/a/27858878.html> [in Ukrainian].
 8. Posol'stvo Ukrainy v Azerbaydzhans'kii Respublitsi [Embassy of Ukraine in the Republic of Azerbaijan]. Retrived from <https://azerbaijan.mfa.gov.ua/ua> [in Ukrainian].
 9. Tryhub P.M. (2013). Ukrainyans'ko-azerbaydzhans'ki vidnosyny: tendentsiyi rozvytku [Ukrainian-Azerbaijani relations: development trends]. *Scientific world*. Retrived from <https://www.sworld.com.ua/konfer32/414.pdf> [in Ukrainian].
 10. U Kyievi vidkryly Torhovyy dim Azerbaydzhanu [The Trade House of Azerbaijan was opened in Kyiv]. Posol'stvo Azerbaydzhans'koyi Respubliky v Ukraini — Embassy of the Republic of Azerbaijan in Ukraine. Retrived from <http://kiev.mfa.gov.az/news/49/3102> [in Ukrainian].
 11. Yakymenko L.M. (2013). Ukrainyans'ko-azerbaydzhans'ki vidnosyny v konteksti yevrointehratsiynykh ustremlin' obokh derzhav [Ukrainian-Azerbaijani relations in the context of European integration aspirations of both states]. Gilea: Scientific Bulletin. No. 78. P. 106–109 [in Ukrainian].
 12. Dorman M. The future of transatlantic relations: perception, policy and practice. Stanford, USA: Stanford University Press, 2010. 202 p. [in English].
 13. Valiyev A. Azerbaijan's Balancing Act in the Ukraine Crisis / PONARS Eurasia Policy Memo. № 352. 2014. Retrived from <http://www.ponarseurasia.org/memo/azerbaijans-balancing-act-ukraine-crisis> [in English].

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

УДК 351.86:338.2

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33).195–207

Галина Капленко,

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки та публічного управління
ORCID: 0000-0003-1651-7904

Ярослав Конопля,

доктор філософії в галузі знань
публічного управління та адміністрування,
доцент кафедри економіки та публічного управління
ORCID: 0000-0002-3153-8335
Львівський національний університет імені Івана Франка

ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: ПЕРСПЕКТИВИ ПІСЛЯКРИЗОВОГО ВІДНОВЛЕННЯ

У статті на основі аналізу наслідків світової фінансово-економічної кризи початку ХХІ ст. визначено потенційні тенденції післякризового відновлення, що виникають у межах лібералізації зовнішньоекономічної політики у забезпеченні економічної безпеки держави. Розглянуто питання лібералізації зовнішньоекономічної політики в аспекті виникнення загроз та викликів економічній безпеці держави. Приділено увагу впливу інституційного аспекту на питання ефективного перерозподілу внутрішніх економічних ресурсів, формування національної економічної структури, вирішення проблеми експортозалежності національних економік навіть за умов експортної орієнтації країн та їх участі у спрощенні процедур міжнародної торгівлі. Підкреслюється, що внаслідок розвитку кризи та під час виходу з неї урядові рішення у більшості випадків стосуються політики протекціонізму, які спрямовано на усунення негативних наслідків основних загроз економічній безпеці, що набувають особливої актуальності у період післякризового відновлення національної економіки. Аргументовано, що виправданість застосування політики протекціонізму та її наслідків належить до сфери інтересів виробників та власників, витрати яких є незначними порівняно з витратами держави внаслідок застосування жорстких методів тарифного регулювання, зниження ефективності національної економіки в цілому та окремих її галузей зокрема. Зроблено висновок, що безпосередній зв'язок зовнішньоекономічної політики і протекціонізму в умовах криз загос-

трює проблему, пов'язану із подорожчанням імпорту внаслідок застосування тарифів, що призводить до загального підвищення цін на продукцію національних виробників при одночасному збереженні або навіть зростанні витрат на виробництво продукції.

Ключові слова: зовнішньоекономічна політика, економічна безпека, криза, лібералізація економічних відносин, національна безпека, післякризове відновлення, протекціонізм.

Based on the analysis of the consequences of the global financial and economic crisis of the early twenty-first century, the article identifies potential trends in post-crisis recovery arising from the liberalization of foreign economic policy in ensuring the economic security of the State. The issues of liberalization of foreign economic policy in terms of threats and dangers to the economic security of the state are considered. Attention is paid to the influence of the institutional aspect on the issues of effective redistribution of domestic economic resources, formation of an irrational economic structure, and solving the problem of export dependence of national economies even in the context of export orientation of countries and their participation in international trade facilitation. It is emphasized that as a result of the crisis and during its recovery, government decisions in most cases turn to protectionist policies aimed at eliminating the negative consequences of the main threats to economic security, which are particularly relevant in the period of post-crisis recovery of the national economy.

It is argued that the justification of the protectionist policy and its consequences belongs to the sphere of interests of producers and owners, whose costs are insignificant compared to the costs of the State as a result of the use of harsh methods of tariff regulation, and the reduction of the efficiency of the national economy in general and its individual sectors in particular. It is concluded that the direct link between foreign economic policy and protectionism in times of crises exacerbates the problem associated with the rise in price of imports due to the application of tariffs, which leads to a general increase in prices for products of national producers while maintaining or even increasing the cost of production.

Keywords: foreign economic policy, economic security, crisis, liberalization of economic relations, national security, post-crisis recovery, protectionism.

Постановка проблеми. Світова фінансово-економічна криза початку ХХІ ст., вихід з якої поступово спостерігався у позитивній динаміці зростання основних показників економічного розвитку, відобразила не тільки реальні проблеми, перед якими опинилася сучасна економіка. Ця криза засвідчила, що принципи, на основі яких відбуваються глобальні зміни в економічній структурі світу, є не тільки далеко не досконалими, як про це заявляють представники розвинених країн, пропонуючи іншим країнам впроваджувати конкретні моделі економічного розвитку, зорієнтовані на лібералізацію економічної політики держав, але й теоретично помилковими, принаймні в тій частині, що стосується вибору та застосування інструментів державного регулювання економіки в умовах криз та нестабільного розвитку. В умовах криз виявилася необхідність жорсткого державного регулювання процесів економічного розвитку, що виразилося у застосуванні протекціоністських заходів у зовнішньоекономічній по-

літиці. У цьому контексті доцільно звернути увагу на можливі напрями та шляхи подолання економічних криз у державі, які виникають не тільки через глобальні процеси інтернаціоналізації світової економіки, але й внаслідок загострення збройних конфліктів між державами або навіть прямої агресії одних держав проти інших, адже незмінним залишається те, що сучасні тенденції у світогосподарській системі пов'язані зі зростаючим тиском міжнародної політики з боку розвинених країн та все більш відповідно жорсткішими умовами міжнаціональної конкуренції [5]. Ураховуючи це, сучасний стан економіки України, яка протистоїть збройній агресії РФ й знаходиться у стані рецесії, потребує визначення можливостей післякризового відновлення та забезпечення економічної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем вироблення та реалізації зовнішньоекономічної політики держави, перспективи та наслідки її лібералізації досліджували Д. Вітер [2; 3], В. Геєць [4; 16; 18], В. Горбулін [8], М. Кизим [5], Т. Клебанова [5], О. Черняк [5]. Питання розвитку інноваційно-інвестиційної парадигми та моделі зовнішньоекономічної політики, у тому числі в умовах післякризового відновлення, досліджували О. Дячук [18], Р. Кірін [17], Р. Подолець [18], В. Устименко [17]. Окрему увагу дослідники приділяють питанням зовнішньоекономічної політики держави в умовах прискорення глобалізаційних процесів та її зв'язку з проблемами забезпечення економічної безпеки на макро- та мікрорівнях Н. Бондаренко [1], Т. Ковальчук [8], Є. Кузьменко [14], В. Чернишов [13], М. Шкурат [14], Л. Яремко [15], а також проблемам реалізації економічної стратегії під впливом ризиків зовнішнього середовища у сфері забезпечення економічної безпеки — Д. Лук'яненко [10], В. Маргасова [9], Ю. Пахомов [10], О. Руденко [9], Н. Татаренко [10]. Серед зарубіжних дослідників питанням лібералізації зовнішньоекономічної політики, вироблення механізмів її реалізації в умовах криз увагу приділяли Дж. Гроссман [21], П. Кругман [21], Д. Річардсон [21], Д. Сальваторе [19; 20]. Водночас питання визначення потенціалу післякризового відновлення від лібералізації зовнішньоекономічної політики у забезпеченні економічної безпеки держави залишається малодослідженим.

Метою статті є визначення потенціалу післякризового відновлення від лібералізації зовнішньоекономічної політики у забезпеченні економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Важливим для усвідомлення реальних наслідків лібералізації зовнішньоекономічної політики та реальних наслідків її реалізації виявляється той факт, що подолання глобальної економічної кризи здійснювалося багатьма розвиненими країнами світу на основі активного застосування протекціоністських заходів, які спрямовувалися на захист економічних інтересів конкретної країни. Тим самим ці країни підтвердили очевидну річ, яка полягає в тому, що переважна більшість постулатів економічного лібералізму, які пропонуються іншим країнам з метою покращення їх власної економічної ситуації, виявляються принаймні декларативними й залежать від конкретної ситуації, що

складається у сфері міжнародної економіки, та визначає певні зміни у геополітиці. У цьому контексті варто звернути увагу на те, що інтернаціоналізаційні та інтеграційні процеси у світовій економіці фактично не можуть ґрунтуватися на принципах економічного лібералізму, коли йдеться про кризову ситуацію, тим більше про системну економічну кризу, яка охоплює більшість країн світу. Подібну ситуацію можна спостерігати на прикладі ситуації з фінансово-економічною кризою початку ХХІ ст., яка мала наслідком визначення характерних особливостей післякризового відновлення у сфері зовнішньоекономічної політики різних держав світу.

Свого часу, у докризовий період, звертаючи увагу на необхідність спрощення процедур торгівлі як важливу умову покращення ситуації у сфері світової торгівлі, П. Ламі наводив вражаючу цифру експертної оцінки економіки внаслідок вдосконалення торговельних процесів — 300 млрд. доларів, підкреслюючи, що «цими вигодами будуть широко користуватися всі країни» [7, с. 187]. Але залишалося та залишається незрозумілим важливе питання, пов'язане з тим, за допомогою яких саме механізмів розподілу «всі країни» будуть користуватися цими вигодами. При цьому країнам, що розвиваються, пропонуються лише «шляхи реформ» на основі обов'язкового виконання зобов'язань у рамках ВТО. На офіційному рівні йдеться переважно про інституціональний аспект глобалізації, в якому вирішального значення набувають ООН, ЮНІКТАД, ВМО, СЕК ООН тощо. Хоча насправді ці наднаціональні та наддержавні утворення мають забезпечити належний та необхідний рівень уніфікації торгівлі для країн, що розвиваються, залишаючи розвиненим країнам конкретні політичні та економічні преференції. Наприклад, стосовно вдосконалення глобальної торговельної системи «мова йде про вдосконалення, які, звісно, допоможуть нам в отриманні доступу на ринки» [7, с. 190].

Більше того, зобов'язання та міжнародні рекомендації щодо лібералізації торгівлі для країн, що розвиваються, виявляються відверто декларативними з точки зору реальних перспектив цих країн у процесах глобалізації торгівлі, особливо на фоні економічних і фінансових криз та їх наслідків, збільшуючи не тільки в цих країнах, але й у розвинених країнах світу кількість протекціоністських засобів. Фактично схема спрощення процедур торгівлі стає основою для зміни форм протекціонізму, для розвитку нових його видів, які у більшості випадків є латентними, але чітко виявляють свою основну функцію — функцію обмежень, що мають сприяти національній економіці навіть за умов, коли на офіційному рівні проголошується лібералізація торгівлі.

Об'єктивно цьому сприяла ситуація, пов'язана з падінням внаслідок кризи світової економіки в 2010 р. на 0,6% порівняно з 2009 р., причому для розвинених країн йшлося саме про падіння (від 2,4% до 5,2% — при середньому рівні по групі країн з розвинутою економікою у 3,2%), а не уповільнення, характерному для інших країн. Також показовим є те, що тенденція падіння показника торгівлі та виробництва, за даними СОТ, припинилася у другій половині 2009 р., після чого у 2010 р. почалось зростання. Позитивна динаміка відновлення у сфері світової торгівлі дає можливість

стверджувати, що «система регулювання торгівлі СОТ відіграє важливу роль у справі сприяння запобіганню зростанню протекціонізму», завдяки чому «однією з позитивних тенденцій у 2009 р. була відсутність будь-якого суттєвого збільшення торговельних бар'єрів, введених членами СОТ у відповідь на кризу, незважаючи на високий рівень безробіття в багатьох країнах» [12]. Але при цьому ж, незважаючи на підписану країнами-членами G-20 угоди про уникнення протекціоністських заходів, криза посилювала тенденції їх застосування, зокрема, нетарифних заходів обмеження торгівлі, а також «протекціоністських новацій» (наприклад, система преференцій національним виробникам). Як свідчить аналіз протекціоністських тенденцій за період кризи, навіть завершення економічного спаду не забезпечує відмову від застосування протекціоністських заходів, які залишаються пріоритетним засобом захисту внутрішніх ринків.

Аналіз післякризової динаміки розвитку світової економіки показує, що кризове скорочення торгівлі з наступною активізацією протекціоністських заходів у зовнішньоекономічній політиці (навіть зважаючи на зобов'язання по Угодах у рамках СОТ) актуалізувало тенденції зовнішньоторговельної регіоналізації. Як підкреслюють аналітики, «регіоналізація торгівлі та преференційні угоди, які вона передбачає, стали відповіддю на суперечності багатосторонніх торгових переговорів щодо лібералізації глобальної торгівлі. Криза поляризувала торговельні зв'язки таким чином, що визначальними на середньострокову перспективу стали такі фактори, як географічне розташування країни, спеціальні торговельні відносини з її сусідами, обумовлені культурною, історичною й політичною подібністю» [11]. При цьому привертає увагу той факт, що активізація світової торгівлі у післякризовий період була пов'язана із зростанням попиту на найбільших ринках країн азіатсько-тихоокеанського регіону, країн Північної та Південної Америки.

Дійсно, як засвідчила світова економічна криза, на сьогодні не існує єдиного алгоритму дій щодо мінімізації збитків та максимізації вигод широкої інтеграції країн у міжнародну економіку, що обумовлює необхідність враховувати цілий спектр обставин, що сприяють посиленню національних економік у глобалізованому середовищі. Серед таких обставин аналітики, враховуючи формування національної зовнішньоекономічної політики, вказують на необхідність враховувати правила, норми й рекомендації міжнародних організацій, адже більшість активних учасників світової торгівлі формують власні торговельні політики саме в рамках чинної системи міжнародного обміну [11]. Хоча в даному випадку навряд чи можливо однозначно позитивно оцінювати процес уніфікації, який пропонується національним урядам з метою підвищення ефективності інтернаціоналізації та інтеграції світової економіки.

У свою чергу, криза сприяла зверненню уваги в межах реалізації економічної політики розвинених країн світу на екстерналізм, який полягає в тому, що вони переносять, перекладають тягар власних витрат на інші національні господарські системи шляхом розширення сфери зовнішньоекономічного впливу, імпорту дешевої сировини і палива, експорту готової

продукції і капіталу, перенесення екологічно небезпечних виробництв на територію країн так званого «другого» і «третього» світу. Такий екстерналізм, наприклад, латентно присутній не тільки у вимогах, що висуваються ЄС до країн-кандидатів у члени Співтовариства, але й у конкретній практиці, яка в післякризовий період загострила тенденції регіоналізації, що актуалізується позитивною динамікою збільшення обсягів торгівлі між ЄС та іншими країнами (показники якої, втім, є, за даними СОТ та МВФ, найгіршими, що обумовлено зниженням динаміки торгівлі між країнами-членами ЄС [12]). Про регіоналізацію як протипагу інтеграції також свідчать показники динаміки світової торгівлі та глобальної економіки, темпи зростання яких, на думку представників МВФ, залежатимуть від динаміки країн з ринками, що формуються. При цьому міжнародні фахівці вказують на імовірність реалізації двох сценаріїв глобального розвитку: дивергентного і конвергентного. Перший сценарій передбачає пасивний розвиток сталих тенденцій, притаманних минулим періодам, посилення диференціації між регіонами, диспропорційний розвиток, уповільнення економічного зростання і розрізненість. Другий сценарій передбачає активну підтримку шляхом державного втручання в економіку інвестицій у капітал, освіту, розвиток інфраструктури, а також лібералізацію торгівлі у процесі міжнародної інтеграції [4]. Більш позитивним вважається конвергентний сценарій, адже у поєднанні з продовженням інтеграції він виявляє потенціал щодо усунення регіональних диспропорцій.

Варто звернути увагу і на вплив інституційного аспекту на питання ефективного перерозподілу внутрішніх економічних ресурсів, формування нераціональної економічної структури, вирішення проблеми експортозалежності національних економік навіть за умов експортної орієнтації країн та їх участі у спрощенні процедур міжнародної торгівлі. Як визнають науковці, «можливість підтримувати макроекономічну внутрішню стабільність перед загрозою постійно змінних умов існування у зовнішньоекономічному середовищі є основним, найбільш важливим чинником, що визначає різні економічні результати», досягнуті країнами, що розвиваються [10].

З іншого боку, аналітичні дані свідчать про те, що внаслідок активізації світових товарних ринків у 2010 р. зростання обсягів світової торгівлі відновилося. Наприклад, збільшення обсягів експорту в Україні у 2010 р. на 4,5 % (на 10,8 % за даними МВФ) відповідало загальносвітовим тенденціям (зростання на 12,8 % за даними МВФ). Разом з тим, за підсумками 2010 р. обсяги світового експорту вже перевищили докризовий рівень [6]. Відповідно до аналітичних прогнозів вітчизняні експортери можуть відновити присутність у ринкових нішах, які вони займали у докризові часи, але без інтенсивного освоєння нових, що обумовлено істотною нестачею ресурсів для фінансування інвестиційних та інноваційних проєктів, а також невизначеність ринкового середовища. Більше того, у межах загальної динаміки відновлення економіки у післякризовий період прогнозується покращення кон'юнктури зовнішніх товарних ринків та активізація інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання в Україні, які розглядаються

аналітиками як чинники, що зумовлюватимуть збільшення питомої ваги експорту та його внеску у зростання ВВП, а також збільшення питомої ваги та внеску валового нагромадження основного капіталу у 2011 р. [6]. Причому одним з важливих факторів, що визначає тенденції післякризової динаміки міжнародної торгівлі, на думку вітчизняних аналітиків, є позитивна кореляція між зростанням/падінням валового продукту і приростом/скороченням обсягів торгівлі, що посилюється низкою факторів, а саме: наявністю розвинутої торговельної інфраструктури (світових торговельних майданчиків), зростанням прямих іноземних інвестицій, антиінфляційною політикою більшості країн світу, заходами щодо скорочення бюджетних дефіцитів у багатьох країнах тощо [11; 13].

Фактично йдеться про те, що ті або інші інтеграційні спільноти у межах певних інституціональних утворень змінюють основні принципи ставлення до інших країн, водночас декларуючи необхідність узгодження національних інтересів з єдиною економічною політикою цієї інтеграційної спільноти та застосовуючи щодо цих самих національних економік конкретні засоби, спрямовані на забезпечення власної економічної безпеки. Наприклад, створення економічного союзу передбачає проведення країнами-членами ЄС узгодженої, єдиної економічної політики, яка розглядається як умова досягнення повної економічної інтеграції й потребує певної уніфікації національних законодавств. Зокрема, однією з таких уніфікаційних вимог є відмова від протекціонізму і будь-яких форм преференцій щодо національних суб'єктів господарювання у рішеннях, що приймаються на державному рівні.

Як засвідчила криза, ця умова є дійсно умовністю [1; 2]: ситуація, коли нетарифні методи (у тому числі прихований протекціонізм) були більш-менш ефективними, радикально змінилася, що призвело до того, що контингентування імпорту / експорту активно замінюється неопротекціонізмом, оскільки держави звертаються саме до застосування у зовнішньоекономічній політиці адміністративних торговельних перешкод, нівелюючи в реальній економічній ситуації вільний товарообмін, передбачений економічним лібералізмом, що є наслідком прийняття положень міжнародних договорів, які регулюють процеси світової торгівлі (наприклад, ГАТТ-СОТ), відповідно до яких мито і контингенти як інструмент торгової політики значною мірою втратили своє значення. У результаті приховані нетарифні торгові перешкоди виявляються майже єдиним інструментом впливу на торгівлю, що в умовах кризи було характерно, перш за все, для розвинених країн світу або конкретних інтеграційних угруповань [3].

Реальний зміст у цьому разі суттєво не змінюється, але дає можливість зробити певні висновки, одним з важливіших серед яких, з точки зору економічної безпеки держави, є те, що протекціонізм економічно розвинених країн в його сучасних формах служить інтересам транснаціональних корпорацій і монополій, які активно втручаються не тільки, а за сучасних умов навіть і не стільки в конкурентну боротьбу на світовому ринку, скільки в процес державного регулювання економіки. Досить показовою у цьому контексті є, наприклад, позиція Д. Сальваторе [19; 20],

який вказує на погіршення торговельних відносин між великими промисловими країнами світу протягом 80-90 рр. XX ст., вважаючи, що це загрожує вставленню нових і ще більш небезпечних форм торговельних обмежень, відомих зараз як «новий протекціонізм». Він висловлюється за підтримку пом'якшення режиму торговельних відносин, що існує між країнами (зокрема між США та Мексикою, а також іншими країнами). Загалом на необхідність нового осмислення сучасних принципів міжнародної торгівлі, торговельної політики, відповідних механізмів ведення міжнародної торгівлі з урахуванням сучасного стану економічної думки та завдань забезпечення економічної безпеки держави вказують П. Кругман і Д. Річардсон. Але більш конкретну критичну позицію займає Дж. Гроссман, аналізуючи стратегічні пріоритети держави в сфері експортних операцій [21]. Проте, коли йдеться про розвиток кризи та вихід з неї, урядові рішення здебільшого стосуються політики протекціонізму, які спрямовано на усунення негативних наслідків таких основних загроз економічній безпеці, що набувають особливої актуальності у період післякризового відновлення національної економіки, як зростання негативного сальдо зовнішньої торгівлі (експорт сировини та імпорту товарів з високою доданою вартістю), імпортна залежність та втрата внутрішніх ринків, енергетична залежність, відтік валютних коштів, зниження валютних резервів держави та ліквідності вітчизняних підприємств, тероризм та криміналізація, погіршення інвестиційної привабливості, деформація галузевої структури економіки, можлива втрата контролю над стратегічними секторами економіки, збільшення зовнішнього боргу, розвиток фінансової кризи, зниження валютних резервів держави, обмеженість доступу на зовнішні ринки, зменшення обсягів експорту продукції тощо [5; 8; 9]. При цьому об'єктивною характеристикою протекціонізму залишається тільки те, що він підтримує виробника, слугуючи реалізації інтересів приватного капіталу, створюючи в період криз (у тому числі в перехідні періоди) можливість для стрімкого нарощування капіталу, а в транзитивних економіках (у тому числі під час післякризового відновлення) — умови для лобіювання інтересів монополістів внутрішніх ринків [22]. Власне, виправданість застосування політики протекціонізму та її наслідків належить до сфери інтересів виробників та власників, витрати яких є незначними порівняно з витратами держави внаслідок застосування жорстких методів тарифного регулювання, зниження ефективності національної економіки в цілому та окремих її галузей зокрема. Крім цього, збільшення прибутку виробників майже ніяк не відображається на загальному обороті в галузі, що підкреслює диспропорції між зростанням приватного капіталу, величиною ВВП, ВВП та розвитком соціально-економічної сфери держави [14; 18]. У цьому аспекті протекціонізм, як можливий механізм післякризового відновлення, обумовлює вибір та застосування конкретних економічних важелів у сфері державного регулювання соціально-економічного розвитку країни. Хоча важливим залишається питання, чи є протекціонізм у системі забезпечення економічної безпеки держави ефективним механізмом, що здатний вплинути на зов-

нішньоекономічну політику, ураховуючи ризики післякризового відновлення, до яких можна віднести [15; 16; 17; 23]:

- ситуацію політичної нестабільності;
- збереження високого рівня витрат у виробництві за рахунок підвищення тарифів природних монополій і витрат, пов'язаних з ними видів економічної діяльності, зростання інфляційних очікувань;
- різке спекулятивне підвищення цін на нерухомість;
- зростання споживчих цін унаслідок неспроможності публічної влади контролювати збалансованість товарних та фінансових потоків;
- відсутність стратегії держави щодо енергозабезпечення, низьку результативність виконання державних цільових програм у реальному секторі та відсутність ефективно діючих механізмів і методів щодо реалізації та контролю за ходом виконання бюджетних програм;
- неприйняття радикальних заходів щодо поліпшення торговельних відносин з основними торговельними партнерами, що має наслідком зменшення імпорتنих квот на зовнішніх ринках, скорочення обсягів експорту, зростання цін на імпортовані енергоносії та відповідне підвищення тарифів на електроенергію;
- неспроможність уряду запровадити ринкові механізми цінового регулювання;
- низький рівень зовнішньої рівноваги, що має наслідком відмову від політики утримання курсу національної валюти гривні та її девальвацію тощо.

Фактично протекціонізм, який беззаперечно має потенціал у сфері забезпечення економічної та національної безпеки країни в умовах стабільного розвитку, вимагає визначення прийнятного ступеня витрат на його реалізацію під час післякризового відновлення. У цьому разі політика ізоляціонізму має вимірюватися не тільки рівнем захищеності держави, але й загальним рівнем споживчих очікувань, адже, як правило, рівень цін на стратегічні види сировини та продукції залишається високим на внутрішньому ринку. Причому монопольне положення виробників уможливорює постійне підвищення цін, незважаючи на динаміку попиту та пропозиції, оскільки протекціонізм залишається основним засобом досягнення інтересів приватного капіталу, його укрупнення та монополізації в усіх сферах національної економіки, що безумовно притаманне періоду післякризового відновлення. З цієї точки зору протекціонізм, підкріплений відповідним політичним рішенням, сам становить певну загрозу економічній та національній безпеці.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ураховуючи безпосередній зв'язок зовнішньоекономічної політики і протекціонізму, можна вказати на суттєву проблему, яка є характерною для періоду післякризового відновлення й полягає у тому, що подорожчання імпорту внаслідок застосування тарифів призводить до загального підвищення цін на продукцію національних виробників при одночасному збереженні або навіть зростанні витрат на виробництво продукції. Монополізація

національних виробників внаслідок обмеженої конкуренції для імпорту за сприяння політики протекціонізму зберігає умови для підтримки постійно високого рівня цін на продукцію, захищену тарифними бар'єрами, підвищуючи ризики актуалізації викликів економічній та національній безпеці держави з боку чинників зовнішнього середовища. У цьому аспекті потребують подальших досліджень механізми державного регулювання економічного розвитку в контексті забезпечення економічної безпеки в умовах криз та післякризового відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко Н. Розвиток зовнішньоекономічної діяльності українських підприємств в умовах глобалізації економіки. *Соціальна економіка*. 2020. № 59. С. 105–117.
2. Вітер Д. Політика протекціонізму та економічна безпека держави. *Митна безпека. Сер. Економіка*. 2010. № 2. С. 52–62.
3. Вітер Д. Інноваційна економіка і зовнішньоекономічна політика держави: концептуалізація теоретичної моделі. *Аналітика і влада*. 2011. № 4. С. 28–34.
4. Геець В., Гуменюк В. Трансформація системи державного управління в умовах реконструктивної відбудови повоєнної економіки України / Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України: Наукова доповідь. — К.: НАНУ, ДУ «ІЕП НАНУ», 2022. С. 115–142.
5. Геець, В., Кизим, М., Клебанова, Т., Черняк О. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія. Х.: ВД «ІНЖЕК, 2006. 240 с.
6. Економіка України у 2011 році: прогноз динаміки та ризики. Аналітична записка // НІСД. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/501>.
7. Лами П. Совместное использование преимуществ глобализации: значение упрощения процедур торговли // Упрощение процедур торговли: Распределение выгод от процесса глобализации в новых условиях безопасности. — Нью-Йорк, Женева: ООН, 2004. С. 187–191.
8. Ковальчук Т., Горбулін В. Економічна безпека і політика: із досвіду професійного аналітика. К.: Знання, 2004. 638 с.
9. Маргасова В., Руденко О., Вітер Д. Забезпечення економічної безпеки держави: теоретичні питання конкуренції та конкурентоспроможності. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2021. Вип. 23. С. 140–146.
10. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації: монографія / Пахомов Ю., Лук'яненко Д., Татаренко Н. та ін.; за заг. ред. Лук'яненко Д. К.: КНЕУ, 2001. 538 с.
11. Тенденції міжнародної торгівлі в 2010 році: ризики та можливості для України. Аналітична записка // НІСД. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/381>.
12. Тенденції післякризового відновлення світової торгівлі: ризики та пріоритети зовнішньоекономічної політики України // НІСД. URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/2011_nauk_an_rozrobku.
13. Чернишов, В. Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності підприємств. *Економіка та суспільство*, 2021. № 24. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-24-50>.

14. Шкурат М., Кузьменко Є. Зовнішньоекономічна політика України в умовах прискорення глобалізаційних процесів. *Modern Economics*. 2023. № 41. С. 163-169. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V41\(2023\)-23](https://doi.org/10.31521/modecon.V41(2023)-23).
15. Яремко Л. Глобалізований регіон та зовнішньоекономічна безпека України: теоретико-методологічний підхід: [монографія]. Львів: Вид-во ЛКА, 2007. 524 с.
16. Heyets V. Restructuring the Socialization of Ukraine's Population Under Instability and in Post-Stabilization Period. *Science and innovation*. 2023. Vol. 19. № 6. P. 3-18.
17. Heyets V., Ustymenko V., Kirin R. The Innovation and Investment Paradigm of Acquiring Subsoil Use Rights in the Conditions of the Post-War Recovery of Ukraine's Economy. *Science and innovation*. 2023. Vol. 19. № 5. P. 3-17.
18. Heyets V., Podolets R., Diachuk O. Post-war economic recovery of Ukraine in the imperatives of low-carbon development. *Science and innovation*. 2022. Vol. 18. № 6. P. 3-16.
19. Salvatore D. Protectionism and World Welfare. — Cambridge University Press, 1993. 464 p.
20. Salvatore D. The New Protectionist Threat to World Welfare. — Elsevier Science Ltd., 1987. 598 p.
21. Strategic Trade Policy and the New International Economics / ed. by Paul Krugman. — MIT Press, 1986. 296 p.
22. Viter D., Brezhneva-Yermolenko O. Neoliberal Ideology For Transitive Economic: Capitalism vs Socialism. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*. 2015. Vol. 59. P. 131-137.
23. Viter D., Fisunen P., Kovalenko-Marchenkova Y. Stabilization of the macroeconomic situation and the tax rates level (theoretical conclusions for transitive economy). *Revista Espasios*. 2020. Vol. 41. Iss. 27. P. 40-48.

REFERENCES

1. Bondarenko N. (2020). Rozvytok zovnishnoekonomichnoi diialnosti ukrainskykh pidpriemstv v umovakh hlobalizatsii ekonomiky [Development of foreign economic activities of Ukrainian enterprises in the conditions of economic globalization]. *Sotsialna ekonomika — Social economy*. № 59. P. 105–117 [in Ukrainian].
2. Viter D. (2010). Polityka protektsionizmu ta ekonomichna bezpeka derzhavy [Policy of protectionism and economic security of the state]. *Mytna bezpeka. Ser. Ekonomika — Customs security. Ser. Economy*. № 2. P. 52-62 [in Ukrainian].
3. Viter D. (2011). Innovatsiina ekonomika i zovnishnoekonomichna polityka derzhavy: kontseptualizatsiia teoretychnoi modeli [Innovative economy and foreign economic policy of the state: conceptualization of the theoretical model]. *Analitika i vlada — Analytics and power*. № 4. P. 28-34 [in Ukrainian].
4. Heiets V., Humeniuk V. (2022). Transformatsiia systemy derzhavnogo upravlinnia v umovakh rekonstruktyvnoi vidbudovy povoiennoi ekonomiky Ukrainy [Transformation of the public administration system in the conditions of reconstructive reconstruction of the post-war economy of Ukraine]. *Vidnovlennia ta rekonstruktsiia povoiennoi ekonomiky Ukrainy: Naukova dopovid*. — K.: NANU, DU «IEP NANU». P.115-142 [in Ukrainian].

5. Heiets, V., Kyzym, M., Klebanova, T., Cherniak O. (2006). Modeliuvannia ekonomichnoi bezpeky: derzhava, rehion, pidpriemstvo [Modeling of economic security: state, region, enterprise]– Kh.: VD «INZhEK» [in Ukrainian].
6. Ekonomika Ukrainy u 2011 rotsi: prohnaz dynamiky ta ryzyky [Ukraine's economy in 2011: dynamics forecast and risks]. *NISD*. Retrived from <http://www.niss.gov.ua/articles/501> [in Ukrainian].
7. Lamy P. (2004). Sovmestnoe yspolzovanye preymushchestv hlobalyzatsyy: znachenye uproshcheniya protsedur torhovly [Sharing the benefits of globalization: the value of trade facilitation]. *Uproshcheniye protsedur tovgovli: Raspredeleniye vygod ot protsessa globalizatsii v novykh usloviyakh bezopasnosti*. New York, Geneva: OON. P. 187-191 [in Russian].
8. Kovalchuk T., Horbulin V. (2004). Ekonomichna bezpeka i polityka: iz dosvidu profesiinoho analityka [Economic security and politics: from the experience of a professional analyst]. K.: Znannia [in Ukrainian].
9. Marhasova V., Rudenko O., Viter D. (2021). Zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy: teoretychni pytannia konkurentsii ta konkurentospromozhnosti [Ensuring the economic security of the state: theoretical issues of competition and competitiveness]. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini* — Public management and administration in Ukraine. 23 P. 140-146 [in Ukrainian].
10. Pakhomov Yu., Lukianenko D., Tatarenko N. (2001). Stratehii ekonomichnoho rozvytku v umovakh hlobalizatsii [Strategies of economic development in the conditions of globalization: a monograph]. K.: KNEU [in Ukrainian].
11. Tendentsii mizhnarodnoi torhivli v 2010 rotsi: ryzyky ta mozhlyvosti dlia Ukrainy. Analitychna zapyska [International trade trends in 2010: risks and opportunities for Ukraine. Analytical note]. *NISD*. Retrived from <http://www.niss.gov.ua/articles/381> [in Ukrainian].
12. International trade trends in 2010: risks and opportunities for Ukraine. Analytical note. [Trends in the post-crisis recovery of world trade: risks and priorities of Ukraine's foreign economic policy]. *NISD*. Retrived from http://www.niss.gov.ua/public/File/2011_nauk_an_rozrobku [in Ukrainian].
13. Chernyshov, V. (2021). Ekonomichna bezpeka zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpriemstv [Economic security of foreign economic activity of enterprises]. *Ekonomika ta suspilstvo*. № 24. Retrived from <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-24-50> [in Ukrainian].
14. Shkurat M. Ye., Kuzmenko Ye. H. (2023). Zovnishnoekonomichna polityka Ukrainy v umovakh pryskorennia hlobalizatsiinykh protsesiv [Foreign economic policy of Ukraine in conditions of acceleration of globalization processes]. *Modern Economics*. № 41. P. 163-169. Retrived from [https://doi.org/10.31521/modecon.V41\(2023\)-23](https://doi.org/10.31521/modecon.V41(2023)-23) [in Ukrainian].
15. Iaremko L. (2007). Hlobalizovanyi rehion ta zovnishnoekonomichna bezpeka Ukrainy: teoretyko-metodolohichniy pidkhid [Globalized region and foreign economic security of Ukraine: theoretical and methodological approach]. Lviv. LKA [in Ukrainian].
16. Heyets V. Restructuring the Socialization of Ukraine's Population Under Instability and in Post-Stabilization Period. *Science and innovation*. 2023. Vol. 19. № 6. P. 3-18 [in English].

17. Heyets V., Ustymenko V., Kirin R. The Innovation and Investment Paradigm of Acquiring Subsoil Use Rights in the Conditions of the Post-War Recovery of Ukraine's Economy. *Science and innovation*. 2023. Vol. 19. № 5. P. 3-17 [in English].
18. Heyets V., Podolets R., Diachuk O. Post-war economic recovery of Ukraine in the imperatives of low-carbon development. *Science and innovation*. 2022. Vol. 18. № 6. P. 3-16 [in English].
19. Salvatore D. Protectionism and World Welfare. — Cambridge University Press, 1993. 464 p. [in English].
20. Salvatore D. The New Protectionist Threat to World Welfare. — Elsevier Science Ltd., 1987. 598 p. [in English].
21. Strategic Trade Policy and the New International Economics / ed. by Paul Krugman. — MIT Press, 1986. 296 p. [in English].
22. Viter D., Brezhneva-Yermolenko O. Neoliberal Ideology For Transitive Economic: Capitalism vs Socialism. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*. 2015. Vol. 59. P. 131-137 [in English].
23. Viter D., Fisunen P., Kovalenko-Marchenkova Y. Stabilization of the macroeconomic situation and the tax rates level (theoretical conclusions for transitive economy). *Revista Espasios*. 2020. Vol. 41. Iss. 27. P. 40-48 [in English].

UDC 330.341:338.124.4

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33).208–215

Dmitry Viter,

*Doctor of Philosophical Science, Senior Researcher,
Professor of the Department of Public Administration,
Management and Social Work,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine,
<http://orcid.org/0000-0002-7330-1280>*

Olha Rudenko,

*Doctor of Public Administration, Professor,
Head of the Department of Management
and Administration of the Chernihiv Polytechnic National University,
<https://orcid.org/0000-0002-2807-1957>*

FACTORS AND PECULIARITIES OF THE ECONOMIC DEVELOPMENT MODEL IN THE STRATEGY FOR OVERCOMING THE CRISIS

The article highlights the key factors of Ukraine economy post-crisis stabilization from contemporary situation. Analyze the factors and peculiarities of the economic development model in the strategy for overcoming the crisis shows the economic prospects of Ukraine, in fact, have two main ways. The first is by delivering price stability and reducing the risk of inflation surprises, and the second area where contribute to the national economy growth is by strengthening prudential regulation and supervision to help create a more stable and efficient financial system. A well-functioning financial system helps an economy grow by pooling and mobilising savings, allocating funds to investment, providing liquidity, and redistributing risk. The financial system needs regulation because in a limited liability framework the interests of banks and bankers can differ widely from those of society at large. Macroeconomic stability is now widely considered to be a permanent goal of economic policy. It includes price stability and long-term fiscal prudence, and for the technological frontier, to attract new capital, entrepreneurship and investment in innovation need no simple generic formula for raising growth rates. The more prosperous countries and the economies that are growing rapidly all built strong linkages with the global economy, and created an environment that fostered strong productivity growth, and high rates of investment from domestic and foreign sources. Economic growth occurs as a result of increases in the quantity of labour and capital that is used in the production process and from increases in productivity. Productivity improvements are ultimately more important in generating sustainable economic growth and can arise as a result of improvements in the quality of the productive inputs. There are a number of important factors that can potentially influence productivity and sustainable economic growth: labour force, capital investment, productivity.

Keywords: economic development, economic development model, economic factors, economic security, economic strategy, national security, post-crisis recovery, stability.

У статті висвітлено ключові чинники посткризової стабілізації економіки України з точки зору сучасної ситуації. Аналіз чинників та особливостей моделі економічного розвитку в стратегії виходу з кризи показує, що економічні перспективи України, по суті, мають два основні напрями. Перший — це забезпечення цінової стабільності та зменшення ризику інфляційних сюрпризів; другий напрям, який сприятиме зростанню національної економіки, — це посилення пруденційного регулювання та нагляду, що допоможе створити більш стабільну та ефективну фінансову систему. Добре функціонуюча фінансова система допомагає економіці зростати, об'єднуючи та мобілізуючи заощадження, спрямовуючи кошти на інвестиції, забезпечуючи ліквідність та перерозподіляючи ризики. Фінансова система потребує регулювання, оскільки в умовах обмеженої відповідальності інтереси банків і банкірів можуть суттєво відрізнятися від інтересів суспільства в цілому. Макроекономічна стабільність сьогодні широко розглядається як постійна мета економічної політики. Вона включає в себе цінову стабільність і довгострокову фіскальну виваженість, а для залучення нового капіталу, підприємництва та інвестицій в інновації не потрібна проста універсальна формула для підвищення темпів зростання. Найбільш процвітаючі країни та країни з економікою, що швидко зростають, побудували міцні зв'язки зі світовою економікою та створили середовище, яке сприяло значному зростанню продуктивності праці та високим темпам інвестицій з внутрішніх та зовнішніх джерел. Економічне зростання відбувається в результаті збільшення кількості праці та капіталу, які використовуються у виробничому процесі, а також завдяки підвищенню продуктивності. Підвищення продуктивності, зрештою, є більш важливим для забезпечення сталого економічного зростання і може відбуватися в результаті поліпшення якості виробничих ресурсів. Існує низка важливих факторів, які потенційно можуть впливати на продуктивність і стале економічне зростання: робоча сила, капітальні інвестиції, продуктивність праці.

Ключові слова: економічний розвиток, модель економічного розвитку, економічні чинники, економічна безпека, економічна стратегія, національна безпека, посткризове відновлення, стабільність.

Statement of the problem. The war in Ukraine radically changed the security situation in the country as a whole and its economic component in particular. Prolonged hostilities and occupation of a large part of the country resulted in catastrophic changes in the national economy. The effect of these factors is different for different types of economic systems and relations, which requires taking into account the specific situation and options for the development of events. Thus, unresolved elements of the general problem indicate the need for further research in the field determines the economic development model in the strategy for overcoming the crisis.

Analysis of recent research and publications. Certain aspects of the problem were the subject of scientific investigations by such researchers as A. Anufrijev [1], L. Badeaux [5], D. Besanko [2], G. Dašić [1], D. Dranove [2], V. Fiezigerald [14], F. Humphreys [10], S. Kooros [5], P. Martin [6], T. Nenovski [7], J. Pisani-Ferry [6], X. Ragot [6], M. Shanley [2], M. Starr [9], F. Stewart [10] and other. However,

er, the need to determine the model of economic development of Ukraine during the crisis and post-crisis recovery is associated with the adaptive context and potential of existing models and theories of economic development, taking into account various factors.

Purpose. In the strategic perspective of overcoming aggression and post-crisis recovery, an urgent issue is the development of a model of economic development of the state.

The results of the research. It is possible to point out certain factors that restrain the process of economic growth of the country, and which under any economic conditions and which, regardless of their objective or subjective nature, actively influence the formation of the state's economic policy. Such factors include: political instability, weak economic policy, high level of corruption and shadowing of the economy, low socio-economic standard of living of the population and limited domestic market, decline in production and production consumption, deconcentration of capital in the country, ineffective monetary and fiscal policy of the state, disintegration the nature of sustainable infrastructure, etc. [9; 13]. However, the possibility of building a model of economic growth within the framework of a multifactorial model, taking into account the above factors, faces the powerful influence of a subjective factor, which often negates their verification and assessment. Therefore, it is theoretically justified to turn in the theory to such more specific economic factors that form the corresponding model of economic growth.

As a rule, economic growth is associated with the anticipated growth of national income in comparison with the growth of the population, i.e., the growth of the level of social and economic support of the country's population, its level of well-being depends on the dynamics of the growth of national income [4; 12]. But regardless of the obviousness of such dependence, the very conditions of economic growth contain certain contradictions that have a negative impact on the socio-economic development of society and the state. These contradictions are revealed in the differences between two approaches — short-term and long-term growth of national income as the basis of the theoretical understanding of the problem of economic growth. When economists talk about economic growth, they tend to focus on developments in an aggregate measure of valueadded, usually Gross Domestic Product (GDP) [10; 13]. Although GDP captures only market-based activity and fails to account for factors such as environmental impact or natural resource use. Also, GDP does not adequately reflect improvements in the quality and choice of products and services that are available to consumers. Probably, this latter factor could significantly add to welfare in the state over some times.

At the same time, increasing the global demand for commodities can push changes the terms of trade. When arise oil supply restrictions, that impose by, for example, the OPEC etc., led to a lot-fold increase in the price of imported oil, and more than reversed all of the previous gains in terms of trade [8]. As it known, a consequence of the oil shock, the world economy going into recession, and demand for exports contracted. The combined effect of a heavy dependence on imported fuels and contracting exports led rapid increase in

the current account deficit, which reaches big means in the structure of GDP. In addition, many commodity producers in other countries (Europe in particular) increase their effective rates of protection for agricultural products, and thereby impeded the ability of Ukrainian primary producers to reap the benefits of their comparative advantage.

The theory of employment and policy of stabilization, based on a statistical approach, seek to resolve the issue of creating conditions for the full use of available production capacities on the basis of ensuring the required level of GDP under conditions of full employment in the presence of a fixed (mostly, limited) amount of resources. In this case, the rational distribution and use of available resources becomes the basis of stabilization policy, and the dynamics of GDP, which is taken in the interval to the point of long-term equilibrium of the economy at a given level of resource provision and technological development, forms the short-term growth of national income. Based on this approach, the theory of economic growth formulates its own problem, which consists in the possibility of increasing the potential level of GDP due to the increase in the volume of production capacity [2]. And if in the case of short-term economic growth, preference is given to problems of fluctuations in production under the influence of changes in aggregate demand, and then the process of economic growth reflects the long-term growth of aggregate supply.

Another factor is an unsustainable monetary and fiscal policies begin at the 2000s contributed to a general worsening macroeconomic situation. The fiscal balance moved to a deficit, and current account deficits became persistent. Over the course begin at the 2010s, the inflation increased substantially, threatening become deflation after 2022. This phenomenon was experienced internationally also, but can be connected with inflationary expectation as a result of active battle acts in Ukraine. In this case the comprehensive economic reform must entrench macroeconomic stability, through prudent fiscal policy and monetary policy focused on reducing inflation [13]. The government must dismantle the complicated system of protectionist barriers that had ensured a large proportion of Ukrainian producers and interests of Ukrainian oligarchs. National economy must be ready to the rigours of disinflation and fiscal adjustment, as well as significant structural change and a poor rate of economic growth. But with macroeconomic stability, substantial fiscal deficits and inflation can be avoided.

A production is no less important factor too [10]. In comparison to other countries in region, production in Ukraine is relatively concentrated in primary-product processing, and remains exposed to swings in international commodity prices and mostly depending from import of energy. Because of a lack of domestic savings, the economy is highly dependent on foreign capital. But in whole, if adopting endogenous growth models sustainable economic growth occurs as the result of improvements in the level of productivity, that is, by making more efficient use of the available stock of capital and labour. The basic idea of endogenous growth models is that sustainable economic growth occurs as the result of prudent investment decisions that improve the quality of the economy's factors of production, whether they be physical capital or labour [5;

6; 7]. Factly, such approach leads to approval the neoclassical growth model result that growth in economic production depends on population growth, and the rate of increase in the workforce's labour productivity. At the same time, endogenous demand factors (the level of public spending, exports, etc.) affecting economic growth are almost not taken into account in theoretical models, as evidenced by, for example, the growth models of Harod-Domar and R. Solow [3], which traditionally focus on endogenous supply factors (labor force, capital, technological progress).

Proponents of the neoclassical synthesis consider the theory of general economic equilibrium as an ideal model of the economic system functioning. However, unlike the neoclassicists, who denied the need for state intervention in the economy, the neoclassical synthesis involves the use of various methods of state regulation in order to approach such a model. This justifies itself in a situation where the economy, having not gained stability in previous periods, is exposed to the threats and dangers of military conflicts and other systemic crises. The neoclassical growth mode suggests that two factors determine economic growth: the rate of population growth and the rate of labour productivity growth. Endogenous growth models demonstrate that the proportion of the workforce devoted to producing new knowledge is important for economic development. Within the general framework of the neoclassical and endogenous growth models, some specific systematic approaches have been already proposed for promoting economic development in practice. Krugman's theory of agglomeration economics, Heterogeneous regional development models, Evolutionary economics and path-dependency, Porter's theory of competitive advantage, Skilling's theory of small country strategies, Resource-based economic development, Florida's theory of the creative class. All of these models are relevant to forming the strategy for overcoming crises, including the crisis caused by the war.

Foreign trade factor, given the significant restrictions on import-export operations in the context of active military operations, acquires one of the main meanings of post-crisis recovery. The main exports, key trading partners for Ukraine have had a diversified export portfolio. But now, in perspective of post-crisis renovation, the government must pursue further opportunities in Europe and also in emerging regions including the Middle East and Latin America [7; 10]. Commodity-based products remain a main source of export receipts. This area is diversifying as exporters increasingly look to value-added product. If until war Ukraine exported a wide and growing range of products, now and in short-time perspective commodity-based products remain a main source of export receipts. It's clear, because this area is diversifying as exporters increasingly look to value-added products.

In a whole from contemporary situation the key factors of Ukraine economy post-crisis stabilisation are: surplus of total trade balance; total imports above total exports of goods and services; determine the top export destination; determine the main sources of imports. This accenting, among other things, by that economic prospects of the state depend greatly on the growth in world trade and output. IMF data suggests that the global economy is expanding at

an annual rate of around three and a quarter percent [1]. With official interest rates close to zero in the major advanced economies, investors continue to search for higher yields in countries with stronger growth rates, favourable commodity price outlooks, sound macroeconomic policies, and higher interest rates. The ensuing exchange rate appreciation affects the growth of import substitution and export sectors.

There are two main ways in which prosperity can improve over the longer run. The first is if the world is willing to pay more for what can produce. The second is by raising labour productivity — that is by increasing the level of output per working hour. Now is strong international demand for commodity exports. That is why a despite periodical falling over, terms of trade, or the ratio of export prices to import prices can remain higher than the average for the defferent periods. This improvement partly reflects the expansion of the global middle income class over the past two decades, led by China. The high levels of consumption sometimes meet by borrowing the savings of foreigners. As a consequence, net foreign liability position is growing, and not much different from some countries that have been at the centre of the financial crisis in the euro area. The build-up in external debt increases vulnerability to economic shocks and the high determining by the borrow means that higher interest rates than elsewhere are required to achieve similar inflation outcomes.

However, the state needs more investment, including foreign investment that can bring benefits of job creation, technology transfer and market opening. Today, about 75 percent of global trade is undertaken by multinational corporations and about a third of trade is intra-firm trade [12]. For instead of welcoming foreign investment need re-examine the factors, including tax and regulation, that diminish and distort the incentives to both save and invest.

Another priority should be to return to fiscal surpluses and lower public sector indebtedness. This will strengthen the economy's resilience and create more fiscal room for responding to future economic shocks. The expansion in government spending has historically been one of main growth industries and budget deficit relative to GDP, after adjusting for the impact of the economic cycle on spending and revenue takes a positive dynamic of growth and, as a rule, becomes one of the largest. Important steps that are being taken to reduce government spending will be an on-going challenge as demographic change will greatly expand government outlays unless there's significant social policy change, which must decide problem refugees, internally displaced persons, persons under occupation, a significant number of the working population who left the country as a result of military operations.

We must also point out such a factor as the monetary policy, because increasing fiscal deficits mean that monetary policy has to be tighter and interest rates higher than otherwise and this adds to the exchange rate pressures on the export and import substitution industries. This constrains output and employment in sectors facing international competition — sectors where productivity growth potential is usually higher. Instead, resources often find more attractive returns in the non-traded or sheltered sectors where, although measured productivity is lower, producers face less international competition and can raise

prices more readily. From the perspective of monetary policy, a comprehensive understanding of the growth process is an important prerequisite for determining appropriate policy settings. As it strives to maintain low and stable inflation, monetary policy aims to ensure that the level of aggregate demand does not deviate substantially from the economy's supply capacity for sustained periods of time. The more the central bank knows about the growth process and the factors that influence an economy's productive capacity or level of potential output, the higher is the probability of maintaining price stability without inducing unnecessary volatility in output, interest rates or the exchange rate.

The economic prospects of Ukraine, in fact, have two main ways. The first is by delivering price stability and reducing the risk of inflation surprises, and the second area where contribute to the national economy growth is by strengthening prudential regulation and supervision to help create a more stable and efficient financial system. A well-functioning financial system helps an economy grow by pooling and mobilising savings, allocating funds to investment, providing liquidity, and redistributing risk. The financial system needs regulation because in a limited liability framework the interests of banks and bankers can differ widely from those of society at large. As the global financial crisis demonstrated, interconnections among financial institutions, and their sheer size, mean the failure of a financial institution can have massive destructive effects on the economy and the welfare of citizens. In this case potential use of macro-prudential instruments, which include the counter cyclical capital buffer, sectoral capital requirements, the core funding ratio, and quantitative restrictions on high loan-to-value ratio lending, are designed to increase the resilience of the financial system to shocks, and dampen the financial cycle when concerns increase about systemic risk.

Conclusion. Macroeconomic stability is now widely considered to be a permanent goal of economic policy. It includes price stability and long-term fiscal prudence, and for the technological frontier, to attract new capital, entrepreneurship and investment in innovation need no simple generic formula for raising growth rates. The more prosperous countries and the economies that are growing rapidly all built strong linkages with the global economy, and created an environment that fostered strong productivity growth, and high rates of investment from domestic and foreign sources.

Economic growth occurs as a result of increases in the quantity of labour and capital that is used in the production process and from increases in productivity. Productivity improvements are ultimately more important in generating sustainable economic growth and can arise as a result of improvements in the quality of the productive inputs. There are a number of important factors that can potentially influence productivity and sustainable economic growth: labour force, capital investment, productivity.

Ukraine had a very export-driven competitive economy. In fact, it's an outward-looking, internationally competitive economy. The monetary policy managed by the National bank of Ukraine that is charged with maintaining price stability. But if Ukraine economy made a solid recovery after the 2008/09 recession, and some economic growth was viewed, emphasising the economy's

resilience (growth was driven by construction and strong terms of trade), contemporary crisis, connected with war, factly crushed the system of the national economy security ensuring.

SOURCES

1. Anufrijev A., Dašić G. Strategic planning in the global economic crisis and recession. *Socioeconomica*. 2013. № 2. P. 315-328.
2. Besanko D., Dranove D., Shanley M. *Economics of Strategy*. New-York: John Wiley & Sons, Inc., 2004.
3. Domar E. *Essays in the Theory of Economic Growth*. N.-Y., 1957.
4. Contribution of Transport to Economic Development — International Literature Review. 2014. 81 p.
5. Kooros S., Badeaux L. Economic Development Planning Models: A Comparative Assessment. *International Research Journal of Finance and Economics*. 2007. Iss. 7. P. 120-139.
6. Martin P., Pisani-Ferry J., Ragot X. An economic strategy against the crisis. *Notes du conseil d'analyse économique*. 2020. № 57(3). P. 1-12.
7. Nenovski T. Post crisis Remodeling of the Economy for the Sustainable Growth of South Eastern European Countries. *Munich Personal RePEc Archive*. 2012. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/42257/2/MPRA_paper_42257.pdf.
8. Ross M. A Closer Look at Oil, Diamonds and Civil War. *Annual Review of Political Science*. 2006. № 9. P. 265-300.
9. Starr M. Monetary Policy in Post-Conflict Countries: Restoring Credibility. *American University Department of Economics Working Paper*. 2004. Ser. №. 200409-02.
10. Stewart F., Brown G., Langer A. *A Typology of Post-Conflict Environments: An Overview of the Main Issues and Factors*. New York: BCPR Background Paper, 2007.
11. Stewart F., Humphreys F. Civil Conflict in Developing Countries over the Last Quarter of a Century: An Empirical Overview of Economic and Social Consequences. *Oxford Development Studies*. 1997. № 25(1). P. 17-18.
12. The Growth Report, Strategies for sustained growth and inclusive development. Commission on Growth and Development. Washington, DC: World Bank. 2008. <https://openknowledge.worldbank.org>.
13. Threshold Effects in the Relationship Between Inflation and Growth. *IMF staff paper*. Vol. 48. 2001.
14. War and Underdevelopment, Vol. 1: The Economic and Social Consequences of Conflict / Ed. Stewart F., Fiezigerald V. Oxford: Oxford University Press, 2001.

УДК 338.24:336.:339.137.2

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33).216–224

Леся Газуда,

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки, підприємництва і торгівлі
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Марина Плавайко,

студентка 2 курсу магістратури

Емілія Кравчук,

*студентка 2 курсу магістратури
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ІННОВАЦІЙНО-ФІНАНСОВА СКЛАДОВА СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ КОМПАНІЇ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН

У статті розглянуто особливості інноваційно-фінансової складової стратегії розвитку компанії та її формування. Проаналізовано окремі рекомендації щодо розробки інноваційно-фінансової складової стратегії та доцільність їх використання. Обґрунтовано зв'язок між інноваціями та фінансуванням як фундамент конкурентних переваг компанії. Зазначено, що інноваційно-фінансова складова стратегії розвитку компанії повинна базуватись на комплексному підході та стратегічному плануванні. Розглянуто венчурний капітал як один з підходів фінансування інноваційної діяльності компанії. Наголошено на важливості кваліфікації людського капіталу, особливо управлінського персоналу, здатного креативно мислити та, за необхідності, вивести компанію з кризового становища, акцентуючи увагу на впровадженні новітніх технологій у процес її діяльності. Вагомого значення в мінливих умовах воєнного стану, сучасних трансформаційних змін і непередбачуваних ситуацій набуває антикризова політика, зокрема диференціація джерел фінансування та використання новітніх технологій на всіх етапах задля підвищення результативності господарювання.

У процесі дослідження виявлено, що інноваційно-фінансову складову стратегії розвитку слід розглядати як ключову основу забезпечення конкурентних позицій компанії, її довгострокової результативності та прибутковості. Посилення інноваційно-фінансової складової стратегії розвитку компанії інтегрує використання нових технологій у підприємницьку діяльність, мінімізує фінансові ризики та покращує керування фінансами компанії з метою забезпечення збалансованого інноваційного розвитку. Розглянуто важливість розробки дієвої інноваційно-фінансової складової для стартапів, які найбільш схильні до ризику та з самого початку потребують значного фінансування. Критично важливими є інтеграція інноваційної та фінансової складових для підвищення адаптивності, гнучкості функціонування підприємства, можливості реагувати на глобальні зміни, не втрачаючи стійких лідируючих позицій на ринку.

Ключові слова: стратегія розвитку, інновації, фінанси, стартап, конкурентоспроможність, ризикованість, інвестиції, новітні технології, людський капітал, місія підприємства, венчурний капітал, адаптивність.

The article has examined the features of the innovative-financial component in a company's development strategy and its formation. Specific recommendations for developing this component and the appropriateness of their implementation have been analyzed. The connection between innovation and financing as a foundation for a company's competitive advantage has been discussed. It has been noted that the innovative-financial component of a company's development strategy should rely on a comprehensive approach and strategic planning. Venture capital has been considered as one method for financing a company's innovative activities. In this context, the qualification of human capital, especially managerial personnel capable of creative thinking and, when necessary, steering the company through crisis situations, has been highlighted as crucial, with an emphasis on integrating new technologies into the company's operations. In the changing conditions of wartime, modern transformational changes, and unpredictable events, anti-crisis policies have become increasingly significant, including the diversification of financing sources and the application of new technologies at all stages to enhance economic effectiveness. The study has revealed that the innovative-financial component of a development strategy should be regarded as a key foundation for ensuring a company's competitive positioning, long-term effectiveness, and profitability. Strengthening this component in a company's development strategy has involved the integration of new technologies into business activities, minimized financial risks, and improved financial management to achieve balanced innovative growth. Additionally, the importance of developing an effective innovative-financial component for startups, which have been particularly prone to risk and have required substantial funding from the outset, has been discussed. Critically important has been the integration of innovative and financial components to enhance adaptability, operational flexibility, and responsiveness to global changes while maintaining a strong market leadership position.

Keywords: development strategy, innovation, finance, startup, competitiveness, risk, investments, new technologies, human capital, company mission, venture capital, adaptability.

Постановка проблеми. У сучасних умовах інноваційно-фінансова складова стратегії розвитку компанії є одним з головних факторів забезпечення її постійного розвитку та можливості залишатися конкурентоспроможною на ринку. Задля ефективного застосування інновацій у діяльності підприємства слід якісно впроваджувати науково обґрунтовані інноваційні підходи з комплексним фінансовим забезпеченням, що враховуватиме як внутрішні можливості компанії, так і зовнішні джерела фінансування. Важливу роль відіграє застосування міжнародного досвіду і зацікавленість у сучасних потребах ринку, а саме екологічності, якості та надійності продукції. Особливо важливим при цьому є освіченість управлінського персоналу, оскільки лише кваліфіковані управлінці здатні стратегічно поєднувати інноваційні процеси з фінансовими ресурсами, а саме через оцінку

ризиків, оптимізацію витрат і залучення інвестицій для досягнення довгострокових цілей компанії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові підходи до формування інноваційно-фінансової складової стратегії розвитку компанії висвітлено в теоретико-методичних працях вітчизняних і зарубіжних вчених та дослідників, серед яких О. Волков [5], А. Гриньов [8], А. Яковлев [24], Л. Антонюк [2], В. Геєць [6], В. Осецький [19], В. Барабанова, Г. Богатирьова [3], А. Абрамешин, Т. Вороніна [1]. Дослідження у сфері управління фінансовими ресурсами для підтримки інноваційної діяльності підприємств проводили В. Зянько, І. Єпіфанова, В. Зянько [11]. Також слід зазначити, що значний внесок у розробку фінансової стратегії розвитку компанії зробили М. Саєнко [21], І. Бруслиновська [4], С. Домбровська [9], В. Красношопка [14], В. Крижня [15], М. Купира та М. Киришко [17], В. Лазорчин [18], В. Романишин, А. Бернацька [20], Ю. Швець, А. Мозолєвська [22], В. Янковська [25]. Незважаючи на вагомий вклад у досліджувану проблематику, питання інтеграції фінансових і інноваційних стратегій залишаються дискусійними, що свідчить про необхідність подальших досліджень та розробки практичних рекомендацій для забезпечення ефективного функціонування компанії.

Мета статті полягає в узагальненні та обґрунтуванні окремих рекомендаційних підходів до управління інноваційно-фінансовою складовою стратегії розвитку компанії, з акцентом на підвищення її конкурентоспроможності та стійкості на ринку.

Результати дослідження. Зважаючи на тенденції останніх років, слід зазначити, що методи стосовно формування інноваційно-фінансової складової стратегії розвитку компанії характеризуються важливістю посилення її конкурентоспроможності та адаптації до швидких змін на ринку. В умовах необхідності забезпечення динамічної рівноваги економічного середовища виникає потреба в окресленні інноваційних підходів, які вимагають як технічного, так і технологічного оновлення, а також відповідного фінансового забезпечення.

Зазначений етап зумовлює необхідність узагальнення та обґрунтування фінансових підходів задля підтримки інноваційної діяльності, спрямованої на формування стійкої конкурентної переваги компанії. Суттєвою складовою цієї стратегії є належне забезпечення раціонального поєднання внутрішніх та зовнішніх джерел фінансування для інноваційних проєктів, превентивне оцінювання інвестиційних ризиків та забезпечення процесу розробки механізмів контролю за ефективністю використання ресурсів. У такому контексті значна увага приділяється питанням стратегічного планування, фінансової стабільності та забезпеченню комплексного підходу до управління інноваційними процесами, що включають аналіз ринку, оцінку перспективних напрямів розвитку та використання сучасних фінансових інструментів.

Для ефективного розвитку сучасної компанії важливим є формування інноваційно-фінансової стратегії, що базується на поєднанні інноваційних підходів зі стійким фінансовим забезпеченням. Інновації стають важливим чинником конкурентоспроможності. З огляду на це, необхідно

розробляти фінансові стратегії, що підтримують інноваційні проекти та адаптацію до мінливих ринкових умов. Зрозуміло, що найбільше такої стратегії потребують стартапи. Саме для них найважливішою є орієнтація на інноваційну складову, оскільки стартапи є інноваційною основою для подальшого розвитку компанії. Розробка стратегії з орієнтацією на інноваційно-фінансову складову сприятиме зменшенню ризиковості інноваційного проекту, підвищенню рівня адаптивності до змінних умов господарювання.

Окреслення стратегії є одним з найважливіших інструментів антикризового управління для завчасного реагування на будь-які непередбачувані зміни і факторні впливи як внутрішнього, так і зовнішнього середовища, в межах якого підприємство здійснює власну діяльність [14].

Крім того, для підтримки інноваційної діяльності та зменшення ризиків важливою є диверсифікація джерел фінансування та інтеграція сучасних фінансових інструментів, таких, як венчурний капітал і фінансова підтримка інноваційних проектів, що сприяє зміцненню позицій компаній на ринку. Впровадження таких стратегій дозволяє компаніям ефективніше реагувати на економічні виклики, інвестуючи в інноваційні технології та забезпечуючи власну стабільність. Це підкреслює важливість фінансового забезпечення інноваційних процесів з метою досягнення сталого розвитку в умовах глобальної конкуренції [10].

Процеси диверсифікації набувають дієвості, коли компанія потребує перезавантаження власної діяльності, адаптації до зовнішніх впливів, необхідності впровадження інноваційних технологій тощо. Відмічене дає підстави стверджувати, що стратегія диверсифікації повинна спрямовуватися на систему заходів, що використовуються для того, щоб підприємство не стало занадто залежним від одного стратегічного господарюючого підрозділу (інвестора) чи однієї асортиментної групи [23].

Для забезпечення успішного розвитку компанії важливо інвестувати в людський капітал, оскільки це значно підвищує конкурентоспроможність та ефективність інноваційних процесів. Дослідження засвідчує, що інвестиції в освіту, професійне навчання та розвиток навичок працівників створюють умови для ефективного впровадження інновацій, підвищуючи продуктивність і конкурентні переваги компаній. Доцільним є побудова системи мотивації персоналу, що базується на вмотивуванні співробітників до покращення результатів діяльності. Однак при цьому виникає для відновлення робочої сили, знаходження натхнення, використання психологічних методів, дизайн-мислення для генерації свіжих ідей (мозковий штурм, метод аналогій, метод колективного блокнота) [22].

Окремі науковці, зокрема В. Ковальчук [12], А. Колот [13], відзначають, що інвестиції в людський капітал сприяють не лише розвитку інновацій, а й забезпеченню стабільного економічного зростання, що підтверджує необхідність фінансування програм безперервного навчання і підвищення кваліфікації для адаптації до сучасних ринкових умов.

Слід зазначити, що С. Кузнецов і О. Кравець відмічають важливу роль у досліджуваному процесі цифрових фінансових платформ, які не лише

спрощують управління фінансами, але й оптимізують витрати компаній завдяки автоматизації ключових процесів. Зазначені платформи допомагають контролювати рух коштів у режимі реального часу, що є важливим для стабільності бізнесу. Такий підхід особливо актуальний в умовах діджиталізації, коли компанії мають швидко адаптуватися до змін фінансового середовища [16].

При розробці цієї стратегії не менш важливою є відповідність загальній місії підприємства, що сприятиме взаємодії і взаємодоповнюваності двох складових: інноваційної та фінансової. В такому тандемі стратегія набуває сенсу, проявляючись у вигідних джерелах фінансування [22]. Корисним буде використання новітніх технологій при аналізі підприємства, формуванні інноваційно-фінансової складової стратегії розвитку, при створенні й продажу продукції підприємства.

Окрім цього, стратегічне партнерство, як зазначено в дослідженнях [7], відіграє важливу роль в оптимізації ресурсів і знань для інноваційної стратегії компанії. До прикладу, партнерські відносини дозволяють організаціям залучати додаткові фінансові ресурси, полегшують доступ до новітніх технологій і підвищують конкурентоспроможність. Завдяки такій співпраці підприємства можуть успішно інтегрувати інновації у виробничі процеси, що є особливо важливим у швидкозмінному ринковому середовищі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Розробка інноваційно-фінансової складової стратегії розвитку підприємства є складним процесом, який потребує чимало ресурсів, особливо людських. Особливо актуальним є розроблення досліджуваної стратегії в умовах трансформаційних змін національної економіки і воєнного стану. При цьому будь-який стартап потребує значного фінансування. З огляду на зазначене, фінанси та інновації є взаємопов'язаними, де фінансування є ключовою основою і першоджерелом для інновацій, водночас інновації полегшують та прискорюють фінансові процеси. Інноваційні технології, автоматизація трансформують фінансовий сектор, що в подальшому приносить прибутки компанії, яка функціонує на основі розробленої інноваційно-фінансової стратегії розвитку. В цьому контексті дієва інноваційно-фінансова складова стратегії розвитку забезпечує конкурентоспроможність підприємства, задіюючи комплексний підхід починаючи від створення, стратегічного планування, забезпечення адаптивності стратегії та її відповідності загальній місії, диверсифікації джерел фінансування, впровадження інноваційних технологій і завершуючи розвитком персоналу та стратегічним партнерством на усіх етапах діяльності компанії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамешин А.Е., Вороніна Т.П., Молчанова О.П., Тихонова Е.А., Шленов Ю.В. Інноваційний менеджмент: підручник. / під.ред. О.П. Молчанової. М.: ВітаПрес, 2001. 448 с.

2. Антонюк Л.Л., Поручник А.М., Савчук В.С. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізація: монографія. К.: КНЕУ, 2013. 394 с.
3. Барабанова В., Богатирьова Г. Інноваційний маркетинг: навч. посібник. Кривий Ріг : Вид.ДонНУЕТ, 2022.145 с.
4. Бруслиновська І. В., Матвійчук В. І. Теоретичні аспекти формування фінансової стратегії підприємства // Економіка і організація управління. 2018. Вип. 3. С. 100-111.
5. Волков О.І., Денисенко М. П., Гречан А. П. Інноваційний розвиток промисловості України. К.: КНТ, 2006. 648 с.
6. Геєць В. Інновативно-інноваційний шлях розвитку — модернізаційний проект розвитку української економіки та суспільства початку ХХІ століття //Банківська справа. 2003. №4. С.3–30
7. Герасимчук В. Г. Стратегічне партнерство: принципи, інструментарій, ефективність // Економічний вісник НТУУ «КПІ».
8. Гриньов А. В. Стратегія інноваційного розвитку підприємства: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук, 2004.37 с.
9. Домбровська С. О., Лапіна І. С. Адаптація фінансової стратегії підприємства до сучасних умов в Україні // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки. 2017. Вип. 25(1). С. 138-141.
10. Єпіфанова І. Ю. Формування інноваційних стратегій промислових підприємств у сучасних умовах // Підприємництво та інновації, (13), 33-39.
11. Зянько В. В., Єпіфанова І. Ю., Зянько В. В. Інноваційна діяльність підприємств та її фінансове забезпечення в умовах трансформаційних змін економіки України : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2015. 172 с.
12. Ковальчук Т. Інноваційний маркетинг // Економіка України. 2005. № 8. С. 89–90.
13. Колот І., Грішин Н. Розвиток регіональної інноваційної діяльності // Економіка України. 2006. № 3. С. 58–60.
14. Красношапка В. В., Моргун О. В. Фінансові стратегії у контексті антикризового управління // Ефективна економіка. 2013. № 2.
15. Крижня В.О., Хринюк О.С. Фінансова стратегія підприємства як головний інструмент його сталого розвитку // Економіка та суспільство: електронне наукове фахове видання, 2018. Вип.18. С.581-585.
16. Кузнєцов С., Кравець О. Цифрові фінансові платформи та їх роль у забезпеченні ефективності фінансових операцій // Економіка і фінанси. 2022. № 4. С. 33-45.
17. Купира М.І., Киришко М.В. (2020). Формування фінансової стратегії в системі забезпечення конкурентоспроможності підприємства // Економічний форум, 1(3), 104-110.
18. Лазорчин В. А. Теоретико-методичні основи формування фінансової стратегії підприємства // Український журнал прикладної економіки. 2020. Т. 5, № 3. С. 185-191.
19. Осецький В. Інвестиції та інновації: проблеми теорії і практики: монографія. К.: ІАЕ УААН, 2003.
20. Романишин В. О., Бернацька А. О. Фінансова стратегія та її роль у забезпеченні стійкого розвитку підприємства // Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 2. С. 54–62.
21. Саєнко М.Г. Стратегія підприємства: підруч. Тернопіль: Економічна думка, 2006. 390 с.

22. Швець Ю.О., Мозолевська А.І. Сучасний стан формування фінансової стратегії промислового підприємства та шляхи її реалізації // Інфраструктура ринку. 2019. №34. С. 235-242.
23. Язлюк Борис. Диверсифікація як запорука інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств // Економічний аналіз. 2010 р. Вип. 7.
24. Яковлева Г.В., Титаренко Ю.В. // Маркетинг інновацій і інновації у маркетингу : збірник тез доповідей / відп. за вип. Ю.М. Гладенко. Суми : ТОВ «ДД «Папірус», 2013. С. 312-313.
25. Янковська В. А. Фінансова стратегія та її роль у розвитку підприємства // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Сер. : Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства. 2013. № 50. С. 182-187.

REFERENCES

1. Abrameshyn A.E., Voronina T.P., Molchanova O.P., Tykhonova E.A., Shlenov YU.V. (2001). Innovatsiynyy menedzhment [Innovative management]. M.: VitaPress [in Ukrainian].
2. Antonyuk L.L., Poruchnyk A.M., Savchuk V.S. (2013). Innovatsiyyi: teoriya, mekhanizm rozrobky ta komertsializatsiya [Innovations: theory, mechanism of development and commercialization]. K.: KNEU [in Ukrainian].
3. Barabanova V., Bohatyr'ova H. (2022). Innovatsiynyy marketynh [Innovative marketing]. Kryvyi Rih: Ed. DonNUET [in Ukrainian].
4. Bruslynovs'ka I. V. (2018). Teoretychni aspekty formuvannya finansovoyi stratehiyi pidpryyemstva [Theoretical aspects of the formation of the financial strategy of the enterprise]. Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya — Economics and management organization. Vol. 3. — S. 100-111 [in Ukrainian].
5. Volkov O. I. (2006). Innovatsiynyy rozvytok promyslovosti Ukrayiny [Innovative development of Ukrainian industry]. K.: KNT [in Ukrainian].
6. Heyets' V. (2003). Innovativno-innovatsiynyy shlyakh rozvytku — modernizatsiynyy proekt rozvytku ukrayins'koyi ekonomiky ta suspil'stva pochatku KHKHI stolittya [The innovative development path is a modernization project for the development of the Ukrainian economy and society at the beginning of the 21st century]. *Bankivs'ka sprava — Banking*. No. 4. — P.3–30 [in Ukrainian].
7. Herasymchuk V. H. Stratehichne partnerstvo: pryntsypy, instrumentariy, efektyvnist' [Strategic partnership: principles, tools, effectiveness]. *Ekonomichnyy visnyk NTUU «KPI» — Economic Bulletin of NTUU «KPI»* [in Ukrainian].
8. Hryn'ov A. V. (2004). Stratehiya innovatsiynoho rozvytku pidpryyemstva [Strategy of innovative development of the enterprise] [in Ukrainian].
9. Dombrovs'ka S. O. (2017). Adaptatsiya finansovoyi stratehiyi pidpryyemstva do suchasnykh umov v Ukrayini [Adaptation of the company's financial strategy to modern conditions in Ukraine]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnogo universytetu — Scientific Bulletin of Kherson State University*. Vol. 25(1). — P. 138-141 [in Ukrainian].
10. Yepifanova I. YU. Formuvannya innovatsiynykh stratehiy promyslovykh pidpryyemstv u suchasnykh umovakh [Formation of innovative strategies of industrial enter-

- prises in modern conditions]. *Pidpryyemnytstvo ta innovatsiyyi — Entrepreneurship and innovation*. (13), 33-39 [in Ukrainian].
11. Zyan'ko V. V. (2015). Innovatsiynna diyal'nist' pidpryyemstv ta yiyi finansove zabezpechennya v umovakh transformatsiynykh zmin ekonomiky Ukrayiny [Innovative activity of enterprises and its financial support in the conditions of transformational changes in the economy of Ukraine]. Vinnytsia: VNTU [in Ukrainian].
 12. Koval'chuk T. (2005). Innovatsiynnyy marketynh [Innovative marketing]. *Ekonomika Ukrayiny — Economy of Ukraine*. No. 8. — S. 89–90 [in Ukrainian].
 13. Kolot I., Hrishyn N. (2006). Rozvytok rehional'noyi innovatsiynoyi diyal'nosti [Development of regional innovative activity]. *Ekonomika Ukrayiny — Economy of Ukraine*. No. 3. — pp. 58–60 [in Ukrainian].
 14. Krasnoshapka V. V., Morhun O. V. (2013). Finansovi stratehiyi u konteksti antykrizovoho upravlinnya [Financial strategies in the context of anti-crisis management]. *Efektivna ekonomika — Efficient economy*. No. 2 [in Ukrainian].
 15. Kryzhnya V.O., Khrynyuk O.S. (2018). Finansova stratehiya pidpryyemstva yak holovnyy instrument yoho staloho rozvytku [The financial strategy of the enterprise as the main tool of its sustainable development]. *Ekonomika ta suspil'stvo — Economy and society*. Issue 18 — pp. 581-585 [in Ukrainian].
 16. Kuznyetsov S., Kravets' O. (2022). Tsyfrovi finansovi platformy ta yikh rol' u zabezpechenni efektyvnosti finansovykh operatsiy [Digital financial platforms and their role in ensuring the efficiency of financial operations]. *Ekonomika i finansy — Economy and finance*. No. 4. S. 33-45 [in Ukrainian].
 17. Kupyra M.I., Kyrushko M.V. (2020). Formuvannya finansovoyi stratehiyi v systemi zabezpechennya konkurentospromozhnosti pidpryyemstva [Formation of a financial strategy in the system of ensuring the competitiveness of the enterprise]. *Ekonomichnyy forum — Economic Forum*. 1(3), 104-110 [in Ukrainian].
 18. Lazorchyn V. A. (2020). Teoretyko-metodychni osnovy formuvannya finansovoyi stratehiyi pidpryyemstva [Theoretical and methodological foundations of the formation of the financial strategy of the enterprise]. *Ukrayins'kyi zhurnal prykladnoyi ekonomiky — Ukrainian Journal of Applied Economics*. Vol. 5, No. 3. — P. 185-191 [in Ukrainian].
 19. Osets'kyi V. (2003). Investytsiyyi ta innovatsiyyi: problemy teorii i praktyky [Investments and innovations: problems of theory and practice]. K.: UAE Academy of Sciences [in Ukrainian].
 20. Romanyshyn V. O., Bernats'ka A. O. (2020). Finansova stratehiya ta yiyi rol' u zabezpechenni stiykoho rozvytku pidpryyemstva [Financial strategy and its role in ensuring sustainable development of the enterprise]. *Investytsiyyi: praktyka ta dosvid — Investments: practice and experience*. No. 2. P. 54–62 [in Ukrainian].
 21. Sayenko M.H. (2006). Stratehiya pidpryyemstva [Enterprise strategy]. Ternopil: «Ekonomichna dumka» [in Ukrainian].
 22. Shvets' YU.O. Mozolevs'ka A.I. (2019). Suchasnyy stan formuvannya finansovoyi stratehiyi promyslovoho pidpryyemstva ta shlyakhy yiyi realizatsiyyi [The current state of the formation of the financial strategy of an industrial enterprise and ways of its implementation]. *Infrastruktura rynku — Market infrastructure*. No. 34. C. 235-242 [in Ukrainian].
 23. Yazlyuk Borys. (2010). Dyversyfikatsiya yak zaporuka innovatsiyno-investytsiynoho rozvytku pidpryyemstv [Diversification as a guarantee of innovative and investment

- development of enterprises]. *Ekonomichnyy analiz — Economic analysis*. Vol. 7 [in Ukrainian].
24. Yakovleva H.V., Tytarenko YU.V. (2013). *Marketynh innovatsiy i innovatsiyi u marketynhu* [Marketing innovations and innovations in marketing]. Sumy: «DD Papyrus» LLC. P. 312-313 [in Ukrainian].
25. Yankovs'ka V. A. (2013). *Finansova stratehiya ta yiyi rol' u rozvytku pidpryyemstva* [Financial strategy and its role in enterprise development]. *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu «KHPI». Ser. : Aktual'ni problemy upravlinnya ta finansovo-hospodars'koyi diyal'nosti pidpryyemstva — Bulletin of the National Technical University «KhPI». Ser. : Actual problems of management and financial and economic activity of the enterprise*. No. 50. — P. 182-187 [in Ukrainian].

УДК 338(477.87)+352.072:332.155

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33).225–234

Наталія Гапак,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки,
підприємництва і торгівлі ДВНЗ «УжНУ»,
с.н.с. Закарпатського регіонального центру
соціально-економічних і регіональних досліджень
НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4207-3243>

Ярослав Бойко,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки,
підприємництва і торгівлі ДВНЗ «УжНУ»,
с.н.с. Закарпатського регіонального центру
соціально-економічних і регіональних досліджень
НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4404-9709>

ПОТЕНЦІАЛ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЗАКАРПАТТЯ: ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ

Здійснено оцінку потенціалу територіальних громад Закарпаття на основі аналізу результатів, проведених у рамках дослідження соціологічних інтерв'ю та анкетування з головами територіальних громад, за результатами якої до найпріоритетніших видів потенціалу громад віднесено природний, інвестиційний, підприємницький, інфраструктурний. Науково-інтелектуальний та інноваційний (залежать від наявності та розвитку інновацій, науки, тобто економіки знань), а також природний потенціал ТГ використовуються громадами найменш ефективно. Встановлено, що найважливішими в плані розвитку потенціалу громад є фінансовий, виробничий та інфраструктурний чинники.

Ключові слова: територіальна громада, потенціал територіальної громади, ефективність, види потенціалу, фактори зростання.

An assessment of the potential of the territorial communities of Transcarpathia was carried out based on the analysis of the results of sociological interviews and questionnaires with the heads of territorial communities, according to the results of which the most priority types of community potential were classified as natural, investment, entrepreneurial, infrastructural. Scientific-intellectual and innovative (depend on the availability and development of innovations, science, i.e. knowledge economy), as well as the natural potential of TG are used by communities the least effectively. It has been established that the most important in terms of developing the potential of communities are financial, production and infrastructural factors.

Keywords: *territorial community, potential of territorial community, efficiency, types of potential, growth factors.*

Постановка проблеми. Ефективне використання свого потенціалу територіальними громадами (далі — ТГ), тим більше під час війни, одно-значно впливатиме на забезпечення їхньої життєздатності. Багато нових викликів, що постали перед ТГ в умовах війни, принесли їм нові загрози щодо їхнього повноцінного функціонування, але в окремих випадках (як-от, наприклад, закарпатським ТГ) створили об'єктивні можливості для соціально-економічного розвитку.

Зважаючи на відсутність звітів у період дії воєнного стану або стану війни, а також впродовж 3 місяців після його завершення, згідно із Законом України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» [1], органи державної статистики призупиняють оприлюднення статистичної інформації (крім індексу споживчих цін, експорту-імпорту товарів, попередньої оцінки ВВП, окремої інформації за 2022-2023 рр., а також за 2021 р. та попередні періоди). Крім того, процес остаточного формування територіальних громад в Україні завершився у 2020 р. Тобто першим роком діяльності у статусі територіальних громад після завершення процесу формування ТГ і, відповідно, першим роком звітності усіх ТГ став 2021 рік. Проте така звітність так і не була подана у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ на початку 2022р. та прийняттям відповідного закону. Враховуючи об'єктивну відсутність усієї необхідної інформації для оцінки потенціалу територіальних громад на основі соціально-економічних показників діяльності ТГ, було використано такі методи дослідження, як напівструктуроване інтерв'ю голів територіальних громад та анкетування органів місцевого самоврядування щодо наявного і перспективного потенціалу територіальних утворень. Емпіричні дані представленого дослідження є складовою частиною виконання комплексної наукової теми «Організаційно-економічні засади зміцнення потенціалу територіальних громад».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням вивчення потенціалу територіальних громад присвячено роботи таких українських дослідників, як Гринчишин І.М., Біль М.М., Лещух І.В., Патицька Х.О., Попадинець Н.М., Пітюлич М.М., О.Ю. Бобровська, Т. А. Крушельницька та ін. Проте актуальність ефективності використання потенціалу ТГ залишається нагальною щодо його успішної реалізації і потребує продовження аналізу.

Мета статті — визначити основні види потенціалу закарпатських територіальних громад, окреслити фактори зростання та ефективність використання їхнього потенціалу, враховуючи управлінський досвід місцевого самоврядування та господарську діяльність на місцях.

Виклад основного матеріалу. Анкетуванням було охоплено органи влади у 55% міських, 33% селищних та 40% сільських територіальних громад, що загалом становить 41% усіх тергромад Закарпаття (табл. 1).

Таблиця 1

**Питома вага опитаних органів влади територіальних громад
Закарпатської області**

Тип громади	Наявні, од.	Опитані, од.	Частка опитаних ТГ, %
Міська	11	6	55
Селищна	18	6	33
Сільська	35	14	40
Разом	64	26	41

Отже, мінімальна необхідна вибірка для достовірного дослідження (30%) забезпечена як в розрізі окремих видів громад, так і в межах усіх тергромад Закарпаття.

Опитані громади зазначили наступне щодо наявності у них Стратегії розвитку територіальної громади:

Таблиця 2

**Наявність Стратегії розвитку територіальної громади серед
опитаних громад Закарпатської області**

Тип громади	Опитані ТГ, од.	Є Стратегія	Нема Стратегії	У процесі розробки	Частка ТГ зі Стратегією, %
Міська	6	5	1	0	83
Селищна	6	1	1	4	17
Сільська	14	4	4	6	29
Разом	26	10	6	10	38

** складено авторами за даними опитування голів територіальних громад Закарпаття*

Так, опитані міські тергромади в переважній більшості — 83% (крім однієї опитаної ТГ) — мають розроблені Стратегії розвитку, що свідчить про їх найбільшу активність та напрацювання у цьому напрямі, а також, очевидно, наявність відповідного кваліфікованого персоналу. Серед сільських громад 29% мають стратегію, ще у 43% вона у процесі розробки, а 29% не мають взагалі стратегії розвитку. Найгірша ситуація серед опитаних селищних громад: тут лише 1 територіальна громада має Стратегію розвитку (це 17%), 1 не має, а у 67% селищних громад стратегія розвитку знаходиться на стадії розробки. В цілому ж серед 26 опитаних закарпатських громад тільки у 38% є прийнята Стратегія розвитку. Ще у стількох вона знаходиться на стадії розробки, тоді як 23% громад не мають Стратегії розвитку і не працюють над її розробкою.

Аби виявити рівень забезпеченості/ефективності використання різних видів потенціалів територіальних громад, їм було запропоновано відзначити у відповідній таблиці саме ті, яких це стосується. При цьому результати опитування виявили наступне (табл. 3):

Таблиця 3

**Забезпеченість та ефективність використання потенціалу
територіальними громадами Закарпаття***

Вид потенціалу	Тип ТГ	Пріоритетний для ТГ (його доцільно розвивати), к-сть ТГ / %	Найбільш ефективно використовується	Найменш ефективно використовується	ТГ ним найбільше незабезпечена, але потреба у ньому є
Природний	Сільські	9 / 64%	1 / 7%	1 / 7%	2 / 14%
	Селищні	3 / 50%	2 / 33%	1 / 17%	-
	Міські	-	1 / 17%	4 / 67%	1 / 17%
	Разом	12 / 46%	4 / 15%	6 / 23%	3 / 12%
Людський	Сільські	3 / 21%	3 / 21%	1 / 7%	-
	Селищні	3 / 50%	1 / 17%	-	1 / 17%
	Міські	1 / 17%	1 / 17%	-	1 / 17%
	Разом	7 / 27%	5 / 19%	1 / 4%	2 / 8%
Підприємницький	Сільські	4 / 29%	6 / 43%	-	1 / 7%
	Селищні	3 / 50%	4 / 67%	1 / 17%	-
	Міські	2 / 33%	2 / 33%	-	-
	Разом	9 / 35%	12 / 46%	1 / 4%	1 / 4%
Інфраструктурний	Сільські	6 / 43%	-	-	2 / 14%
	Селищні	1 / 17%	1 / 17%	1 / 17%	3 / 50%
	Міські	1 / 17%	1 / 17%	-	-
	Разом	8 / 31%	2 / 8%	1 / 4%	5 / 19%
Науково-інтелектуальний	Сільські	1 / 7%	-	2 / 14%	3 / 21%
	Селищні	-	-	1 / 17%	3 / 50%
	Міські	-	-	1 / 17%	-
	Разом	1 / 4%	0%	4 / 15%	6 / 23%
Інноваційний	Сільські	1 / 7%	-	5 / 36%	3 / 21%
	Селищні	1 / 17%	-	3 / 50%	1 / 17%
	Міські	-	-	2 / 33%	-
	Разом	2 / 8%	0%	10 / 38%	4 / 15%
Інвестиційний	Сільські	6 / 43%	-	1 / 7%	3 / 21%
	Селищні	3 / 50%	1 / 17%	2 / 33%	2 / 33%
	Міські	3 / 50%	-	-	1 / 17%
	Разом	12 / 46%	1 / 4%	3 / 12%	6 / 23%
Інформаційно-маркетинговий	Сільські	1 / 7%	-	2 / 14%	5 / 36%
	Селищні	-	-	1 / 17%	3 / 50%
	Міські	-	-	-	-
	Разом	1 / 4%	0%	3 / 12%	8 / 31%

Організаційно-управлінський	Сільські	2 / 14%	3 / 21%	2 / 14%	-
	Селищні	1 / 17%	3 / 50%	-	-
	Міські	-	-	-	-
	Разом	3 / 12%	6 / 23%	2 / 8%	0%
Фінансовий	Сільські	2 / 14%	1 / 7%	1 / 7%	2 / 14%
	Селищні	1 / 17%	2 / 33%	-	2 / 33%
	Міські	-	-	-	1 / 17%
	Разом	3 / 12%	3 / 12%	1 / 4%	5 / 19%

*вказано кількість ТГ відповідного типу / їх % від кількості подібних опитаних ТГ

** складено авторами за даними опитування голів територіальних громад Закарпаття

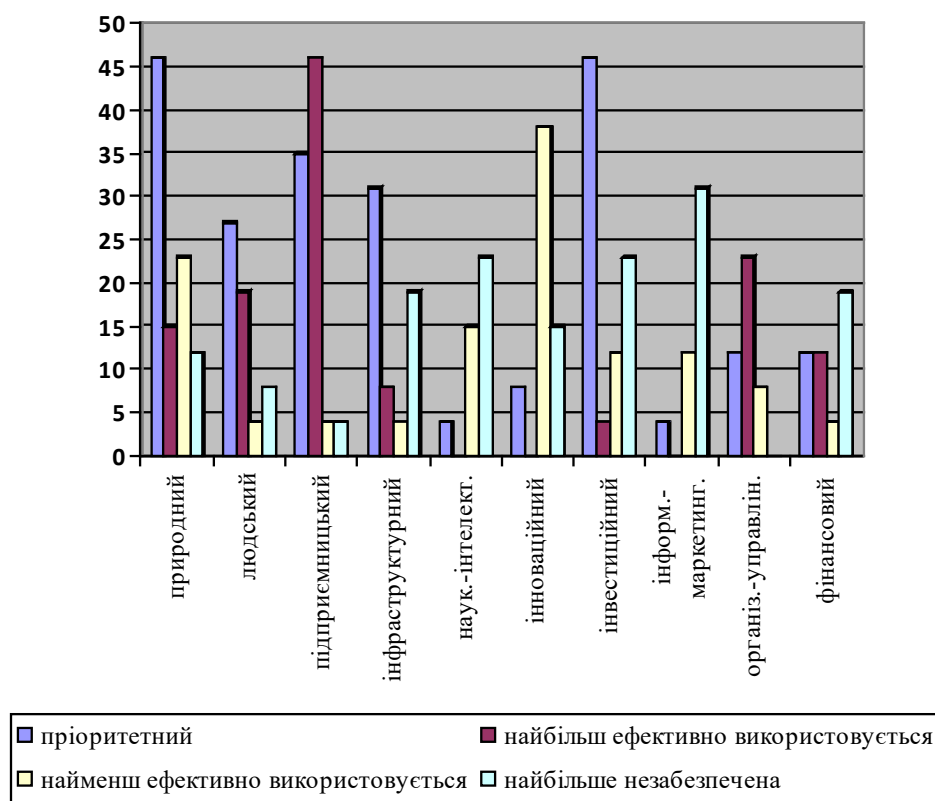


Рис. 1. Забезпеченість та ефективність використання потенціалу територіальними громадами Закарпаття, % відповідей голів ТГ

* складено авторами за даними опитування голів територіальних громад Закарпаття

Отже, рейтинг найбільш актуальних позицій щодо використання потенціалу в територіальних громадах Закарпаття виглядає так:

Таблиця 4

**Актуальність позицій щодо використання потенціалу
територіальними громадами**

Потенціал	1 місце (ранг)		2 місце (ранг)		3 місце (ранг)	
	вид	%	вид	%	вид	%
Пріоритетний	Природний інвестиційний	46	Підприємницький	35	Інфраструктурний	31
Найбільш ефективно використовується	Підприємницький	46	Організаційно-управлінський	23	Людський	19
Найменш ефективно використовується	Інноваційний	38	Природний	23	Науково-інтелектуальний	15
Є потреба, але ТГ не забезпечена	Інформаційно-маркетинговий	31	Інвестиційний наук.-інтелект.	23	Інфраструктурний фінансовий	19

* складено авторами за даними опитування голів територіальних громад Закарпаття

Першу трійку пріоритетних потенціалів територіальних громад складають природний (але не для міських громад) та інвестиційний (по 46% відповідей), підприємницький (35%) та інфраструктурний потенціали (31%). Саме така картина засвідчує розуміння громадами важливості наділення їх природними ресурсами та перевагами, а також значення інвестицій, підприємницького таланту і можливостей, якісної і сучасної інфраструктури для ефективного та розумного використання свого природного потенціалу. Крім того, пріоритетність інвестиційного потенціалу також дозволяє позитивно впливати/підвищувати, в тому числі і підприємницький та інфраструктурний потенціали.

Тому підприємницький, організаційно-управлінський та людський потенціали зазначені громадами як такі, що найбільш ефективно використовуються. Адже всі ці потенціали напряму пов'язані саме з суб'єктивним людським фактором.

Якщо говорити про ситуацію в розрізі типів громад, то слід зазначити, що для сільських громад зберігається практично аналогічне ранжування стану використання потенціалу, як і в цілому для усіх громад області.

Наявність природного потенціалу серед таких, що найменш ефективно використовуються, зумовлена відповідями саме міських громад, для яких він однозначно не є пріоритетним. Більш того, часто він і не є наявним, особливо коли мова йде, до прикладу, про Ужгородську ТГ. В цілому ж, до найактуальніших видів потенціалів цієї категорії («найменш ефективного використання») потрапили ті, що залежать від наявності та розвитку інновацій, науки, інтелектуальних здібностей, тобто економіки знань як такої. Тому, до прикладу, в науково-інтелектуальному потенціалі, як за-

значили керівники громад, територіальні громади мають чи не найбільшу потребу — разом з інвестиціями, фінансами та якісною інфраструктурою, якими мало забезпечені.

Найбільш затребуваним потенціалом (31% ТГ надали йому 1 місце), якого нема/не вистачає/не розвинений, є інформаційно-маркетинговий, що набуває дедалі більшого значення в епоху цифровізації та інформатизації, в епоху соцмереж та інтернету. Але водночас цей же потенціал і найлегше надолужити/наростити/забезпечити серед тих, які громади зазначили як недостатні. Разом з тим, 65% ТГ зазначили, що у виконавчих органах влади немає працівників, що відповідають винятково за інформаційну політику (табл. 5).

Таблиця 5

Наявність окремих працівників, які займаються винятково інформаційною політикою

Тип громади	Опитані ТГ, од.	Є окремі працівники для інформаційної політики		Нема окремих працівників для інформаційної політики	
		ТГ, од.	ТГ, %	ТГ, од.	ТГ, %
Міська	6	5	83	1	17
Селищна	6	1	17	5	83
Сільська	14	3	21	11	79
Разом	26	9	35	17	65

* складено авторами за даними опитування голів територіальних громад Закарпаття

Особливо це вкрай характерно для сільських (79%) і селищних (83%) громад, тобто тих, де штат працівників, відповідно, є значно меншим, ніж у міських (17%) територіальних громадах. Отже, ця незабезпечена потреба, логічно, пов'язана насамперед з відсутністю працівника/-ків, які займаються інформаційною політикою громади. Тобто виокремлення цієї функції управлінськими органами для окремої трудової одиниці — це один зі шляхів вирішення/зниження актуальності цього питання — незабезпеченої потреби в інформаційно-маркетинговому потенціалі.

Найвпливовішими факторами зростання свого потенціалу територіальні громади визначили такі (табл. 6):

Таблиця 6

Фактори зростання потенціалу територіальних громад

Фактор	1 місце, % респондентів	2 місце, % респондентів	3 місце, % респондентів	Загалом 1-3 місця, % відповідей
Природні ресурси	19,2	11,5	19,2	49,9
Демографічне становище	11,5	3,8	11,5	36,8

Виробнича інфраструктура (підприємства, цехи, техніка, тощо)	26,9	15,4	23,1	65,4
Загальна інфраструктура (дороги, мережі, мости, об'єкти соціального, медичного, торгового, спортивного і побутового обслуговування)	26,9	23,1	15,4	65,4
Лікувально-оздоровчі ресурси (кліматичні, курортні зони, мінеральні джерела)	7,7	3,8	7,7	19,2
Фінансові ресурси (бюджет громади, доступні кредити, інвестиційні програми, фінансові фонди)	34,6	19,2	19,2	73,0
Організаційні та управлінські (державні нормативні обмеження, кваліфікація кадрів, активна громадська підтримка)	7,7	15,4	7,7	30,8

* складено авторами за даними опитування голів територіальних громад Закарпаття

До першої трійки факторів, що найбільше впливають на можливості зростання потенціалу громади, останні віднесли фінансові ресурси (на них вказало 73% респондентів), виробничу та загальну інфраструктуру (по 65,4%). Якраз саме ці потенціали вони водночас віднесли і до незабезпечених потреб, надавши їм 3 місце і 19% (див. табл. 4). А інфраструктурний потенціал також отримав і 3 місце серед пріоритетних видів (31% ТГ вказали на нього).

За даними опитування голів тергромад найбільше релокованого бізнесу належить до переробної промисловості, а також оптової і роздрібно-ї торгівлі, ремонту транспортних засобів (по 15% опитаних громад). 8% громад зазначили про релокацію підприємств зі сфери будівництва та з надання інформаційних послуг (табл. 7).

Таблиця 7

**Види економічної діяльності у громадах, к-сть відповідей
(к-сть опитаних громад)**

Вид економічної діяльності	Підприємства-найбільші платники податків	Підприємства-найбільші роботодавці	Є додаткова потреба у таких фахівцях	Наявність релокованого бізнесу через війну
Сільське господарство	4	6	4	-

Лісове господарство	9	13		-
Рибне господарство	-	-	3	-
Переробна промисловість	10	7	4	4
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	6	2	3	-
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	2	2	9	1
Будівництво	3	1	2	2
Оптова і роздрібна торгівля, ремонт трансп. засобів	17	12	5	4
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	5	4	2	-
Тимчасове розміщування й організація харчування	4	4	7	1
Надання інформаційних послуг	1	1	7	2
Діяльність у сфері радіомовлення та телевізійного мовлення	-	-	-	1
Видавнича діяльність	1	1	3	-
Комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність	1	2	8	1
Фінансова та страхова діяльність	1	1	3	1
Операції з нерухомим майном	2	1	3	1
Оренда, прокат і лізинг	1	-	1	-
Діяльність турагентств, туроператорів	1	1	4	1
Державне управління й оборона; обов'язкове соц. страхування	5	2	1	-
Освіта	19	14	2	-
Охорона здоров'я	9	11	3	-
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	3	3	4	-

* складено авторами за даними опитування голів територіальних громад Закарпаття

Ще по 4% вказали на переміщення такої діяльності, як: поводження з відходами, тимчасового розміщення і організації харчування, радіо- і телемовлення, комп'ютерного програмування і консультування, фінансової і страхової діяльності, операцій з нерухомістю, турагентства і туроператори. Тобто, крім більш-менш відчутної релокації вище названих видів економічної діяльності, які відмітили відповідно 15 і 8% опитаних голів громад, не можна говорити про переміщення бізнесу, яке суттєво вплинуло б на структурні співвідношення в економіці Закарпатської області.

Висновки. Отже, до найпріоритетніших видів потенціалу громади віднесли природний та інвестиційний, підприємницький, інфраструктурний. А науково-інтелектуальний та інноваційний, які, в основному, залежать від наявності та розвитку інновацій, науки, інтелектуальних здібностей, тобто економіки знань як такої, використовуються найменш ефективно. Попри пріоритетність, серед лідерів неефективного викори-

стання виявився також і природний потенціал ТГ. Найважливішими факторами розвитку потенціалу громади вказали такі, як: фінансові ресурси (73%), виробничу і загальну інфраструктуру (по 64,5%). Разом з тим, саме аналогічні види потенціалів потрапили до трійки найбільш незабезпечених потреб територіальних громад. Серед релокованого до громад бізнесу найбільше виявилось підприємств переробної промисловості та торгівлі (15% відповідей респондентів), на другому по релокації — будівельна сфера та надання інформаційних послуг (по 8%). Щодо інших видів діяльності, то тут не можна говорити про таке переміщення бізнесу, яке б суттєво вплинуло на структурні співвідношення в економіці Закарпатської області.

Важливим напрямом оцінки наявності та використання потенціалу територіальних громад, на чому варто сфокусувати подальші дослідження, є кількісний аналіз первинних показників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни: Закон України від 3.03.2022 №2115-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20>

REFERENCES

1. On the protection of the interests of subjects submitting reports and other documents during the period of martial law or a state of war: *Law of Ukraine* №2115-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20> [in Ukrainian].

УДК 339.138:631.37

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33).235–242

*Михайло Газуда,**доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки, підприємництва і торгівлі**Вікторія Ізниц,**студентка економічного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

У статті розглянуто підходи до формування соціально-економічної політики через призму обґрунтування її концептуальних основ, визначення ролі освітньої галузі соціальної інфраструктури у забезпеченні економічними знаннями всіх верств населення, і, як наслідок, формування комфортного середовища функціонування і розвитку суб'єктів господарювання, підвищення рівня життя та добробуту людей. Нині в Україні спостерігається зростання кількості дітей з особливими освітніми потребами, що актуалізує необхідність посиленої уваги до цієї проблематики, її розгляду не тільки з медичної точки зору, але й соціального й гуманістичного аспектів. Окреслено роль концепції розвитку інклюзивної освіти, метою якої є визначення пріоритетів державної політики у сфері освіти у напрямі забезпечення конституційних прав і державних гарантій дітям з особливими освітніми потребами та створення умов для вдосконалення системи освіти і соціальної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами, зокрема інвалідністю, шляхом упровадження інноваційних технологій, інклюзивного навчання. Водночас важливою концептуальною основою інклюзивної освіти є формування нової філософії соціальної політики стосовно позитивного ставлення до дітей та осіб з порушеннями психофізичного розвитку та інвалідністю. При цьому необхідністю зумовлюється створення інклюзивно-ресурсних центрів — установ, що утворюються для забезпечення права осіб з особливими освітніми потребами на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти, в тому числі у закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти та інших закладах освіти, які забезпечують здобуття освіти, шляхом проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку особи та забезпечення їх системного кваліфікованого супроводу. Зазначимо, що провадження діяльності інклюзивно-ресурсних центрів можливе тільки за наявності коштів та дій, спрямованих на їх використання в установленому порядку за цільовим призначенням. При цьому джерелами фінансування інклюзивно-ресурсних центрів є кошти засновника, благодійні пожертви юридичних та фізичних осіб, інші джерела, не заборонені законодавством, у тому числі кошти, одержані за надання додаткових освітніх та інших платних послуг, гранти, дарунки, інші надходження, одержані від юридичних та фізичних осіб. Виявлено, що фінансово-господарська діяльність інклюзивно-ресурсних центрів

є багатоаспектною, потребує забезпечення сучасними технічними засобами, відповідними потребам учнів з різними категоріями особливих освітніх потреб, належного рівня безпеки та комфорту для здобувачів освіти з ООП та фахівців центру. Важливою є розробка системи постійного оновлення та підтримки матеріально-технічної бази центру, врахування індивідуальних потреб учнів при закупівлі обладнання та матеріалів. Зауважено на тому, що розробка програм підготовки та підтримки фахівців є важливим аспектом ефективного використання матеріальних ресурсів центру.

Ключові слова: соціальна політика, економічна діяльність, освітня галузь, соціальна інфраструктура, особливі освітні потреби, інклюзивна освіта, інклюзивно-ресурсний центр.

The article examines approaches to the formation of socio-economic policy through the prism of substantiation of its conceptual foundations, determination of the role of the educational sector of social infrastructure in providing economic knowledge to all segments of the population, and, as a result, formation of a comfortable environment for the functioning and development of business entities, improvement of living standards and well-being of people. Today in Ukraine, there is an increase in the number of children with special educational needs, which actualizes the need for increased attention to this issue, its consideration not only from a medical point of view, but also from the social and humanistic aspects. The author outlines the role of the concept of inclusive education development, which aims to determine the priorities of the State policy in the field of education in the direction of ensuring constitutional rights and State guarantees for children with special educational needs and creating conditions for improving the system of education and social rehabilitation of children with special educational needs, including disabilities, through the introduction of innovative technologies and inclusive education. At the same time, an important conceptual basis for inclusive education is the formation of a new philosophy of social policy regarding a positive attitude towards children and persons with disabilities and disabilities. This necessitates the creation of inclusive resource centers — institutions established to ensure the right of persons with special educational needs to receive pre-school and general secondary education, including in vocational (vocational-technical), professional higher education and other educational institutions that provide education, by conducting a comprehensive psychological and pedagogical assessment of a person's development and providing them with systematic qualified support. It should be noted that the activities of inclusive resource centers are possible only if funds are available and actions are taken to use them in accordance with the established procedure for their intended purpose. The sources of funding for inclusive resource centers are the founder's funds, charitable donations from legal entities and individuals, and other sources not prohibited by law, including funds received for the provision of additional educational and other paid services, grants, gifts, and other receipts received from legal entities and individuals. It has been found that the financial and economic activities of inclusive resource centers are multifaceted, requiring the provision of modern technical means that meet the needs of students with different categories of special educational needs, an appropriate level of safety and comfort for students with SEN and center specialists. It is important to develop a system of constant updating and maintenance of the material and technical base

of the center, taking into account the individual needs of students when purchasing equipment and materials. It is emphasized that the development of training and support programs for specialists is an important aspect of the effective use of the center's material resources.

Keywords: *social policy, economic activity, educational sector, social infrastructure, special educational needs, inclusive education, inclusive resource center.*

Постановка проблеми. На сьогодні дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, в Україні понад 1 млн, що становить 12% до загальної чисельності дітей у країні [5, с.1]. Стрімке зростання чисельності дітей з особливими освітніми потребами актуалізує роль освітньої галузі соціальної інфраструктури у забезпеченні економічними знаннями всіх верств населення, і, як наслідок, формування комфортного середовища функціонування і розвитку суб'єктів господарювання, підвищення рівня життя та добробуту людей. Зростання кількості дітей з особливими освітніми потребами дедалі більше актуалізує необхідність уваги та участі з боку держави, зокрема надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам та державної підтримки особам з особливими освітніми потребами, а також створення інклюзивно-ресурсних центрів. Отже, однією з актуальних проблем сьогодення є питання соціальної політики у галузі освіти, в якій окреслюється досліджувана проблематика як на національному, так і глобальному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі соціальна політика розглядається як складне явище. Аналіз наукової літератури свідчить, що проблемі формування соціальної політики в умовах демократизації присвячена значна кількість наукових робіт. Теоретико-методологічний аналіз сутності соціальної політики розглядається багатьма вітчизняними науковцями, зокрема І. Алексеєнко, О. Березовською-Чміль, С. Брехарею, М. Головатим [1], В. Горбатенком, В. Гошовською, О. Дороніним, О. Івановою, Л. Ільчуком, Н. Громадською, А. Крупником, Е. Лібановою, М. Михальченком, Т. Семигіною, П. Шевчуком [7] та ін.

Концептуальні основи соціальної політики осмислювались протягом багатьох століть, що знайшло відображення у комплексі існуючих теорій, доктрин, концепцій щодо суспільного устрою, взаємодії людини і суспільства, формуванні відносин між громадянином і державою. Вітчизняні науковці Л. Юрженко і Ю. Шепілов зазначають, що на межі ХІХ–ХХ ст. поняття соціальної політики розвивалось у контексті поняття соціальної держави, переважно розглядаючись як різновид економічної політики. Багато дослідників того часу вважали, що обов'язки соціальної держави зводяться лише до проголошення соціально-економічних прав громадян на працю, відпочинок, соціальне забезпечення тощо [8, с. 75]. Як наголошує Г. Лопушняк, соціальна політика є явищем суспільно-історичним: вона з'являється з виникненням держави, спрямована на узгодження спільної діяльності людей та утвердження загальнодержавних пріоритетів і є регулятором взаємовідносин соціальних структур і соціальних інститутів, а

також суспільного та індивідуального життя людини [4]. Сучасні теоретичні дослідження і практика сьогодення доводять, що соціальна політика та її реалізація нині стають більш прагматичними та орієнтованими не стільки на підтримку економічно слабких верств та консервацію існуючих соціальних імперативів, скільки на створення передумов для підвищення мотиваційного потенціалу, мобільності, трудової продуктивної активності людських ресурсів, як зазначає А. Колот [2, с. 6].

Аналізуючи результати попередніх досліджень і враховуючи особливості сучасного етапу політичного життя українського суспільства, варто дослідити зміни і окреслити нові трактування сутності соціальної політики, охарактеризувати підходи щодо розуміння цього поняття, зокрема обґрунтувати «людський вимір» соціальної політики.

Мета статті полягає в обґрунтуванні концептуальних основ інклюзивної освіти як важливої складової соціальної політики держави.

Результати дослідження. Вплив соціальної інфраструктури на підвищення продуктивності праці виявляється в різних аспектах: скорочуються втрати робочого часу, створюються сприятливі соціально-побутові і житлові умови, розвиваються здібності людей до праці через піднесення освітнього і культурно-технічного рівня працівників. У напрямі підвищення освітнього рівня населення важливим є реалізація прав на здобуття повної загальної середньої освіти незалежно від стану здоров'я, інвалідності, особливих освітніх потреб, а також інших обставин та ознак через впровадження інклюзивної освіти та створення інклюзивно-ресурсних центрів у територіальних громадах.

Інклюзивно-ресурсний центр є установою, що утворюється з метою забезпечення права осіб з особливими освітніми потребами на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти, в тому числі у закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти та інших закладах освіти, які забезпечують здобуття освіти, шляхом проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку осіб та забезпечення їх системного кваліфікованого супроводу. У процесі діяльності інклюзивно-ресурсний центр керується Конституцією України, Конвенцією про права осіб з інвалідністю, законами України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про фахову передвищу освіту», «Про вищу освіту», «Про дошкільну освіту», Положенням КМ «Про інклюзивно-ресурсний центр» та іншими актами законодавства.

Україною ратифіковано основні міжнародні документи у сфері забезпечення прав дітей та прав людей з інвалідністю, згідно зі світовими стандартами освіти, соціального захисту та охорони здоров'я. Стаття 24 Конвенції ООН про права людей з інвалідністю визначає обов'язок держави щодо реалізації інклюзивної моделі освіти. Інклюзивна модель освіти передбачає отримання освіти учнями або студентами з інвалідністю та учнями або студентами з особливими освітніми потребами, в умовах коли вони навчаються в загальному освітньому середовищі за місцем свого проживання. Це є альтернативою інтернатній системі, за якої вони утриму-

ються та навчаються окремо від інших дітей, або домашньому та індивідуальному навчанню [6, с. 4].

Інклюзивно-ресурсний центр є юридичною особою, що утворюється як бюджетна установа, має рахунки в органах казначейства, самостійний баланс, печатку, бланк зі своїм найменуванням. Центр проводить діяльність з урахуванням таких принципів, як повага та сприйняття індивідуальних особливостей дітей, дотримання інтересів дитини, недопущення дискримінації та порушення прав дитини, конфіденційність, доступність освітніх послуг з раннього віку, міжвідомча співпраця. Така установа є неприбутковою та не має на меті отримання прибутку. Забороняється розподіляти отримані доходи (прибутки) або їх частини для розподілу серед засновників (учасників), членів такої організації, працівників (крім оплати їхньої праці, нарахування єдиного соціального внеску), членів органів управління та інших пов'язаних з ними осіб. Доходи (прибутки) Центру використовуються винятково для фінансування видатків на утримання Центру, реалізації мети (цілей, завдань) та напрямів діяльності, визначених його установчими документами.

Інклюзивно-ресурсний центр надає послуги дітям з особливими освітніми потребами, які проживають (навчаються) в територіальній громаді, за умови подання відповідних документів та укладання договорів про обслуговування. У разі обслуговування дітей з особливими освітніми потребами з інших адміністративно-територіальних одиниць або об'єднаних територіальних громад інклюзивно-ресурсний центр не пізніше 15 числа наступного місяця з дня звернення за допомогою чи супроводженням інформує про них засновника та орган управління. Центр за необхідності у своїй структурі може мати філії, що не мають статусу юридичної особи і діють на підставі положення, затвердженого засновником.

Основними завданнями інклюзивно-ресурсного центру є:

- 1) проведення комплексної оцінки, у тому числі повторної, та здійснення системного кваліфікованого супроводу осіб у разі встановлення у них особливих освітніх потреб;
- 2) надання рекомендацій закладам освіти щодо розроблення індивідуальної програми розвитку особи;
- 3) консультування батьків, інших законних представників особи з особливими освітніми потребами щодо особливостей її розвитку;
- 4) забезпечення участі педагогічних працівників інклюзивно-ресурсного центру: у діяльності команди психолого-педагогічного супроводу особи з особливими освітніми потребами; у семінарах, тренінгах, майстер-класах для підвищення кваліфікації педагогічних працівників, обміну досвідом тощо;
- 5) залучення (у разі потреби) педагогічних працівників інклюзивно-ресурсного центру під час засідань психолого-педагогічного консиліуму у спеціальних закладах загальної середньої освіти;
- 6) надання психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових та інших послуг дітям з особливими освітніми потребами: дітям раннього та

дошкільного віку, які не відвідують заклади дошкільної освіти; дітям, які здобувають освіту у формі педагогічного патронажу;

7) визначення потреби в асистенті учня та/або супроводі дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі (групі);

8) визначення категорії (типу) особливих освітніх потреб (труднощів), ступеня їх прояву та рівня підтримки особи з особливими освітніми потребами в закладі освіти;

9) надання консультативної, психологічної допомоги батькам, іншим законним представникам осіб з особливими освітніми потребами у формуванні позитивної мотивації щодо розвитку таких дітей та підвищення обізнаності щодо організації їх навчання і виховання;

10) інформування громади про діяльність інклюзивно-ресурсного центру та взаємодія з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, закладами освіти, закладами охорони здоров'я, закладами (установами) соціального захисту населення, службами у справах дітей, громадськими організаціями тощо;

11) ведення обліку осіб, які звернулися до інклюзивно-ресурсного центру, шляхом формування їх електронного переліку в АС «ІРЦ»;

12) підготовка звітної та аналітичної інформації про результати діяльності інклюзивно-ресурсного центру. У період воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливого періоду) додатковими завданнями інклюзивно-ресурсного центру є:

- проведення комплексної оцінки, у тому числі повторної, та здійснення системного кваліфікованого супроводу осіб з особливими освітніми потребами, які вимушені змінити своє місце проживання (перебування) та:
- зараховані в інклюзивні класи (групи) закладів освіти і не отримують додаткових психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг за місцем навчання;
- здобувають освіту з використанням технологій дистанційного навчання, але не отримують корекційно-розвиткових або психолого-педагогічних послуг за місцем навчання внаслідок особливостей психофізичного розвитку;
- надання інформації батькам (іншим законним представникам) особи з особливими освітніми потребами, які переїхали на тимчасове місце проживання в межах України, про заклади освіти, в яких можна продовжити здобуття освіти та можливість отримання психологічної, соціальної та іншої допомоги.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У процесі дослідження виявлено, що освітня галузь соціальної інфраструктури відіграє важливу роль у формуванні комфортного середовища функціонування і розвитку суб'єктів господарювання, підвищенні рівня життя та добробуту людей шляхом забезпечення економічними знаннями всіх верств населення. При цьому вагомого значення набуває активізація соціальної політики держави у напрямі вирішення проблемних питань інклюзивної освіти. Доцільним є формування концепції розвитку інклюзивної освіти, тобто визначення пріо-

ритетів державної політики у сфері освіти в частині забезпечення конституційних прав і державних гарантій дітям з особливими освітніми потребами, а також створення умов для вдосконалення системи освіти та соціальної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами, в тому числі з інвалідністю, шляхом упровадження інноваційних технологій, зокрема, інклюзивного навчання, створення інклюзивно-ресурсних центрів [3]. Ідеться про формування нової філософії соціальної політики щодо позитивного ставлення до дітей та осіб з порушеннями психофізичного розвитку та інвалідністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головатий М.Ф. Соціальна політика: політико-правові засади та особливості управління соціальними процесами // Управлінські аспекти соціальної роботи: курс лекцій. К: МАУП, 2002. 376 с.
2. Колот А. Генезис соціальної політики під впливом глобалізації та лібералізації економічних відносин // Україна: аспекти праці. 2008. № 1. С. 3–11.
3. Концепція розвитку інклюзивної освіти, 01.10.2010. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya>
4. Лопушняк Г. Соціальна політика як визначальний напрям внутрішньої політики держави // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2011. № 2. С. 244–251.
5. Проблеми організації інклюзивної освіти в навчальному закладі. URL: <https://dpsz2018.blogspot.com/2018/11/blog-post259.html>
6. Рекомендаційні матеріали щодо створення Нового Освітнього Простору. URL: <http://dfr.minregion.gov.ua/foto/upload/%D0%9D%D0%9E%D0%9F.pdf>.
7. Шевчук А. В. Використання зарубіжного досвіду для управління розвитком регіональних освітніх систем України // Економіка та управління національним господарством. 2014. №3. С.164-170.
8. Юрженко Л., Шепіло Ю. Конструювання моделі соціальної держави // Політичний менеджмент. 2003. № 1. С. 74–83.

REFERENCES

1. Holovaty M.F. (2002). *Sotsial'na polityka: polityko-pravovi zasady ta osoblyvosti upravlinnya sotsial'nymy protsesamy* [Social policy: political and legal principles and features of managing social processes]. *Upravlins'ki aspekty sotsial'noyi roboty: kurs lektsiy — Management aspects of social work: a course of lectures*. K: MAUP [in Ukrainian].
2. Kolot A. (2008). *Henezys sotsial'noyi polityky pid vplyvom hlobalizatsiyi ta liberalizatsiyi ekonomichnykh vidnosyn* [Genesis of social policy under the influence of globalization and liberalization of economic relations]. *Ukrayina: aspekty pratsi — Ukraine: aspects of work*. No. 1. P. 3–11 [in Ukrainian].
3. *Kontseptsiya rozvytku inklyuzyvnoyi osvity* [Concept of development of inclusive education]. Retrived from <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya> [in Ukrainian].

4. Lopushnyak H. (2011). Sotsial'na polityka yak vyznachal'nyy napryam vnutrishn'oyi polityky derzhavy [Social policy as a defining direction of the state's internal policy]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrayiny — Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*. No.2. P. 244–251 [in Ukrainian].
5. Problemy orhanizatsiyi inklyuzyvnoyi osvity v navchal'nomu zakladi [Problems of organizing inclusive education in an educational institution]. Retrived from <https://dpsz2018.blogspot.com/2018/11/blog-post259.html> [in Ukrainian].
6. Rekomendatsiyi materialy shchodo stvorennya Novoho Osvitn'oho Prostoru [Recommendation materials regarding the creation of the New Educational Space]. Retrived from <http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/upload/%D0%9D%D0%9E%D0%9F.pdf> [in Ukrainian].
7. Shevchuk A. V. (2014). Vykorystannya zarubizhnoho dosvidu dlya upravlinnya rozvytkom rehional'nykh osvitnikh system Ukrayiny [Using foreign experience to manage the development of regional educational systems of Ukraine]. *Ekonomika ta upravlinnya natsional'nym hospodarstvom — Economy and management of the national economy*. No. 3. P.164-170 [in Ukrainian].
8. Yurzhenko L., Shepilo YU. (2003). Konstruyuvannya modeli sotsial'noyi derzhavy [Designing a model of the social state]. *Politychnyy menedzhment — Political management*. № 1. S. 74–83 [in Ukrainian].

УДК 339.138:631.37

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33).243–250

Сергій Газуда,кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки, підприємництва і торгівлі**Павло Балога,**студент економічного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМ ОПЛАТИ ПРАЦІ В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

У статті розглянуто наукові принципи вдосконалення системи оплати праці на підприємстві в умовах переходу до економіки знань. Визначено теоретико-методичні засади вдосконалення системи оплати праці в умовах інноваційних процесів. Підтверджено багатогранність наукових підходів до сутнісного розуміння поняття заробітної плати, окреслення основ її формування. Досліджено трактування поняття «економіка знань», узагальнено ключові чинники її формування: людський чинник, освітній розвиток, навчання, перекваліфікація та вдосконалення трудового потенціалу, інноваційний та технологічний розвиток, ефективна система управління економічними процесами та їх цифровізація, глобалізація. Запропоновано систему принципів врегулювання оплати праці в умовах переходу до економіки знань: оплати за витратами та результатами, простоти, логічності та доступності форм та систем оплати праці, прозорості та справедливості, гнучкості та адаптивності, підвищення рівня оплати праці на основі зростання ефективності виробництва, випередження зростання продуктивності суспільної праці, врахування впливу ринку праці, матеріальної зацікавленості в підвищенні її ефективності, диференціації заробітної плати залежно від трудового вкладу, державного регулювання оплати праці, колективної винагороди за командну роботу, збалансованості та соціальної відповідальності, різноманітності форм винагороди, врахування глобальних тенденцій, взаємозв'язок з корпоративною культурою. Визначено, що вдосконалення систем оплати праці в умовах переходу до економіки знань є важливим чинником забезпечення ефективного використання людського капіталу та стимулювання інноваційної діяльності. Акцентовано увагу на тому, що система оплати праці повинна враховувати нові підходи, орієнтуючись на гнучкість, мотивацію до постійного навчання та вдосконалення. Важливою умовою є справедливість і прозорість встановлених правил оплати, щоб кожен працівник мав можливість зрозуміти, за що він отримує зарплату. Подальших досліджень потребують визначення оптимальних варіантів забезпечення збалансованості між працею та її оплатою і врахування їх під час нормативного реформування інституту оплати праці.

Ключові слова: система оплати праці, заробітна плата, економіка знань, наукові принципи вдосконалення оплати праці, мотивація та заохочення.

The article examines the scientific principles of improving the remuneration system at the enterprise in the context of the transition to the knowledge economy. The theoretical and methodological principles of improving the labor payment system in the conditions of innovative processes have been determined. The multifacetedness of scientific approaches to the essential understanding of the concept of wages, the outline of the foundations of its formation, has been confirmed. The interpretation of the concept of «knowledge economy» is studied, the key factors of its formation are summarized: the human factor, educational development, training, retraining and improvement of labor potential, innovative and technological development, an effective management system of economic processes and their digitalization, globalization. A system of principles for regulating wages in the conditions of the transition to the knowledge economy is proposed: payment by costs and results, simplicity, logic and availability of forms and systems of wages, transparency and fairness, flexibility and adaptability, increasing the level of wages based on increasing production efficiency, anticipating growth social labor productivity, taking into account the impact of the labor market, material interest in increasing labor efficiency, differentiation of wages depending on labor input, state regulation of labor remuneration, collective remuneration for teamwork, balance and social responsibility, variety of forms of remuneration, consideration of global trends, relationship with corporate culture. It was determined that the improvement of labor payment systems in the context of the transition to the knowledge economy is an important aspect for ensuring the effective use of human capital and stimulating innovative activity. Emphasis is placed on the fact that the remuneration system should take into account new approaches, focusing on flexibility, motivation for continuous learning and improvement. An important condition is the fairness and transparency of established payment rules, so that every employee has the opportunity to understand what he receives his salary for. Further research is needed to determine the optimal options for ensuring a balance between work and its payment and to take them into account during the regulatory reform of the institution of labor payment.

Keywords: remuneration system, salary, economy of knowledge, scientific principles of improvement of remuneration, motivation and encouragement.

Постановка проблеми. В умовах глобалізаційних процесів знання стають основною продуктивною силою, і їх використання відіграє вирішальну роль у розвитку інновацій, науково-технічного прогресу, зростанні продуктивності та конкурентоспроможності суб'єктів господарювання. Особливості організації заробітної плати, визначення її рівня завжди залишаються актуальними питаннями та перебувають у центрі уваги як роботодавців, так і найманих працівників. Система оплати праці має забезпечувати стимулювання продуктивної праці, враховувати інтереси працівників і фінансові можливості підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи формування системи оплати праці на підприємстві та її вдосконалення в умовах переходу до економіки знань представлені у дослідженнях значної кількості науковців, як-от: О. Воронін, О. Грішнова [1; 2], О. Дяків [3], Л. Мусіна [9], М. Туган-Барановський [13], С. Українець, Г. Чанишева та

Н. Болотіна, Г. Швиданенко та ін. Сутність та розвиток економіки знань досліджували: О. Зінченко, П. Даріюш, Д. Зінченко [5], Л. Мельник [8], В. Світлична [12] та ін.

Мета статті полягає в узагальненні й обґрунтуванні наукових принципів вдосконалення системи оплати праці в умовах переходу до економіки знань.

Результати дослідження. Наукові підходи до вдосконалення системи оплати праці персоналу на підприємстві в умовах переходу до економіки знань стосуються узагальнення теоретичних основ забезпечення зазначеної діяльності, де вагомими й пріоритетними можна окреслити два підходи. Зокрема один з них базується на визначенні теоретичної сутності поняття заробітної плати: «винагорода або заробіток, обчислений у грошовому виразі, який за трудовим договором роботодавець сплачує працівникові за роботу, яку виконано або має бути виконано» [2, с. 376; 1, с. 213; 11]. Прихильниками першого підходу є М. Туган-Барановський [13], О. Грішнова [1; 2] та інші.

Заробітна плата виступає основним з інструментів матеріального та мотиваційного механізму трудової активності персоналу підприємств. Складові елементи заробітної плати визначаються:

- *основною заробітною платою як винагородою за виконувану працю відповідно до обґрунтованих нормативів з праці, передусім: «норми часу, виробітку, обслуговування, посадових обов'язків. Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців»* [11];
- *додатковою заробітною платою як винагородою за виконану працю вище встановлених норм і нормативів, в тому числі за можливі «трудові успіхи, винахідливість, особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій»* [11];
- *іншими заохочувальними і компенсаційними виплатами, які охоплюють виплати, що визначаються як результат винагородження за виконану роботу в кінці року: «премії за спеціальними системами і положеннями, компенсаційні та інші грошові, матеріальні виплати непередбачені актами чинного законодавства, або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми»* [11].

Наступною можна відмітити теорію вдосконалення системи оплати праці через перехід до новітньої моделі розвитку економічної системи — економіки знань, де головним економічним ресурсом виступає людина з її знаннями, розвитком, набуттям компетенцій, творчих і креативних здібностей. У результаті цього можуть виникати інноваційні принципи та ідеї щодо вдосконалення системи оплати праці.

З огляду на зазначене доцільним вважаємо розглянути наукові підходи до трактування поняття «економіка знань».

Економіка знань — це етап господарського розвитку, де головним економічним ресурсом виступають знання, що є самостійною економічною

цінністю і присутні у кожному виді економічної діяльності, приріст яких забезпечує ефективне зростання і розвиток господарюючих суб'єктів [12].

Економіка знань — це новітня модель розвитку економічної системи, в якій більшу частину валового внутрішнього продукту забезпечують за допомогою виробництва, опрацювання, зберігання, поширення і використання знань, інформації та новітніх технологій [3, с. 115].

Пропонуємо трактувати поняття «економіка знань» як концепцію, що поєднує в собі знання, інформацію та інтелектуальні ресурси для забезпечення ефективного зростання і розвитку економічної системи в сучасному світі. Ключовими чинниками, що формують економіку знань, варто вважати: людський чинник, освітній розвиток, навчання, перекваліфікацію та вдосконалення трудового потенціалу, інноваційний та технологічний розвиток, ефективну систему управління економічними процесами та їх цифровізацію, глобалізацію.

Людський чинник, або інтелектуальний капітал — це людський капітал, досвід, навички, наукові дослідження та інновації, які вагоміші за фізичний капітал, машини чи обладнання.

Освіта є основою економіки знань, оскільки розвиток наукових і технологічних здобутків залежить від висококваліфікованих спеціалістів. Тому інвестиції в освіту і навчання стають ключовими для успішного функціонування економіки знань.

Інновації та розвиток технологій виступають рушійними силами економічного зростання. Цифровізація, розвиток цифрових технологій та інформаційних систем створює нові можливості для передачі та використання знань. Інтернет, штучний інтелект та автоматизація змінюють способи організації економічних процесів.

Ефективна система управління економічними процесами — організація процесів використання корпоративних знань, управління знаннями, захист конфіденційності та несанкціонованого обміну інформацією.

Завдяки глобалізаційним процесам та технологіям знання можуть швидко поширюватися по всьому світу, що сприяє розвитку міжнародної торгівлі і економічної інтеграції. Завдяки інвестуванню у розвиток освіти та науки створюються нові можливості для адаптування до змін у світовій економіці.

Із врахуванням дії економічних законів вибудовується система принципів врегулювання оплати праці в умовах переходу до економіки знань. Зокрема ці принципи передбачають:

– *оплату за витратами та результатами*, що засновується на дії економічних законів. З точки зору еволюційного аспекту тривалий період сформована система організації заробітної плати в країні базувалася на розподілі за витратами праці. Проте зазначений підхід вже не відповідає сучасним імперативам економічного розвитку. Нині принцип оплати за витратами доповнюється результатами праці [4];

– *простоту, логічність та доступність форм та систем оплати праці*, що уможливорює сутнісну їх інформованість. «Стимул виникає лише в тому випадку, коли в працівника є зрозуміла інформація про нього. Викон-

навець повинен чітко уявляти, в якому випадку величина заробітної плати зростає» [4];

- *прозорість та справедливість*. Оскільки ринок праці в умовах економіки знань є більш відкритим, для утримання висококваліфікованих кадрів важливо забезпечити прозорість у визначенні умов оплати праці. Система повинна бути зрозумілою для працівників і заохочувати здорову конкуренцію між ними, забезпечуючи справедливу оцінку їхніх досягнень;

- *гнучкість та адаптивність*. В умовах швидких змін на ринку праці та технологічного прогресу система оплати праці повинна бути гнучкою та здатною адаптуватися до змін. Це включає в себе можливість змінювати структуру зарплати залежно від змін на ринку праці, нових вимог до кваліфікації та пріоритетів організації;

- *підвищення рівня оплати праці на основі зростання ефективності виробництва*, яке базується на дії економічних законів, до прикладу «закону продуктивності праці, що підвищується, закону піднесення потреб. З цих законів виходить, що зростання оплати праці працівника має здійснюватися лише на основі підвищення ефективності виробництва» [4];

- *випередження зростання продуктивності суспільної праці* порівняно зі «зростанням заробітної плати, яке впливає із закону продуктивності праці, що підвищується. Цей принцип покликаний забезпечити необхідні накопичення та подальше розширення виробництва» [4];

- *врахування впливу ринку праці*, що забезпечується формуванням оцінювання різновидів праці, відмічаючи при цьому взаємозв'язок оплати праці з визначенням місця робітника на ринку праці;

- *матеріальну зацікавленість у підвищенні ефективності праці*. В економіці знань найбільшу цінність має не тільки існуючий рівень знань працівника, але і його здатність до самовдосконалення та адаптації до нових умов. Оплата праці повинна стимулювати працівників до навчання, розвитку нових навичок та ініціативності. Зазначений принцип базується на основі закону продуктивності праці і закону вартості. Водночас необхідністю зумовлюється не тільки просте забезпечення матеріальної зацікавленості за результатами праці, а й зацікавлення робітника у «підвищенні ефективності праці. Реалізація цього принципу в організації оплати праці сприятиме досягненню певних якісних змін у роботі всього господарського механізму» [4]. Це може бути досягнуто через бонуси за виконання інноваційних проєктів, участь у наукових дослідженнях чи розвиток нових технологій;

- *диференціацію заробітної плати залежно від трудового вкладу робітника* у підсумкову діяльність компанії, умов праці, регіону розміщення підприємства, його галузевої належності. Баується на посиленні матеріальної зацікавленості працівників у підвищенні кваліфікації своєї праці, забезпеченні високої якості продукції» [4]. В умовах економіки знань особисті досягнення, рівень кваліфікації та ефективність працівника стають важливими критеріями для визначення розміру оплати праці. Оскільки знання і навички можуть сильно варіюватися залежно від спеціалізації та інноваційних здобутків, кожен працівник повинен отримувати винагороду, яка відображає його особистий внесок у розвиток організації;

– *державне регулювання оплати праці*, що взаємозумовляє законодавчо-податкове регулювання «встановлення державних гарантій з оплати праці тощо. Крім того, регулювання оплати праці здійснюється на основі генеральних, галузевих, територіальних, колективних та індивідуальних договорів та угод» [4];

– *колективну винагороду за командну роботу*. В економіці знань важливими є не тільки індивідуальні досягнення, а й результат командної роботи. Тому система оплати праці повинна стимулювати командну взаємодію через колективні бонуси, які розподіляються між усіма учасниками проекту залежно від їхнього внеску;

– *збалансованість та соціальну відповідальність*. У сучасному світі необхідно враховувати соціальні аспекти та баланс між особистими досягненнями працівника і соціальними стандартами організації. Принципи соціальної відповідальності та забезпечення справедливих умов праці повинні бути включені в систему оплати праці, щоб зберігати високий рівень морального духу працівників;

– *різноманітність форм винагороди*. У сучасній економіці знань важливо не тільки встановлювати грошову винагороду, але й пропонувати інші форми компенсації, які відповідають потребам працівників. Це можуть бути гнучкі робочі графіки, можливості для кар'єрного росту, участь у навчальних курсах, медичне страхування тощо. Такий підхід дозволяє організаціям залучати талановитих працівників і забезпечувати їх лояльність;

– *врахування глобальних тенденцій*. Оскільки економіка знань має глобальний характер, система оплати праці повинна враховувати не тільки локальні особливості, а й світові тенденції. Зарплати та інші форми компенсації мають бути конкурентними на міжнародному ринку праці, що дозволяє залучати висококваліфікованих фахівців з різних країн;

– *взаємозв'язок з корпоративною культурою*. Впровадження системи оплати праці в умовах економіки знань має бути тісно пов'язане з корпоративною культурою організації. Програми мотивації та компенсації повинні підтримувати цінності компанії та створювати сприятливе середовище для розвитку інтелектуального потенціалу.

Принципи вдосконалення систем оплати праці в умовах переходу до економіки знань є важливим чинником забезпечення ефективного використання людського капіталу та стимулювання інноваційної діяльності. В умовах, коли знання та інтелектуальні ресурси стають основними факторами виробництва, система оплати праці повинна враховувати нові підходи, орієнтуючись на гнучкість, мотивацію до постійного навчання та вдосконалення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Загалом економіка знань не тільки підвищує значення інтелектуальних ресурсів, а й змінює структуру та функціонування економічних систем, ставлячи на передній план креативність, інноваційність та технологічний прогрес. Система оплати праці в умовах економіки знань повинна бути гнучкою, адаптованою до нових реалій, мотивувати до постійного розвитку та інновацій, а також забезпечувати справедливий та прозорий підхід до вина-

города працівників. Важливими аспектами є індивідуалізація, мотивація до навчання та розвитку, а також забезпечення соціальної відповідальності та колективної співпраці. Таким чином, визначено основні фактори, які впливають на формування заробітної плати, проаналізовано наукові підходи до вдосконалення системи оплати праці та представлено ключові принципи врегулювання системи оплати праці в умовах переходу до нового рівня розвитку економіки — економіки знань. Зазначені підходи окреслюються необхідністю формування новачійних способів стимулювання інноваційної діяльності, ефективного використання людського капіталу в умовах перманентності змін зовнішнього середовища. Подальші наукові дослідження стосуватимуться обґрунтування можливостей пошуку оптимальних варіантів забезпечення збалансованості між мірою праці і мірою її оплати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: [Підручник]. К.: Знання, 2004. 535 с.
2. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: [підручник]. 4-те вид., оновлене. К.: Знання, 2009. С. 274-291.
3. Дяків О., Шушпанов Д., Пошелюжний В. Розвиток економіки знань в організації, яка самонавчається // Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2020. Вип. 1. С. 113–125.
4. Економіка праці та соціально-трудові відносини. URL: <https://buklib.net/books/26272/>.
5. Зінченко О. А., Даріюш П., Зінченко Д. С. Інформаційна економіка: концепція, сутність та розвиток // Економічний вісник НТУУ «КПІ». 2019. №16. С. 3-13.
6. Ладунка І. С., Зажерило А. І. Напрями вдосконалення організації оплати праці на підприємствах // Економіка та суспільство. 2018. №16. С. 394-397.
7. Маслак О. І., Данилко В. К., Гришко Н. Є., Скрипнюк К. О. Економіка знань: еволюція наукових уявлень, складові та чинники формування в новітніх умовах // Ефективна економіка. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2020/19.pdf.
8. Мельник Л. Ю. Еволюція наукових уявлень про економіку знань // Економічний вісник. 2015. № 26/1. С.37-42.
9. Мусіна Л. О. Основні засади переходу до економіки знань: перспективи для України. URL: http://eip.org.ua/docs/EP_03_3_87_uk.pdf.
10. Пижова М. О. Фактори та принципи справедливої оплати праці // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України, 2020. №54. С. 36-45.
11. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР. URL : www.zakon.rada.gov.ua.
12. Світлична В. Л. Теоретичний базис нової парадигми суспільства — економіки знань. URL: <https://economics.opu.ua/files/archive/2015/No3/184-193.pdf>.
13. Туган-Барановський М. І. Основи політичної економії ; за ред. С. М. Злупка ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Л., 2003. 627 с.

REFERENCES

1. Hrishnova O. A. (2004). *Ekonomika pratsi ta sotsial'no-trudovi vidnosyny* [Labor economics and social and labor relations]. K.: Znannya [in Ukrainian].
2. Hrishnova O. A. (2009). *Ekonomika pratsi ta sotsial'no-trudovi vidnosyny* [Labor economics and social and labor relations]. K.: Znannya. S. 274-291[in Ukrainian].
3. Dyakiv O., Shushpanov D., Poshelyuzhny V. (2020). Rozvytok ekonomiky znan' v orhanizatsiyi, yaka samonavchayet'sya [Development of the knowledge economy in a self-learning organization]. *Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu — Bulletin of the Ternopil National University of Economics*. Issue 1. P. 113–125 [in Ukrainian].
4. *Ekonomika pratsi ta sotsial'no-trudovi vidnosyny* [Labor economics and social and labor relations]. Retrived from <https://buklib.net/books/26272/> [in Ukrainian].
5. Zinchenko O. A., Dariyush P., Zinchenko D. S. (2019). Informatsiyana ekonomika: kontseptsiya, sutnist' ta rozvytok [Information economy: concept, essence and development]. *Ekonomichnyy visnyk NTUU «KPI» — Economic bulletin of NTUU «KPI»*. No. 16. P.3-13 [in Ukrainian].
6. Ladunka I. S., Zazherylo A. I. (2018). Napryamky vdoskonalennya orhanizatsiyi opłaty pratsi na pidpryyemstvakh [Directions for improving the organization of labor remuneration at enterprises]. *Ekonomika ta suspil'stvo — Economy and society*. No. 16. P. 394-397 [in Ukrainian].
7. Maslak O. I., Danylko V. K., Hryshko N. YE., Skrypnyuk K. O. *Ekonomika znan': evolyutsiya naukovykh uyavlen', skladovi ta chynnyky formuvannya v novitnikh umovakh* [Knowledge economy: evolution of scientific concepts, components and factors of formation in modern conditions]. *Efektyvna ekonomika — Efficient economy*. Retrived from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2020/19.pdf [in Ukrainian].
8. Mel'nyk L. YU. (2015). Evolyutsiya naukovykh uyavlen' pro ekonomiku znan' [The evolution of scientific ideas about the economy of knowledge]. *Ekonomichnyy visnyk universytetu — Economic Bulletin of the University*. No. 26/1. P.37-42 [in Ukrainian].
9. Musina L. O. *Osnovni zasady perekhodu do ekonomiky znan': perspektyvy dlya Ukrayiny* [Basic principles of the transition to the knowledge economy: prospects for Ukraine]. Retrived from http://eip.org.ua/docs/EP_03_3_87_uk.pdf [in Ukrainian].
10. Pyzhova M. O. (2020). Faktory ta pryntsypy spravedlyvoyi opłaty pratsi [Factors and principles of fair remuneration]. *Aktual'ni problemy vdoskonalennya chynnoho zakonodavstva Ukrayiny — Actual problems of improving the current legislation of Ukraine*. No. 54. P.36-45 [in Ukrainian].
11. Pro oplatu pratsi [About remuneration]. *Zakon Ukrayiny vid 24.03.1995 № 108/95-VR — Law of Ukraine dated March 24, 1995 No. 108/95-VR*. Retrived from www.zakon.rada.gov.ua [in Ukrainian].
12. Svitlychna V. L. *Teoretychnyy bazys novoyi paradyhmy suspil'stva — ekonomiky znan'* [The theoretical basis of the new paradigm of society — the knowledge economy]. Retrived from : <https://economics.opu.ua/files/archive/2015/No3/184-193.pdf> [in Ukrainian].
13. Tuhon-Baranovs'kyy M. I. (2003). *Osnovy politychnoyi ekonomiyi* [Basics of political economy]. Lviv. I. Franko's national University [in Ukrainian].

*Володимир Сергійчук,
завідувач кафедри історії світового українства Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
доктор історичних наук, професор*

І ЗНОВУ КЛИЧ: «ЗРОДИЛИСЬ МИ ВЕЛИКОЇ ГОДИНИ»

Перегорніть ще раз сторінки історії, аби знову переконатися: захищена нашою кров'ю Європа, як і увесь начебто демократичний Захід, продовжують дозувати наші втрати в запеклій борні з найпідступнішим московським агресором. Нічого не змінилося за останні тисячу років, відколи Захід свідомо відгородився від одвічної східної орди українськими хліборобами, котрі взяли на себе місію не тільки годувати світ, а й стали вимушеними захисниками цивілізаційного поступу людства.

Звичайно, ця місія викристалізувалась з природнього обов'язку наших предків захищати насамперед себе, майбутнє своїх нащадків зі збереженням власних самотутніх традицій, що вирізнятимуть їх серед навколишнього світу. І вилонені на родючих чорноземах неповторні традиції національної ідентичності виявились настільки потужними, що християнство, яке вибрали за офіційну релігію для нас київські князі з роду Рюриковичів, навіть донині не змогло витіснити зі свідомості українців ту сув'язь духовного закорінення, яке постійно утримує нас на своєму споконвічному розселенні.

І хоч на деякий час нашим предкам доводилося під нестримним потоком незчисленної орди відступати в ліси й болота, в гірські улоговини, проте, як тільки загарбники виснажувалися й відповзали назад, хліборобські гени витягували з непрохідних хащ нащадків колишніх господарів широких степів, аби відроджувалася і сила, і слава витвореного на чорноземі племені.

А слава їхня полягала в тому, що вони без зброї, а власне хліборобством, могли не просто зупиняти завойовницькі походи кочовиків, а й змінювати їхній уклад життя, як і внутрішнє єство. Бо ж з якого б то дива частина воювничих скіфів вже через двісті років після пришествя в наші причорноморські й приазовські степи відмовляється від звичних доти завойовницьких походів, а вчиться в підкорених ними місцевих мешканців правильно засівати збіжжям чорнозем. А за наступних триста років усі вчорашні скіфи вже стануть вправними орачами, геть втрачаючи бойові якості.

Тож новим непроханим пришельцям на наші землі — сарматам — не довелося докладати особливих зусиль, щоб упокорити колись неперемож-

них скіфів, які відтепер стали складовою українського етногенезу. Згодом додається до цього процесу кров готів, гунів, що визначить у свідомості нової спільноти власне означення як антів, склавінів. Саме вони закладуть той підмурівок, на якому вже по-справжньому розбудується державна організація наших предків — Русь з центром у Києві, гори якого зупинили в доісторичні часи потужний льодовик з півночі.

Це власне самоврядування поклало в підвалини майбутнього не лише захист наявних земель, а й, зважаючи, очевидно, на тяглість історичної пам'яті багатьох попередніх поколінь, узялося навертати колись втрачене. Тож зроджується та велика година, коли розпочинається перший етап творення власної збройної сили, який найбільш образно означиться закликом Святослава-завойовника: «Іду на Ви!».

Щоправда, зазнавши поразки на південному фронті, відтак не зумівши закріпитися Києвцем і Переяславцем на оспіваному народною творчістю Дунаї, київські князі повернули свій погляд на північ, де в болотах Залісся від Балтики до Уралу розселялися численні угро-фінські мисливсько-рибальські племена. Завоювати їх для вишколених походами на Візантію київських дружин не було проблемою. Вона виявилася в утриманні величезних територій, що виснажувало власне Русь, бо значна маса наддніпрянського населення мала йти русифіковувати далеких угро-фінів.

Проте, користуючись сучасною термінологією, внутрішній валовий продукт Наддніпрянщини як власне Русі з центром у Києві виявився недостатнім, щоб утримати упокорені північно-східні племена, на теренах яких Ярослав Мудрий заснував навіть фортеці зі своїми світським і релігійним іменами — Ярослав і Юр'єв. Як наслідок — імперія київських Рюриковичів розпалася, а колонізовані ними суздальсько-володимирські захолустя зважились й на те, щоб вразити 1169 року ослаблену «матір городів руських» небаченим доти погромом.

Протверезіння від цього страшного удару полягало в тому, що волинський князь Роман Мстиславович узявся 1199 року відроджувати державу власне русичів, проголосивши на Трипільському з'їзді 1205 року підпорядкування всіх удільних князів великому київському, як це було вже в традиції. Проте цей соборник українського розселення, як і його син Данило, володіючи Києвом, не залишилися у ньому правити, що не сприяло централізації Галицько-Волинської держави й піднесенню її авторитету на міжнародній арені. Тому її правителям, що перебивалися в невеликих центрах західноукраїнського розселення, Європа могла лише обіцяти словесну підтримку в боротьбі, але сама уникала організовувати спільні походи проти набігів східної орди.

Саме тому залишений наодинці проти неї Данило Галицький змушений був руйнувати зведені вже оборонні споруди, повз які та рвалася до «останнього моря». Але виснажена на природних перешкодах в українських Карпатах, вона повернула назад у Поволжя, задовольняючись даниною з упокорених народів.

Коли ж українці приходили на збройну допомогу своїм європейським сусідам, як це було 1410 року в битві проти Тевтонського ордену під

Грюнвальдом, то ті не зображували на своїх величезних переможних картинах наших синьо-жовтих прапорів, а лише свої — біло-червоні. Наших бойових дружин з Києва, Стародуба, Белза, Кременця, Луцька, Володимира, Перемишля, Ярослава нібито на полі бою і не було...

І Флорентійська унія з Римом 1439 року не дала тоді впевненості в нашій підтримці з боку Заходу. Однак після того політичний провід української нації остаточно зрозумів, що тільки власна збройна сила може забезпечити нам майбутнє. І вона викристалізується в діяльності Запорозької Січі на Хортиці завдяки жертовності українського князя Дмитра Вишневецького — саме тоді, коли українству загрожувало повне винищення.

За неповних три десятки років українське козацтво вже стане надією для багатьох європейських народів, яким тепер загрожувала й мусульманська Туреччина, що утвердилася на берегах Босфору й Дарданелл. Українські козацькі відділи постійно запрошувалися до різних європейських держав не тільки для того, щоб допомогти у війнах проти їхніх сусідів, а й залагодити внутрішні конфлікти. Такі близькі й далекі походи відшліфовували бойову майстерність української тактики й стратегії, наповнювали її новітніми методами й прийомами, що, зрештою, продовжувало нагромаджувати революційну енергію для власного національного зриву.

Критична маса її стала очевидною під час виступу Богдана Хмельницького в 1648 році — через триста років після падіння Галицько-Волинського князівства як держави українського народу. Тоді, як свідчив Самовидець, «усе, що живе, піднялося в козацтво». Його військова майстерність, перемножена на дипломатичний хист великого гетьмана, дала можливість здійснити Українську національну революцію в середині XVII століття, в ході якої відроджується власна державність нашого народу. Воістину знову тоді зродились ми великої години!

Тож віра в одвічність нашого відродження не зникала навіть у найтяжчі роки колоніального московського поневолення. Усякий раз, коли нас і весь світ Москва пробувала переконати, начебто українців «не било, нет і не может бить», пророче слово Тараса Шевченка знову й знову заклиало підніматися з колін: «Борітеся — поборете! Вам Бог помагає! За вас правда, за вас слава і воля святая!».

Тож уже не триста років тепер довелося чекати нового національного відродження, а лише півтора століття — після ліквідації гетьманства в 1764 році до 1917-го, коли синьо-жовті прапори не тільки замайорять від Петрограда до Тихого океану на всіх наших розселеннях, символізуючи процес творення українських національних рад, а й звернуть погляди всіх їх до власного одвічного джерела духовності, бо ж до того і закликав Великий Кобзар: «Святий Київ наш великий!».

Визнана всім світовим українством Центральна Рада скличе до Києва Всенациональний конгрес, який легітимізує процес відродження Української держави. Під тиском широких мас і політичних обставин соціалісти Центральної Ради зрештою зважаться проголосити її незалежною і самостійною. А далі московський імперіалізм — як червоний, так і білий, — оскалив свої хижацькі зуби на українську державність, і, користуючись «демократич-

ною» байдужістю Заходу до української проблеми, зумів упокорити Наддніпрянщину, а інші наші етнічні терени відступив на час своєї підготовки до остаточного оволодіння ними Польщі, Чехословаччині й Румунії.

Але з цим не могла змиритися петлюрівська еміграція, яка взяла з собою на чужину не тільки державні клейноди Української Народної Республіки, а й нескорений дух предків, які витворились хліборобами на чорноземях тисячі й тисячі років тому. Учорашні вояки, багато з яких стали студентами як перших в історії своїх вишів за кордоном, так і власне багатьох європейських, об'єдналися в Організацію Українських Націоналістів, яка чітко виписала на своєму прапорі: «Здобудеш Українську державу, або згинеш у боротьбі за неї!». А ще додали в своєму славні: «Не хочемо ні слави ні заплати. Заплата нам — це радість в боротьбі! Солодке нам у бою умирати, Як жити в путах, мов німі раби».

І коли вони остаточно пересвідчилися 1939 року на прикладі Карпатської України, що ніхто не зацікавлений у відродженні нашої державності на наших власних землях, то взялися цю справу рухати самі. Націоналісти з-під прапора Степана Бандери 30 червня 1941 року вже не питали в Гітлера в окупованому ним Львові дозволу проголосити відновлення Української держави — просто поставили його до відома на Українських Народних зборах через присутніх його офіцерів і місцеву радіостанцію.

Це справді вперше трапилося, щоб на окупованих гітлерівцями землях Європи хтось з місцевих спробував діяти без узгодження з ними. Але українці справді виявилися такими. І, незважаючи на арешти провідників бандерівської ОУН, остання знаходить сили й мужність під гітлерівською окупацією творити власну збройну силу. Бо ж і справді прийшов час, коли треба було нагадати всьому світові, що «Зродились ми великої години, З пожеж війни, із полум'я вогнів, Плекав нас біль по втраті України, Кормив нас гнів і злість на ворогів...».

І героїчна боротьба Української Повстанчої Армії проти коричневого Берліна й червоної Москви за відродження власної державності рідного народу викликала захоплення в багатьох країнах світу. Відомий французький генерал де Голль дослівно висловився ось так: «Якби я мав таку армію, яку має ОУН, німецький чобіт ніколи не топтав би французьку землю».

Однак цю всенародну армію ніхто з сильних світу того тоді так не підтримав, як підтримали вони в 1944 році французьку. УПА могла протистояти до зубів озброєним ворогам лише розраховуючи на власні сили. І її головний командир Роман Шухевич мав місце постою не в Лондоні чи якийсь іншій, вільній від нацистської окупації європейській столиці, а в криївці на рідній землі. І був він там «твердим, міцним, незламним, мов граніт», а не вигаданим у якихось фантазіях «пігмеєм» і «циніком». Бо ж розумів достеменно, що «плач не дав свободи ще нікому, А хто борець — той здобуває світ».

Так, УПА, обмежена в людських силах і засобах збройної боротьби, змогла втриматися в повному оточенні лише десять років, але вона залишила чин посвяти на майбутнє, що Україна — понад усе: «Під синьо-жовтим прапором свободи З'єднаєм весь великий нарід свій».

Цієї мети вдалося досягти 1991 року, коли справді під синьо-жовтим прапором пощастило об'єднати всіх українців, які на першому в своєму житті загальнонаціональному референдумі підтвердили відродження Української держави. І спадкоємці героїчних звершень мазепинців, петлюрівців, бандерівців чітко усвідомлювали, що цей доленосний Акт проголошення державності доведеться ще скроплювати кров'ю сучасного українства. Воно підтвердило це в Революції гідності, коли, вшанувавши Героїв Небесної сотні, одразу ж вирушило з Майдану Незалежності в Києві в Донбас зупиняти чергову хвилю східної орди.

Особливо актуальним залишається цей клич з початку широкомасштабної війни 2022 року, коли несподівано попри розрахунки московського керівництва його військам не вдалося провести через три дні переможний парад на Хрещатику в Києві, а довелося драпати від столиці України як на північ, так і на схід.

Зашпари від реального українського спротиву російській навалі так ошелешили Захід, що він і сьогодні залишається в розгубленості. Відтак наче цідить нашу кров, виділяючи крихти на необхідну відсіч агресору. На жаль, так званому демократичному Заходу забракло справжнього лідера, який би усвідомлював, що майбутнє всього людства вирішується нині на полях війни в Україні. Про це особливо промовисто свідчило бажання президента США Джо Байдена взяти участь у зборі коштів у Голлівуді на свою передвиборчу кампанію замість того, щоб очолити Український саміт миру в Швейцарії.

Тож коли і на ювілейному зібранні НАТО в її членів забракло мужності запросити воюючу Україну до цього альянсу, який і сьогодні ми захищаємо, то маємо востаннє зрозуміти: аби вижити — розраховуємо на власні сили. Іншого не дано: Україна повинна перемогти!

ЮВІЛЕЙНИЙ САМІТ НАТО ДЛЯ УКРАЇНИ ЯК ПЕРШІЙ ЛІОНСЬКИЙ СОБОР

Головна проблема, яка турбувала католицький світ у першій половині XIII століття, — відносини Римського першопрестолу з німецьким імператором Фрідрихом II та португальським королем Саншу II. Цьому й присвячувалися головні дискусії на Першому Ліонському соборі, який відбувся 1245 року. Важливим він став для українців тому, що на ньому вперше був присутній руський архієпископ Петро Акерович. Його менше обходили палкі розмови про зміст виклять на адресу названих можновладців — запрошений гість намагався освідомити поважну публіку про ту величезну загрозу, яку несе європейській цивілізації східна орда.

З «Великої хроніки» Матея Паризького в перекладі Івана Паславського довідуємося про відомості, які Акерович подав спочатку спеціальній папській комісії в листопаді 1244 року, а потім повторив їх уже на Соборі в червні наступного. І вони багато в чому нагадують події сьогоднішнього дня, коли йдеться про російсько-українську війну й ставлення до неї За-

ходу. Зокрема, руський посланець розповів тоді про те, що татари «з усіх націй і релігій уже переманили до себе багато народу. Мають намір, однак, підкорити собі увесь світ, бо вірять, що божественним промислом їм призначено плюндрувати цілий світ упродовж 39 років, і оправдують це тим, що подібно до того, як колись кара Божя очистила світ потопом, так і тепер тотальною загладою людей, що їм належить здійснити, світ очиститься».

Чи не такі помисли в російських агресорів, коли вони під патронатом своєї церкви приходять на українські терени, щоб їх «денаціоналізувати» й «демілітаризувати»?

Але далі Петро Акерович розповідав таке про ординців, яке мало б загострити увагу європейських католиків: «Вірять і стверджують, що матимуть ще кроваве зіткнення з римлянами, під якими розуміють усіх людей латинського світу; вони побоюються чудес і того, що пророцтво про майбутню відплату може мінятися. Якщо переможуть вони, то, як стверджують, успішно пануватимуть над цілим світом».

Чи не чує весь світ сьогодні з російських телеканалів щодня погрози про ракетні удари по європейських столицях, як і по Вашингтону, Нью-Йорку, Чикаго, Лос-Анджелесу?..

Однак тоді звістка про небезпеку для європейської цивілізації відбулася на другий план, оскільки представник української Галицько-Волинської держави обмовився й такою інформацією: «Вони повністю виконують договори з тими [народами], які добровільно їм піддаються і служать; із них вони вибирають собі добірних воїнів, яких у битвах завжди виставляють попереду. Подібно добирають [з них] собі різних ремісників-умільців. Натомість тих, що повстають проти них і ненавидять їх ярмо, вони не щадять, як, зрештою, і тих, на кого ще мають напасти. Послів гречно приймають, вислуховують і відпускають [з миром]».

І ця остання фраза, очевидно, стала своєрідною рятівною соломиною для вже тоді боягузливого Заходу: замість організації негайної підготовки до зустрічі з майбутньою агресією східної орди Папа Римський Інокентій IV відправляє до її столиці свого посланця Джованні Карпіно з пропозицією кагану перевести своїх підлеглих татар на християнство й не чіпати Європи.

Після свідчень Петра Акеровича щодо татарської небезпеки Перший Ліонський собор ухвалив у своїх статтях надати допомогу Русі — Україні, про що свідчив 16-й запис його постанов. Проте ніяких реальних кроків у цьому плані не здійснювалося, оскільки Європа сподівалася на позитивну відповідь від Золотої Орди.

Вона прийшла аж через рік, в якій каган Гуюк повідомив про відмову прийняти християнство і поставив вимогу, аби Європа підкорилася йому «як володарю над усі народами світу». Бо нібито, як писалося в листі, «силою Бога всі землі, починаючи від тих, де сходить сонце, і кінчаючи тими, де заходить, даровані нам». Відмова від цього ультиматуму означала перехід як самого Папи, так і європейських монархів у стан ворогів Золотої Орди з усіма наслідками.

Боягузлива Європа знову ж таки спробувала умиротворити східну орду: наступного року ще один посланець Папи — Асцелін Ломбардський зустрічався з одним із її повелителів у Байджу біля Каспійського моря. Як наслідок, до Іннокентія IV відправилися двоє татарських послів — Айбер і Сергіс з ультимативними листами. Коли їх у Європі діждалися — аж у 1248 році, то зовсім отетеріли: повелителі орди наполягали, аби Папа Римський прибув на поклін до кагана в столицю Каракорум. Усе, на що спромігся Іннокентій IV, — уклінно прохав кочовиків зупинити убивство християн у Східній Європі.

Сподіваючись на обіцяний на Першому Ліонському соборі Хрестовий похід проти орди, князь Данило Галицький після підтвердження його прав татарським ханом розпочав велике оборонне будівництво на своїх теренах, що мало зупинити її похід «до останнього моря», як вона собі запрограмувала для остаточного оволодіння світом. Однак Європа не організувалася на захист своїх передових рубежів на сході, кинувши напризволяще державу русичів. Тільки й того, що визнали Данила Галицького королем Русі.

Тож останній під наглядом татарського ревізора змушений був зруйнувати оборонні укріплення перед величезною масою орди, бо встояти проти неї на рівнині він не міг. Та з останніх сил таки прорвалася через карпатські перевали, але була остаточно виснажена в локальних сутичках з винахідливим місцевим населенням, що вміло використовувало природні гірські перешкоди, долати які не звикли степові кочовики. Відтак обезкровлена орда повернула назад до прикаспійських степів із залишками свого військового потенціалу, який ще деякий час спроможний був збирати данину з упокорених руських земель — після перемоги русько-литовських збройних сил на Синіх Водах 1362 року ця регулярна повинність уже стосувалася хіба що московського князівства. До речі, різні упоминки кримській орді воно буде платити аж до царювання Петра I.

Більшовицький московський цар Ленін лякав не тільки небаченим масовим терором як для початку демократичного ХХ століття — він розпочав економічний шантаж зголоднілої за Першу світову війну Європи, зокрема, й дешевим українським хлібом. Саме завдяки цьому йому вдалося розколоти капіталістичний світ, коли після підписання з ним генуезької угоди «сильні світу того», наче колись упокорені князі, поплазували до кремлівського трону, щоб кинули їм кістку, відірвану від рота поневолених Москвою народів. Не встоялися перед дешевою сировиною з московщини й заокеанські правителі. Смак демпінгового українського хліба спокусив президента США Рузвельта навіть у ті найчорніші дні 1933 року, коли кожна зернина могла врятувати голодні українські душі.

І з цим режимом Захід пішов на спілку, бо чомусь злякався тільки Гітлера, з яким Сталін ділив перед тим Європу. Відтак за допомогою американського ленд-лізу й другого фронту Москва проголосила себе переможцем Другої світової. І лише післявоєнна фултонська промова Черчилля застерегла капіталістичний світ від того аркана, який, за традиціями ор-

динських попередників, навчилися зашморгувати на шиї наївняків новітні кремлівські хани.

Не тільки історична приреченість так званого комуністичного режиму остаточно відкрила очі на його гнилість і неминучий занепад, а й тверда владна рука президента США Рональда Рейгана, який зумів розвернути політичні й економічні процеси в світі таким чином, що кремлівські хани тепер поплазували на Захід вимолювати своє майбутнє. Величезна територією країна щаслива була одержувати «ніжки Буша», аби таким чином символізувати кінець комуністичної ери.

Однак наступники Рейгана виявилися далеко не рівними йому за масштабами планетарного мислення, бо не мали того гострого політичного відчуття й сміливості ухвалювати необхідні рішення. Вони так розчулилися перемогою нібито демократа Єльцина в Росії, що негайно запропонували російській федерації місце серед G8 і G20, хотіли також бачити її і в НАТО. Та ще й погодилися віддати їй ядерний потенціал України під гарантії безпеки тієї ж Москви.

Як не прикро, наступники Рональда Рейгана не побачили тих змін, які відбулися в ментальності орди з часів Першого Ліонського собору. По-перше, якщо тоді нібито вона дотримувалася своїх зобов'язань, то тепер — навпаки, про що заявляв ще в XIX столітті Бісмарк: договори з нею не вартують того паперу, на якому вони підписані.

Але змінювався вже з часу Ліонського собору й Захід. Якщо в ухилах згаданого зібрання 16-м пунктом гарантувалася тодішній українській державі допомога проти орди, то яким чином це було здійснено? А ніяк!

То хіба ця недобра традиція не спрацювала в 2014 році, коли Захід як гарант нашої територіальної цілісності й незалежної державності спокійно спостерігав за тим, як один з таких «гарантів» — Москва — відриває від України значні терени. І ніякі заяви тодішнього президента США Обами про те, що він зробив, усе, що міг, нікого тепер не переконують щодо його рішучості в переломний момент історії людства.

Як не буде виправдання західним лідерам їхньому «мудрому» рішення в перші дні російського широкомасштабного вторгнення надати політичний захист Президенту України Зеленському в екзилі з майбутнім тижневим очікуванням повної капітуляції України. З планами, щоправда, надати українцям засоби для партизанської боротьби проти російських окупантів.

А зволікання Заходу щодо своєчасного і повного забезпечення оборонних бойових дій, тривала політична торгівля щодо постачання високоточної далекобійної зброї, насамперед для захисту українського неба й ураження джерел агресії на теренах РФ? Про піврічну «війну мишей і жаб», як підтвердили б це древні греки, в Конгресі США щодо виділення на допомогу Україні 61 мільярда доларів у той час, коли збільшуються жертви як серед наших військових, так і цивільного населення, вже й не доводиться говорити!

І за таких обставин довгоочікуване рішення ювілейного саміту НАТО у Вашингтоні обмежується лише обмовкою про «незворотний» шлях

України до НАТО, хоч саме вона власними збройними силами виконує функції цього військового альянсу — захищає сьогодні свободу й право на життя своїх громадян, аби завтра подібна агресія не зачепила долю інших народів, включно з країнами, які входять нині до цієї організації.

Заява НАТО на Вашингтонському саміті, пише відмий український діяч США Аскольд Лозинський, була сильною щодо України, але мала несуттєвий зміст. Що саме означає «незворотний»? Видали такий комунікат: «Ми повністю підтримуємо право України обирати власні заходи безпеки та вирішувати власне майбутнє без зовнішнього втручання. Майбутнє України в НАТО. Україна стає все більш сумісною та політично інтегрованою з Альянсом. Ми вітаємо конкретний прогрес, якого Україна досягла після Вільнюського саміту щодо необхідних демократичних, економічних і безпекових реформ. Поки Україна продовжує цю життєво важливу роботу, ми продовжуватимемо підтримувати її на незворотному шляху до повної євроатлантичної інтеграції, включаючи членство в НАТО».

Отже, для України в черговий раз просто нагадали обіцяне їй ще на Першому Ліонському соборі 1245 року. Бо бояться розгнівити московських спадкоємців Золотої Орди, заглядаючи їм улесливо в очі, як колись ординським ханам. І цим розпалюють тим пристрасті до організації нових походів на Захід — адже вже їхали Берліном їхні козаки, марширували вони й по Єлисейських полях у Парижі, переходили з Суворовим через Альпи...

Тим паче, що вони можуть усе це повторити, про що відверто заявляють! Цього, на жаль, не зрозуміли в 32 країнах світу, в тому числі й на берегах Босфору, куди вже понад п'ятсот років спрямовані погляди ідеологів концепції «Москва — Третій Рим, а Четвертому Риму не бувати».

УКРАЇНСЬКІ НАЗВИ «РОСІЙСЬКОЇ» ЗБРОЇ

Увесь світ знає вже про те, як росіяни викрадають українських дітей — майбутнє нашої нації. На головних призвідців цього злочину міжнародний кримінальний суд навіть видав ордери на їхній арешт. Та є в наших північних сусідів ще одна недобра давня традиція — красти українську еліту, на тлі видатних здобутків якої можна багато говорити про високий рівень російської науки, освіти, техніки й культури.

З початком широкомасштабного вторгнення росіян на терени України за поребриком особливо посилилися інформаційні атаки щодо звичного для «руського мира» привласнення українських талантів. Скажімо, московська газета «Аргументы и факты», аби приховати відставання власне російської інженерної мислі на сучасному етапі, завела рубрику «Русские конструкторы», під якою розповідає про видатних творців зброї, які свого часу справді внесли видатний вклад у розвиток радянської оборонної техніки.

Так, це були саме радянські конструктори, і справді «їхні розробки на довгі роки забезпечили безпеку Росії». Але особливість розповідей про них полягає в тому, що з них не можна дізнатися місця народження ге-

роя, його національного ества. Він для московських газетярів — просто «русский», тим паче якщо працював на території російської радянської федеративної соціалістичної республіки.

Саме такий конфуз вийшов з розповіддю Марії Позднякової «Боевой Духов. Как деревенский богатырь создавал непробиваемые танки». Автор, щоправда, не вказує, в якій же це «русской деревне» встановлено відповідно до радянського законодавства погруддя тричі героя Миколи Духова. Бо ж воно прикрашає українське село Веприк, неподалік історичного міста Гадяч. Саме звідси він пішов у великий світ, і саме це полтавське село гордиться, що його уродженець не тільки першим з українців став тричі героєм соціалістичної праці, а й лауреатом ленінської і п'яти державних премій СРСР, генерал-лейтенантом інженерно-технічної служби, членом-кореспондентом Академії наук СРСР.

Через 60 років після передчасної смерті Миколи Духова в Москві на решті визнають його пріоритет у створенні в 1939 році на ленінградському Кіровському заводі першого важкого танка KB з дизельним двигуном, який став несподіванкою для гітлерівців — у радянські часи авторство приписували іншій особі. Лише тепер пишуть, що «це його танки розносили в пух і прах бронемашини Третього рейху, переважаючи їх у бойовій потужності, маневреності, швидкості й прохідності». До речі, серед німецьких танкістів ця бойова машина була відомою під назвою «Дух-панцир».

Можна додати, що багато вузлів KB, які з'являлися в ході модернізації цього танка під час війни, одержували також «духівські» назви. Скажімо, запропоновані ним замінювачі до підшипника ведучого колеса KB, що відвернуло зрив випуску бойових машин на Кіровському заводі вже в Челябінську через непостачання цього виробу із одного з російських заводів у перші місяці 1942 року, коли контрнаступ радянських військ під Москвою захлинявся через нестачу танків. Там під його керівництвом було освоєно кілька нових типів важких танків та самохідних артилерійських установок на їх базі — KB-Іс, KB-8, САУ-152, ІС-1, ІС-2, ІС-3, ІСУ-122, ІСУ-152, які відмінно зарекомендували себе на фронті.

А ще Микола Духов відзначився своїми конструкторськими пропозиціями щодо вдосконалення прославленого українського танка Т-34, який також випускали в роки війни в Челябінську. Зокрема, як значиться в його власноручній довідці, він запропонував командирську башту, нову коробку переміни передач, фільтри «мультициклон» для очищення повітря, а також потужнішу гармату.

За одностайною думкою багатьох «уся інженерно-конструкторська робота зі створення нових танків лежала на Духову. Коли він розглядав креслення, здавалось, бачив його наскрізь. Жодна помилка не уникала його злегка примруженого, спокійного погляду. Раптово у його голові народжувались блискучі ідеї, і він скромно просив конструкторів їх розробити».

Автор статті про Миколу Духова правильно пише, що останнім створеним ним танком був ІС-3. Він не встиг узяти участі в боях за Берлін, але прибув у столицю нацистської Німеччини на парад країн антигітлерівської коаліції, де став справжнім відкриттям: «Огляд закривав парадний

розрахунок СРСР. Головним сюрпризом стала колона танків ІС-3 в кількості 52 машин. Французи, американці й англійці вперше побачили "щучий ніс" танка. Потім вони почнуть його копіювати...».

А закінчується розповідь Марії Позднякової про Миколу Духова ось таким скромним абзацом: «Духов брав участь і в проєкті по створенню радянської атомної бомби. Тричі Герой Соцпраці й п'ятикратний лауреат Сталінської премії, став єдиним у світі конструктором, який починав з розробки танків, а закінчив створенням ядерних боеприпасів для стратегічних і тактичних комплексів».

То що: за те, що просто «Духов брав участь і в проєкті по створенню радянської атомної бомби», він стає тричі героєм соцпраці й п'ятиразовим лауреатом сталінської премії?

Як і півстоліття тому, коли автору цих рядків у Москві забороняли писати про провідну роль Миколи Духова у розробці конструкції радянської атомної зброї, так і сьогодні чомусь там дуже неохоче пишуть про це, як бачимо. Але ж саме на нього покладалося завдання знайти інженерне вирішення для створення першого зразка радянської атомної бомби. Через те його як одного з найвидатніших радянських конструкторів того часу і залучили до створення цієї грізної зброї.

За одностайною думкою науковців, у тому числі й керівника радянського уранового проєкту Ігоря Курчатова, без Миколи Духова було б великою проблемою розв'язати це важливе завдання, яке поставив уряд у дуже стислі терміни перед колективом «Арзамасу-16». Насамперед Духов став зачинателем і організатором конструкторської справи в атомній науці й техніці. Як згадували його колеги, він вніс до неї мудрість, солідність, ґрунтовність і демократичність, прагнув створити фундаментальні конструкторські документи, які забезпечили б сувору й заздалегідь продуману систему високої якості нових виробів.

Саме в ці роки напруженої праці й безперервних пошуків, пов'язаних зі створенням принципово нових виробів, що не мали аналогів в СРСР, створення власне конструкції атомної бомби, талант Духова проявився з усією силою. Це він запропонував просту й надійну конструкцію вибухового вузла у вигляді кулі (російською — шар), яка одразу ж була прийнята, хоч і докорінно вирізнялася оригінальністю в порівнянні з американським вирішенням цієї проблеми.

Відповідальний від уряду за роботи на об'єкті «Арзамас — 16» генерал Павло Зернов, віддаючи належне цій оригінальній розробці, сказав: «Таке міг придумати тільки Духов». Ця конструкція, що становила серцевину радянської атомної бомби, на честь автора була відома в колективі під назвою «Дух». До речі, маршал Олександр Василевський у своєму листі до автора цих рядків писав у лютому 1974 року таке: «Тоді один із найважливіших механізмів цієї нової грізної зброї, сконструйований Миколою Леонідовичем, був відомий нам під назвою «Дух».

Потім, коли хто-небудь створював в «Арзамасі-16» щось оригінальне, про нього говорили: ось це — як «Шар-Дух»! Найбільшою похвалою на об'єкті було почути про свою роботу саме такі слова.

І видатні фізики-теоретики, які могли раз-у-раз подавати нібито геніальні ідеї на відповідальних нарадах, коли інженер Духов кидав репліку чи ставив їм конкретне запитання — одразу ж переводили свої дискусії на практичну основу. Вчені справді прислухалися до думки конструктора. У тих випадках, коли Духов був відсутній на нараді, яку проводив Курчатов, той запитував:

- А де Микола Леонідович?
- У цеху, — відповідали присутні.
- Без нього не будемо починати. Кличте Духова.

Курчатов і Духов були ніби одне ціле, поєднуючи теоретичну силу й утілення її в практику через найраціональніші інженерні вирішення. Вони розуміли й доповнювали один одного, що й пов'язало їх на довгі роки спільної роботи.

Духова любили й робітники. Він знав усіх їх на ім'я й по батькові, радився з ними, бо вважав, що й простий токарь чи механік можуть підказати хорошу ідею. Мав звичку спостерігати, як заготовка із креслень перетворюється на деталь. Завжди запитував робітника:

- Не перегнув я тут?
- Ні, що ви, Миколо Леонідовичу, — ніяковів той перед генералом, — усе зроблено правильно.

І для Духова це було найвищою оцінкою.

Завдяки його оригінальним інженерним розробкам Радянський Союз зміг у 1949 році випробувати першу атомну бомбу, а в 1953 — водневу. Уже в званні тричі героя соціалістичної праці генерал-лейтенант Микола Духов у 1954 році призначається науковим керівником і головним конструктором новоствореного Всесоюзного інституту приладобудування в системі атомної промисловості СРСР. Разом із Духовим з «Арзамасу-16» у цей новий заклад прийшли кваліфіковані спеціалісти. Спираючись на них, а також на провідних конструкторів підприємства, на базі якого створювалося нове КБ, Духов розробив його структуру, почав створювати необхідні конструкторські відділи й лабораторії, визначаючи завдання й напрями робіт щодо створення ядерних боєприпасів. А потім і втілював ці плани у життя — і так до своєї передчасної смерті 1 травня 1964 року, яку пов'язували з надмірним опроміненням під час випробувань ядерної зброї.

Уже згаданий маршал Василевський писав, що він «мав щастя знати цю прекрасної душі людину, видатного радянського вченого в галузі механіки». А ще додавав: разом з Ігорем Курчатовим, Вячеславом Малишевим і Борисом Ванниковим Микола Духов був «душею всього славного, дружнього колективу вчених, конструкторів, військових».

Українець Микола Духов справді оптимально розв'язав інженерну проблему створення радянського ядерного озброєння, але про це з Москви не дозволяли згадувати ще чверть століття після його відходу у вічність, хоча про живих учасників цієї епопеї писали широко. І тоді я в березні 1986 року поставив пряме питання голові Державного комітету з використання атомної енергії СРСР Андроніку Петросьянцу: «Чому про живого вірменина Петросьянца можна писати, а про мертвого українця

Духова — ні?». Високопоставлений радянський чиновник почервонів і на підвищених тонах почав переконувати, що заслуги українця Миколи Духова належно оцінені... А от писати про нього — не час.

Не все хочуть писати про українця Миколу Духова в Москві й зараз. Може тому, що він справді ніколи не ховався зі своїм національним еством — навіть після розгрому української справи в Ленінграді, де він вчився з 1928 року в політехнічному інституті, а потім працював на кіровському заводі до гітлерівського нападу на СРСР, писав у всіх анкетах, що він — українець, хоч багато хто відмовився від рідного кореня. А на випробуваннях своїх танків на полігонах вечорами співав для колег українські пісні. Коли вже в повоєнні роки познайомився з творцем ракетної техніки житомирянином Сергієм Корольовим, то часто зустрічалися родинами, аби порозмовляти рідною мовою, помріяти про спільну поїздку обох геть затаємничених режимом закритої оборонної тематики на свою Батьківщину — в Україну...

Не судилося помилюватися рідною українською землею. А тепер у тій же Москві навіть не згадують, звідки взяли ці «русские конструкторы»...

Пам'ятає про них Україна — рідна мати ніколи не відмовиться від своїх славних синів!

Наукове видання

ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Збірник наукових праць
Випуск 2 (33)

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації КВ № 20545-10345ПР,
видане Міністерством юстиції України 15.01.2014 р.

Коректура: *Л. Середа*
Технічна редакція: *К. Ловас*
Обкладинка: *А. Артьомова*
Комп'ютерна верстка: *А. Дербак*

Підписано до друку 26.11.2024. Гарнітура Palatino Linotype.
Формат 60x84/8. Ум.друк.арк. 30,7. Тираж 100 прим. Замовл. № 2611К.

Виготовлено та видруковано: ТОВ «РІК-У»
88006, м. Ужгород, вул. Карпатської України, 36

Г36 **Геополітика України: історія і сучасність:** збірник наукових праць. Вип.
2 (33). / ред. кол.: О. М. Руденко (гол. ред.) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УЖНУ»,
2024. 264 с.
ISSN 2078-1431

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33)
УДК 327 (477)

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ»

Видання засноване 2009 року НН Інститутом євроінтеграційних досліджень Ужгородського національного університету (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації № 20545-10345ПР).

Проблематика збірника:

- геополітика України в контексті процесів глобалізації;
- актуальні проблеми зовнішньої політики та міжнародні відносини України;
- актуальні проблеми інтеграції України у ЗВТ з Європейським Союзом та інші.

Серед авторів збірника – відомі вчені як із України, так і з країн зарубіжжя. Збірник має веб-сайт з українським та англійським інтерфейсом, розміщений на платформі «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського НАН України. Індексується в Index Copernicus та інших наукометричних базах даних. Опублікованим у ньому матеріалам присвоюється міжнародний цифровий ідентифікатор DOI.

Збірник наукових праць внесено до Переліку наукових фахових видань України за спеціальностями: 292 Міжнародні економічні відносини (наказ МОН України від 11.07.2019 № 975) та 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії (наказ МОН України від 28.12.2019 №1643).

Збірник наукових праць «Геополітика України: історія і сучасність» – видання з відкритим доступом, його вміст знаходиться у вільному доступі та є безкоштовним для користувача або його установи. Користувачам дозволено читати, завантажувати, копіювати, поширювати, друкувати, шукати або посилатися на повний текст статті в цьому збірнику.

Періодичність видання – 2 рази на рік, мови видання: українська, англійська.